

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Федірець Олег Володимирович

Гриф Прим №
УДК 338.439.4

ДИСЕРТАЦІЯ

**Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи:
теорія, методологія, практика**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

Подається на здобуття наукового
ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Федірець Олег Володимирович
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант – Зось-Кіор Микола Валерійович, доктор економічних
наук, професор,

Дисертація являється ідентичною іншим екземплярам

Вчений секретар ради Д 44.887.01

професор

В.І. Аранчій

Полтава – 2021

АНОТОЦІЯ

Федірець О.В. Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, 2021.

У дисертаційній роботі наведені авторські підходи до розв'язання важливої наукової проблеми щодо розробки й обґрунтування теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Розроблено модель парадигми, як уявлення про предмет розгляду, на рівні держави, місцевого самоврядування, транснаціональних компаній, агрохолдингів, малого і середнього бізнесів (фермерів) а також населення з урахуванням впливу каталізаторів та принципів формування соціально-економічного розвитку кожної з систем, що забезпечує їх сталий розвиток та набуття ними конкурентних переваг в тому числі на світових ринках.

Доведено, що в контексті концепції моделі формування сприятливого соціально-економічного розвитку як результату комплексного впливу факторів макросередовища з огляду на результативні показники агропродовольчої сфери вірний та ефективний вибір напрямку розвитку та стратегії забезпечується за умови наявності у фахівці зазначеної сфери знань та навичок стосовно: використання методів та підходів стосовно формування основних процесів стратегії, прийомів аналізу зовнішнього середовища, способів, що використовуються для оцінки моніторингу реалізації стратегії та компетентностей, необхідних для прогнозування ефективності стратегічних змін, методик оцінювання фінансових, виробничих та інвестиційних ризиків і здатністю здійснити оцінити ступінь відповідності основних елементів цілям

стратегії.

Обґрунтовано механізм управління соціально-економічним розвитком суб'єктів агропродовольчої сфери, що має включати: керуючого суб'єкта, представленого власниками та менеджерами, який, використовуючи управлінський вплив, забезпечує рух керованого об'єкта у відповідному напрямку; структуру управлінського впливу як сукупність цілей, законів, методів, принципів і функцій, які у взаємодії можуть бути реалізовані в рамках економічного, соціального, екологічного та інклюзивного напрямків розвитку агропродовольчої сфери.

Запропоновано концепцію розвитку суб'єктів агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи, в основу якої покладено: принципи інклюзивної економіки з обов'язковим збереженням сталих пропорцій між функціональними складовими і їх збалансуванням; стан стійкості при трансформації економічних, соціальних і екологічних складових; інноваційну діяльність в якості джерела соціально-економічного розвитку їх потенціалу.

Обґрунтовано інструментарій забезпечення соціально-економічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що охоплює інституційну та організаційну структури, фінансування інноваційних розробок, методи аналізу та моделі, нормативно-правову базу, наукову складову, інтелектуальні права та мотивацію, завдяки чому ухвалюються інноваційні управлінські рішення щодо подальших напрямів модернізації соціально-економічних систем шляхом продукування середовища добробуту в сільсько-міському агломераційному просторі.

Визначено принципи використання системного підходу для управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфері. Вони передбачають використання сукупності механізмів та методів через які реалізується вплив суб'єкта на об'єкт управління. Об'єкт при цьому розглядається в якості сукупності елементів, об'єднаних таким чином, щоб забезпечити найбільшу ефективність реалізації взаємозалежності й взаємообумовленості з метою реалізації цілей аграрного виробництва:

економічних, соціальних та екологічних. На основі підходу будуються відповідні механізми управління, та системно досягаються цілі сталого розвитку.

Обґрунтовано, що система соціально-економічного агропродовольчого розвитку є середовищем взаємодії п'яти ключових суб'єктів у контексті розбудови суспільної взаємодії: держави, громад, великих господарських суб'єктів, малих та середніх агропродовольчих підприємств, а також громадян. При цьому громадяни, з одного боку, виступають ключовим суб'єктом даної системи, а з іншого – центральним об'єктом піклування, оскільки саме забезпечення їх добробуту є ключовою метою соціально-економічної концепції. Структурно-логічна модель соціально-економічного модернізації агропродовольчої сфери побудована на основі системного уявлення про соціально-економічний розвиток та відображає принципи, каталізатори соціально-економічного розвитку, а також роль ключових суб'єктів формування суспільного розвитку.

Визначено підходи до формування змісту трансформації розвитку агропродовольчої сфери, що враховує суспільні зміни, рівень відкритості та транспарентності населення, властивості інклюзивного суспільства як нового якісного стану розвитку соціально-економічних систем у просторово-часовому вимірі та визначено ключові елементи, які слугують передумовою досягнення соціально-економічної рівності, захисту навколишнього середовища та поліпшення добробуту всіх верств населення, що дозволяє формувати синергетичні підходи в управлінні шляхом переходу агропродовольчої сфери до стійкого атрактора з урахуванням точок біфуркації.

Розроблено науково-методичні підхід до забезпечення вибору стратегій розвитку діяльності суб'єктів агропродовольчої сфери, який передбачає обґрунтування її вибору на основі реалізації послідовності етапів: уточнення цілей, оцінка потенціалу, визначення параметрів функціонування підприємства, виходячи із рівня результативності його діяльності, оцінка

структури рослинництва та тваринництва, визначення сукупності критеріїв й аналіз стратегічних альтернатив, вибір стратегії, деталізація стратегії як сукупності управлінських дій, обґрунтування ресурсного забезпечення реалізації стратегії. Це забезпечить формування конкурентних переваг в середовищі функціонування соціально-економічних систем.

Запропоновано механізм формування енергетичної стратегії господарських суб'єктів агропродовольчої сфери, що доповнюється визначенням впливу прямих і непрямих чинників зовнішнього середовища на організацію управління підприємством, врахування чинників внутрішнього середовища та проведенням енергетичного аудиту, що позитивно впливає на управління розвитком соціально-економічних систем різних рівнів в цілому.

Обґрунтовано систему показників оцінювання стану соціально-економічного розвитку аграрних підприємств, яка має враховувати фактори часу та матеріальні витрати на впровадження управлінських рішень щодо усунення виявлених невідповідностей у забезпеченні та підтримці соціально-економічного розвитку; комплекс показників встановлення певного періоду часу для настання позитивного економічного ефекту від впроваджених методів та технологічних рішень в управлінні розвитком агропродовольчої сфери.

Проведено класифікацію загроз розвитку соціально-економічних систем агропродовольчої сфери, що має доповнюватися за ознаками: політичні – як протиріччя національного суверенітету та глобалізації; правові – глобальне регулювання міжнародних відносин; інноваційні – розвиток інфраструктури, нові технології, устаткування, сорти рослин та види тварин. Це дозволить загрози розглядати за причинами, суттю та в деталізованому ракурсі, через призму явищ, подій і ситуацій, часової та просторової структури з використанням відповідних методів і підходів до управління та мінімізувати їх негативний вплив.

Запропоновано класифікацію стратегій економічного розвитку агропродовольчої сфери, яка доповнена типами стратегій першопрохідця та

синергізму; розширена характеристика стратегій за рахунок таких груп як характер розвитку виробництв (обмеженого зростання, скорочення), рівнем забезпечення продуктами харчування (ввезення, вивозу, самозабезпечення), рівнем конкуренції (орієнтація на виробництво однорідної продукції, диференціацію товарів і ринку, штучного старіння продукції).

Визначено, що теорія системного підходу в управлінні соціально-економічним розвитком аграрних формувань в частині, що передбачає використання сукупності механізмів і методів впливу суб'єкта управління на об'єкт, який розглядається як цілісність взаємопов'язаних елементів таким чином, щоб найбільш ефективно використати наявну взаємозалежність та взаємообумовленість для досягнення множини цілей агропродовольчої сфери, зокрема економічних, соціальних та екологічних;

Досліджено характеристику ключових ознак соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, в напрямі їх розмежування за наступними групами: економічні (стабільна і позитивна динаміка прибутковості, використання ресурсів, політика ресурсозбереження, використання досягнень НТП); соціальні (компетентність та соціальна захищеність персоналу, реалізація соціальних проектів та підтримка сталих зв'язків із стейкхолдерами); екологічні (використання ресурсів, протидія негативним чинникам та мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище).

Запропоновано функціональну структуру механізму стратегічного управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери в контексті підходів щодо вибору типу та побудови відповідної моделі, структури підприємства, формах економічного та адміністративного управління, методів побічного впливу на соціально-економічний розвиток.

Доведено, що в контексті концепції моделі формування сприятливого соціально-економічного розвитку як результату комплексного впливу факторів макросередовища з огляду на результативні показники агропродовольчої сфери правильний та ефективний вибір стратегії і напрямку розвитку агропродовольчої сфери буде у тому випадку, коли фахівці даної

сфери володітимуть методами і основними процесами формування стратегії, прийомами аналізу зовнішнього середовища, способами оцінки контролю реалізації стратегії, компетентностями, які потрібні для прогнозу ефективності стратегічних змін, способами оцінки фінансових, виробничих та інвестиційних ризиків та можливістю оцінити відповідність основних цілей елементним стратегіям.

Розроблені науково-методичні підходи до категорійно-понятійного апарату «соціально-економічного розвитку» що забезпечує сталий розвиток підприємств, місцевих територій в складі агропродовольчої сфери та передбачає сукупність взаємовідносин економічного і позаекономічного характеру, які обумовлюються встановленими на певній організаційній основі правилами і обмеженнями.

Актуалізовано, що Україна знаходиться на європейському шляху розвитку, і в даний час здійснюються заходи, спрямовані на досягнення стабільності економіки, відбуваються кроки, спрямовані на подолання бідності через забезпечення задоволення ключових життєвих потреб для населення. В таких умовах інклюзивний напрямок розвитку є відповіддю на існуючу несправедливість, яка виникла в системі суспільних відносин, та має наступні характеристики: нерівномірний розподіл ресурсів, який викликає відчуття несправедливості, виникнення кризи довіри та недосконалість економічних, фінансових інструментів, які в умовах транспарентності показують, що частина ринкових контрагентів поводить себе недоброчесно, відповідно подальша участь в економічних операціях в таких умовах є ускладненою, виникнення бар'єрів для економічного розвитку. На противагу цим системним вадам інклюзивна економіка має базуватися на таких принципах як справедливість, відкритість, довіра, відсутність бар'єрів.

Обґрунтовано рекомендації інклюзивної трансформації суб'єктів агропродовольчої сфери, яка в процесі удосконалення соціо-економічного середовища передбачає ряд змін на макрорівні (введення «соціального податку» залежно від земельної площі, фінансування енергетичної та

логістичної інфраструктури, стимулювання створення нових робочих місць та соціальної інфраструктури через надання податкових пільг) та мікрорівні (сплата податків за місцем ведення бізнесу, партнерські угоди з громадами та соціальна відповідальність, органічне виробництво, відмова від вирощування монокультур).

Ключові слова: управління, розвиток, агропродовольча сфера, підприємство, інклюзивний розвиток, сталий розвиток, ефективність, механізм, сільські території, стратегія, модель розвитку, соціально-економічна система.

SUMMARY

Fedirets Oleg Volodymyrovych. Development of agro-food sphere as a socio-economic system: theory, methodology, practice. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for Doctor of economic sciences degree in specialty 08.00.03 – economy and management of a national economy. – Poltava State Agrarian University, Poltava, 2021.

In the dissertation the author's approaches to the solution of an important scientific problem concerning development and substantiation of theoretical and methodological, scientific – methodical and applied bases of development of agro - food sphere as social and economic system are resulted.

A paradigm model has been developed as a representation of the subject at the level of the state, local government, multinational companies, agricultural holdings, small and medium-sized businesses (farmers) and the population, taking into account the impact of catalysts and principles of social-economics development of each of the systems that insures their sustainable development and gaining competitive advantages, including the world markets.

It is proved that in the context of the concept of the model of formation of favorable social-economics development as a result of complex influence of macroenvironmental factors in view of effective indicators of agro-food sphere the

correct and effective choice of strategy and direction of agro-food development will be in the case when specialists in this field will have methods and basic processes of strategy formation, methods of environmental analysis, methods of assessing control over the implementation of the strategy, competencies needed to forecast the effectiveness of strategic changes, methods of assessing financial, production and investment risks and the ability to assess the compliance of key objectives to elemental strategies.

The mechanism of management of social and economic development of subjects of agro-food sphere is substantiated, which should include: the managing subject represented by owners and managers who, using managerial influence, provides movement of the managed object in the corresponding direction; structure of managerial influence as a set of goals, laws, methods, principles and functions that can be implemented in the framework of economic, social, environmental and inclusive areas of agro-food development.

The concept of development of subjects of agro-food sphere as a social and economic system is offered, which is based on: principles of inclusive economy with obligatory preservation of stable proportions between functional components and their balancing; state of stability in the transformation of economic, social and environmental components; innovation as a source of socio-economic development of their potential.

The tools for social economics development of agro-food enterprises are substantiated, covering institutional and organizational structures, financing of innovative developments, methods of analysis and models, legal framework, scientific component, intellectual rights and motivation, thanks to which innovative management decisions are made on further modernization social economics systems by producing a welfare environment in rural-urban agglomeration space.

The principles of application of the system approach in management of economic development of agro-food sphere are identified. They include the use of a set of mechanisms and methods of influence of the subject of management on the object. The last is considered as a holistic set of interconnected elements in such a

way as to most effectively use the existing interdependence and mutual validity to achieve many goals of agricultural production: economic, environmental and social. This approach allows to systematically achieve the goals of sustainable development and build appropriate management mechanisms.

It is substantiated that the system of social economics agro-food development is an environment of interaction of five key subjects in the context of building social interaction: the state, communities, large economic entities, small and medium agro-food enterprises, and citizens. At the same time, citizens, on the one hand, are a key subject of this system, and on the other - the central object of care, because it is ensuring their well-being is a key goal of the social economics concept. Structural and logical model of social economics modernization of the agro-food sector is based on a systematic view of socio-economic development and reflects the principles, catalysts of socio-economic development, as well as the role of key actors in the formation of social development.

Approaches to the formation of the content of the transformation of agro-food development, taking into account social change, the level of openness and transparency of the population, the properties of inclusive society as a new qualitative state of socio-economic systems in space and time and identified key elements that serve as a prerequisite for socio-economic equality, environmental protection and improving the welfare of all segments of the population, which allows to form synergetic approaches in management by moving the agro-food sector to a sustainable attractor, taking into account the bifurcation points.

Scientific and methodological approach to ensuring the choice of strategies for the development of agro-food entities, which provides a rationale for its choice based on the implementation of a sequence of stages: clarification of objectives, capacity assessment, determining the parameters of the enterprise, based on the level of performance, animal husbandry, definition of a set of criteria and analysis of strategic alternatives, choice of strategy, detailing of strategy as a set of managerial actions, substantiation of resource provision of strategy implementation. This will ensure the formation of competitive advantages in the environment of social

economics systems.

The mechanism of formation of energy strategy of economic subjects of agro-industrial sphere is offered, supplemented by definition of influence of direct and indirect factors of external environment on the organization of management of the enterprise, the account of factors of internal environment and carrying out energy audit that positively influences management of social and economic systems.

The system of indicators for assessing the state of social economics development of agricultural enterprises, which should take into account time factors and material costs for the implementation of management decisions to eliminate identified inconsistencies in ensuring and supporting social economics development; a set of indicators for establishing a certain period of time for the onset of a positive economic effect from the implemented methods and technological solutions in the management of agro-food development.

The classification of threats to the development of socio-economic systems of the agro-food sphere has been carried out, which should be supplemented by the following features: political – as a contradiction of national sovereignty and globalization; legal – global regulation of international relations; innovative – infrastructure development, new technologies, equipment, plant varieties and animal species. This will allow to consider threats by causes, nature and in a detailed perspective, through the prism of phenomena, events and situations, temporal and spatial structure using appropriate methods and approaches to management and minimize their negative impact.

The classification of strategies of economic development of agro-food sphere which is supplemented by types of strategies of the pioneer and synergism is offered; expanded characteristics of strategies due to such groups as the nature of production development (limited growth, reduction), the level of food supply (import, export, self-sufficiency), the level of competition (focus on the production of homogeneous products, product and market differentiation, artificial aging).

It is determined that the theory of a systematic approach in the management of socio-economic development of agricultural formations in part, which involves

the use of a set of mechanisms and methods of influence of the subject of management on the object, which is considered as an integrity of interconnected elements. interdependence and interdependence to achieve many goals of the agro-food sector, including economic, social and environmental.

The characteristic of key features of social and economic development of agro-food sphere, in the direction of their differentiation on the following groups is investigated: economic (stable and positive dynamics of profitability, use of resources, policy of resource saving, use of achievements of STP); social (competence and social security of staff, implementation of social projects and maintaining lasting links with stakeholders); environmental (use of resources, counteraction to negative factors and minimization of negative impact on the environment).

The functional structure of the mechanism of strategic management of socio-economic development of agro-food sphere in the context of approaches to the choice of type and construction of the corresponding model, structure of the enterprise, forms of economic and administrative management, methods of side influence on social and economic development is offered.

It is proved that in the context of the concept of the model of formation of favorable socio-economic development as a result of complex influence of macroenvironmental factors in view of effective indicators of agro-food sphere the correct and effective choice of strategy and direction of agro-food development will be. strategy formation, methods of environmental analysis, methods of assessing control over the implementation of the strategy, competencies needed to forecast the effectiveness of strategic changes, methods of assessing financial, production and investment risks and the ability to assess the compliance of key objectives to elemental strategies.

Developed scientific and methodological approaches to the categorical-conceptual apparatus of «socio-economic development» that ensures sustainable development of enterprises, local areas in the agro-food sector and provides a set of relationships of economic and non-economic nature, due to established rules and

restrictions.

It is updated that Ukraine is on the European way of development, and currently measures are being taken to achieve economic stability, steps are being taken to overcome poverty by ensuring the satisfaction of key living needs for the population. In such conditions, the inclusive direction of development is a response to the existing injustice that has arisen in the system of public relations, and has the following characteristics: unequal distribution of resources, which causes injustice, a crisis of confidence and imperfection of economic and financial instruments. Some market counterparties behave unfairly, respectively, further participation in economic transactions in such conditions is complicated, the emergence of barriers to economic development. In contrast to these systemic flaws, an inclusive economy must be based on principles such as justice, openness, trust, and the absence of barriers.

Recommendations of inclusive transformation of agro-food entities are substantiated, which in the process of improving the socio-economic environment provides for a number of changes at the macro level (introduction of «social tax» depending on land area, financing of energy and logistics infrastructure, stimulating job creation and social infrastructure tax benefits) and micro-levels (payment of taxes at the place of doing business, partnership agreements with communities and social responsibility, organic production, refusal to grow monocultures).

Key words: management, development, agro-food sphere, enterprise, inclusive development, sustainable development, efficiency, mechanism, rural areas, strategy, development model, social economics system.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та розділи у колективних монографіях:

1. Fedirets O. Management of the development of agricultural resources use. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects: collective monograph in edition I. Markina (issue 2)*. Prague. Nemoros s.r.o. 2020. Czech Republic. P. 297–303. (0,44 друк. арк).
2. **Fedirets O.**, Kalinichenko O., Shkurko V. Energy management and energy efficiency in the agrarian sector of the national economy: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. – Nemoros s.r.o. – Prague, 2018. – P. 231–237. (0,38/0,25 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз енергетичної ефективності аграрного сектору*.
3. **Fedirets O.**, Ustik T. The strategy of innovation support for agrarian enterprises as an element of technological safety. *Security of the XXI century: national and geopolitical aspects* [collective monograph]. in edition I. Markina. Nemoros s.r.o., 2019. – P. 333–338. (0,34/0,20 друк. арк). *Особистий внесок: формулювання стратегії інноваційної підтримки аграрних підприємств*.
4. **Fedirets O.**, Voron'ko-Nevidnycha T., Halych O. Inclusive development of the Ukrainian economy: strategic aspects: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. P. 79–85. (0,43/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: визначення засад інклюзивного розвитку української економіки*.
5. **Fedirets O.**, Voronko-Nevidnycha T., Korduban M. Formation of the optimal production strategy of an agricultural enterprise *Management of the 21st century: globalization challenges*. collective monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague, Nemoros s.r.o. 2020. P. 200–207. (0,46/0,25 друк. арк). *Особистий внесок: обґрунтування виробничої стратегії аграрних підприємств*.
6. **Fedirets O.**, Ostashova V., Sazonova T. Assessments of business activity and efficiency of the enterprise in the system of economic security. *Security management of the XXI century : national and geopolitical aspects* : collective

monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague. Nemoros s.r.o. 2021. Czech Republic. P. 183–190. (0,48/0,19 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз ефективності діяльності підприємств.*

7. Лозинська Т.М. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / Т.М. Лозинська, П.М. Макаренко, В.І. Аранчій, О.В. Дорофєєв, **О.В. Федірець**. за заг.ред. Т.М. Лозинської. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 172 с. (9,8/0,87 друк. арк). *Особистий внесок: розроблено механізми та форми здійснення інноваційно-інвестиційного забезпечення стійкого розвитку підприємств аграрної сфери.*

8. Перебийніс В.І., **Федірець О.В.** Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 190 с. (11,1/9,5 друк. арк). *Особистий внесок: Розділ 1 Теоретичні основи управління енерговикористанням (крім пунктів 1.2, 1.4); Розділ 2 Стан, тенденції та ефективність енерговитрат; Розділ 3 Удосконалення енергетичного менеджменту як фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції).*

9. **Федірець О.В.**, Помаз О.М. Стан та перспективи розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики*: кол. монографія. Полтава, 2017. С.145–152. (0,45/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз перспектив розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва.*

10. Аранчій В.І., **Федірець О.В.** Перспективи застосування енергетичного аудиту в аграрних підприємствах. *Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти* : колективна монографія / Кол. авторів; за заг. ред. П.М. Макаренка, О.В. Калініченка, В.І. Аранчій. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 252–257. (0,54/0,24 друк. арк). *Особистий внесок: розробка критеріїв та програми енергетичного аудиту.*

11. Федірець О.В. Роль планування енергоспоживання в забезпеченні економічного розвитку підприємств. *Оптимальні енергетичні системи з урахуванням наявного потенціалу відновлюваних джерел енергії у Лісостепу*

України : колективна монографія / За заг. ред. М.І. Кулика, О.В. Калініченка. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 104–110. (0,53 друк. арк).

12. Воронько-Невіднича Т.В., **Федірець О.В.**, Олійник А.С. Антикризове управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання: монографія. *Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва.* / За ред. О.В. Калашник, Х.З. Махмудова, І.О. Яснолоб. Полтава: ФОП Петренко І.М. 2020. С. 119–127. (0,47/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: визначення взаємозв'язку між ефективністю антикризового управління та перспективами розвитку підприємства.*

Статті у наукових періодичних виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та Web of Science:

13. Markina I., **Fedirets O.**, Sazonova T., Kovalenko M., Ostashova V. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. *Journal of Entrepreneurship Education.* 2018. Volume 21, Special Issue 2. Режим доступу: <https://www.abacademies.org/journals/journal-of-entrepreneurship-education-inpress.html> (0,87/0,39 друк. арк) (Scopus). *Особистий внесок: визначення способів зменшення споживання енергії аграрними підприємствами.*

14. Zos-Kior M., Shkurupii J., Hnatenko I., **Fedirets O.**, Shulzhenko Iryna, Rubezhanska Viktoriia. Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster. *European Journal of Sustainable Development.* 2021. 10. 1. 571–583. (0,75/0,31 друк. арк) (Scopus, Web of Science). *Особистий внесок: побудова моделі інвестиційної програми аграрного кластеру.*

15. Halytskyi O., Polenkova M., **Fedirets O.**, Brezhnieva-Yermolenko O., Hanzhiuk S. Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.* 2021. 2(37), 280–286. (0,56/0,21 друк. арк) (Web of Science). *Особистий внесок: визначення перспектив виробництва біодизеля у сільському господарстві.*

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

16. Fedirets O. Theoretical fundamentals of the development of the enterprise anticrisis program. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2017. №4. P. 19–25. (0,43 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

17. **Fedirets O.**, Markina I., Korniienko B. Modernization of resources management of agricultural enterprises. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2020. №4. С. 17–24. (0,51/0,24 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: визначення необхідності та ключових етапів модернізації управління ресурсами аграрної сфери.*

18. **Федірець О.В.**, Карюк О.М., Михалкова Н.В. Механізм реалізації стратегічних рішень у аграрних підприємствах. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 1 С. 239–244. (0,42/0,21 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: обґрунтування механізму реалізації стратегічних рішень.*

19. **Федірець О.В.**, Зеленський А.С., Тищенко А.О. Стратегічні аспекти формування антикризової програми підприємства. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 4. С. 227–233. (0,52/0,27 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: розроблено чинники та форми формування антикризової програми підприємства.*

20. **Федірець О.В.**, Гордівська А.С., Дековець К.О. Чинники впливу на управління матеріально-технічним забезпеченням виробництва. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2019. № 2. С. 190–197. (0,52/0,26 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: розроблено евристичний прийом (метод експертної оцінки) управління матеріально-технічним забезпеченням.*

21. **Федірець О.В.**, Савченко М.А., Заїка В.М. Управління земельними ресурсами як чинник їх ефективного використання. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019.

№ 1(12). С. 148-153. (0,40/0,17 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

Особистий внесок: аналіз ефективності використання земельних ресурсів.

22. **Федірець О.В.**, Руденко О.Д., Дейнека А.В. Формування стратегії аграрних підприємств. *Економічні студії*. Львів, 2020. № 3 (29). С. 102–107. (0,41/0,19 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: проведено узагальнення сутності та авторська інтерпретація дефініцій стратегій аграрних підприємств.*

23. **Федірець О.В.**, Сазонова Т.О., Манич Н.М. Структурна характеристика ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. Одеса, 2020. № 45. С. 142–146. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано авторське бачення структури ресурсного потенціалу аграрних підприємств.*

24. **Федірець О.В.**, Назаренко О.О., Диннік В.В. Формування оптимальної виробничої стратегії аграрного підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. № 5 (22) С. 110–116. (0,42/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: визначено критерії що впливають на вибір оптимальної стратегії.*

25. **Федірець О.В.**, Зось-Кіор М.В., Рібейро Рамос О.О., Ястреба М.М. Менеджмент енергетичної ефективності виробництва: екологічний імператив, імператив людського чинника, пріоритет економічної оцінки *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 86–95. (0,67/0,29 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано концепцію енергетичної ефективності для аграрних підприємств.*

26. Вдовенко Н.М., **Федірець О.В.**, Зось-Кіор М.В., Гнатенко І.А. Роль енергоринку в менеджменті ресурсозбереження та ресурсоефективності конкурентоспроможних підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 222–229. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic*,

ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase) Особистий внесок: визначено вплив ресурсоефективності на діяльність підприємств агропродовольчої сфери.

27. **Федірець О.В.**, Даценко О.В., Кекало Є.О. Стратегічні аспекти управління матеріально-технічними ресурсами підприємства. Економічний простір. Дніпро, 2021. № 166. С. 69–73. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано концепцію управління матеріально-технічними ресурсами.*

28. Федірець О. В. Формування механізму управління розвитком підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 1. С. 322–329. (0,53 друк. арк) (*Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase*).

Статті у наукових фахових виданнях:

29. **Федірець О.В.**, Воронько Т.В. Енергозберігаюча політика як складова державного управління енергозбереженням. *Вісник ПУЕТ*. 2011. № 4 (49). С. 34–40. (0,55/0,17 друк. арк) *Особистий внесок: формулювання засад енергозберігаючої політики.*

30. **Федірець О.В.**, Воронько Т.В., Журавель М.О. Сучасні проблеми екології та розвиток збалансованого природокористування. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (4) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 211–218. (0,61/0,23 друк. арк) *Особистий внесок: аналіз потенціалу розвитку збалансованого природокористування.*

31. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Проблеми застосування чинних методичних підходів до обґрунтування чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(2) Т.3. Полтава: ПДАА, 2012. Т. 3. С. 3–9. (0,56/0,19 друк. арк). *Особистий внесок: проведено аналіз забезпечення сільськогосподарських працівників працівниками.*

32. Федірець О. В. Вплив енергоспоживання сільськогосподарських підприємств на рівень їх конкурентоспроможності. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2 (5) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 302–307. (0,41 друк. арк).

33. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Забезпечення сільськогосподарських підприємств Полтавської області керівниками, професіоналами, фахівцями. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. № 1 (70). С. 134–138. (0,42/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: розрахунок рівня забезпеченості підприємств фахівцями.*

34. Федірець О.В. Управління інноваціями при впровадженні технологій точного землеробства в Україні. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2(7) Т.2. Полтава: ПДАА. 2013. С. 302–308. (0,52 друк. арк).

35. **Федірець О.В.**, Касян А.О. Розробка стратегії розвитку як ключовий елемент стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(6) Т.3. Полтава: ПДАА, 2013. С. 312–318. (0,57/0,32 друк. арк). *Особистий внесок: запропоновано авторський підхід до формування стратегії розвитку.*

36. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Обґрунтування методичних підходів до визначення штатної чисельності управлінських кадрів сільськогосподарських підприємств. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. Вип. 1 (40). С. 444–453. (0,61/0,26 друк. арк). *Особистий внесок: визначено взаємозв'язок між чисельністю управлінських кадрів і перспективами розвитку підприємства.*

37. Іванов С.В., **Федірець О.В.**, Перебийніс В.І., Котов В.Є. Розвиток національної економіки на засадах неоіндустріальної модернізації. *Управління економікою: теорія та практика. Четверті Чумаченківські читання: зб.*

наук. праць НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.М. Кузьменко та ін. Київ, 2015. С. 31–41. (0,67/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: визначено напрямки модернізації національної економіки.*

38. Федірець О. В. Оцінювання організаційної ефективності в процесі стратегічного управління. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (10). Полтава : ПДАА. 2015. С. 287–295. (0,52 друк. арк).

39. Сазонова Т.О., **Федірець О.В.** Стратегічне значення проектування інноваційної поведінки персоналу сучасної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. №7., Ч. 3. С. 59–63. (0,39/0,14 друк. арк). *Особистий внесок: визначено характеристики інноваційної поведінки персоналу.*

40. **Федірець О.В.**, Безручко Ю.О., Шихалієва А.Т. Оцінювання стану стратегічного управління підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2015. № 1 (8). Т. 1. С. 310–315. (0,42/0,21 друк. арк). *Особистий внесок: запропоновано авторський підхід до оцінки стану стратегічного управління.*

41. Перебийніс В. І., **Федірець О. В.**, Гавриш В. І. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту. *Вісник економічної науки України*. Вип. 1 (30). Київ: Академія економічних наук України, Інститут економіки промисловості НАН України. 2016. С. 110–114. (0,45/0,17 друк. арк). *Особистий внесок визначення тенденцій, закономірностей та перспектив впливу енергетичного фактору на забезпечення конкурентоспроможності.*

42. **Федірець О.В.**, Івко Ю.В., Дяченко А.В. Особливості управління витратами в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2016. 165–172 с. (0,44/0,19 друк. арк). *Особистий внесок: удосконалено класифікацію витрат в аграрних*

підприємствах.

43. Маркіна І.А., **Федірець О.В.**, Корнієнко В.С. Стратегічні напрями управління розвитком маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2019. №4 (82). С. 101–106. (0,51/0,21 друк. арк). Особистий внесок: формулювання напрямків розвитку маркетингової діяльності.

Матеріали науково-практичних конференцій:

44. Федірець О.В. Засади ефективного енергоспоживання в сільському господарстві. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи. Матеріали наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: У двох томах* (м. Харків, 19-20 лютого 2003 р.). [Т1]. К.:ІАЕ УААН, 2003. С. 397–398. (0,11 друк. арк).

45. Федірець О.В. Теоретичні засади управління використанням енергоресурсів. *Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку: матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф.*, (24-25 листопада 2011 р.) Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Т. 2. С. 225–227. (0,10 друк. арк).

46. Федірець О. В. Управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Трансформація наукової парадигми в аграрному секторі економіки (30-31 жовтня 2012 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2012. С. 36–38. (0,12 друк. арк).

47. Федірець О.В. Зміст системи управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Управління людськими ресурсами в постіндустріальному суспільстві: глобальні виклики та перспективи розвитку (29 жовтня 2013 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2013. С. 133–137. (0,21 друк. арк).

48. Федірець О.В. Особливості управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали Конференція професорсько-викладацького складу за результатами науково-дослідної роботи у 2013 році (15-16 травня 2015 року м. Полтава)*. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. С. 196–198. (0,12 друк. арк).

49. Федірець О.В. Кваліфікація механізаторів як чинник ефективного використання енергоресурсів. *Антропологічні аспекти управління сучасним підприємством: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (Полтава, 30 жовтня 2015 року). Полтава: ПДАА, 2015. С. 79–82. (0,15 друк. арк).

50. **Федірець О.В.**, Сазонова Т.О. Стратегічний набір як ефективний інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємств. *Економічний розвиток: Теорія, методологія, управління. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Будапешт-Прага-Київ, 2016. С.245–253. (0,62/0,31 друк. арк). *Особистий внесок: визначено складові стратегічного набору*.

51. Федірець О.В. Сутність і складові технології антикризового управління. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»* (Полтава, ПДАА, 28 жовтня 2016 р.) С. 36–38. (0,10 друк. арк).

52. Федірець О.В. Управління матеріально-технічним забезпеченням аграрних підприємств. *Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції]*. Прага-Брно-Київ, К.: НДІСР. 2017. С. 324–332. (0,47 друк. арк).

53. Федірець О.В. Чинники формування витрат в аграрних підприємствах. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Бізнес-адміністрування в агропромисловому комплексі: напрями, проблеми, перспективи»* (м. Полтава, 11 листопада 2016 року). С. 45–47. (0,11 друк. арк).

54. **Федірець О.В.**, Ярмола В.Ю. Контроль та енергетичний аудит в аграрних підприємствах. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та управління: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 29 вересня 2017 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2017. С. 66–68. (0,12/0,07 друк. арк). *Особистий внесок: обґрунтовано прядок проведення енергетичного аудиту.*

55. Fedirets O. Formation of an anti-crisis program of enterprises. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»*. Полтава: РВВ ПДАА, 2017. С. 116–118. (0,13 друк. арк).

56. Перебийніс В.І., **Федірець О.В.** Використання теорії масового обслуговування для моделювання. *Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 16–17 листопада 2017 року). Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 140–143. (0,18/0,09 друк. арк). *Особистий внесок: визначено перспективи використання теорії масового обслуговування.*

57. **Федірець О.В.**, Воронько-Невіднича Т.В. Особливості стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2017 році* Полтава, ПДАА, (17-18 травня 2018 року). 2018. С. 65–67. (0,12/0,07 друк. арк). *Особистий внесок: визначено особливості стратегічного управління в аграрних підприємствах.*

58. Федірець О.В. Особливості контролю використання енергетичних ресурсів в аграрних підприємствах. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»*: збірник наукових праць. за ред. І. А. Маркіної. Полтава: ТОВ «Сімон», 2019. С. 270–272. (0,12 друк. арк).

59. Калініченко О.В., **Федірець О.В.** Впровадження енергетичного менеджменту в аграрних підприємствах *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації: Матеріали 6-ї міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро, 7-9.11.2018: тези доповідей.* Дніпро: Поліграфічний відділ ДДАЕУ, 2018. С. 123–126. (0,18/0,09 друк. арк). *Особистий внесок: визначено перспективи впровадження енергетичного менеджменту в аграрних підприємствах.*

60. Федірець О. В. Енергетичний аналіз в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2018 році.* Полтава, ПДАА, 16-17 травня 2019 року. С. 31–32. (0,11 друк. арк).

61. Федірець О.В. Механізм та етапи формування стратегії підвищення результативності діяльності підприємства. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції.* Nemoros s.r.o., Prague, 2019. С. 109–115. (0,43 друк. арк).

62. Федірець О. В. Роль та значення стадії реалізації стратегії в процесі стратегічного управління. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році* Полтава, ПДАА, 2020. С.84-85. (0,12 друк. арк).

63. Федірець О.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики».* Полтава: ТОВ «Сімон», 2020. С. 241–243. (0,19 друк. арк).

64. Fedirets O. Resource management in agriculture. *Works of the international scientific-practical conference «Modern trends and prospects for the development of national economies under the challenges of the world pandemic».*

Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. С. 218–221.
(0,19 друк. арк).

65. Федірець О. В. Особливості використання земельних ресурсів в аграрних підприємствах. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (17 листопада 2020 р.)*. Полтава : ПДАА, 2020. (0,18 друк. арк).

66. Федірець О.В. Удосконалення транспортного забезпечення як чинник підвищення ефективності аграрних підприємств. *Збірник наукових праць та тез наукових доповідей за Матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації» 06-08 жовтня 2020*. Prague: Nemoros s. r. o., 2020. С.146–150. (0,35 друк. арк).

67. Федірець О.В. Сутність соціально-економічного розвитку громади. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління»*. Полтава: ПУЕТ, 2021. С. 358–361. (0,17 друк. арк).

ЗМІСТ

ВСТУП	29
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	43
1.1. Сутнісна характеристика агропродовольчих соціально-економічних систем	43
1.2 Сучасні підходи щодо розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	66
1.3. Функціонування системи управління розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	93
Висновки до розділу 1	112
Список використаних джерел до розділу 1	115
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	132
2.1. Системний підхід до розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	132
2.2. Сучасна концепція модернізації агропродовольчих соціально-економічних систем	152
2.3. Методологічні аспекти оцінювання розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	170
Висновки до розділу 2	186
Список використаних джерел до розділу 2	189
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	201
3.1. Трансформація розвитку агропродовольчої сфери в сучасних умовах	201
3.2. Сучасні тенденції розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	220

3.3. Стан розвитку та результативність агропродовольчих соціально-економічної систем	236
Висновки до розділу 3	252
Список використаних джерел до розділу 3	254
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	261
4.1. Чинники управління розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	261
4.2. Удосконалення державного регулювання соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери	283
4.3. Моделі управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери	303
Висновки до розділу 4	334
Список використаних джерел до розділу 4	337
РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ	350
5.1. Формування механізму збалансованого розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	350
5.2. Стратегії управління розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи	368
5.3. Розробка та реалізація енергетичної стратегії господарських суб'єктів агропродовольчої сфери	383
Висновки до розділу 5	395
Список використаних джерел до розділу 5	396
ВИСНОВКИ	406
ДОДАТКИ	413

ВСТУП

Актуальність теми. Агропродовольча сфера вже тривалий період часу залишається визначальною складовою успішного суспільного розвитку. Даний постулат є особливо актуальним для України, яка за своїм потенціалом (грунтово-кліматичні умови, сприятливе географічне положення, високий рівень кваліфікації працівників) має значні переваги серед багатьох держав світу для розвитку ефективного сільського господарства, та можливості для того, щоб стати світовим лідером у виробництві багатьох видів продовольчих товарів та забезпечення світових потреб. Наша держава обрала європейський вектор збалансованого розвитку аграрного виробництва та сільських територій. В той же час сучасний стан агропродовольчої сфери України характеризується незбалансованістю, коли головна увага концентрується на економічній складовій при недостатньому рівні уваги до екологічної та соціальної детермінант. Крім того, важливою є проблематика координації параметрів функціонування аграрного виробництва як штучної підсистеми, особливо, що стосується пропорцій між виробництвом та споживанням, затратами праці та рівнем заробітної плати, співвідношення в межах галузей (рослинництво, тваринництво, переробка), виробництва окремих видів продукції.

Високі темпи економічного росту в агропродовольчій сфері у недостатній мірі забезпечують покращення добробуту населення, особливо в сільській місцевості, крім того, поглиблюються важливі соціальні проблеми, пов'язані з нерівністю, бідністю, безробіттям та відсутності стимулів для економічної діяльності, особливо незахищених верств суспільства. Існуюча соціально-економічна модель не забезпечує ефективного розподілу накопичених результатів господарської діяльності між усіма її членами.

Глобальною також є проблема руйнування природного середовища в результаті збільшення обсягів впливу штучних підсистем аграрної економіки, що є наслідком постійного конфлікту між людиною та природою, розв'язанню

якого багато вчених присвятили свої дослідження та прагнули встановити оптимальне співвідношення між споживанням природних ресурсів та відтворенням навколишнього середовища.

Отже, в сучасних умовах виникає необхідність розроблення теоретичних і методологічних аспектів та практичних засад удосконалення розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи та постає надзвичайно важливою проблемою і чинником створення економічного підґрунтя підвищення якості життя та добробуту населення України. Вищезазначене обумовило актуальність та практичну значущість обраної тематики досліджень.

Різні підходи до теорії розвитку соціально-економічних систем представлені у працях Р. Лукаса, А. Льюїса, Г. Мюрдаля, Р. Солоу, Й. Шумпетера та інші. У вітчизняній науці проблеми розвитку розглядалися такими вченими: Н. Афанасьєвим, В. Василенко, І. Ворожейкіною, В. Горемікіним, Н. Захаровою, О. Козловою, А. Кузнецовою, Ю. Петрунею, О. Раєвневою, В. Рогожиним, В. Рудиком, С. Шимшиловою, Н. Цопою та інші.

Вагомий внесок в обґрунтування концептуальних засад удосконалення розвитку агропродовольчої сфери зробили В. Андрійчук, В. Аранчій, О. Бородіна, С. Васильчак, Н. Вдовенко, П. Гайдучький, В. Губенко, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, М. Зось-Кіор, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, О. Онищенко, Т. Осташко, Б. Пасхавер, І. Прокопа, П. Саблук, О. Трохимець, Г. Черевко, О. Шпикуляк, О. Ходаківська, В. Юрчишин та інші науковці.

Віддаючи належне попереднім науковим здобуткам, існує гостра потреба у проведенні системного дослідження відносно сутності, методології та практичного застосування дієвих механізмів, спрямованих на посилення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, розроблення сучасних стратегій та інструментів управління соціально-економічними системами з огляду на необхідність використання резервів та потенційних можливостей у сучасних умовах. Недостатнє розв'язання проблеми

актуалізації понятійно-категоріального апарату, стратегії, механізмів організаційно-економічного забезпечення, удосконалення методичних підходів оцінювання, формування моделей управління розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи зумовило вибір теми, мети й завдань дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень Полтавського державного аграрного університету в межах тем: «Управління соціально-економічною системою в умовах національних і глобалізаційних викликів» (державний реєстраційний номер 0117U003102); «Управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери України» (державний реєстраційний номер 0118U005208); «Управління національною безпекою в умовах глобалізаційних викликів: макро-, мікро-, регіональний та галузевий рівні» (державний реєстраційний номер 0118U005209). Внесок автора полягає в обґрунтуванні теоретичних, методологічних засад та практичних рекомендацій щодо удосконалення розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розв'язання теоретико-методологічної та науково-прикладної проблеми розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи в сучасних динамічних умовах. Для досягнення зазначеної мети у роботі поставлені та вирішувались наступні завдання:

- узагальнити сутнісну характеристику агропродовольчих соціально-економічних систем та їх зв'язок з вектором економічного розвитку країни;
- визначити концептуальні засади сучасних підходів щодо розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- встановити особливості функціонування соціально-економічної системи управління розвитком агропродовольчої сфери;
- розкрити особливості системного підходу до розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;

- сформувати концепцію модернізації агропродовольчих соціально-економічних систем;
- дослідити методологічні аспекти оцінювання ефективності розвитку агропродовольчої сфери;
- обґрунтувати напрямок трансформації агропродовольчої сфери в сучасних умовах;
- визначити сучасні тенденції розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- проаналізувати розвиток і результативність агропродовольчих соціально-економічних систем;
- здійснити аналіз та доповнити класифікацію чинників впливу на розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- сформулювати принципи формування та розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- розробити концепцію моделі розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- сформувати механізм збалансованого розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- обґрунтувати стратегії розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи;
- розробити механізм формування енергетичної стратегії господарських суб'єктів агропродовольчої сфери.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і практичних засад забезпечення розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Методи дослідження. Теоретичним та методологічним базисом дисертації виступають засади економічної теорії, наукові здобутки зарубіжних і вітчизняних дослідників з теорії систем, сучасних концепцій управління

розвитком агропродовольчої сфери. В основі наукового дослідження розвитку соціально-економічних систем лежить використання законів діалектики як вчення про найбільш загальні закономірності становлення та розвитку усіх явищ природи, суспільства і людини.

Для досягнення поставленої наукової мети використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи і прийоми дослідження, зокрема: *монографічний* (для узагальнення понять, явищ, тверджень та проблем під час роботи з фаховими інформаційними джерелами); *абстрактно-логічний* (для узагальнення сутнісної характеристики понять, термінів, категорій здійснення логічних узагальнень, формування висновків та пропозицій); *системного підходу* (для розгляду в єдності та розвитку всіх елементів соціально-економічних систем); *економіко-статистичний* (для дослідження стану та динаміки розвитку соціально-економічних систем, визначення ефективності їх функціонування); *економіко-математичний* (для дослідження зв'язку між витратами на ресурси та ефективністю соціально-економічних систем); *експертних оцінок* (для встановлення вагомості факторів розвитку); *графічні методи* (для моделювання ефективної діяльності агропродовольчої сфери та відображення виявлених тенденцій і закономірностей соціально-економічних систем); *вибірковий* (для детального обстеження окремих суб'єктів з метою проведення порівняльного аналізу та рівня розвитку соціально-економічних систем); *математичного моделювання* (для діагностування складних соціально-економічних систем, оцінювання системних ризиків, пов'язаних з функціонуванням глобального простору або розгалуженого ланцюга фінансово-виробничих відносин); *порівняння* (для співставлення економічних явищ у часі і просторі).

Інформаційну базу дослідження становлять Закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, статистичні матеріали Державної служби статистики України, аналітичні дані Міністерства економіки України, річні звітні дані підприємств, матеріали мережі Internet, наукові доробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в обґрунтуванні теоретичних, методологічних та прикладних положень з розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи. За результати проведеного дослідження одержано і винесено на захист наступні наукові положення, які характеризують наукову новизну отриманих результатів:

вперше:

– запропоновано концепцію розвитку суб'єктів агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи, в основу якої покладено: принципи інклюзивної економіки з обов'язковим збереженням сталих пропорцій між функціональними складовими і їх збалансуванням; стан стійкості при трансформації економічних, соціальних і екологічних складових; інноваційну діяльність в якості джерела соціально-економічного розвитку їх потенціалу. Це дозволяє мати нове уявлення щодо формування і практичної реалізації соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери;

– розроблено модель парадигми, як уявлення про предмет розгляду, на рівні держави, місцевого самоврядування, транснаціональних компаній, агрохолдингів, малого і середнього бізнесів (фермерів) а також населення з урахуванням впливу каталізаторів та принципів формування соціально-економічного розвитку кожної з систем. Це забезпечить їх сталий розвиток та набуття ними конкурентних переваг в тому числі на світових ринках;

– запропоновано механізм управління соціально-економічним розвитком суб'єктів агропродовольчої сфери, що має включати: керуючого суб'єкта, представленого власниками та менеджерами, який, використовуючи управлінський вплив, забезпечує рух керованого об'єкта у відповідному напрямку; структуру управлінського впливу як сукупність цілей, законів, методів, принципів і функцій, які у взаємодії можуть бути реалізовані в рамках економічного, соціального, екологічного та інклюзивного напрямків розвитку агропродовольчої сфери. Це дозволить забезпечити збалансованість та ефективність системи аграрних відносин;

– обґрунтовано інструментарій забезпечення соціально-економічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що охоплює інституційну та організаційну структури, фінансування інноваційних розробок, методи аналізу та моделі, нормативно-правову базу, наукову складову, інтелектуальні права та мотивацію. Що дає змогу ухвалювати інноваційні управлінські рішення щодо подальших напрямів модернізації соціально-економічних систем шляхом продукування середовища добробуту в сільсько-міському агломераційному просторі.

удосконалено:

– підходи до формування змісту трансформації розвитку агропродовольчої сфери, що, на відміну від існуючих, враховує суспільні зміни, рівень відкритості та транспарентності населення, властивості інклюзивного суспільства як нового якісного стану розвитку соціально-економічних систем у просторово-часовому вимірі та визначено ключові елементи, які слугують передумовою досягнення соціально-економічної рівності, захисту навколишнього середовища та поліпшення добробуту всіх верств населення, що дозволяє формувати синергетичні підходи в управлінні шляхом переходу агропродовольчої сфери до стійкого атрактора з урахуванням точок біфуркації;

– методичний підхід до забезпечення вибору стратегій розвитку діяльності суб'єктів агропродовольчої сфери, який, на відміну від існуючих, передбачає обґрунтування її вибору на основі реалізації послідовності етапів: уточнення цілей, оцінка потенціалу, визначення параметрів функціонування підприємства, виходячи із рівня результативності його діяльності, оцінка структури рослинництва та тваринництва, визначення сукупності критеріїв й аналіз стратегічних альтернатив, вибір стратегії, деталізація стратегії як сукупності управлінських дій, обґрунтування ресурсного забезпечення реалізації стратегії. Це забезпечить формування конкурентних переваг в середовищі функціонування соціально-економічних систем;

– механізм формування енергетичної стратегії господарських суб'єктів

агропродовольчої сфери, що, на відміну від існуючого, доповнюється визначенням впливу прямих і непрямих чинників зовнішнього середовища на організацію управління підприємством, врахування чинників внутрішнього середовища та проведенням енергетичного аудиту. Це дозволить покращити управління розвитком соціально-економічних систем різних рівнів в цілому;

- систему показників оцінювання стану соціально-економічного розвитку аграрних підприємств, яка, в доповнення до існуючих, має враховувати фактори часу та матеріальні витрати на впровадження управлінських рішень щодо усунення виявлених невідповідностей у забезпеченні та підтримці соціально-економічного розвитку; комплекс показників встановлення певного періоду часу для настання позитивного економічного ефекту від впроваджених методів та технологічних рішень в управлінні розвитком агропродовольчої сфери. Це дозволяє здійснити оцінювання необхідності та нагальності змін, уникати непередбачуваних перевитрат часу та фінансових ресурсів внаслідок запізнілої та повільної реакції системи управління соціально-економічним розвитком;

- класифікацію загроз розвитку соціально-економічних систем агропродовольчої сфери, що має доповнюватися за ознаками: політичні – як протиріччя національного суверенітету та глобалізації; правові – глобальне регулювання міжнародних відносин; інноваційні – розвиток інфраструктури, нові технології, устаткування, сорти рослин та види тварин. Це дозволить загрози розглядати за причинами, суттю та в деталізованому ракурсі, через призму явищ, подій і ситуацій, часової та просторової структури з використанням відповідних методів і підходів до управління та мінімізувати їх негативний вплив;

- класифікацію стратегій економічного розвитку агропродовольчої сфери, яка доповнена типами стратегій першопрохідця та синергізму; розширена характеристика стратегій за рахунок таких груп як характер розвитку виробництв (обмеженого зростання, скорочення), рівнем забезпечення продуктами харчування (ввезення, вивозу, самозабезпечення),

рівнем конкуренції (орієнтація на виробництво однорідної продукції, диференціацію товарів і ринку, штучного старіння продукції). Це дозволить розширити стратегічний набір для вибору оптимальної стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери на рівні суб'єктів господарювання;

набуло подальшого розвитку:

– теорія системного підходу в управлінні соціально-економічним розвитком аграрних формувань в частині, яка базується на застосуванні сукупності методів та механізмів впливу суб'єкта управління на об'єкт, уявлення про яку визначається як про сукупність взаємопов'язаних складових з метою максимально ефективної реалізації існуючої взаємозалежності та взаємообумовленості для досягнення множини цілей агропродовольчої сфери, зокрема економічних, соціальних та екологічних;

– характеристика ключових ознак соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, в напрямі їх розмежування за наступними групами: економічні (стабільна і позитивна динаміка прибутковості, використання ресурсів, політика ресурсозбереження, використання досягнень НТП); соціальні (компетентність та соціальна захищеність персоналу, реалізація соціальних проектів та підтримка сталих зв'язків із стейкхолдерами); екологічні (використання ресурсів, протидія негативним чинникам та мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище). Це дозволить збалансувати розвиток соціальної, екологічної та економічної підсистем;

– функціональна структура механізму стратегічного управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери в контексті підходів щодо вибору типу та побудови відповідної моделі, структури підприємства, формах економічного та адміністративного управління, методів побічного впливу на соціально-економічний розвиток. Це дозволить забезпечити врахування суспільних цінностей та необхідність захисту довкілля і більш ефективно управляти соціально-економічним розвитком;

– категорійно-понятійній апарат «соціально-економічного розвитку»

що забезпечує сталий розвиток підприємств, місцевих територій в складі агропродовольчої сфери та передбачає сукупність взаємовідносин економічного і неекономічного характеру, що визначаються правилами та обмеженнями, які формуються на певній організаційній основі. Це дозволяє забезпечити стабільність соціально-економічного розвитку;

– рекомендації інклюзивної трансформації суб'єктів агропродовольчої сфери, яка в процесі удосконалення соціо-економічного середовища передбачає ряд змін на макрорівні (введення «соціального податку» залежно від земельної площі, фінансування енергетичної та логістичної інфраструктури, стимулювання створення нових робочих місць та соціальної інфраструктури через надання податкових пільг) та мікрорівні (сплата податків за місцем ведення бізнесу, партнерські угоди з громадами та соціальна відповідальність, органічне виробництво, відмова від вирощування монокультур). Це дозволить поліпшити фінансування розвитку територій та місцевих громад, зменшити соціальну напругу в регіонах, поліпшити конкурентне середовище та екологічний стан територій, створить умови для підвищення добробуту працівників.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертаційній роботі теоретичні, методологічні і методичні положення та практичні пропозиції, висновки й узагальнення формують наукові засади вирішення проблеми удосконалення розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Пропозиції щодо формування моделі управління соціально-економічним розвитком, орієнтованим на специфіку агропродовольчої сфери з урахуванням зв'язків підприємств, місцевих громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади, що дозволяє забезпечити сталий економічний розвиток регіону розглянуті та прийняті до впровадження департаментами агропромислового розвитку Полтавської ОДА (довідка № 01-24/248 від 11.08.2021 р.) та Запорізької ОДА (довідка № 0489/01-00 від 26.03.2021 р.).

Рекомендації автора стосовно моделі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність, що відбувається у межах чинного законодавства з забезпеченням прав, свобод та інтересів усіх учасників аграрних відносин прийняті до впровадження Постійною комісією Полтавської обласної ради з питань освіти, науки та культури (довідка № 01-24/248 від 11.04.2021 р.).

Рекомендації щодо розвитку інституту місцевого самоврядування, удосконалення процесу управління соціально-економічним розвитком суб'єктів господарювання залежно від їх розміру через послідовність усунення перешкод і програми та заходи з подолання визначених перешкод прийняті до впровадження Виконавчим комітетом Решетилівської міської ради (довідка № 01-26/4259 від 25.08.2021 р.).

Одержані практичні результати дисертаційної роботи із формування та забезпечення вибору стратегій розвитку діяльності суб'єктів агропродовольчої сфери, які ґрунтуються на використанні методів комплексної діагностики зовнішнього та внутрішнього середовища, пропозиції, орієнтовані на використання груп показників оцінки рівня соціально-економічного розвитку, визначення інтегрального показника, що дозволяє проектувати альтернативні та загальні стратегії розвитку, підтверджуються їх використанням у діяльності підприємств агропродовольчої сфери: С(Ф)Г «Сад» Полтавської області (довідка про впровадження № 42 від 3.12.2020 р.); ТОВ «ПАФ Гарант» Полтавської області (довідка № 98 від 23.12.2020 р.), ПП «Ручки-Агро» Полтавської області (довідка № 12/1 від 20.01.2021 р.); С(Ф)Г «Івко В.І.» Полтавської області (довідка № 14 від 9.02.2021 року).

Наукові матеріали дисертаційної роботи використано в лекційному матеріалі при проведенні занять для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування, представників агропродовольчої сфери в Запорізькій обласній організації Товариства «Знання» України (довідка № 37 від 22.04.2021 р.).

Основні теоретичні і практичні положення та методичні розробки, одержані за результатами дослідження використовуються в навчальному процесі Полтавської державної аграрної академії при викладенні дисциплін «Стратегічне управління», «Енергетичний менеджмент», «Управління підприємством у бізнес-середовищі», «Стратегія стійкого розвитку у глобальному середовищі», «Методи і моделі обґрунтування управлінських рішень» (довідка про впровадження № 01-11/59 від 04.08.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною, самостійно виконаною кваліфікаційною науковою працею, яка здійснювалась особисто. Опубліковані наукові праці за темою дисертації містять положення, висновки та пропозиції, які сформульовані особисто автором і відображають його внесок у теорію, методологію та практику розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи. Із наукових праць, написаних у співавторстві, у дисертації використані лише ті положення, які є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні здобутки дисертаційної роботи оприлюднювались, обговорювались і були схвалені на 25 міжнародних та всеукраїнських конференціях. Зокрема, на: Науковій конференції студентів, магістрів та аспірантів «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (2003 р., м. Харків); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку» (2011 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація наукової парадигми в аграрному секторі економіки» (2012 р., м. Полтава); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Управління людськими ресурсами в постіндустріальному суспільстві: глобальні виклики та перспективи розвитку» (2013 р., м. Полтава); Конференціях професорсько-викладацького складу за результатами науково-дослідної роботи (2014, 2018-2020 рр., м. Полтава); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Антропологічні аспекти управління сучасним підприємством»

(2015 р., м. Полтава); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Економічний розвиток: теорія, методологія, управління» (2016 р., м. Будапешт-Прага-Київ); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (2016, р., м. Полтава); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Бізнес-адміністрування в агропромисловому комплексі: напрями, проблеми, перспективи» (2016, р., м. Полтава); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації» (2017 р., м. Будапешт-Прага-Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та управління» (2017 р., м. Полтава); II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (2017 р., м. Полтава); VII Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління» (2017 р., м. Полтава); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Економічний розвиток: теорія, методологія, управління» (2019 р., м. Прага, Чехія); III Міжнародній науково-практичній конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики» (2019 р., м. Полтава); 6-й Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації» (2019 р., м. Дніпро); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики» (2020 р., м. Полтава); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції і перспективи розвитку національних економік в умовах викликів світової пандемії» (2020 р., м. Нур-Султан, Казахстан); V Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (2020 р., м. Полтава); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації» (2020 р., м. Прага, Чехія); X Міжнародній

науково-практичній інтернет конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління» (2021 р., м. Полтава).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 67 наукових працях, серед яких 12 розділів (13,11 друк. арк.) у монографіях, із них 6 розділи (1,56 друк. арк.) у іноземних виданнях, 31 стаття (авторські 8,17 друк. арк.) у наукових фахових виданнях, з яких 3 – входять до НМБД Scopus та Web of Science та 24 праці апробаційного характеру (4,11 друк. арк.). Загальний обсяг публікацій, що особисто належить здобувачу, складає 25,54 друк. арк.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 448 сторінок, з яких основний зміст викладений на 364 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 39 таблиць, 56 рисунків та 9 додатків. Список використаних джерел налічує 526 найменувань.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

1.1. Сутнісна характеристика агропродовольчих соціально-економічних систем

Впровадження та розвиток ринкової економіки в Україні забезпечив чіткі економічні та правові передумови спрямовані на поширення та розбудову організаційних форм в агропродовольчій сфері, в основі функціонування яких покладено вільний вибір роду діяльності та самостійність у побудова якісно нових відносин, пов'язаних із процесами постачання, виробництва, розподілу, обміну, споживання та взаємодії із іншими суб'єктами суспільно-економічного життя. Зазначені формування отримали можливість здійснювати процес управління базуючись на принципах вільного вибору, самостійності, ініціативності, цілеспрямованості, використовуючи сучасні підходи та творче мислення. Наріжним каменем даних перетворень стали базові засади приватної власності, яка виступає економічною основою ринкових відносин, забезпечуючи функціонування, розвиток та взаємодію підприємницьких структур, державних органів влади та суспільства.

Такі зміни викликали необхідність побудови нової моделі розвитку агропродовольчої сфери, враховуючи різноманітні чинники впливу зовнішнього середовища, особливо що стосується трансформаційних перетворень: реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств, розвиток орендних відносин, приватизація державних підприємств, формуванням ринкових (договірних) цін на продукцію та матеріально-технічне забезпечення, розширенням каналів реалізації продукції, зокрема вихід на міжнародні ринки збуту, запровадженням нової податкової та банківської політики, реформа децентралізації та відкриття ринку землі.

Від початку переходу України до ринкового напрямку розвитку і по

даний час відбувається процес формування середовища як сфери діяльності та взаємодії нових ринкових бізнес-структур, державного сектору та суспільних інституцій, враховуючи чинні соціально-економічні, політичні, правові, екологічні, культурні умов, що дає можливість через реалізацію свободи громадян на підприємницьку діяльність забезпечити задоволення як власних потреб, так в цілому і потреб суспільства.

Вагомий внесок в обґрунтування концептуальних засад удосконалення розвитку агропродовольчої сфери зробили В. Андрійчук, В. Аранчій, О. Бородіна, С. Васильчак, Н. Вдовенко, П. Гайдуцький, В. Губенко, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, Ю. Лупенко, М. Зось-Кіор, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, О. Онищенко, Б. Пасхавер, І. Прокопа, П. Саблук, О. Трохимець, Г. Черевко, О. Шпикуляк, О. Ходаківська, В. Юрчишин та інші науковці [1, 3, 19, 57, 81, 82, 133, 152].

Різні підходи до теорії розвитку соціально-економічних систем представлені у працях Р. Лукаса, А. Льюїса, Г. Мюрдаля, Р. Солоу, Й. Шумпетера та ін. У вітчизняній науці проблеми розвитку розглядалися такими вченими: Н. Афанасьєвим, В. Василенко, І. Ворожейкіною, В. Горемікіним, Н. Захаровою, О. Козловою, А. Кузнецовою, Ю. Петрунею, О. Раєвневою, В. Рогожиним, В. Рудиком, С. Шимшиловою, Н. Цопою та ін. В той же час існує об'єктивна потреба у поглибленні системних досліджень сутності та практичного застосування дієвого механізмів, спрямованих на посилення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери. Не досліджені також повною мірою механізм, інструментарій і принципи розвитку агропродовольчої сфери як системного утворення. Цим зумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

В процесі комплексного дослідження, найбільш універсальною дефініцією, яка використовується для опису та характеристики різних об'єктів, виступає термін «система». Достатньо ґрунтовне визначенням зазначеного терміну представлено науковцями Коваленко І. І., Бідюк П. І., Гожий О. П. – «... сукупність елементів певним чином пов'язаних і

взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій» [65, с.11].

У наукових джерелах використовуються такі терміни, як «система», «економічна система», «соціальна система», «соціально-економічна система», тому варто з'ясувати, як вони співвідносяться між собою. Термін «система» є широко вживаною науковою категорією, яка трактується дещо по-різному, навіть в енциклопедіях і словниках (Додаток А).

В першу чергу слід звернути увагу на достатньо різнопланові варіанти тлумачення терміну «система», що наводяться у «Новому тлумачному словнику української мови» [92, с. 286].

Нами узагальнено класифікацію систем (рис. 1.1)

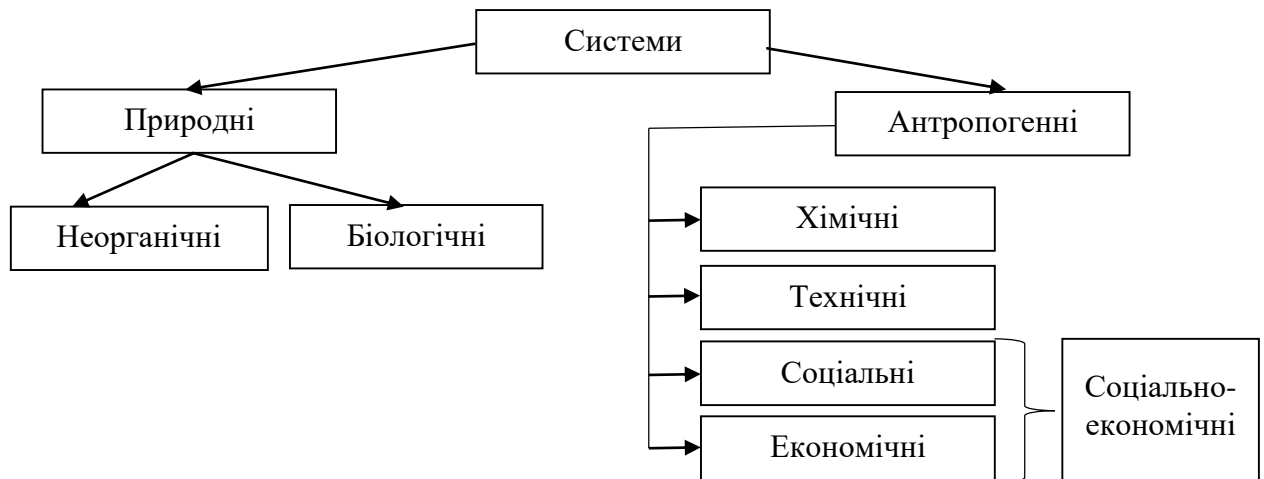

Рис. 1.1. Класифікація систем

Джерело: доповнено автором на основі [24, 36, 156]

В той же час, більш важливими для нашого дослідження є характеристики терміну, відповідно до теорії систем. Відповідно до зазначеної теорії, найбільш часто зустрічається трактування терміну система як певна кількість елементів: упорядковане поєднання елементів [148], множина (комплекс) елементів [32; 47; 79]; обмежена кількість елементів [84].

Кількість елементів системи, на нашу думку, буде впливати на її характеристики, зокрема в першу чергу на розміри та межі. В даному випадку доцільним є трактування Б. Геттінга [32], що межі системи повинні бути сконструйовані абстрактно, а не є чимось заданими. Це твердження є актуальним для агропродовольчої сфери, межі якої формуються, зважаючи на

певну абстрактність будь-якої системи.

Слід зазначити, що у світі переважна більшість явищ відбувається системно, проте, незважаючи велику кількість спільних рис, системи відрізняються певними наборами специфічних рис, та власними закономірностями розвитку. Діяльність в цілому, та розвиток системи – це забезпечення її глобальної мети, а сукупність та взаємозв'язок елементів і підсистем – забезпечення вирішення локальних завдань. Діяльність такого роду систем і управління ними є як процесом збереження їх цілісності і визначеності, так і процесом, переведення в новий якісний стан [134].

Соціально-економічна система характеризується різними технічними, технологічними, організаційними і економічними потенціалами. Ознаками такої системи є периферійність (розміщення її елементів у просторі), гнучкість, еластичність, надійність зв'язку (прямого і зворотного), ефективність, можливість розвитку у встановлених межах, імовірність (у більшості випадків) для зовнішніх збурень та ін.

Для складноорганізованих систем неможливо нав'язати напрями розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації. Розвиток складноорганізованої системи з точки зору сучасної наукової картини світу, характеризується двома рівнями їх еволюції (рис.1.2).

На першому етапі розвиток характеризується усталеністю, лінійністю і передбачуваністю, на другому – неусталеністю, хаотичністю і нелінійністю. В основі характеристики система на другому рівні лежить система нелінійних рівнянь, ступені яких є більшими за одиницю, завдяки чому забезпечується фізичний сенс не лінійності, який має наступну характеристику: множина рішень нелінійного рівняння корелюється з множиною напрямів еволюції системи.

Таким системам практично неможливо нав'язати напрямки розвитку, відповідно за даних умов ключовим елементом виступає розуміння того, як вивести систему з такими характеристиками на оптимальний напрямок розвитку [33].

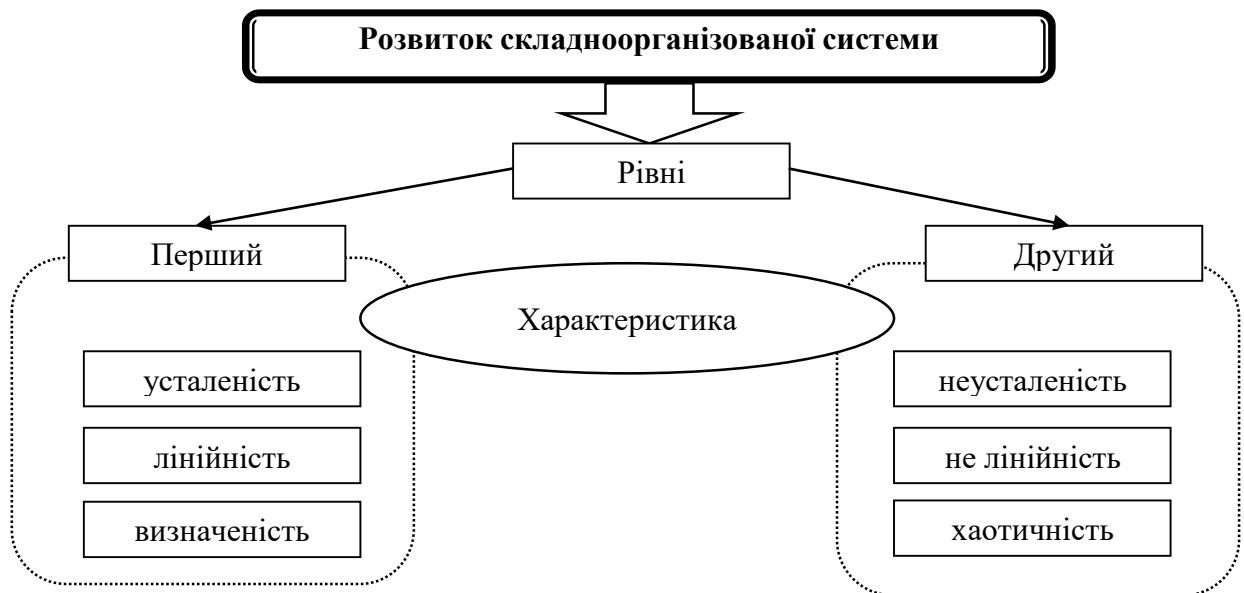

Рис.1.2. Рівневий підхід до розвитку складноорганізованих систем

Джерело: систематизовано автором на основі [24, 36, 156]

Таким чином, саме становлення сучасної філософської концепції розвитку дозволяє формувати методологічні засади такого пізнання.

Окремі автори вважають [73], що концепція розвитку не може існувати відокремлено від парадигми самоорганізації і синергетики. Адже синергетика забезпечує вивчення конкретних механізмів переходу від одного якісного стану до іншого, що має своє відображення у природі обміну енергії і речовини із зовнішнім середовищем. В той же час спостерігаємо існування критичних точок, де можливе виникнення нових динамічних структур, а також створення ладу із безладу, що ще раз підтверджує закон діалектики – перехід кількісних змін у якісні. Саме розвиток через протиріччя, діалектичне заперечення старого новим, перетворення випадкового у необхідне знаходять своє відображення у поняттях і принципах синергетики [73].

Сучасна наука стверджує, що процес розвитку обумовлює незворотні зміни у відкритих системах і посилює у них порядок і самоорганізацію. Еволюція у науці і суспільстві у багатьох випадках залежить від змін, які відбуваються всередині системи. Але поряд з такими явищами розвиток системи, зокрема, соціальних багато у чому залежить від зовнішніх чинників і,

у першучергу, впливу з боку держави [73].

Тому, погоджуючись з вищенаведеними думками авторів, щодо філософського змісту даного поняття, особливо що стосується розвитку систем, пропонуємо власне бачення змісту категорії розвиток – це послідовний рух системи до нового якісного стану під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, які забезпечують постійне її оновлення.

Стійкий стан функціонування будь-якої системи передбачає наявність чіткого взаємозв'язку та взаємозалежності всіх її складових, які спрямовуються на реалізацію встановлених цілей по різних напрямках: економіка, суспільство, торгівля, міжнародні відносини тощо. В даному випадку поняття система не слід обмежувати певними рамками, обмеження стосується лише її структурних елементів, адже вони забезпечують сукупність зв'язків та передбачають взаємовпливи між існуючими складовими, що в свою чергу виступає ключовим елементом при здійсненні оцінки існування системи, особливо в межах тривалого періоду часу.

Економічна система – є динамічною системою відкритого типу, у складі якої наявні інститути та механізми, які забезпечують постійне підтримання її стійкий та стабільного стану [48]. Намагання зберегти стійкий (урівноважений) стану – це ключова риса та загальна властивість, що притаманна для всіх різновидів системам, включаючи і економічні [46].

Виникнення неурівноваженого стану в системі відбувається за умов, коли вона тимчасово, під впливом різних випадкових коливань, починає відрізнятися від власних норм, відхилятися від власного стану рівноваги. Це можуть бути природні катаклізми, які ми можна вважати за випадкові явища, що здійснюють вплив на всі, включаючи й глобальні, системи, при цьому нормальний функціональний стан економічної системи визначається комплексом чинників, які включають об'єктивні і суб'єктивні. Як наслідок, при втручанні економічні процесів суб'єктів, які забезпечують ухвалення визначальних рішення, не враховуючи при цьому рекомендації наукової спільноти та думки представників громадянського суспільства, мають місце

ситуації пов'язані із виникненням та нагромадженням різного роду деструктивних тенденцій, які є бар'єрами на шляху соціально-економічного розвитку. Це призводить до виникнення порушень, прояву різнонаправлених інтересів, і як результат – неузгодженість, поява диспропорцій, порушенню нормального функціонування, що в кінцевому результаті спричиняє структурні зміни в системі.

Виникнення порушень в системі свідчить про зміни результатів діяльності, що є протилежними для її прямого функціонального стану.

Неминучі негативні витрати –це невід'ємна складова будь-якої динамічної економічної системи, що існує поряд позитивними результатами. В процесі функціонування системи, на різних стадіях з'являються відхилення соціальних норм, що викликають погану роботу соціальних інститутів, ріст корупції і тому подібне. Такого роду відхилення є наслідком помилок розвитку при умові використання так званого підходу «спроб та помилок», також це вікові помилки росту, і значною мірою помилки, які виникають внаслідок прийняття рішень вищою ланкою управління [6].

В працях сучасних дослідників все частіше зустрічаються спроби уточнення характеристики та проведення опису специфічних соціально-економічних систем в якості об'єкта управління, який змінює свій первинний стан, залежно від умов функціонування та розвитку, знаходячись під впливом безлічі чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Перебуваючи у стані постійного руху та змін, соціально-економічні системи втрачають свій стан сталості. В процесі динамічних перетворень вони втрачають предметну референтність, що за попередніх умов фіксувалася в чітких межах та виконувала системоутворюючу роль центру в управлінні.

В межах зазначених відношень, управлінська дія могла комплексно поширювалася і на соціальну складову, забезпечуючи їх єдність та сталість. За сучасного рівня розвитку суспільства наявні інформаційні потоки нівелюють дану «базову» властивість та зменшують вагу «формуючої» сили, яка визначає системну єдність та будову структури [24].

Соціально-економічні системи за таких умов втрачають власну сталість, переходять до стану системної кризи, яка проявляється через заміну сталого предметного змісту, що забезпечує постійний розвиток, на процес поліпшення, формування якісно нового стану. За даних умов, система перестає бути об'єктом управління, змінюючись на сам рух (зміни), що в свою чергу визначає необхідність у побудові кардинально інших механізмів регулювання. В даному випадку перед системою управління соціально-економічними системами, виникає проблема, що потребує негайного вирішення, і стосується управління, власне не самою системою, а в більшій мірі її рухом, забезпеченням економічного та соціального розвитку.

Розглядаючи соціально-економічні системи, як об'єкт дослідження, виникають складнощі, що зумовлюються лише частковою подібністю проєктних систем з реальними. Використовуючи зазначений підхід, ми передбачаємо розгляд об'єкту вивчення, та процесів, які його характеризують, як цілісну систему. Використання системного підходу для дослідження соціально-економічних систем і на даний час є провідним напрямком наукових дослідженнях.

В історичній ретроспективі, вплив різноманітних чинників визначає формування ситуації, при якій управління системою, як соціально-економічним об'єктом є чимось абсолютно новим, порівняно з тим станом, що існував раніше [149].

Тут на перші ролі виходить питання, яке стосується управління адаптацією та забезпечення пристосування соціально-економічної систем до нових умов, які викликані постійними змінами в розвитку глобальної економіки за умов невизначеності. Сучасні дослідження соціально-економічних систем спираються на принципово нові методології дослідження, і одним із головних напрямків стає синергетичний підхід. За умов швидкого поширення інтеграційних процесів в світовій економіці, та в різних країнах, більшої ваги та актуальності глобальних проблемах зазначений підхід забезпечує визначення оптимального напрямку розвитку суспільства з

урахуванням зростання складності зовнішнього середовища, яке оточує соціально-економічні системи, та модифікацію механізмів їх взаємодії.

Складна структура соціально-економічних системи, також має характеристику пов'язану із реалізацією адаптивної стратегії поведінки, які забезпечують реалізацію закономірностей, які притаманні для складних соціально-економічних систем, з метою прогнозування майбутніх змін [68].

Використання синергетичного підходу, розглядає «невизначеність» одночасно як одну з ключових характеристик системи, так і у вигляді базової характеристики стану рівноваги системи, акцентуючи увагу на тому, що система завжди прагне досягти рівноваги за рахунок самоорганізації (рис.1.3).

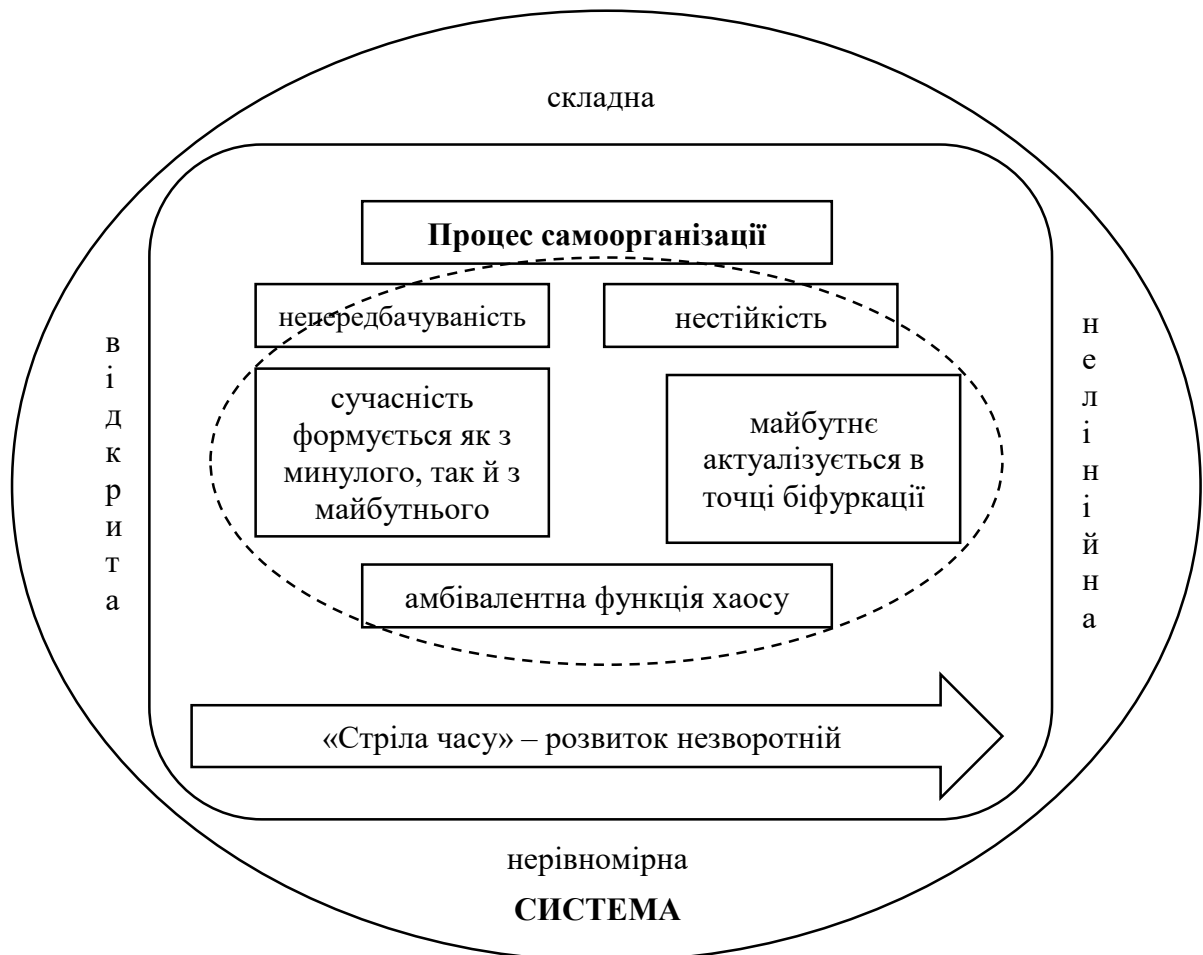

Рис.1.3. Характеристика процесів самоорганізації системи

Джерело: власна розробка

Самоорганізація системи формується при взаємодії останньої із зовнішнім середовищем. В даному випадку зовнішнє середовище має постійний вплив на систему, встановлює її межі, визначає умови

функціонування, спонукає прискорення інтенсифікації руху структурних елементів та забезпечує якісні та кількісні зміни системи. Але такий розвиток системи може відбуватися лише за умови постійного припливу енергії та ресурсів до неорганізованої системи.

Використання синергетичного підходу для дослідження адаптивних соціально-економічних систем, найчастіше відбувається на стадіях їх інтенсивного розвитку. Дослідження дефініції «невизначеність», при використанні синергетичного підходу, повинно розглядатися як негативне явище, вплив якого на систему повинен бути усунений.

В той же час при дослідженні соціально-економічних систем за допомогою синергетичного підходу, потрібно врахувати чинники, які обмежують застосування останнього для прогнозування розвитку соціально-економічної системи. Головним обмеженням при цьому виступає сама методологія, що базується на синергетиці, та не передбачає врахування специфіки соціально-економічної системи. Іншим обмеженням використання даної теорії, в процесі дослідження соціально-економічних систем, є той факт, що даний підхід та висновки, які формуються на основі його використання, розумінні та вивченні розвитку в якості еволюційного процесу, не обумовлюється інноваційними діями та не враховує базовий вплив змін, пов'язаних із інноваціями на розвиток соціально-економічних систем [137].

Можливість соціально-економічної системи пристосовуватися до впливу чинників зовнішнього середовища стає тим базисом, який визначає високу динаміку цього процесу. Саме він забезпечує впровадження комплексних інновацій найбільш ефективно з урахуванням часових обмежень.

Здатність до самоорганізації визначає використання розглянутого підходу соціально-економічними системами, і відповідно їх діяльність в за таких умов набуває якісно нового, наповнення та змісту. За даної ситуації можливість соціально-економічної системи забезпечити власну самоорганізацію виступає необхідною передумовою для трансформації, що відбувається та дозволяє забезпечити самій системі еволюційний розвиток.

За умови нестабільності зовнішнього середовища, формування та розвиток організаційних форм, в основі яких лежить самоорганізація інноваційних процесів, забезпечує високий рівень ефективності адаптації соціально-економічних систем до мінливих умов зовнішнього середовища.

Реалізація зазначених процесів на глобальному рівні, а не тільки на макрорівні, відбувається завдяки формуванню міжнародних структур, які враховують глобальні аспекти соціального розвитку на основі самоорганізації, використовуючи принципи коеволюційної інноватики. При цьому глобальний (коеволюційний) розвиток виходить із поділ країн, в основі якого лежить не економічний базис, (поділ за ринкової економіки – розвинуті, наздоганяючі, ті, що розвиваються), який лише посилює суперечності між країнами, а поділ, який базується на індикаторах розвитку соціальної та екологічної сфер. Таким чином усі країни ми маємо змогу віднести до категорії таких, що розвиваються – прямуючи до рівня розвитку, який відповідав би моделі сталого розвитку. Поширення коеволюційних процесів при цьому визначає передумови адаптації та корегування соціальних систем за умов різновекторного зовнішнього середовища, а також наявність сприятливих умов для формування ефективних управлінських дій по відношенню до соціуму.

Коеволюційні стратегії дозволяють додатково використати переваги, пов'язані з функціонуванням соціально-економічних систем, які передбачають формування та впровадження механізму реалізації змін для забезпечення розвитку системи. При цьому відбувається формування нових підходів до підтримки динаміки функціонування та модернізації соціально-економічної системи завдяки впровадженню ефективного інструментарію управління [36].

Важливим елементом забезпечення соціально-економічного розвитку виступає оцінка різних потенціалів, в той же час різні автори розглядають їх окремо, а не системно. Це визначило досить глибокий рівень вивчення інвестиційного, інноваційного та трудового потенціалів, при низькому рівні дослідження інших.

Для розуміння ролі впливу потенціалу на розвиток соціально-економічних систем, вважаємо за доцільне провести дослідження їх складу через виділення основних видів (Додаток Б).

Так, Васюткіна Н. з погляду ресурсно-функціонального підходу виділяє фінансову, виробничо-технічну, матеріально-логістичну, кадрову, компоненту потенціалу [18]. Ю.А. Дорошенко визначає складові потенціалу включаючи: «природо-ресурсний потенціал, екологічний потенціал, матеріально-технічний потенціал, науково-технічний потенціал, інноваційний потенціал, трудовий потенціал, інвестиційний потенціал» [43, с. 14].

Автори Кулакова С.Ю. та Міняйленко І.В., дослідуючи об'єктні складові, що мають спільне з матеріально-предметною формою потенціалу підприємства, визначають наступні його складові: інноваційний, фінансовий, виробничий та відтворювальний потенціал. Причому до виробничого потенціалу вони відносять природно-кліматичні умови та стан земельних ресурсів; потенціал основних та оборотних фондів; потенціал нематеріальних активів; людський потенціал персоналу [72, с. 78].

На наш погляд, серед значної кількості запропонованих авторами видів ресурсної складової потенціалу розвитку підприємства доречно виділити: виробничий, трудовий, фінансовий та інформаційний. Такий погляд дає змогу визначити чіткі вектори дослідження потенціалу розвитку підприємства та надає можливість кількісної та якісної оцінки усіх визначених складових.

За таких умов методика оцінки кожного з потенціалів є досить різномірною та складно піддається систематизації. Потенціал, при цьому виступає динамічною категорією, і при його оцінці слід використовувати не відносну оцінку, яка на відміну від абсолютної, визначає швидкість і напрям розвитку. Процес оцінювання за наявності визначених обмежень повинен спиратися на засади, що дозволяють розглядати що потенціал соціально-економічної системи в якості динамічної характеристики, а сама реалізація потенціалу повинна відбуватися із забезпеченням якісного та кількісного його

приросту, і базуватися на безперервному характері процесу розвитку потенціалу.

Ресурсна невизначеність лежить в основі невизначеності потенціалу і стосується їх якості, обсягів, термінів постачання та використання. Невизначеність характеристики ресурсів методологічно нерозв'язна не зважаючи на будь-яку міру контролю, і в даних умовах ми ведемо мову про досягнення граничних рівнів достовірності визначеності за умов певного рівня інформаційної визначеності стосовно ресурси та їх реальних обсягів [63].

При розвитку соціально-економічна система відповідно до встановлених цілей, через реалізацію цілеспрямованої поведінки, реакція системи на ці дії відбувається через зворотні зв'язки. За умови позитивного впливу цих зворотних зв'язків на результати взаємодія, забезпечується більш швидкі темпи розвитку системи.

Слід звернути увагу на те, що значна кількість науковців орієнтується не стільки на збереження цілісності соціально-економічної системи, а більше уваги приділяє процесам сталого розвитку, враховуючи при цьому реалій сучасності, та рівень впливу зовнішнього середовища [86].

Забезпечення існування та розвитку соціально-економічних систем має тісний зв'язок із загальними тенденціями економічного розвитку країни, які формують цілий масив спільних елементів для досягнення цілей розвитку економічних суб'єктів, з урахуванням інтересів, при забезпеченні ефективної реалізації соціальних та матеріальних ресурсів системи. За таких умов виникає необхідності узгодження цілей соціально-економічних систем через пошук компромісів між структурних частинами соціально-економічної системи та налагодження взаємозв'язку із зовнішнім оточенням. Рівень ефективності розвитку соціально-економічної системи формується через комплекс чинників, найбільшу вагусеред яких мають збалансованість та пропорційність.

Досліджуючи сталість соціально-економічної системи доцільно, на наш погляд, розрізняти поняття «економічного розвитку» та «економічного

зростання», адже вони характеризують фактично різні явища, відповідно застосовувати їх слід як синоніми. «Економічний розвиток» – це динамічна характеристика, яка має позитивний вектор, та стосується поліпшення параметрів соціально-економічної системи, в межах якої проводиться аналіз [129]. Це дозволяє нам здійснювати характеристику даного процесу з інноваційної точки зору, адже зміни, які при цьому відбуваються, ми в перній мірі можемо вважати нововведеннями, реалізація яких забезпечує підтримку та підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарської діяльності. «Економічне зростання» – показник, який дозволяє охарактеризувати динамічні зміни валової доданої вартості, яка формується в межах системи на протязі стандартного календарного період часу (переважно рік) [54].

В чому полягає відмінність у дефініціях «економічне зростання» і «економічний розвиток» розглянемо в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

**Сутнісні відмінності понять «економічне зростання» та
«економічний розвиток»**

Параметр	Економічне зростання	Економічний розвиток
Мета	Збільшення обсягу економічних благ у суспільстві	Підвищення добробуту та рівня життя населення, в тому числі за рахунок удосконалення та гармонізації соціально-економічних відносин
Характер	Статистичні показники кількісного зростання	Кількісне зростання та якісне удосконалення
Показники на макрорівні	ВВП, ВВП на душу населення, виробництво продукції та послуг, фінансові показники країн тощо	Рівень життя, рівень добробуту індивідуумів (враховує рівень ВВП на душу населення, наявність економічних можливостей, рівень справедливості, якість життя населення)
Показники на мікрорівні	Обсяг виробництва, фінансові показники підприємств, громад, регіонів	Рівень забезпеченості населення економічними та соціальними благами, рівень задоволеності життям

Джерело: складено автором

Розглядаючи позитивні динамічні зміни валової доданої вартості, слід відзначити часті прояви кон'юнктурного впливу через чинники, які мають

спекулятивний характер, відповідно слід прийняти ситуацію, коли економічне зростання, при певній сукупності умов не завжди виступає тотожним економічному розвитку. Тобто, характеризуючи систему ми можемо фіксувати економічне зростанням, при відсутності економічного розвитку (адже, параметри їх динаміки можуть мати відмінні траєкторії).

Відповідно «економічне зростання» є ключовою, в той же час далеко не визначальною умовою для досягнення стану економічного розвитку, адже за умови забезпечення розвитку слід сконцентруватися увагу коректному, збалансованому та справедливому розподілі матеріальних благ у суспільстві.

Спостерігається значне різноманіття визначень дефініції «сталий розвиток», при чому деякі з них передбачають використання абсолютно різних точки зору. В той же час слід відмітити, що в більшості випадків під терміном «сталий розвиток» передбачається такий перебіг розвитку подій, за якого виробнича діяльність людини має мінімальний негативний вплив на довкілля. Саме це визначає високий рівень уваги, до категорії сталості а сама концепція сталого розвитку широко використовується в економічних теоріях, базуючись на прагненні людства до досягнення чітких економічних, соціальних і екологічних пропорцій в межах триєдиної системи «Суспільство» – «Економіка» – «Природа» [104].

Відповідно до загальної теорії систем, в межах зазначеної теорії, при дослідженні організацій явище сталості передбачає прояву в декількох різновидах. При цьому зовнішня сталість системи передбачає, що частина її ознак не змінює свого стану та залишається стабільною.

За умови забезпечення такого типу сталості, та при нейтралізації впливу чинників зовнішнього середовища можливе не обмежене в часі існування система, проте навіть за одиничної зміні певної ознаки можлива зміна стану система. Наявність адаптивної сталості передбачає наявність у системи механізмів, які мінімізують негативний, дестабілізуючий вплив чинників.

На продовольче забезпечення населення будь-якої країни працюють певні галузі економіки, прагнучи сформувати необхідний рівень продовольчої

безпеки, яка за умов динамічності глобального середовища вимагає відповідного наукового забезпечення. Ряд галузей економіки взаємодіють між собою на засадах інтеграції, утворюючи повну організаційну структуру продовольчого забезпечення держави.

При характеристиці структури продовольчого забезпечення в науковій літературі вживають поняття «комплекс», «сектор», «сфера».

До основних рис міжгалузевих народногосподарських комплексів Шаблій О. [119, с. 296] відносить наступні: багатогалузевий склад; галузі у складі комплексу поєднані тісними зв'язками; цілісність; функціональними ядрами комплексу є галузі різного рівня; міжгалузеві комплекси формуються на територіях певного рангу; функціонально усі галузі комплексу спрямовані на ефективне задоволення певних потреб суспільства.

У структурі народного господарства України дослідники виділяють дев'ять промислових комплексів: паливно-енергетичний комплекс; комплекс з виробництва сировини і матеріалів; машинобудівний комплекс; будівельний комплекс; комплекс з виробництва товарів народного споживання; транспортний комплекс; невиробничий комплекс; аграрно-промисловий комплекс; військово-промисловий комплекс [2, с. 123].

Зазначеним рішенням центральних органів влади передували наукові пошуки оптимальних форм управління АПК, зокрема, оптимізації його структури. Аналіз підходів до цього представляє певний науковий інтерес, оскільки перехід на початку 90-х років минулого століття від централізовано-планової економіки до ринкової економіки зумовив певну трансформацію наукових поглядів на сутність АПК.

У науковій літературі має місце й підхід до тлумачення поняття «АПК» як сукупності підприємств: «АПК – це сукупність виробничо пов'язаних підприємств з вирощування, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також обслуговуючих і допоміжних підприємств» [102, с. 12].

В процесі розвитку теорії систем, системна концепція управління

(менеджменту) зумовила більш досконалий, на наш погляд, розгляд АПК – з позицій системного підходу (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Тлумачення терміну «агропромисловий комплекс»

Автор, джерело	Сутність поняття
Брюховецький І.М., Міщенко В.І. [12, с. 10]	Агропромисловий комплекс – відносно відокремлена, але разом з тим інтегрована підсистема народного господарства, яка складається з галузей, об'єднаних єдиною програмою і загальною метою функціонування.
Кормаков Л.Ф. [70, с. 5-6]	Агропромисловий комплекс країни – сукупність ряду галузей народного господарства, що здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку в предмети кінцевого споживання, доведення їх до споживачів
Личко К.П. [75, с. 161]	Агропромисловий комплекс – достатньо складна економічна система, яка об'єднує сільськогосподарське виробництво з іншими галузями матеріального виробництва
Мочерний С.В. [47, с. 21]	Аграрно-промисловий комплекс – сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, зберіганням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції
Моїсеєнко К.Є. [89, с. 59-66]	АПК – сукупність технологічно й економічно взаємозалежних галузей, загальна кінцева мета функціонування яких – найповніше задоволення потреб суспільства в продуктах харчування й інших предметах споживання із сільськогосподарської сировини та вирішення соціальних питань села на основі послідовного застосування досягнень науково-технічного прогресу, зростання економічної ефективності виробництва
Макаренко П.М. [81, с. 264]	Агропромисловий комплекс як цілісна виробничо-економічна система є результатом суспільного поділу, кооперації та праці. Формування його є двоєдиним процесом: з одного боку, виробництво розчленовується на виконання функцій у вигляді відносно самостійних, відособлених у часі та просторі видів діяльності, а з іншого боку – між ними постійно відновлюються відносини обміну, у результаті чого їх варто розглядати як взаємозалежні та взаємодоповнюючі стадії єдиного процесу відтворення (перша стадія – виробництво продукції рослинництва і тваринництва, друга – виготовлення з них продуктів харчування, третя – реалізація їх споживачеві).
Сельско-хозяйственный энциклопедический словарь [115, с. 15]	Агропромисловий комплекс – сукупність взаємопов'язаних галузей народного господарства, що забезпечують виробництво продуктів харчування та виробів із сільськогосподарської сировини, а також реалізацію їх споживачам

В окремих наукових працях спостерігається суспільно-географічний підхід до формування зазначеного терміну: «Аграрно-промислові комплекси – форма територіальної організації виробництва сільськогосподарської

сировини та її промислової переробки» [48].

Якщо К.П. Личко [75, с. 16], П.М. Макаренко [81, с. 264] розглядають АПК як економічну систему, то для Брюховецького І.М. та Міщенка В.І. [12, с. 10] АПК – це підсистема народного господарства.

Підходи науковців до структури АПК відрізняються, при цьому виокремлюються сфери, підкомплекси, галузі, ланки. Переважна більшість дослідників виокремлює три сфери комплексу. В той же час слід зазначити, що погляди на структуру кожної із даних сфер різні. Зокрема, серед дослідників немає єдиної точки зору на структуру сфер АПК (Додаток В).

У цілому, аналізуючи підходи до змісту сфер АПК, варто зазначити, що для всіх підходів характерне віднесення галузей з виробництва засобів виробництва до I сфери АПК, сільського господарства – до II сфери, переробки сільськогосподарської сировини – до III сфери.

Дискусії точаться з приводу місця інфраструктури АПК. Зокрема, матеріально-технічне постачання Сметанін М.Є. [117], Емельянов А.М. [49], автори «Советского энциклопедического словаря» [118], «Экономического словаря агропромышленного комплекса» [171], «Економічної енциклопедії» (Мочерний С.В.) [47] включають у I сферу, а Добринін В.О. [169] – у II сферу.

Транспортування продукції Добринін В.О. [169] відносить до II сфери, Сметанін М.Є. [117], Емельянов А.М. [49], Сазонець І.Л., Джинджаян В.В., Чубар О.О. [113], «Советский энциклопедический словарь» [118], «Экономический словарь агропромышленного комплекса» [171], «Сельскохозяйственный энциклопедический словарь» [115], «Економічна енциклопедія» [47] – до III сфери.

Зберігання і збут сільськогосподарської продукції подано у III-й сфері Брюховецьким І.М., Міщенком В.І. [12], Емельяновим А.М. [49], Сазонцем Л., Джинджаяном В.В., Чубарем О.О. [113], а також в таких довідкових виданнях, як «Советский энциклопедический словарь» [118], «Экономический словарь агропромышленного комплекса» [171], «Сельскохозяйственный энциклопедический словарь» [115], «Економічна енциклопедія» [47].

Частина авторів логістику у структурі АПК не виділяють, зокрема, Павчак В.А., Іванух Р.А., Поплавський В.Г. [95], Янків М.Д. [173].

Низка вчених дотримується думки, що АПК має не три, а більше сфер. Так, Андрійчук В.Г. [1, с. 38] виділяє п'ять сфер АПК. Крім традиційних трьох сфер (виробництво засобів виробництва для сільського господарства; сільське господарство; переробна і харчова промисловість) дослідник виділяє додатково дві сфери: 4-у сферу (торгівля сільськогосподарською продукцією і продовольством) та 5-у сферу (виробнича інфраструктура).

Частина авторів (на чолі з Антонік В.І.) вважають, що АПК має принципово іншу структуру і включає такі галузі виробництва: 1) сільськогосподарське виробництво (галузі рослинництва і галузі тваринництва); 2) переробну (харчову) промисловість, в т.ч. м'ясомолочну, мукомельно-круп'яну, консервну промисловість, переробку технічних культур і т.д.; 3) обслуговуючі галузі, що здійснюють заготівлю і збереження сільськогосппродукції, випуск, ремонт і обслуговування сільськогосподарської техніки, виробництво добрив і хімікатів, сільське будівництво і т.д. [2, с. 156].

Зось-Кіор М.В. виділяє 4 сфери АПК – виробництво засобів виробництва; сільське господарство; зберігання, транспортування, переробка, торгівля; невиробнича інфраструктура [57, с. 9-11].

Схожої точки зору дотримуються Бакай С.С., Білун С.О., Світлична А.В. [6], при цьому виокремлюють наступні складові ланки АПК: сільське господарство та переробну промисловість. Допоміжними ланками АПК, на їх думку, є: 1) промисловість з виробництва засобів виробництва (машинобудівна), виробництво хімічних добрив, комбікормів; 2) виробнича інфраструктура із забезпечення основних підприємств паливом, енергією, теплом, транспортними засобами, а також сільськогосподарське будівництво; 3) навчально-наукова і управлінська ланка, яка об'єднує управління, спеціалізовані науково-дослідні інститути та навчальні заклади. По суті, на наш погляд, тут також подається галузевий підхід до структури АПК.

У Законі України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» (ст. 1) наводиться тлумачення дефініції «техніка і обладнання для агропромислового комплексу» як «машини, механізми, обладнання, устаткування, технологічні комплекси та лінії з них, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, харчовій та переробній промисловості для проведення робіт з вирощування, збирання, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції» [89]. Відповідно до вказаного, до АПК законодавець відніс лише сільськогосподарське виробництво, харчову та переробну промисловість. Статтею 2 даного закону передбачено, що «вітчизняне машинобудування для агропромислового комплексу є елементом системи інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу» [53], цим самим до складу АПК включили системи інженерного та технічного забезпечення.

Окрім зазначеного методологічного підходу до структури АПК, що передбачає наявність сфер, галузей чи ланок, існує принципово інший підхід, які на відміну від існуючих передбачають функціонування АПК як суми підкомплексів. В той же час, В.А. Гоберман [35] та С.С. Бакая [6] не передбачають непродуктивні підкомплекси і тому більше нагадують структуру агропродовольчого комплексу. З іншого боку підходи М.Д. Янківка [173] не передбачають наявність забезпечувальних підкомплексів, зокрема, підкомплексів, що здійснюють логістичну підтримку АПК.

Сучасна структура національної економіки відображена у статистичних збірниках. Так, органи статистики класифікують галузі національної економіки за видами економічної діяльності: промисловість; транспорт, зв'язок, сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво; будівництво; оптова й роздрібна торгівля, готельно-ресторанне господарство; освіта; наукова діяльність; охорона здоров'я та соціальна допомога; культура, відпочинок, спорт і туризм [196, 197, 198]. У складі промисловості органами статистики виокремлюється переробна промисловість, що у свою чергу поділяється на такі види діяльності (галузеві),

яку дослідники включають до АПК: виробництво напоїв, харчових продуктів, легка промисловість, хімічна промисловість, машинобудування.

Судячи із зазначених переліків, органи статистики не використовують поняття «АПК», адже, по суті він є конгломератом різних галузей національної економіки. Тобто, функціонування АПК, на наш погляд, було можливе в умовах планово-централізованої економіки. За умов ринкової економіки, де господарюючі суб'єкти функціонують самостійно, АПК трансформується в агропродовольчу сферу національної економіки.

Агропродовольча сфера, на наш погляд, характеризується наступними ознаками: міжгалузевим підходом;

наявністю основної (провідної) та неосновних (забезпечуючих) галузей;

відтворювальним принципом та критерієм участі у створенні кінцевого продукту (продовольства);

складністю визначення функціонального ядра;

формуванням сфери на території держави, а його окремих складових частин – на території окремих регіонів.

Продовольча сфера, на наш погляд, є структурною складовою агропродовольчої сфери. Остання же входить до економічної системи країни (регіону) (рис. 1.4).

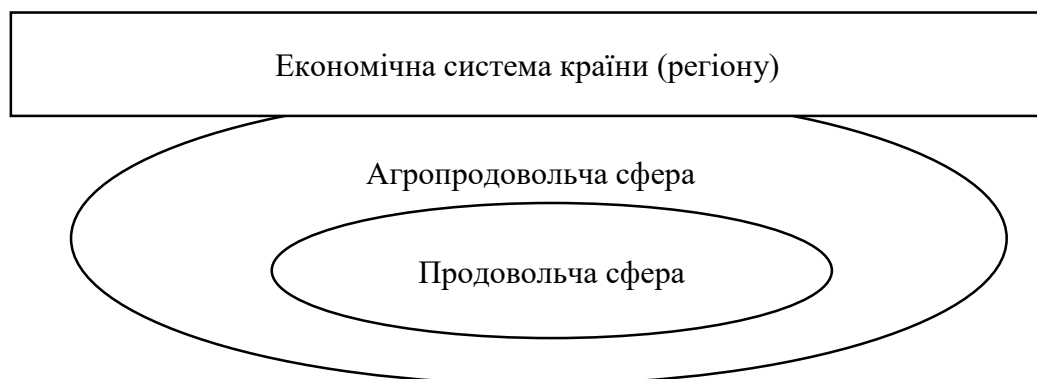

Рис. 1.4. Місце продовольчої та агропродовольчої сфер у структурі економічної системи.

Джерело: власна розробка.

При аналізі структури економіки країни останнім часом досить широко вживається таке поняття, як сфера. За результатами створення сукупного суспільного продукту та національного доходу в межах суспільного виробництва виділяються дві великі сфери: матеріальне виробництво та невиробнича сфера, кожна з яких складається із окремих галузей [45].

У широкому розумінні термін «сфера» можна трактувати як область (район) дії, межа поширення чого-небудь (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Підходи до трактування дефініції «сфера»

Автор, джерело	Зміст поняття
Экономический словарь агропромышленного комплекса [171, с. 178]	Три сфери: 1) виробництво відповідних засобів виробництва та виробничо-технічне обслуговування; 2) сільськогосподарське виробництво; 3) виробництво продовольства в промисловості й реалізація продовольства.
Самофатова В.А. [114, с. 13]	Корелює з біологічним терміном «біосфера» і є її важливою складовою, пов'язаною з життєзабезпеченням суспільства. Відмічена сфера має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, адже потребує ведення виробничої діяльності в гармонії з природою
Стеченко Д.М. [126]	П'ять сфер: 1) сировинна (вирощування і заготівля сільськогосподарської продукції, рибництво, продукція лісу тощо); 2) зберігання і переробка (сховище господарство, харчова промисловість); 3) торговельно-споживча (збут, оптова і роздрібна торгівля, громадське харчування); 4) виробнича інфраструктура (енерговодозабезпечення, транспорт, шляхове господарство тощо); 5) соціальна інфраструктура (трудові ресурси, науково-дослідні установи та органи управління).
Шевченко О.О. [157]	Чотири сфери: 1) сільське господарство (окрім виробництва непродовольчої сировини) та інші види діяльності з виробництва продовольчих ресурсів: рибне господарство, розлив мінеральних вод, використання продовольчих ресурсів лісу, соляна промисловість; 2) переробна промисловість; 3) виробнича інфраструктура (агросервіс) – комплекс галузей, що забезпечують зовнішні умови здійснення виробничого процесу: вантажний транспорт; оптова торгівля; електро-, газо-, і водопостачання; холодильне, складське і тарне господарство; технічне та меліоративне обслуговування; зв'язок; інформаційне обслуговування; сфера ділових послуг (реклама, маркетингові послуги, оренда, лізинг); консультаційне обслуговування; інженерно-консультаційні та проектні послуги; сфера забезпечення тимчасових потреб у робочій силі тощо; 4) торгівля продовольчими товарами.

Джерело: систематизовано автором.

У науковій літературі вживається термін «продовольча сфера» [66]. Також використовується поняття «продовольчий сектор» [83, с. 89-100], до якого відносять наступні складові: сільське господарство; харчова промисловість; розподіл агропродовольчої продукції; супутні виробництва та послуги; споживання; харчування поза домівкою (поза домашнє споживання); експорт-імпорт.

Термін «агросфера» застосовує О.Л. Попова [104], «агропромислова сфера АПК» та «аграрна сфера в Україні» – М.А. Міненко [87], «агропродовольча сфера» – Т.М. Лозинська [76] та О.В. Скидан [116, с. 32-33]. Авторське тлумачення поняття «агропродовольча сфера регіону» як «сукупності регіональних елементів складної соціо-економіко-екологічної системи, що сформувалася у процесі цілеспрямованої виробничої діяльності з метою задоволення потреб населення у продуктах харчування, гарантування продовольчої безпеки території та держави, формування експертного потенціалу, еволюція якої відбувається через формування і реалізацію моделі інноваційного розвитку» пропонує І.О. Іртищева [61].

Поняття «маркетингова агропромислова сфера» вживає О.О. Єранкін [51, с. 28] і розглядає його в контексті тлумачення понять агромаркетингу, сільськогосподарського маркетингу, продовольчого маркетингу, маркетингу АПК тощо.

Розуміння поняття «агропродовольча сфера», на наш погляд, має ґрунтуватися на терміні «сфера» (табл. 1.3). Однак, розглядаючи поняття «агропродовольча сфера», виникає запитання: зазначена сфера є самостійним суб'єктом чи складовою економіки держави? Але що ж тоді означає «сфера економіки»? З огляду на зазначене, на наш погляд, термін «сфера» у контексті продовольчого забезпечення потребує подальшого дослідження та обґрунтування більш широкого його використання.

1.2 Сучасні підходи щодо розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Сучасні умови господарювання характеризуються великою кількістю викликів, які виникають як перед підприємствами, так і перед окремими регіонами та державами в цілому. Вплив глобалізаційних процесів, поширення різного роду загроз, таких як кліматичні зміни, пандемія COVID-19, військові дії ставлять перед державою та підприємствами цілий ряд завдань, які стосуються питань розвитку агропродовольчої сфери та формування відповідних підходів для його забезпечення. Особливої уваги при цьому потребують такі чинники, як посилення конкуренції, динамічні зміни ринкової кон'юнктури, глобальні змінами макросередовища, що зумовлюються наступними тенденціями: пришвидшення науково-технічного прогресу, поява нових технологій, швидким існуючих технічних засобів та підходів до управління, виникненням нових сфер економіки, галузей, напрямків діяльності.

Розвиток ринкових відносин в Україні, і процеси що супроводжують даний процес: реформування принципів та методів державного управління, реформа децентралізації, розширення частки приватного сектору економіки, посилення міжнародної конкуренції та розвиток міжнародної торгівлі, відкриття ринку землі значною мірою вплинули на діяльність багатьох підприємств, особливо у агропродовольчій сфері. В таких умовах оптимальним підходом, який забезпечує не лише виживання підприємства, але і стабільність його функціонування є розвиток. Як засвідчує практика саме він є важливою умовою ефективної життєдіяльності вітчизняних підприємств у конкурентній боротьбі. Відповідно до цього метою та завданням даного розділу є дослідження теоретико-методичних засад щодо формування сутності та видових проявів розвитку підприємства.

Проблеми світового розвитку висвітлювали в своїх роботах І. Кант, Ф. Гегель, О. Шпенглер, А. Тойнбі, Е. Трельч, М. Фуко, М. Вебер,

К. Ясперс, К. Поппер та інші [21, 29, 105, 131, 163, 174,]. Питання економічних аспектів розвитку досліджено в роботах В. Ростоу, П. Друкера, Р. Арона, Ф. Фукуями, Й. Шумпетера, У. Іноземцева та інших [3, 11, 45, 60, 110, 151, 166,].

Проблемами економічного та суспільного розвитку займалися В. Вернадський, М. Моїсеєв, А. Печчеї, І. Прігожин, та інші [22, 88, 101, 106]. Серед українських вчених проблеми економічного розвитку досліджували О. Березін, І. Вовканич, В. Гейц, В. Герасимчук, В. Гриньова, О. Гальчинський, О. Гриценко, А. Козаченко, О. Кузьмін, Л. Мельник, В. Перебийніс, Л. Шимановська-Діанич та інші [5, 9, 23, 27, 30, 31, 38, 67, 71, 85, 98, 158].

Аналіз наукових праць цих вчених дозволив зробити висновок, що суспільство у своєму розвитку проходить шлях постійного ускладнення, тому для його розуміння і пояснення необхідно зупинитися на етимології поняття «розвиток» і розглянути даний термін як філософську, економічну і управлінську категорію.

З точки зору філософського осмислення розвитку важливим є відтворення загальних характеристик усього різноманіття зв'язків і процесів реальності і як наслідок – виникнення нового якісного стану об'єкта.

У філософському словнику [149, с. 400] поняття розвиток – це закономірні якісні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, що характеризуються як незворотні і спрямовані. Лише за умови одночасної наявності всієї сукупності властивостей існує можливість відрізнити процеси, пов'язані із розвитком від змін іншого роду:

відбувається постійне, циклічне відтворення системи функцій (процеси функціонування характеризуються оборотністю змін);

випадкові процеси катастрофічного характеру виникають без чітких закономірностей;

зміни не накопичуються при відсутності спрямованості, через це процес втрачає характерні для розвитку єдині, внутрішньо взаємозалежні лінії [149, с. 400].

Вперше трактування дефініції «розвиток» надали філософи античності. Одним із перших Гесіод висунув твердження, що історичний розвиток має певні тенденції, за однією з яких людство приречено на фізичне і моральне виродження у своєму розвитку, починаючи від Золотої доби [140, с. 24].

Геракліт був першим, хто обґрунтував поняття мінливості світу. Він стверджував, що світ – це складний, комплексний процес, що формується як сума всіх подій, чи змін. Головним його девізом було: «все тече, ніщо не стоїть на місці», «...не можна двічі ступити в одну й ту саму річку» тим самим він акцентував увагу на необхідність розвитку світу. Гераклітові вчення на тривалий період визначили сутність та напрямок розвитку грецької філософії [105, с. 25-26].

Далі Парменід та Демокріт у своїх філософських вченнях намагалися визначити спробами для розв'язання проблематики плинності оточуючого світу [105, с. 25].

Платон підсумував свій суспільний досвід і запропонував закон історичного розвитку відповідно до якого усі соціальні зміни є розпадом, загниванням або виродженням [105, с. 32].

Зрозуміло, що на той період кожному з філософів складно було до кінця визначити і дати пояснення сутності розвитку і впливу на нього різних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, але їх теорії стали поштовхом до подальшого дослідження «розвитку».

Німецька класична філософія XIX століття, представниками якої були І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Л. Фейербах, Г. Гегель не тільки підсумувала розвиток європейської думки, але і запропонувала свої напрями і методи вирішення традиційних проблем буття, співвідношення світу і людини, теорії пізнання і моральності. Особливо плідні ідеї висловлювалися німецькими філософами у сфері розвитку. Були систематизовані попередні погляди і положення з питань протиріччя, взаємо переходу протилежностей, створена цілісна теорія загального зв'язку і розвитку – діалектика.

Так за твердженням Г. Гегеля принципом історичного розвитку є

національний дух. І для кожного століття певній нації належить місія провести світ через стадію діалектики [29, с. 232].

Прихильниками концепції історичного коловороту у розвитку локальних культур були О. Шпенглер і А. Тойнбі. О. Шпенглер відмічав, що «... на початковій стадії кожної цивілізації інтенсивність економічного життя зростає настільки, що створюється погрозливе напруження» [163, с. 630]. Існування такої ситуація не можливе на протязі тривалого часу. Відповідно «розвиток переходить у тривалий незмінний стан, який характеризується дивним змішуванням рафінованих натхненних і зовсім примітивних рис...» [163, с. 631].

У працях англійського історика та соціолога А. Тойнбі «...розвиток суспільства, як і розпад, є циклічним ритмічним процесом. Він відбувається там, де виклик пробуджує успішний відгук, який породжує подальший і вже відмінний виклик» [131, с. 253-254]. В процесі досліджень досягнень західної цивілізації дослідник визначив низку послідовних викликів, які спонукають до успішного розвитку.

У своїх працях Е. Трельч розглядає розвиток людства як процес, що «...подається не тільки таким, що перевершує сили людини і можливості знання, але й сприймається як пусте і насильницьке, як фантастичне і міфічне. Окрім цього він здається логічно неможливим, бо розвиток людства в його цілісності залишається все ще невідомим» [150, с. 62]. З огляду на це його неможливо конструювати.

Таким чином, величезний досвід представників різних філософських шкіл дозволив збагатити науку новими підходами до поняття «розвиток».

Крім того, узагальнення формулювання сутності «розвиток» як філософської категорії представлені і в наукових працях представників сучасних економічних шкіл, адже без осмислення філософського змісту даної категорії досить складно переходити до формулювання її економічної сутності. Сукупність сучасних підходів до трактування категорії «розвиток» наведено у додатку Г

Але слід зазначити, що в умовах сьогодення наука висуває нове бачення світу і розуміння процесів його розвитку. Це пов'язано в першу чергу з формуванням концепції глобального еволюціонізму як системи уявлень про всезагальний процес розвитку природи в різних його проявах [149].

Для сучасних процесів розвитку найважливішими сторонами є: нелінійність, багатоваріантність (альтернативність), стохастичність, непередбачуваність процесу розвитку, конструктивна роль хаосу (безладдя), випадковість у виникненні нового [150].

Вирішення соціальних проблем в процесі поєднання різних форм та методів, як окремий напрямок соціального розвитку розглядали у свої працях І. Ворожейкін, М. Захаров, А. Кузнецов, В. Кифяк, Ю. Лопатинський, С. Шимшилов [56, 25; 54; 160], особливо актуальним даний підхід є в умовах розбудови соціально-орієнтованої економіки.

Нами здійснено узагальнення та систематизація підходів до трактування розвитку (рис. 1.5).

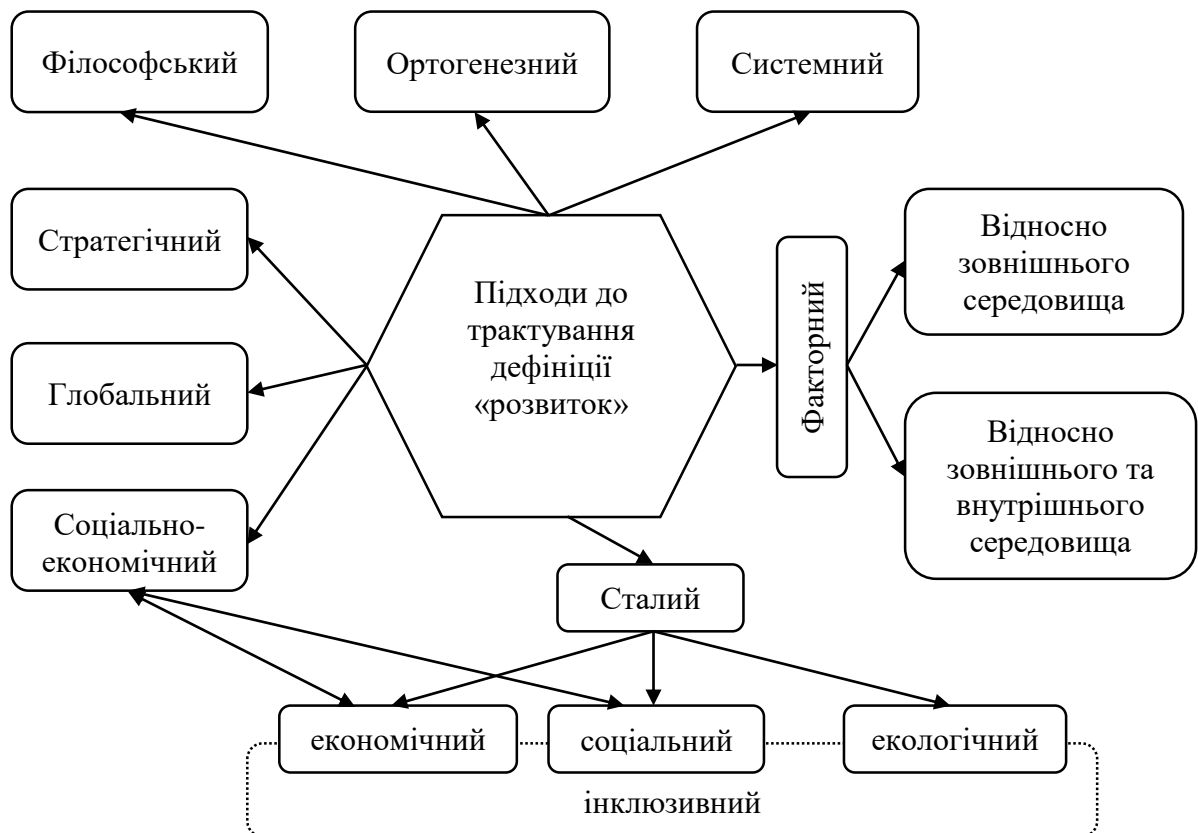

Рис.1.5. Підходи до визначення дефініції «розвиток»

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [56, 78].

Більшість дослідників у своїх працях, досліджуючи категорію «розвиток», не розглядають її в якості ключового елементу функціонування соціально-економічної системи та складової механізмів її удосконалення, що є певним недоліком даних досліджень. Дослідження категорії «розвиток» повинно ґрунтуватися на певному базисі, який має забезпечити їх єдність та логічну послідовність. Для цього слід системно структурувати всі дефініції в логічній послідовності, в кожному визначенні виокремити ключові ознаки досліджуваної категорії, і така систематизація дозволить в повній мірі розкрити внутрішній зміст категорії «розвиток».

В першу чергу слід виокремити «розвиток» як самостійну категорію, відокремити її в сукупності інших категорій, оскільки досить часто поняття «розвиток» і «зростання» приймається як синонімічність, що не є досить коректним, адже в основі категорії «зростання» лежать кількісні зміни об'єкта, а характеризуючи категорію розвиток можна говорити, як про кількісні, так і про якісні зміни [103]. Також при характеристиці зростання, зазвичай, мова йде про позитивні кількісні зміни, а при трактуванні розвитку більша увага зосереджується на структурних та функціональних змінах, пов'язаних із функціонуванням соціально-економічних систем. Важливою ознакою розвитку системи є набуття ними нових якостей та компетенцій.

У своїх працях Л. Мельника відзначає, що завдяки синергетичному ефекту результатом розвитку є проявів наступних властивостей: спрямованість, безповоротність і закономірність [85]. О. Раєвнева також відзначає взаємозв'язок між цими властивостями [109, с. 98]. В той же час є ряд авторів, зокрема Ю. Погорєлов, які не вважає що розвиток є закономірним процесом, адже існують випадки, що вказують на його непостійність. В якості аргументів вони наводять такі випадки як криза, занепад, банкрутство, деградація тощо [103].

Для кращого розуміння категорії розвиток слід звернути увагу на суміжні поняття, одним з яких є категорія «функціонування підприємств», як безперервний та закономірний процес.

Зокрема категорію «функціонування» О. Раєвська у своїх дослідженнях трактує як реалізацію в часі та просторі, в процесі діяльності її функцій, які спрямовані на досягнення встановленої мети в межах наявної структури та існуючої якості наявних складових елементів; як рівноважний стан її функціонування, та упорядкованості діяльності. При цьому система функціонує та розвивається за певними законами, та постійно взаємодіючи із зовнішнім середовищем, і саме дані елементи відіграють важливу роль у формуванні її поведінки за сучасних умов та в майбутньому [109, с. 85; 107]. У своїх працях Н. Гражевська вказує на відмінності, які стосуються «...функціонування економічної системи як її існування та життєдіяльність у певному квазістаціонарному стані та розвиток як процес динамічної зміни квазістаціонарних станів» [37, с. 43;].

Враховуючи викладене вище, можна відзначити, що функціонування соціально-економічної системи слід трактувати як впорядкований процес спрямований на реалізацію її функцій:

базових – державно-управлінська, ціннісна, правова, власності та природокористування;

основних – виробництво, розподіл та обмін;

забезпечувальних – соціальна, грошова, фінансово-кредитна, інфраструктурна та інформаційна.

Виконання зазначених функцій забезпечують співіснування суб'єктів соціально-економічної системи для задоволення їх потреб у вигляді рівноважних станів.

Слід зазначити, що розвиток суспільства, як соціально-економічної системи, доцільно розглядати в динаміці, у вигляді процесу трансформації її функціонування, який є керованим чи самокерованим, та супроводжується зміною її цілей, що зазнають впливу зовнішніх та внутрішніх чинників і базується на приведенні структури та можливостей системи забезпечувати реалізацію основних, базових та забезпечувальних функцій у відповідності з новими цілями [81, с. 152].

Аналізуючи процесу розвитку як самостійну категорію, слід відмітити її ключові характеристики: динамічність, цілеспрямованість, процесність, досягнення корисного ефекту, адаптивність, якісні та кількісні зміни, вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища.

За сутнісними характеристиками, розвиток можна трактувати як динамічний, цілеспрямований процес, пов'язаний із кількісними та якісними змінами у функціонуванні системи, який постійно адаптується до чинників внутрішнього та зовнішнього середовища і спрямований на досягнення встановлених цілей та отримання корисного ефекту. Розвиток слід розглядати як пріоритетний процес, коли встановлюється вектор розвитку, який виступає у вигляді рушійної сила та ключового стимулу.

Помилки стратегічного розвитку пов'язані з управлінським впливом викликають незадоволення суспільних потреб, що свою чергу сприяє виникненню та поширенню соціальних проблем пов'язаних із суспільним розвитком. Якщо такого роду проблеми ігнорувати, або затягувати з їх оперативним вирішенням, у суспільстві розпочинаються деструктивні зміни, аж до зміни соціальної ролі ринку, що спричиняє появу «платних послуг» у всіх сферах, призводить до зростання рівень корумпованості чиновників, виникнення тіньової економіки, посилення лобістських процесів, направлених на прийняття рішень і законів, що спричиняють зловживання монопольним положенням.

Роль ринку, що зазнає соціальної трансформації, викликає зміну напрямів суспільного розвитку та свідомості громадян, і її можна охарактеризувати як «дисфункційний ринок». Такі тенденції підвищують рівень соціального невдоволення та створюють ніші для виникнення певних соціальних груп [78, с. 9].

В свою чергу, такого роду тенденції переростають у стійку систему керування через утворення блоку олігархів і чиновників, що призводить до зниження конкурентних умов, внаслідок чого погіршується рівень життя населення, відбувається порушення етичних норм, відбувається гальмування

розвитку малого та середнього бізнесу, інститути громадянського суспільства нівелюються, виникає відчуття соціальної несправедливості. В результаті такої дисфункції відбувається накопичення в соціальній структурі напруги, яка пізніше може привести до інституціонального розвалу й негативних соціальних змін.

Порівнюючи Україну із іншими країнами світу слід використати групування країн, прийняте ООН: країни з перехідною економікою (переважно від планової до ринкової); країни, що розвиваються; Країни з високим рівнем економічного розвитку. Варто відмітити, що перший тип, фактично з'явився на початку 90-х років ХХ ст., коли в колишніх соціалістичних країнах, розпочалися процеси, пов'язані з економічними перетворення, формуванням і розвитком ринкової економіки [153].

Україна стала на європейський шлях розвитку, і в даний час здійснюються заходи спрямовані на досягнення стабільності економіки, відбуваються кроки, спрямовані на подолання бідності через забезпечення задоволення ключових життєвих потреб для населення країни. Проте слід зазначити, що рівень доходів українців залишається досить низьким, особливо у порівнянні із європейськими життєвими стандартами для значної частини громадян України. Відповідно, ведучи мову про бідність, слід розуміти малозабезпечених громадян; населення, яке має низькі грошові доходи; соціально не захищені групи населення, які вилучені з економічних, політичних та культурних форм суспільної діяльності в межах поширених моделей життя в країні.

Бідність, як соціально-економічне явище, тісно пов'язана з рівнем соціально-економічного розвитку країни чи регіону, а в його основі знаходиться нерівномірний доступ до суспільно-економічних благ.

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки, характеризується орієнтацією на принципи західної економічної науки, з певною адаптацією до особливостей українського суспільно-економічного життя, де відбувається збалансування ринкові та державні регуляторів для створення ефективного та

сприятливого середовища забезпечення функціонування господарюючих суб'єктів і розвиток секторів національного господарства (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Система принципів секторального розвитку

Групи	Принципи та їх характеристика
Правові принципи	Свобода та ініціативність підприємництва
	Забезпечення реалізації принципу рівних можливостей у політиці, економіці, духовній сфері життя, суспільства в цілому (Ст. 24 Конституції України)
	Поліформічність – плюралізм усіх форм власності, серед яких приватна власність займає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої, підприємницької та іншої господарської діяльності (Ст. 41 Конституції України)
	Чітке закріплення правовими нормами процедурно-процесуальних механізмів сприяння розвитку секторів і господарюючих суб'єктів
	Вільний рух капіталу, товару та послуг на території України (Господарський Кодекс України) та між країнами (умови та принципи СОТ)
Економічні принципи	Сприяння розвитку ринкових відносин
	Сприяння розвитку науково-технічного прогресу
	Комплексний підхід до використання внутрішніх резервів і зовнішніх можливостей
	Збалансованість витрачених ресурсів і отриманих вигод
	Поєднання раціонального використання факторів виробництва
	Цільове використання ресурсів лише на пріоритетні напрями
	Економічна відповідальність суб'єктів господарювання за прийняті рішення
	Економічної обґрунтованості – пріоритети розвитку національної економіки встановлюються на підставі рівня та фінансових можливостей самих суб'єктів господарювання
	Наступність – проходження ряду етапів, протягом яких поступово ускладнюються та урізноманітнюються зміст і напрями розвитку секторів як системних утворень
Альтернативність рішень указує на потребу прорахунку різних варіантів досягнення визначених пріоритетів	
Соціальні принципи	Інтеграція зв'язків між соціальними, культурними, екологічними, економічними та іншими процесами у країні
	Відповідальність за стан навколишнього середовища господарюючими суб'єктами
	Гармонізація розвитку підприємства із загальнолюдською культурою
	Принцип високого рівня етичних норм господарської поведінки
	Розробка системи конкретних дій щодо беззаперечного гарантування продовольчої безпеки України, в т.ч. формування та підтримку на необхідному рівні стратегічних резервів
	Поєднання інтересів держави, регіонів, секторів і підприємств
	Інтеграція економічних і соціальних пріоритетів розвитку сектора

Джерело: Розроблено автором з урахуванням [153, 180].

Наслідком такої ситуації є постійне існування бідності, як явища, при постійній зміні її форми та проявів; та відносний її характер в часі та просторі. Дослідники бідності (економісти та соціологи) визнають, в сучасних умовах, закономірність існування бідності, як явища, в суспільстві. Різниця у їх дослідженнях стосується в першу чергу визнання чи заперечення потреби державного втручання у розв'язання зазначеної проблеми та визначення масштабу такого втручання.

Слід зазначити, що всі перелічені принципи мають тісний взаємозв'язок між собою в єдиній системі. Недотримання хоча б одного з них загрожує не лише уповільненню темпів розвитку національної економіки, а й розбалансуванню всієї структури. Кожен принцип окремо, а тим більше їх сукупність, мають великий перелік взаємозв'язків та взаємних впливів та узгоджень, відповідно кожний принцип як складову частину системи слід розглядати як чинник, що сприяє розвитку останньої, або її елементів, або, навпаки, при порушенні його реалізації – гальмувати.

Аналізуючи принципи, що були розглянутих принципів можна зробити висновок, що «розвиток» є системною категорією, яка реалізується на основі розвитку його елементів, які його забезпечують у соціальній, економічній, екологічній, правовій та політичній сферах відтворення суспільних відносин [78, с. 23], що є передумовою розгляду та реалізації цього процесу з інституційних позицій. Тобто процес розвитку передбачає поєднання економічного зростання, захисту навколишнього середовища та соціальної відповідальності стосується внутрішньої складової – пов'язаної із вдосконаленням та використанням досвіду інших суб'єктів, та зовнішньої складової – забезпечення економічної, соціальної, екологічної та морально-етичної збалансованості.

Наведене трактування розвитку практично-зорієнтоване і дозволяє визначити напрями впливу на цей важливий процес, оскільки розвиток за своєю сутністю є багатовимірним явищем, яке стосується глибоких зміни в усіх сферах функціонування систем: економічній, правовій, соціальній,

організаційній, техніко-технологічній, інституційній.

Забезпечення стійкого розвитку соціально-економічних систем реалізується завдяки досягненню визначених систем цілей (економічних, соціальних, екологічних, техніко-технологічних) через забезпечення послідовної реалізації принципу відповідальності перед суспільством. Це впливає на те, що прибуток перестає бути кінцевою метою, головним орієнтиром всієї управлінської діяльності. Він перетворюється на одну з економічних цілей яка забезпечує важливу функцію – є основним інструментом для досягнення системи цілей [103].

В процесі свого становлення концепція сталого розвитку та, підходи до управління сталим розвитком пройшла наступні етапи (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Основні етапи інституалізації концепції сталого розвитку в світі

Періоди	Заходи	Основні рішення
1	2	3
1972 р. червень	Конференцію ООН з проблем навколишнього середовища, Стокгольм, Швеція	Прийнято Декларацію Конференції ООН з проблем навколишнього середовища. У принципах вперше наведено перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівнях.
1972 р. грудень	Сесія Генеральної Асамблеї ООН	Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)
1982 р.	Сесія Генеральної Асамблеї ООН	Прийнято Всесвітню Хартію природи
1983 р.	Сесія Генеральної Асамблеї ООН	Створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку
1987 р.	Доповідь Міжнародної комісії навколишнього середовища і розвитку	Доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), в якій і була представлена нова концепція збалансованого розвитку, як альтернатива розвитку, що базується на необмеженому економічному зростанні
1992 р.	Друга Конференція ООН з питань природного середовища та розвитку «Саміт Землі»: Ріо-де-Жанейро, Бразилія	Прийнято 5 базових документів щодо забезпечення збалансованого розвитку: 1) Декларація щодо довкілля та розвитку; 2) Порядок денний на XXI століття; 3) рамкова конвенція ООН щодо змін клімату; 4) конвенція щодо збереження біологічного різноманіття; 5) Декларація щодо напряму розвитку, охорони та використання лісів.
1992 р.	Кіотський протокол: Кіото, Японія	Підписання міжнародної угоди про зменшення викидів газів (не була ратифікована).

1	2	3
1997 р.	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН «Планета Земля»: Нью-Йорк, США	Констатація погіршення стану довкілля після 1992 р., визнання факту, що екологічні проблеми набувають соціально-економічного значення, заклик до усіх суспільних секторів брати участь у розробленні та реалізації стратегії збалансованого розвитку.
2002 р.	Всесвітній саміт ООН: Йоганнесбург, ПАР	Йоганнесбурзька декларація зі збалансованого розвитку та План виконання рішень Порядку денного на XXI століття.
2005 р.	Киотський протокол: Кіото, Японія	Киотський протокол набрав чинності – дія розрахована до 2012 р. Встановлює обов'язки на зниження викидів парникових газів для розвинених країн та країн з перехідною економікою на 5% від рівня викидів в 1990р. в період 2008-2012 рр.
2012 р.	Третя Конференція ООН зі сталого розвитку: Ріо-де-Жанейро, Бразилія	Підсумковий документ «Майбутнє, якого ми прагнемо», у якому підтверджено курс на збалансований розвиток і забезпечення побудови економічно, соціально та екологічно збалансованого майбутнього для нашої планети, для нинішнього і майбутніх поколінь.
2015 р.	Саміт ООН зі сталого розвитку: Нью-Йорк, США	Визначено «Глобальні цілі сталого розвитку». Підсумковий документ «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.».

Джерело: систематизовано автором за: [34; 50].

Вперше увагу у світі до проблем, пов'язаних із взаємодією розвитку та навколишнього середовища звернули ще на початку 70-х років минулого століття, проте конкретні кроки було вжито лише в кінці 80-х років. Також слід зазначити, що в міжнародних документах, пов'язаних із управлінням розвитком з 1992р. по 2012 р. (загалом протягом 20 років) використовувався термін «збалансований», а не «сталий» розвиток.

Дослідження міжнародних та вітчизняних документів, які стосуються формування моделі взаємодії економічного впливу та довкілля, дозволяє виявити наступну закономірність: зусилля світової спільноти направлені на пошук компромісу між споживанням ресурсів та їх відновлення в межах різних за ступенем розвитку економічних систем для мінімізації негативного

впливу виробничих систем на довкілля. Як свідчать результати проведення спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1997 р., досягнення формальних домовленостей щодо розв'язання глобальних проблем середовища проживання людей не мало позитивного впливу на якість довкілля, навпроти, відмічалось погіршення його стану [50].

Розвиток агропродовольчої сфери, орієнтуючись на принципи стійкого розвитку можна представити у вигляді концепції триєдиного результату. Говорячи про компоненти стійкого розвитку, важливо розуміти тісний взаємозв'язок та взаємодію соціальних, економічних та екологічних процесів у їх багатовимірній структурі та якості. Не можна відмовлятися від одного аспекту розвитку, щоб досягти максимальної вигоди для іншого. Серед основних компонентів, що забезпечують стійкий розвиток агропродовольчої сфери, можна виділити ті, що представлені на рисунку 1.6.

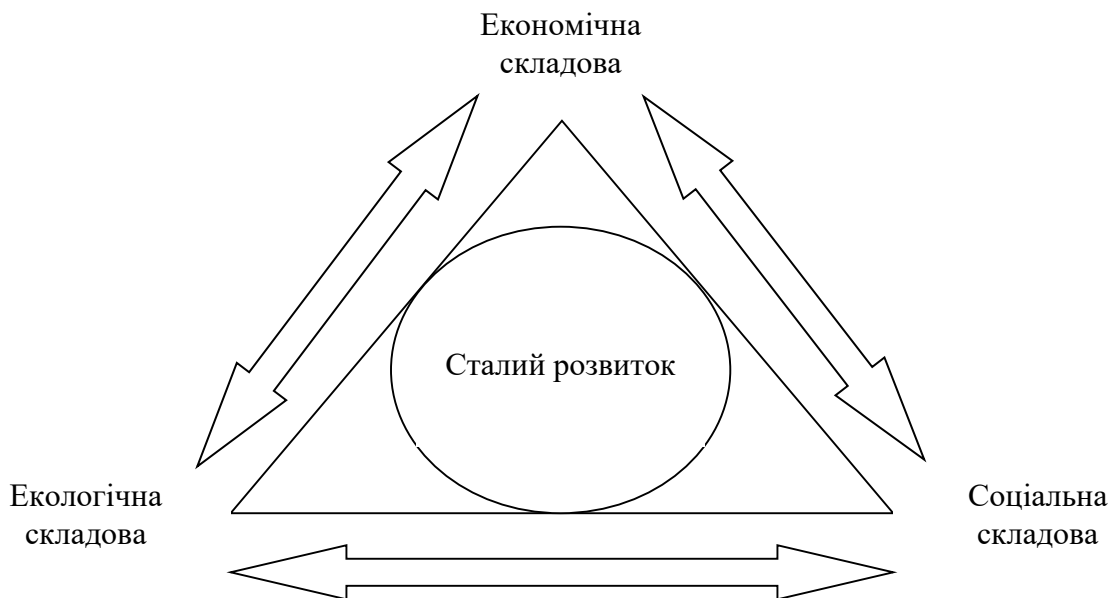

Рис. 1.6. Основні складові забезпечення стійкого розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: систематизовано автором за: [120, 127].

Стає зрозуміло, що досягти збалансованого розвитку не вдається: екологічна компонента соціально-економічної системи деградує унаслідок опустелювання, забруднення океану, нестачі питної води, руйнування

озонового шару тощо; економічна підсистема стагнує, демонструючи відсутність помітного приросту фізичних обсягів виробництва і звільняючись від головного продуктивного ресурсу виробництва – праці; соціальна компонента характеризується поглибленням майнового і станового розшарування населення, поширенням безробіття та бідності.

Економічна складова стосується не лише фінансових показників агропродовольчої сфери, аналіз внеску окремих суб'єктів господарювання в розвиток національної економіки, стратегії опис економічного розвитку також забезпечуються нею. В межах основних показників, якими оперує дана сфера зустрічається звітність, що стосується прибутків та збитків, обсягів інвестицій в інтелектуальний капітал, фінансування внутрішніх та зовнішніх соціальних програм, оцінку рівня задоволеності споживачів, інформація стосовно якості продукції тощо.

В межах соціальної складової розраховуються внески на забезпечення охорони праці та підтримку здоров'я персоналу, фінансування соціальних програм допомоги населенню, до яких долучені суб'єкти господарювання, забезпечення дотримання прав людини. Перелік показників даного розділу включає видатки на управління персоналу, корпоративний кодекс суб'єкту господарювання, його відносини з громадянами.

Екологічна складова, стосується захисту навколишнього середовища та передбачає аналіз технологій, що застосовуються в агропродовольчій сфері для забезпечення екологічного балансу. Особлива увага в межах даної сфери приділяється показникам споживання енергії, використання водних та інших ресурсів, інформація стосовно викидів забруднюючих речовин.

На даний момент не існує єдиного підходу до адаптації діяльності бізнесу під стійкий розвиток, однак видаються деякі загальні тренди в процесах трансформації господарських суб'єктів. Так, ряд вчених [81] виділяють шість фаз, які проходить підприємство на шляху до стійкого розвитку.

1. Підприємство, та його керівництво діють таким чином, коли всі ресурси: земля, сировина, співробітники, інфраструктура, оточуюче

середовище, суспільство використовуються лише для отримання економічних переваг у короткостроковому періоді. Співробітники розглядаються як один із ресурсів підприємства; розвитку талантів, безпеці та охороні праці не приділяється достатньої уваги. На підприємстві прийнято рішення про те, що його мета – це максимізація прибутку, без участі зовнішніх ефектів та вимогливих стейкхолдерів. Підприємство активно виступає проти введених обмежень своєї діяльності, адже вважає вимою щодо зменшення негативного впливу своєї діяльності на навколишнє середовище перешкодами та втручанням в свою господарську діяльність, і відповідно активно виступає проти обмежень, що відносяться до інтересів суспільства в цілому.

2. Не реагування більш за все відбувається від недостатньої свідомості, чим від активного неприйняття корпоративної етики, що виходить за межі економічних інтересів. Багато підприємств, що знаходяться на цій фазі, висвітлюють свою діяльність за типовими принципами, на яких вона будувалась у минулому столітті, діючи традиційними способами, які не навчають принципам стійкого розвитку при прийнятті стратегічно значущих рішень. Стратегія в сфері людських ресурсів, як правило, побудована на створенні та підтримці робочого колективу, який підпорядкований корпоративній політиці. Питання в сфері соціального та екологічного впливу підприємств за межею можливостей ігнорування.

3. Відповідність передбачає фокусування на зменшення ризиків порушень зобов'язальних вимог до підприємств з боку стейкхолдерів (в сфері охорони праці, дискримінації, екологічних наслідків діяльності). На даному етапі керівництво підприємства підкреслює необхідність відповідності форми відповідального роботодавця та концепції корпоративного громадянства в частині забезпечення безпеки на робочому місці та уникнення небажаних дій у сфері екології, які можуть сприяти негативній реакції громадськості на створення підприємства. Однак стратегія стійкого розвитку характеризується реактивними діями, здійсненими при адаптації до вже змінених законодавчих вимог або громадських очікувань у сфері стійкого розвитку підприємства.

4. Ефективність відображає зростаючу освіченість керівництва підприємства про переваги проактивного впровадження практики стійкого розвитку. Зокрема, політики в сфері управління персоналом та екологічного менеджменту використовуються для того, щоб зменшити кількість пропозицій та підвищити ефективність ведення бізнесу. Наприклад, підприємства можуть почати виявляти той факт, що відходи їх виробництва можуть бути цінним ресурсом для іншого підприємства. Таким чином, впровадження практичного досвіду, що характеризує розвиток бізнесу як стійкого, вимагає підвищення витрат. З цього моменту починається впровадження принципів стійкого розвитку у діяльність підприємств.

5. Стратегічна проактивність починається з моменту, коли стійкій розвиток стає невід'ємним елементом стратегії розвитку бізнесу та розглядається як засіб створення потенційних конкурентних переваг підприємства. Керівництво на цьому етапі намагається позиціонувати своє підприємство як лідера стійкого розвитку (політика у сфері управління персоналом, розробленні засобів комунікації зі стейкхолдерами, виробництво якісної продукції, що не забруднює навколишнє середовище). Прихильність до принципів стійкого розвитку напряму пов'язана з очікуванням довгострокових вигод для підприємства.

6. Стійкий бізнес – фінальна фаза, в якій керівництво підприємства повністю приймає ідеологічну діяльність у межах стійкого розвитку. Якщо це вигідно для підприємства, то традиційна мета – забезпечення доходів для інвесторів – досягається, однак пріоритетним є забезпечення соціального розвитку та охорона навколишнього середовища [121].

Прийняття рішень про діяльність у сфері стійкого розвитку підприємства є достатньо складним процесом, перш за все через між функціональний характер необхідних змін. Тому у зв'язку з цим підприємство повинно виконувати формальну систему, підтримувати програму стійкого розвитку, обов'язково включаючи такі елементи, як контроль з боку менеджменту, оцінку результатів системи, мотивацію системи, оцінку

співробітників на досягнення стратегічних цілей.

Таким чином, виходячи з вищезазначених теоретичних підходів, сформовано організаційно-економічний механізм підприємства, як кількісного та якісного визначення взаємодії двох підсистем підприємства, що забезпечує ефективність регулювання, управління та прийняття економічних рішень, єдність усіх економічних процесів для оптимального функціонування виробництва, яке орієнтоване на задоволення потреб споживачів, реалізацію потенціалу та підвищення продуктивності праці для забезпечення його розвитку в довгостроковій перспективі.

Незалежно від того, з чим пов'язано використання практик підвищення рівня стійкого розвитку підприємства: турбота про суспільство і навколишнє середовище, що регулюють законодавчі норми, тиск стейкхолдерів або економічні вигоди, особлива увага повинна приділятися процесу інтеграції цих практик в діяльність підприємства [142]. Хоча все більше число топ-менеджерів визнає важливість підвищення рівня стійкого розвитку для довгострокових результатів діяльності підприємства, проблеми, що виникають при здійсненні відповідних заходів, заслуговують на окрему увагу.

Першою проблемою для формування стратегічної програми стійкого розвитку є постановка чітких і вимірюваних цілей. Ця проблема викликана тим, що підвищення рівня стійкого розвитку в корені відрізняється від впровадження інших організаційних стратегій [94]. Наприклад, виробничі цілі ставляться виходячи з явного зв'язку з прибутком підприємства. Довгостроковий ефект від інноваційної стратегії оцінити досить складно, однак проміжним результатом є нові продукти або процеси, а кінцева мета так само формулюється в термінах прибутку. Однак для стратегічної програми стійкого розвитку першочергове завдання – це одночасне досягнення цілей за трьома напрямками: соціальним, екологічним та економічним аспектами. Ефективність реалізації соціальних і екологічних програм значною мірою характеризується існуванням відкладеного у часі ефекту та складнощами своєчасної та точної оцінки.

Іншою проблемою, яка виникає в процесі впровадження принципів стійкого розвитку в діяльність господарюючих суб'єктів – це фінансової обмеження, які мають підприємства [173]. Так як менеджмент підприємства найчастіше змушений досягати короткострокові фінансові цілі (нерідко на шкоду довгостроковим результатам), інтеграція практик стійкого розвитку залежить від можливостей фінансування. У тому випадку, коли покращення в одному з факторів пов'язане з покращенням економічного аспекту діяльності (наприклад, скорочення споживання енергії), ймовірність реалізації проекту вище, ніж в разі, коли покращуються показники тільки в сфері екології або соціальній сфері діяльності. Так як більшість заходів з підвищення рівня стійкого розвитку вимагають значних інвестицій, менеджери змушені зважувати плюси і мінуси дій [8].

Ще одним питанням, що вимагає уваги, є реакція стейкхолдерів. На практиці реакції різних зацікавлених осіб на різні заходи може варіюватися. Це може бути пов'язано зі зміною пріоритетів підприємства або суспільства, зміною рівня вартості тих чи інших заходів в сфері стійкого розвитку агропродовольчої сфери.

Таким чином, аналіз особливостей реалізації концепції сталого розвитку на рівні підприємства дозволяє виділити наступні принципи менеджменту сталого розвитку агропродовольчої сфери:

1. Принцип цінностей: облік принципів сталого розвитку при формулюванні місії підприємства: прийняття цінностей, відповідних очікуванням суспільства в якості основних цінностей підприємства .

2. Принцип балансу: включення вимог соціального, екологічного та економічного балансу в процес стратегічного планування (включаючи ідентифікацію та аналіз стратегічних опцій, а також постановку цілей).

3. Принцип часового горизонту: розширення горизонту стратегічного планування з урахуванням екологічних, соціальних та економічних чинників, що впливають в довгостроковій перспективі (в тому числі, після припинення діяльності).

4. Принцип інтеграції: інтеграція критеріїв оцінки впливу на екологічний, соціальний та економічний розвиток суспільства в основні бізнес-процеси підприємства.

5. Принцип залученості: залучення представників стейкхолдерів до процесу формування програми сталого розвитку, постановці стратегічних цілей в частині сталого розвитку та контролю їх виконання.

6. Принцип прозорості: забезпечення підзвітності та прозорості у відносинах зі стейкхолдерами особливо що стосується діяльності в сфері сталого розвитку, формування ефективної системи звітності.

Підбиваючи підсумки слід зазначити, що підходи до впровадження в агропродовольчій сфері принципів менеджменту стійкого розвитку розробляються дослідниками в напрямку стратегічного менеджменту та організаційних змін, в той же час відсутній системний погляд на загальну проблематику. Також можна зазначити, що для вдосконалення організаційно-економічного механізму, необхідно використовувати системний підхід, оскільки зміна лише одного елемента не спричинить досягнення бажаного результату.

Активізація соціалістичних рухів та політичних течій, які орієнтуються на посилення регіоналізації та націоналізму в різних частинах світу стало одним із варіантів трансформації економічної системи є. Теорії соціалізму, що у глобальному вимірі зазнали невдачі у ХХ столітті повертаються до суспільного дискурсу, і є тим революційним шляхом, який спроможний змінити світовий політичний устрій та економічну карту світу. Альтернативним напрямом розв'язання наявних глобальних проблем є модернізація економічної моделі розвитку без революційних змін [108].

Зміна структури населення світу, поява більшої кількості людей похилого віку через зниження народжуваності, зміни способу життя, зменшення питомої ваги працездатного населення заклали глобальні передумови виникнення концепції інклюзивного розвитку. Криза пенсійних систем визначила нові проблеми, які стосуються поширення нових форм

підтримки добробуту населення, особливо що стосується людей похилого віку. За таких умов ріст чисельності населення у бідних регіонах світу при зменшенні темпів приросту населення у розвинених (аж до від'ємних значень) збільшило різницю доходів в розрахунку на одну особу. Ключовим стало питанням недопущення маргіналізації широкого кола бідного населення через включення його до сучасної економічної систему.

Також слід звернути увагу на технологічні засади виникнення інклюзивної концепції. Діджиталізація, яка стала невід'ємною частиною суспільства викликала значний ріст його відкритості та транспарентності, що проявилось у здатності порівняння громадянами різних країн умови свого життя з різними континентами, країнами та суспільними прошарками. Враховуючи необмеженість людських бажань відмінності у способі життя заможних, бідних верств населення та середнього класу стали очевидними.

В умовах тотальної діджиталізації виникає об'єктивна необхідність у зменшенні репресивно-каральних функцій держави та відповідно посиленні сервісної функції для створення умов які дозволять реалізувати елементарні потреби сучасної особистості. Розвиток інформаційних систем (Інтернет) кардинально змінюють роль людини у глобальній економіці, адже саме вона стає ключовим ресурсом який визначає розвиток економічних систем. В ліберальних економіках відбувається скорочення ролі держави, із одночасним зростанням ролі особистості, що радикально змінює для суспільно-економічного розвитку систему пріоритети [158].

На нашу думку ріст інклюзивності економічних систем перетворюється на ключову умову для забезпечення їх сталого соціально-економічного розвитку, в основу якого покладено використання людського капіталу при умовах співучасті на етапах розподілу результатів економічного зростання.

Слід відмітити трансформацію парадигми розвитку суспільства, що відбулося через зростання транспарентності економічних систем, і сприяло появі екстремумів добробуту завдяки зростанню споживання в певних сферах суспільства, але викликало ріст нерівності та бідності в інших. Говорячи про

зміну парадигми розвитку суспільства слід відмітити її глобальний характер і ступінь охоплення інших сфер (рис. 1.7).

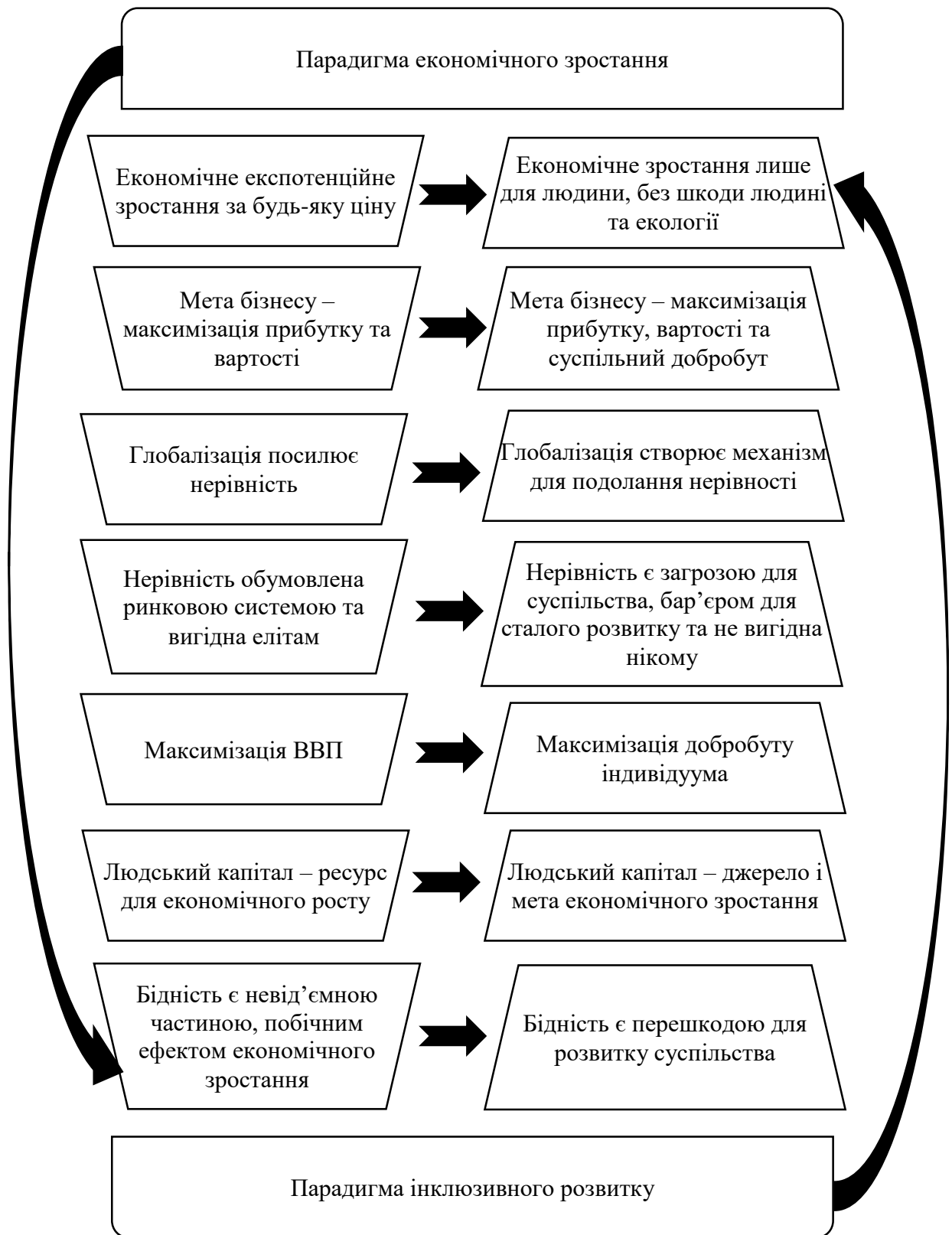

Рис. 1.7. Логіко-структурна схема трансформації парадигми розвитку суспільства

Джерело: систематизовано та уточнено автором на основі [19, 180]

Ефективна система інклюзивного розвитку базується на уточненні її цілей, які є досить суперечливими, з огляду на необхідність забезпечення економічного росту використовуючи нові підходи до забезпечення розподілу накопичених багатств, базуючись на основі соціалістичних принципах, при цьому відбувається концентрація на добробуті особистості чи формуванні засад інклюзивного розвитку економічних систем» [40, с.27].

Інклюзивний напрямок розвитку є відповіддю на існуючу несправедливість, виникла в системі суспільних відносин, та має ряд суттєвих недоліків характерні:

нерівномірний розподіл ресурсів, який викликає відчуття несправедливості;

поява бар'єрів для економічного розвитку;

посилення кризи довіри та зростання ризиків спричинених недосконалість економічних та фінансових інструментів, що за умов транспарентності ідентифікують частину ринкових контрагентів які ведуть себе недоброчесно, що ускладнює подальшу участь в економічних операціях.

На відміну від системного підходу, інклюзивна економіка має ґрунтується принципах справедливості, відсутності бар'єрів, відкритості та довіри. Не досконалість наявних фінансових інститутів в глобальному розрізі викликала появу фінансових «бульбашок», та спричинила нераціональність стосовно розподілу багатств та ресурсів.

На відміну до цього стійкий та постійний прогрес, в ході якого відбувається зростання доходів населення при одночасному підвищенні економічних можливостей, рівня безпеки та якості життя, має стати пріоритетним напрямком для суспільств в усіх частинах світу.

В дослідженнях О. Вдовічени описуються та ретельно досліджуються головні сучасні парадигми, які стосуються сталого економічного зростання: моделі інноваційного та інвестиційного зростання, модель інклюзивного зростання [19, с. 20]. Варто відмітити, що перші дві базуються на впровадженні і поширенні технологій та інновацій, на відміну від них в основі

моделі інклюзивного зростання покладено реалізацію потенціалу людини.

Концепція інклюзивного розвитку базується на теза, що за умови інвестування людством інвестує в економічну справедливість від нижчих до верхніх рівнів, темпи економічного зростання, ймовірно, будуть вищими та більш стабільним для всіх протягом тривалішого проміжку часу.

Зростання та справедливість виступають ключовими складовими інклюзивної економіки, в той же час варто враховувати й інші елементи, які формують вищий рівень інклюзивності економіки, особливо що стосується бідних та уразливих прошарків населення.

Варто звернути увагу на те, що пошук нових моделей розвитку базується не лише на турботі стосовно незахищених суспільних груп, але й пов'язаний із зниженням світових темпів економічного росту. Дискусії стосовно потреби впровадження в світовій економіці до нової моделі економічного зростання сприяли появі концепція «нової норми» (New Normal), яка була детально обґрунтована М. Ель-Еріаном (керівник інвестиційної компанії Pacific Investment Management Company, PIMCO) в 2009 р. [180].

Концепція «нової норми», базуючись на наслідках економічної кризи 2008 р. для світової економіки, визначила характерні ознаки притаманні середньостроковій перспективі:

високі показники безробіття;

значне уповільнення темпів економічного зростання, особливо порівнюючи з попередніми періодами;

загострення боргових проблем;

велика невизначеність на існуючих ринках та подальше зміщення глобальної економічної активності до країн з ринками, які розвиваються.

Стосовно розвитку агропродовольчої сфері визначені проблеми мають більший вплив, що спричинений змінами структури виробництва та перерозподілом фінансових потоків, внаслідок дій та на користь транснаціональних корпорацій. Ріст чисельності населення та обсягів споживання забезпечує стабільний приріст попиту стосовно продовольчої

продукції по всіх світових регіонах, що створює нових можливостей для аграрних та продовольчих підприємств. В той же час ріст глобалізації і транснаціоналізації світової та регіональних економік створює додаткові загрози для існування класичних аграрних підприємств, фермерських господарств, дрібних товаровиробників, і має негативні впливи на добробут сільських мешканців.

Діджиталізація та розвиток науково-технічного прогресу виступають каталізатором прискореного вивільнення робочої сили в агропродовольчій сфері, за умови відсутності можливих варіантів забезпечення продуктивної зайнятості та наявності стабільного джерела доходів, це призводить до занепаду сільських територій.

Зазначені чинники визначають напрямок інклюзивної трансформації агропродовольчої сфери, із створенням моделі взаємодії усіх її учасників з метою збереження та примноження людського потенціалу як визначального елемента майбутнього розвитку агропродовольчої сфери.

Дія несприятливих фундаментальних чинників економічного розвитку, особливо в кризові періоди спонукають до обґрунтування нової економічної моделі, яка повинна створити передумови для вирішення поточних криз, уникнення їх повторень в майбутньому, та забезпечення стійкого економічного зростання.

Говорячи про появу концепції інклюзивного розвитку доцільно виділити наступну сукупність чинників:

1. Поширення в більшості країн світу інтенсивного типу розвитку, який заснований на підвищенні ефективності та ширшому впровадженні інновацій. Посилення уваги до ідей гуманізму, зі зміною акценту соціально-економічного розвитку на інтересах та потребах індивідууму. Усвідомлення тези, що розвиток людини та збільшення людського капіталу повинно стати головною метою економічного зростання.

2. Збільшення суспільної напруги внаслідок відсутності кореляції між рівнем добробуту громадян і домогосподарств та загальним економічним

зростанням.

3. Посилення нерівності у доходах та доступі до ресурсів у різних країнах та регіонах світу.

Аналізуючи останні дослідження, у науковому середовищі, слід відмітити встановлення певного консенсусу відносно необхідності впровадження нової моделі зростання та розвитку – в основі якої стоять засади інклюзивності. Поряд з цим досить актуальним є подальше обґрунтування концепції інклюзивного розвитку з метою переведення її з площини теорії до формату плану конкретних дій та кроків.

Систематизуючи термінологію інклюзивного розвитку особливо з огляду на дефініції «зростання» та «розвиток» потрібно відштовхуватися від класичних теорій економічного зростання та розвитку. Так Й. Шумпетер у своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1911 р.) «економічне зростання» характеризував в першу чергу як зміни кількісного характеру, які стосуються росту виробництва та споживання з позицій динаміки товарів та послуг. Водночас економічний розвиток слід розглядати також як якісні позитивні зміни, які базуються на удосконаленні виробничих процесів, дифузії інновацій при виробництві продуктів та послуг, удосконаленню управлінських технологій, при поліпшенні як сфер життя так і економічної діяльності в межах країни [167].

Характеристикою зростання виступає економічний ефект, який у кінцевому результаті забезпечує збільшення доходів в розрахунку на душу населення. Фактично, ця концепція є досить вузькою з технічного погляду і її можна виміряти обмежившись лише статистичними показниками. Аналізуючи розвиток, варто відмітити, що його досить складно оцінити лише за допомогою статистичних показників. Адже розвиток забезпечує зміни рівня добробуту населення, та перевищує межі простого доходу, а наявність інклюзивна складової формує «систему розподілу» достатку та добробуту в межах суспільства.

В першу чергу економічне зростання формується завдяки зростанню

обсягів виробництва продуктів та послуг, відбувається розширення можливостей економічної системи стосовно задоволення нових потреб суспільства. Вимірником економічного зростання, в першу чергу, є кількісні показники: розмір внутрішнього валового продукту, розмір валового продукту на душу населення (результуючий показник економічного зростання), зміни обсягів випуску продукції, динаміка фінансових показників тощо. Поряд з цим економічний розвиток розглядається в якості процесу не тільки кількісного, а в більшій мірі якісного удосконалення соціально-економічної системи.

Т. Бучинська зазначає, що «інклюзивне зростання» слід трактувати значно ширше, адже в економіці відбуваються процеси, які не доцільно розглядати виключно з позиції бізнесу» [14].

Останніми роками багатьма економістами у своїх працях формується парадигма в якій економічне зростання розглядається як засіб досягнення цілей вищих рівнів, до яких можна віднести зростання добробуту населення, підвищення рівня життя суспільства в усьому світі. При цьому ми враховуємо те, що, економічний розвиток базується на економічному зростанні, що забезпечується поліпшенням суспільно-економічних відносин, покращенням структури виробництва та нарощуванням людського потенціалу.

Встановлюючи пріоритети інклюзивного розвитку потрібно передбачити необхідність, при одночасній недостатності, економічного зростання для забезпечення повноцінного добробуту населення. Аналізуючи історію людства, варто відзначити, зростання економіки не є гарантією автоматичного поліпшення рівня життя населення, та скорочення кількості бідних. Досліджуючи еластичності бідності, та порівнюючи її з темпами економічного зростання нами встановлено закономірність – економічний ріст збільшує вплив на рівень бідності населення пропорційно рівневі розвитку людського капіталу, в свою чергу зменшення спостерігається відповідно до скорочення масштабів диспропорцій в межах доходів населення.

Забезпечення прискорених темпів економічне зростання не повинно стати самоціллю для економічних систем в сучасних умовах. Його важливість

базується на забезпеченні можливостей для громадянам та господарських суб'єктів забезпечити реалізацію власної місії у відповідності до Декларації тисячоліття.

1.3. Функціонування системи управління розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Стратегічний вибір – це рішення спрямоване на визначення способу підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, встановлення напрямку подальшого розвитку виходячи із зміни виду бізнесу чи коригування існуючого бізнесу. За певних умов для забезпечення поліпшення конкурентної позиції та посилення стійкості достатньо буде провести реформи суб'єкта господарювання при поіві перші негативних ознак погіршення фінансово-економічного становища.

Успішність розвитку агропродовольчої сфери визначаються не лише виробничо-технологічним чи матеріально-ресурсним потенціалом, важливу роль відіграє рівень компетентності й кваліфікації менеджменту, наявність у них стратегічне мислення. При формуванні найбільш важливих напрямків розвитку агропродовольчої сфери багато що залежить від розуміння наступних елементів:

основа, концепція та чинники, що визначають розвиток економічної системи;

типологія стратегій розвитку агропродовольчої сфери;

принципи стратегічного управління розвитком агропродовольчої сфери;

наявність базових стратегії розвитку;

формування принципів елементних стратегій агропродовольчої сфери.

Для забезпечення вірного та ефективного напрямку розвитку агропродовольчої сфери, та відповідного вибору стратегії потрібно щоб фахівці зазначеної сфери володіли наступними компетенціями:

застосування прийомів та методів аналізу зовнішнього оточення;
знання методів та основних процесів формування стратегії;
знання необхідні для прогнозування ефективності стратегічних змін;
способи оцінювання та методи моніторингу реалізації стратегії;
способи оцінювання виробничих, фінансових та інвестиційних ризиків;
здатність оцінити відповідність основних цілей та елементів стратегії.

Науково-практичні дослідження передбачають наявність різноманітних варіантів трактування дефініції «розвиток агропродовольчої сфери». Частина дослідників орієнтуються на те, що розвиток агропродовольчої сфери забезпечується через її зростання. Даний підхід є очевидним, адже ключовою метою розвитку є економічний ріст. В той же час, слід відмітити, що дефініції «розвиток» і «зростання» взаємопов'язані, але за своїм змістом можуть відрізнятися. Тому не слід ототожнювати дані поняття. Науковці трактують поняття розвиток як процес, пов'язаний із переходом системи в більш досконалий стан; зміни від старого стану до якісно нового; трансформацію від нижчого до вищого, з простого до більш складного. Розвинути – можна трактувати як «посилити», зміцнити; підвищити міру досконалості; підняти рівень; поширити, розширити, поглибити зміст або застосувати що-небудь [42, 80, 162].

Розглядаючи різні обставини «розвиток агропродовольчої сфери» можна ідентифікувати по різному. Першочерговим є факт – основна мета розвитку суб'єкта господарювання – забезпечення існування його як соціально-економічної системи, на базі стійкої взаємодії та пристосування до змін зовнішнього середовищі при підвищенні його конкурентоспроможності. Також на динаміку розвитку має суттєвий вплив зміна стадії життєвого циклу та наявність зміни зовнішньому та внутрішньому оточення.

Зростання агропродовольчої сфери, часто асоціюють зі збільшенням величини самої сфери та розширенням виробництва в межах однією з форм, що визначає розвиток суб'єкта господарювання. В одночас виробнича сфера забезпечує розвиток суб'єкту господарювання за умов незмінності масштабів

діяльності останнього.

Наслідком таких дій, коли бажання короткострокового росту є домінуючим може стати поява криза у довгостроковому періоді.

Слід відмітити, що економічне зростання та розвиток агропродовольчої сфери реалізуються через взаємопроникнення та доповнення в межах єдиного процесу простого чи розширеного відтворення. Зростання, в даному випадку, виступає як складова життєвого циклу, і відбувається в межах періодів впровадження, становлення, росту, стагнації, реорганізації та нового підйому.

В межах агропродовольчої сфери зростання в основному полягає у збільшенні обсягів виробництва та розширенні масштабу діяльності (екстенсивне зростання), і має подвійну природу. Зростання – це ключова метою розвитку агропродовольчої сфери, в той же час це чинник, умова його розвитку. Відповідно до різних ознак зростання може бути: внутрішнім та зовнішнім; обмеженим чи розширеним; екстенсивним або інтенсивним; вертикальним, горизонтальним, диверсифікованим; інноваційним або консервативним.

Характеристика екстенсивного розвитку полягає у збільшенні обсягу виробництва, що відбувається через залучення додаткових ресурсів. При інтенсивному розвитку додаткові обсяги виробництва отримуються завдяки підвищенню ефективності використання існуючих обсягів ресурсів.

Внутрішній розвиток відбувається завдяки розширенню зсередини, без об'єднання з іншими господарськими суб'єктами (придбання, злиття, поглинання тощо) [162, с. 125]. Внутрішній (органічний) розвиток спрямований на розширення масштабів діяльності при застосуванні власних ресурсів суб'єктів господарювання, та досягається за рахунок інвестування капіталу в розширення існуючої діяльності або створення нового виробництва.

В якості мети внутрішнього розвитку може виступати бажання суб'єкта господарювання розширити свою частку в межах існуючого ринку продукції, чи прагнення вийти на нові ринки збуту. Також, органічний розвиток може передбачати для суб'єкта господарювання вертикальну експансію, яка

стосуватиметься джерел постачання чи точок збуту, також можлива диверсифікація для переходу на абсолютно нові види діяльності.

При забезпеченні внутрішнього зростання з'являються можливості повнішого використання виробничо-ресурсного та кадрового потенціал агропродовольчої сфери, якщо за таких обставин основну ставку зробити на персонал – його досвід, навички, організаційну культуру та традиції.

Внутрішній розвиток може виступати як єдина альтернатива на початкових стадіях життєвого циклу за відсутності можливості придбання додаткових ресурсів. Орієнтація на внутрішні ресурси, в такому випадку виступає позитивним чинником. В той же час, наявних ресурсів та сформованих навичок може бути занадто мало для забезпечення розширеного відтворення та посилення позиції суб'єкту господарювання на ринку. Це викликає необхідність поєднання стратегії внутрішнього і зовнішнього росту, з метою успішного виходу на нові ринки збуту чи впровадження нових продуктів чи видів діяльності.

Зовнішній розвиток – передбачає розширення суб'єктом господарювання меж своєї ділової активності, це спосіб розширення бізнесу, який за допомогою інтеграції з іншими суб'єктами господарювання через злиття, придбання чи поглинання, забезпечує утворення нового господарюючого суб'єкту. Такий тип розвитку дозволяє швидше розширюватися та використовувати більш ефективні підходи, ніж внутрішнє зростання, за рахунок значного розширення ресурсної бази та частки ринку. Також слід пам'ятати про ж можливість зниження витрат за рахунок масштабів виробництва, та раціоналізацію діяльності в межах нового об'єднання. Зовнішній розвиток може набувати форми горизонтальної, вертикальної чи диверсифікованої інтеграції.

Горизонтальний розвиток передбачає нарощування обсягів виробництва однопланової продукції в межах існуючих та на нових ринках. Вертикальний розвиток відбувається при об'єднанні технологічно взаємопов'язаних виробництв, що сприяє зближенню з постачальниками чи споживачами.

Диверсифікований розвиток стосується збільшення масштабів діяльності та спрямований на виявлення нових можливостей в інших галузях [2, с. 75].

На основі нововведень відбувається інноваційний розвиток. Ідеальна модель такого розвитку передбачає, що суб'єкт господарювання вносить інноваційні зміни, які базуються на досягненнях науки та науково-технічного прогресу, що дозволяє забезпечити його стійкість та зростання ефективності виробничо-господарської і комерційної діяльності.

В межах консервативного напрямку розвитку розглядається зростання обсягу випуску та продажів існуючих видів продукції, без істотних змін технологія виробництва.

Забезпечення кількісного зростання, завдяки розширенням масштабів діяльності та нарощуванням обсягів виробництва, є надзвичайно ефективною формою, яка визначає розвиток підприємства. В той же час розвиток агропродовольчої сфери може відбуватися й за іншими напрямками:

- вихід на нові ринок збуту товарів;
- поліпшення якості продукції;
- ріст рівня комплексності використання наявних ресурсів;
- раціоналізація використання ресурсів;
- розширення номенклатури та асортименту;
- підтримка привабливого іміджу;
- вдосконалення організаційно-технічного забезпечення;
- розширення та розвиток сегментів ринку;
- реорганізація господарюючого суб'єкту.

Велика група науковців фахівців визначають розвиток агропродовольчої сфери через зростання ефективності її функціонування завдяки удосконаленню техніки та технології, через оновлення господарської системи, поліпшення організації виробництва та праці, підвищення якості продукції, яка випускається [133, с. 223].

З прагматичної точки зору розвитком агропродовольчої сфери, можна

розглядати через призму кількісних та якісних зміни внутрішнього стану та поліпшення взаємовідносин із його зовнішнім оточенням, за рахунок чого в довгостроковій перспективі відбувається поліпшення конкурентного статусу та її збереження як соціально-економічної системи [80, с. 34].

Безперечно, система управління розвитком повинна відповідати управлінському процесові. Взаємозв'язок системи управління розвитком та процесу управління наведено на рис. 1.8.

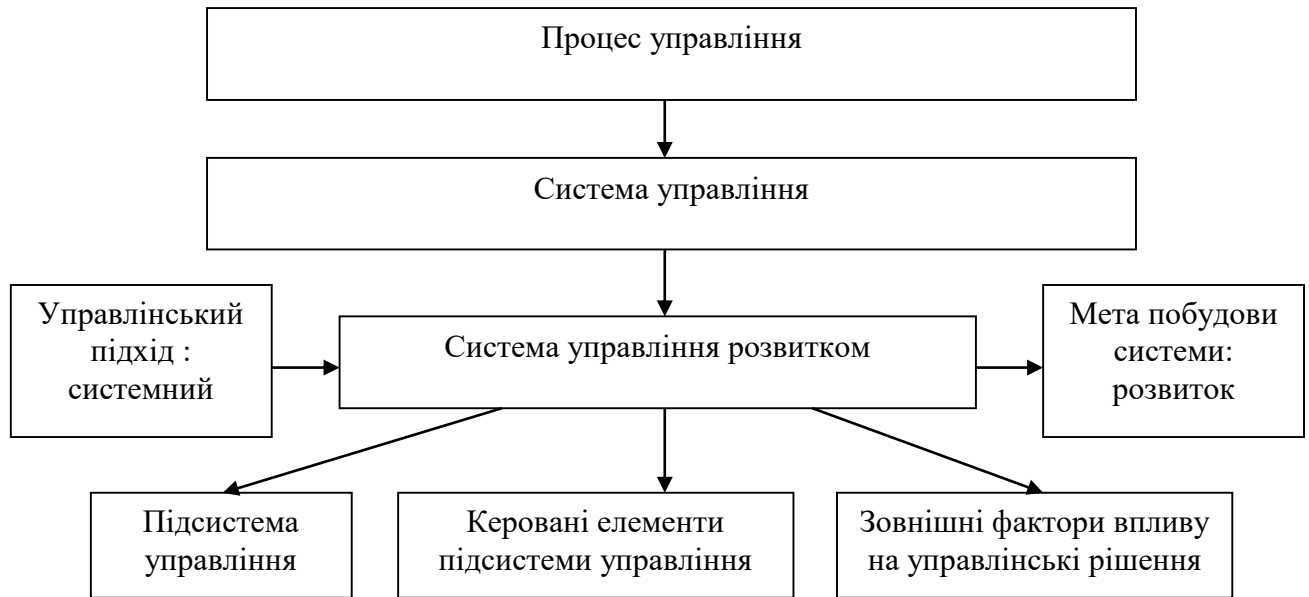

Рис. 1.8. Зв'язок процесу управління і системи управління розвитком

Джерело: опрацьовано автором на основі [80, 133, 162]

Як бачимо на рис. 1.8, системний управлінський підхід при побудові система управління розвитком, спрямований на активізацію позитивного досвіду здійснення управлінських процесів та забезпечує здатність цілеспрямованого розвитку, який відповідає потребам та очікуванням суб'єкта господарювання у відповідності до його принципів, цілей, завдань та функцій які забезпечуються під час формування встановленої системи.

З огляду на зазначене потреба у формуванні стратегічної системи управління розвитком визначається наступними чинниками:

розрізненість підходів до трактування до дефініції «розвиток»;

наявність недоліків існуючих системах управління, що спричиняють

появу кризових ситуацій, що може викликати втрати ринкових позицій, загрозу діловій репутації, настання банкрутства;

процесів управління бувають неузгодженими, що впливає на спроможність функціонувати ефективно, а в деяких випадках навіть безбитково.

Так як механізм формування системи характеризує наявність відносин в межах системи між її складовими елементами, виникає потребу у ідентифікації змісту даних складових елементів.

При побудові механізму формування системи управління потрібно головну увагу зосередити на наступних елементах: компоненти механізму, базові та підтримуючі механізми (рис. 1.9).

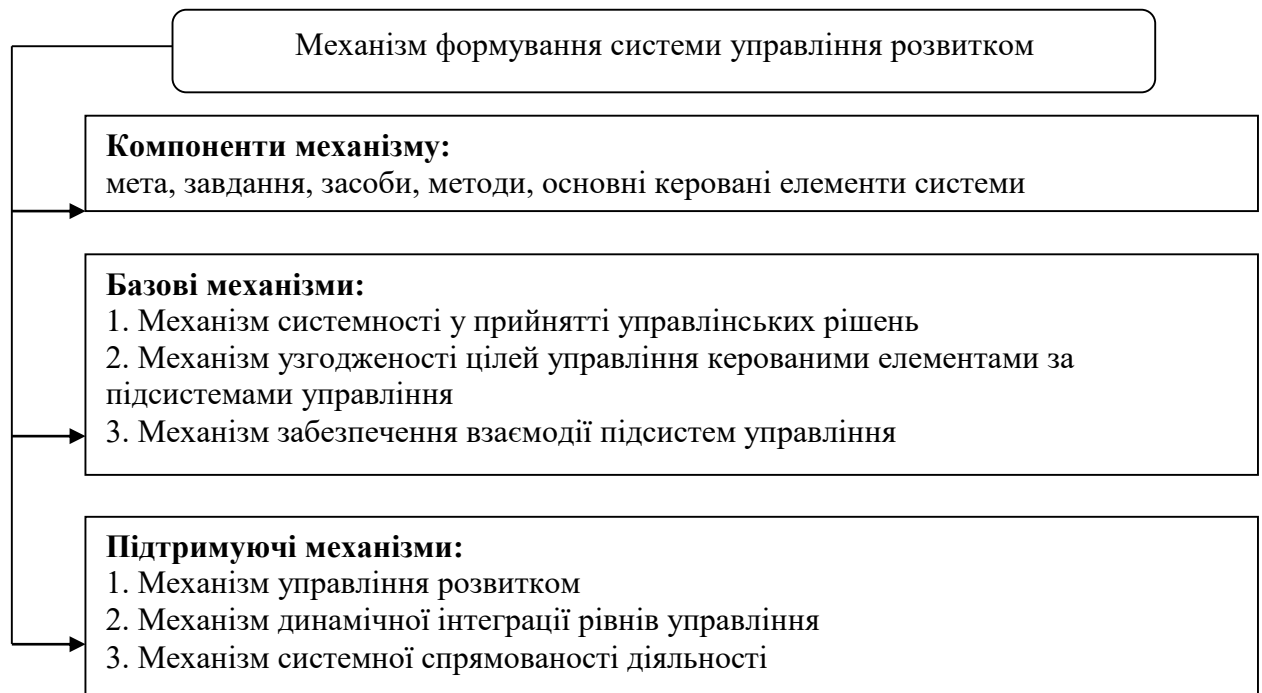

Рис. 1.9. Складові механізму формування системи управління розвитком підприємств агропродовольчої сфери

Джерело: опрацьовано автором на основі [80, 133, 151]

Представлені на рис. 1.9 компоненти механізму (завдання, засоби, методи) визначаються виходячи із цілей розвитку.

Варто зазначити, що мета системи, яка відповідає за управління розвитком, та мета, яка визначає формування її механізму, повинні відповідати

ключовій сутності системи – забезпечення реалізації цілей її розвитку. Якщо за метою системи управління прийняти забезпечення протидії деструктивним впливам зовнішнього середовища, для забезпечення стратегічного спрямування розвитку суб'єкта господарювання та здійснення ефективної діяльності, то за мету формування механізму системи управління розвитком слід прийняти впровадження ефективних засобів та методів стратегічного управління розвитком суб'єктів господарювання, що побудовані на визначених принципах, сприяють формуванню системи управління та здатні забезпечити ефективне функціонування системи.

До головних завдань механізму слід віднести:

забезпечення поєднання взаємозалежних процесів в межах першочерговості їх виникнення, у відповідності до ступеня впливу на процес розвитку;

забезпечення регуляції взаємозв'язків в межах самої системи управління на базі синхронізації та оптимізації процесів, які створюють умови для досягнення цілей та виконання завдань розвитку.

Виробничий та реалізаційний процеси, види ресурсів, показники фінансового стану суб'єктів господарювання – це основні керовані елементи системи, які формують один із ключових компонентів механізму.

Характер, інтенсивність змін, масштаб перетворень набувають помірного, радикального чи фундаментального характеру. Наприклад, зміни, що забезпечують інтеграційний розвиток суб'єкту господарювання в межах обраної галузі, можна віднести до радикальних перетворень, адже за таких умов потрібно забезпечити високий рівень внутрішньо-організаційні зміни. Також освоєння випуску нових зразків продукції інколи потребує суттєвих зміни виробничого процесу, зміни маркетингових та логістичних підходів. Також фундаментальні зміни стосуються трансформацій що відбуваються в межах організаційно-управлінської та виробничо-технологічної структури; які забезпечують зміни організаційної культури та менеджменту. Такий тип змін впроваджується за умови зміни суб'єктом господарювання галузі, типу

продукції чи місця в межах існуючих ринків чи виходу на нові.

Помірні зміни передбачають не значні корективи виробничої сфери, удосконалення організації менеджменту та поліпшення маркетингового середовищі для забезпечення підтримки попиту на продукцію та поліпшення ефективності поточної діяльності суб'єкту господарювання.

Управління розвитком агропродовольчої сфери можна вважати відносно самостійним комплексом чітких заходів спрямованих на планування, організацію, регулювання та контроль стратегічних змін.

При посиленні рівня конкуренції, та за умов постійного пошуку оптимальної ринкової позиції, управління розвитком суб'єкту господарювання потребує розробки та впровадження ефективних управлінських рішень стратегічного характеру, які мають забезпечити прогресивні зміни зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкту господарювання; характеризуються достатнім рівнем гнучкості стосовно постійних змін умов функціонування, та спроможні забезпечити швидку адаптацію до таких змін.

При виборі суб'єктом господарювання напрямку розвитку потрібно врахувати настрої персоналу, рівень його готовність та бажання брати участь у реалізації виробничих, технологічних і організаційних змін, та здатність менеджменту забезпечити подолання локального опору змінам. Важливою умовою ефективного розвитку виступає формування привабливого іміджу як товару, так й підприємства, як складової іміджу регіону, де діє, чи планує діяти суб'єкт господарювання.

Практика організації сільськогосподарського виробництва у високорозвинених європейських країнах показує, що ключовим елементом успішної діяльності в агропродовольчій сфері є не форма власності (включаючи приватну власність), а рівень організації підприємницької діяльності. Це компанія, яка забезпечує належне та ефективне ведення сільського господарства та управління земельними фондами, благоустрій та охорону. Це не невелике фермерське господарство, але професійне

сільськогосподарське підприємство організоване для належного вирішення питань продовольчої безпеки, охорони земель та охорони країни.

Забезпечення принципів розвитку сільського господарства в сучасних умовах вимагає посилення безпосередньої участі у процесах національної влади та місцевого самоврядування. За тих обставин, коли різні сільськогосподарські інвестори вкрай нерівні, а дрібні та середні фермери особливо вразливі, коли справа стосується фінансових можливостей, доступу до ринку, кредитних ресурсів та технологій, регулююча роль держави стає надзвичайно важливою. Він повинен сформувати міцну систему відповідального землеволодіння та землекористування. У той же час державні підприємства повинні відігравати особливо важливу роль, а державні підприємства повинні спочатку забезпечити належне вирішення соціальних проблем у сільській місцевості.

Розробити стратегічний план, виходячи з рівня розвитку рис. 1.10.

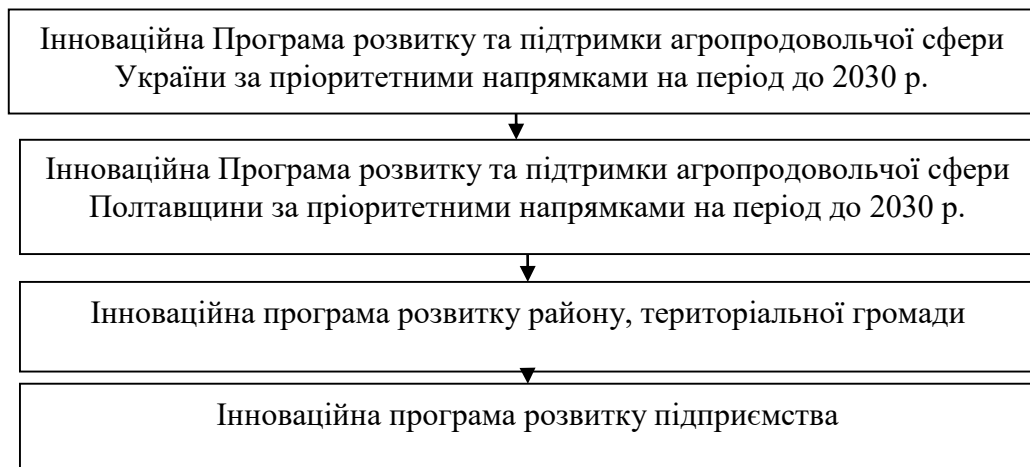

Рис. 1.10. Рівні розробки стратегічної інноваційної програми розвитку для агропродовольчої сфери

Джерело: систематизовано автором на основі [125, 177, 180]

Під час розробки додаткової стратегії інновацій та інвестицій підприємств слід приділяти найбільшу увагу дотриманню вимог обраної стратегії, а також виробничим, організаційним та фінансовим можливостям. Завершальним етапом методу цілей планування має бути формування плану

на основі дерева цілей. На наступному рівні стратегії ці процедури можна вказати у формі підпрограм, таких як «залучення інвестицій», «розвиток систем професійного розвитку», «модернізація та розширення виробництва».

Для формування інноваційної та інвестиційної стратегії підприємств агропродовольчої сфери Рекомендується використовувати програмно-орієнтований підхід, оскільки компанія розробила програму розвитку для досягнення конкретних цілей. Управлінські завдання вимагають кількісної оцінки цілей та визначення термінів їх досягнення. В якості критерію оцінки досягнення цілей технологічних змін та корпоративної діяльності ви можете обрати збільшення частки експорту продукції з новими якісними характеристиками.

Визначення стратегічне напрямку розвитку регіону з урахуванням перспективи соціально-економічного, технічного та інноваційного напрямків в довгостроковому відрізку, враховуючи сукупність унікальних особливостей це основа для соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери. Нові напрямки політика розвитку мають базуватися на дотриманні наступних принципів:

субсидіарність – дія окремих підходів, включаючи регіональну політики, запрограмована та реалізована на мінімальних рівнях;

сталі інвестиції – побудова розвинутої економіки, яка повинна максимізувати ефективне використання ресурсів, при зменшенні виникнення відходів. Співпраця та координація мають відбуватися у напрямку в планування розвитку території, реалізації житлова та транспортна політика, посилення охорони природи, земельних, водних ресурсів та якості повітря;

комплексний територіальний підхід – передбачає, що об'єктом в рамках регіональної політики є територія, якій притаманний специфічний набір соціальних, територіальних, екологічних та економічних особливостей. Узгодження заходів із особливостями певних територій, для більш точної відповідності потребам розвитку даної території;

партнерство та співробітництво – побудова відносин партнерства та

взаємодії, які орієнтуються на взаємодію публічних інституцій, влади та громадян щодо розвитку. Використовуються для встановлення міцних відносин на основі довіри, вертикально між національними, регіональними та територіальними установами, горизонтально – між місцевими органами влади та різними зацікавленими сторонами, включаючи приватний та громадський сектори;

розвиток мереж – підтримка заходів, що направлені на розбудову територіальних громад, перш за все мають забезпечувати тісне співробітництво між міськими та сільськими територіями;

територіальна та секторальна концентрація – зона втручання не охоплює весь регіон. Секторальна концентрація полягає у концентрації ресурсів та діяльності на обмеженому переліку галузей та секторів, які є пріоритетними з точки зору розвитку регіону. Підтримка тих галузей та секторів, які завдяки своєму потенціалу дозволяють виявити конкурентні переваги регіону і є рушійною силою економічного розвитку;

прийняття рішень базуючись на доказах – заплановані заходи будуються за результатами отриманого досвіду, отриманих даних, їх аналізу та оцінки, отриманих висновків, та рекомендацій, для того щоб забезпечити впровадження та підтримку високих стандартів при реалізації регіональної політики;

просторове планування – забезпечення відповідності планування та реалізації програм та проєктів регіонального розвитку Генеральній схемі планування території України.

Наведена вище стратегія та принципи реалізуються в межах так званої класичної тріади сталого розвитку. Як зазначалося вище, науковці мають різні погляди щодо змісту її складових. Наприклад, А. І. Бурда, відзначає економічну складову сталого розвитку, яка орієнтується на збільшення обсягів виробництва продукції та послуг при забезпеченні оптимального використання ресурсів, які є обмеженими [13, с. 6]. В свою чергу І.П. Васильчук зазначає, що економічна складова сталого розвитку має

забезпечувати поступовий стійкий ріст частки ринку та обсягів реалізації продукції, що повинно забезпечити покращення фінансових результатів, при зниженні витрат та мінімізації шкідливих наслідків для навколишнього середовища. Фінансовий результат в свою чергу має бути досягнутий при скороченні негативних наслідків для навколишнього середовища від діяльності підприємства, включаючи людство як частину природи [16, с. 41].

Сутність соціальної складової А.І. Бурда вбачає в покращенні умов життя населення, забезпеченні стабільності соціальних і культурних складових, у межах функціонування підприємства, при реалізації високих стандартів корпоративної соціальної відповідальності. Дані елементи сприяють зростанню ринкової вартості підприємства, при забезпеченні зниження операційних витрат та підвищення продуктивності праці [13, с. 6]. І.П. Васильчук дотримується думки, що соціальна складова зазначеної концепції спирається на заходи, які забезпечують розвиток людського капіталу підприємства, підтримують його продуктивний потенціал при реалізації можливостей професійного розвитку та забезпечення задоволення соціокультурних інтересів [16, с. 42].

Слід відмітити, що взаємодія економічних і соціальних елементів, дозволяють вирішувати нові задачі спрямовані на формування справедливого розподілу доходів та вигод для всіх зацікавлених осіб. За таких умов взаємодія соціальних і екологічних чинників забезпечує формування ще однієї складової виробництва – соціального капіталу, який слід трактувати ширше, ніж людський капітал, завдяки поєднанню і соціальних інтересів стейкхолдерів першого кола та суспільства [16, с. 41]. О.Ф. Новікова, зазначає що у в сучасних умовах в тріаді саме соціальний чинник виходить на передові ролі та стає основоположним [120, с. 24].

Також А.І. Бурда наголошує на тому, що екологічна безпека набуває більшої ваги, і завдяки технічним інноваціям та технологічному переоснащенню, забезпечує зменшення рівня забрудненості навколишнього середовища [13, с. 34]. Аналіз екологічної складової соціально-економічного

розвитку агропродовольчої сфери має передбачати економічну ефективність.

На наш погляд, необхідність організації управління на засадах сталого розвитку агропродовольчої сфери ілюструють його ознаки (рисунок 1.11).

Рис. 1.11. Ознаки соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: розробка автора.

Дана модель наочно демонструє тісний взаємозв'язок агропродовольчої сфери з зовнішнім середовищем. Елементи внутрішнього середовища тісно взаємопов'язані, але первинною, на наш погляд, враховуючи принцип обмеженості у забезпеченні фінансовими ресурсами, особливо за умови кризи, виступає економічна підсистема, адже досягнення збалансованості розвитку соціальної та екологічної підсистем неможливе без гармонізації економічної підсистеми підприємства. Крім того, розвиток соціальної та екологічної

підсистем має відбуватись з врахуванням необхідності забезпечення економічної безпеки підприємства. Отже, економічна підсистема має прямий вплив на соціальну та екологічну підсистему, адже саме в її межах здійснюється генерування, накопичення і розподіл чистого прибутку, який може спрямовуватись на реалізацію відповідних заходів щодо розвитку інших підсистем.

Соціальна підсистема має опосередкований вплив на економічну підсистему, який обґрунтовується тим, що якість людського капіталу підприємства, яка виражається в компетентності та вмотивованості персоналу, з плином часу стає одним з факторів внутрішнього середовища, що зумовлює зростання економічної результативності підприємства. Соціальна підсистема опосередковано впливає на екологічну таким чином, що поява екологічної свідомості у керівництва і працівників сприяє активізації впровадження заходів, які спрямовані на охорону природи. Прямий вплив полягає в тому, що застосування ресурсозберігаючих технологій дає можливість скоротити витрати. Екологічний стан агропродовольчої сфери та оточуючого середовища визначає умови праці. Чинники зовнішнього середовища мають вплив на функціонування аграрного підприємства як відкритої системи, спрямованість і сила якого є змінними в часі, в той же час підприємство змінює зовнішнє середовище, адже досягнення ним сталого розвитку може поступово зумовлювати сталий розвиток систем вищого рівня. Аналіз наукової літератури [16, 33, 97, 121] показує наявність наступних проблем в напрямку практичної реалізації підходів до сталого розвитку:

фінансовою неспроможністю суб'єктів господарювання України заважає реалізації концепції сталого розвитку в західноєвропейському та північноамериканському форматах, що створює перешкоди у реалізації стратегічних проектів в соціальній та екологічній сферах;

слабкий рівень інформаційної підтримки процесів сталого розвитку з боку держави, неурядових організацій, громадських об'єднань;

у вітчизняних підприємствах на відміну від іноземних, відсутні

корпоративні стандарти, чітко визначені критерії реалізації концепції сталого розвитку, принципи, достатньо слабким є фондовий індекс, розроблений на засадах триєдиної концепції сталого розвитку, не розповсюджена відповідна не фінансова звітність;

публікації про впровадження передових практик сталого розвитку в українських підприємствах майже не зустрічаються публікаціях з проблематики сталого розвитку.

Методологічним підходом до обґрунтування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва вважаємо встановлення зв'язків між такими категоріями як ресурсний та інноваційний потенціал, розширене відтворення, прибуток, продовольча безпека (рис. 1.12).

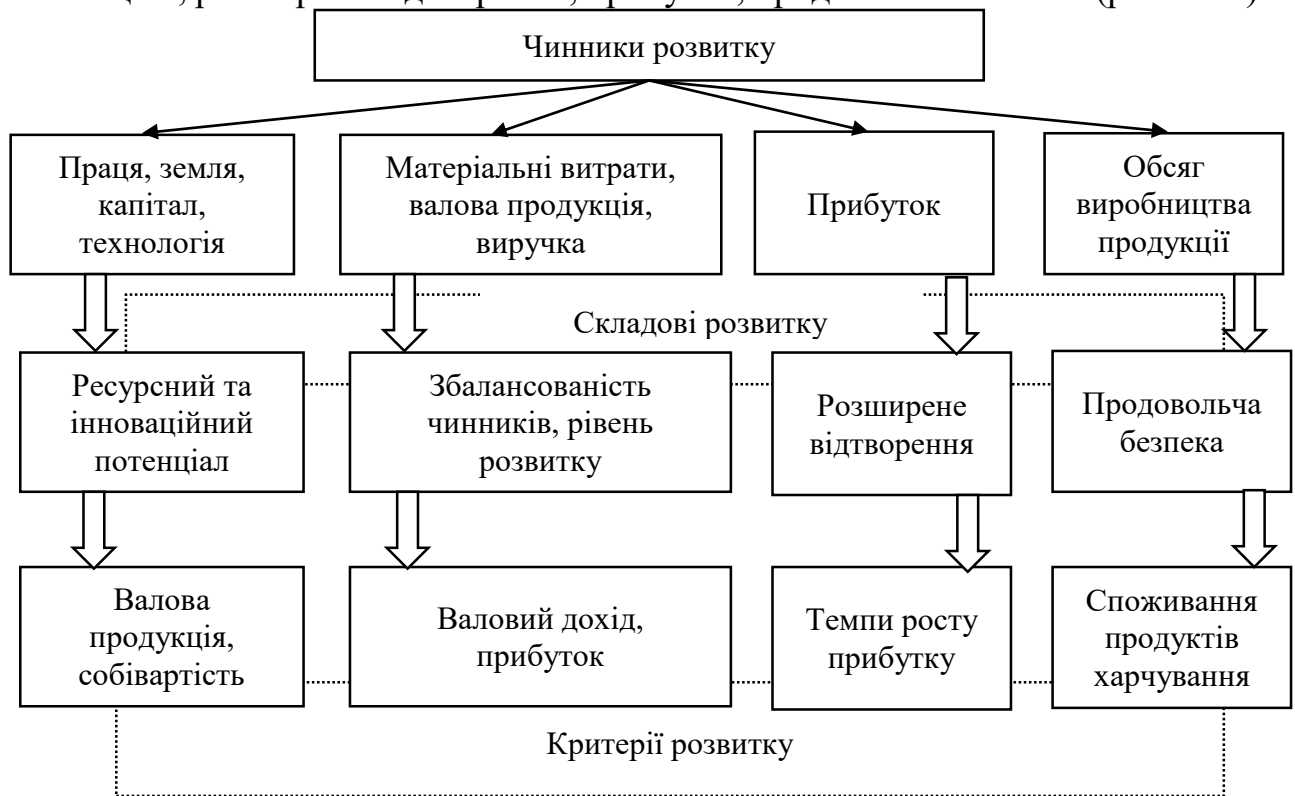

Рис. 1.12. Зміст складових сталого розвитку аграрного виробництва

Джерело: розробка автора.

Узагальнення теоретичних засад категорії сталого розвитку стосовно сільськогосподарського виробництва свідчить про існування численних її тлумачень і змісту. Виділяють виробничу, економічну, фінансову, екологічну та інші складові сталого розвитку. На нашу думку, необхідно розглядати не

окрему вузьку спрямованість категорії, а її вплив на розвиток та результати виробництва. Існують різні думки відносно критеріїв, показників і факторів, що визначають сталість розвитку. До них відносять: прибуток, накопичення, рівень рентабельності, точку беззбитковості, показники оцінки фінансового стану та ін. На нашу думку, вони можуть мати місце в оцінці сталості розвитку підприємства будь-якої галузі, але неповною мірою відображають специфіку саме сільського господарства.

В той же час, сталість сільськогосподарського виробництва характеризується наступними ознаками: ґрунтово-кліматичні, біологічні, екологічні чинники; технологію виробництва; організацію сільських територій; ментальність сільського населення. Слід зазначити, що ключовими стримуючими чинниками сталого розвитку виступають зменшення родючості, погіршення стану ґрунтів, наявність цінових диспропорцій в агропромисловому виробництві, високий рівень фінансової заборгованості сільськогосподарських товаровиробників, низький рівень розвитку інноваційних процесів.

Перехід до розширеного відтворення є ознакою ефективної діяльності підприємства як первинної ланки господарської системи. Сталість аграрного виробництва залежить, насамперед, від цілеспрямованої та комплексної взаємодії складових економічного механізму. Отже, сталий розвиток сільськогосподарського виробництва – це здатність господарюючого суб'єкта динамічно підтримувати пропорції в організації діяльності, орієнтованої на інноваційний розвиток; підвищувати соціальну та економічну ефективність; постійно нарощувати темпи розвитку, здійснюючи розширене відтворення, метою якого є забезпечення населення якісними продуктами харчування, продовольчої безпеки держави без завдання шкоди навколишньому середовищу.

У ринкових умовах основними факторами впливу на сталий розвиток сільськогосподарського виробництва є витрати, ціна, прибуток товаровиробників. Неврегульованість відносин на агропродовольчому ринку,

випередження темпів росту продовольчої інфляції відносно загального рівня інфляції зумовлюють зниження реальних ресурсів населення. При цьому ціни реалізації сільськогосподарських товаровиробників значно нижче роздрібних цін на аграрну продукцію і продовольство [63]. У зв'язку із цим, потрібно забезпечити стабільність кон'юнктури аграрної продукції, яку можна досягти за рахунок формування ринкових запасів, які дозволять у періоди росту попиту на аграрну продукцію здійснити реалізацію за реальними цінами. На нашу думку, особливо важливими стають державні інструменти регулювання, що реалізуються через товарно-закупівельні інтервенції, і спрямовані на формування стабільних цін та умов сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Сучасний економічний розвиток характеризується загостренням проблем забезпечення сталого, збалансованого та взаємообумовленого функціонування всіх сфер життєдіяльності національних систем. Агропродовольчу сферу вирізняє той факт, що вона є біоекономічною системою через наявність у ній сільського господарства. Саме тому принципи екологічності, сталого розвитку є для неї пріоритетними. Сталий економічний розвиток системи будь-якого рівня ієрархії та функціональної спрямованості означає її здатність зберегти стабільне збалансоване зростання. Збалансованість формується як результат взаємодії елементів системи, так і через вплив цілого на свої надсистеми (макро- та мегарівнів), а також екологічною і соціальною підсистемами, що взаємодіють із нею [164, с. 38].

Серед ключових суспільно-політичних та науково методологічних основ формування агропродовольчої сфери академік В. В. Юрчишиним зазначає, що однією із заporук відроджувального успіху є орієнтація на чіткі, стратегічні, концептуальні засади, а з іншого – синхронізація таких процесів на всіх рівнях – державному, регіональних та безпосередньо виробничому. Поряд з державною достатньо відповідальною повинна бути роль регіональних рівнів управління [172, с. 64].

Адаптація господарської діяльності в сільському господарстві до

європейських та світових умов, а також підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення якісними, безпечними, доступними продовольчими продуктами, розширення експортного потенціалу країни вимагають реалізації завдань аграрної політики за наступними пріоритетними напрямками:

забезпечення передбачуваності регуляторної політики держави та удосконалення земельних відносин;

удосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки шляхом розроблення та затвердження стратегічних програмних документів за пріоритетними напрямками розвитку;

державна підтримка дрібних товаровиробників;

створення у сільській місцевості економічних стимулів для неаграрних видів економічної діяльності, якими могли б скористатися бідні верстви населення;

радикальне зміцнення соціальної інфраструктури на селі;

забезпечення прозорості процесу розподілу фінансової підтримки, рівноправна участь усіх товаровиробників в її отриманні;

надання гарантій під банківські кредити чи прямі інвестиції;

підвищення якості освіти в сільських районах;

відродження та інтенсивний розвиток соціальної сфери села;

впровадження цифрових технологій.

Таким чином, окреслюючи перспективи розвитку агропродовольчої сфери України, треба орієнтуватися на його конкурентні переваги на ринках продовольства, адже відомо, що світовий попит на аграрну продукцію буде зростати. Передусім доцільною буде пропозиція підвищення ефективності державної підтримки аграрного сектору економіки з метою формування сприятливих умов для реалізації потенціалу його зростання, зміцнення матеріально-технічної бази, а також здобуття конкурентних переваг на світових ринках. Для виконання вищезазначеної місії є потреба у здійсненні сталої фінансової політики, спрямованої на державне фінансування та

стимулювання сільськогосподарських товаровиробників. При цьому, обов'язково необхідно мати на увазі, що у сучасному глобалізованому світі ефективно реалізувати свої об'єктивні переваги аграрного виробництва Україна зможе тільки дотримуючись єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Висновки до розділу 1

1. Можливість соціально-економічних систем адаптуватися до різних чинників зовнішнього оточення стає ключовим базисом, який формує високий рівень динаміки. Завдяки цьому з'являються можливості впровадження комплексних багатокомпонентних інновації ефективніше за наявності обмеження в термінах. Можливість соціально-економічної системи забезпечити власну самоорганізацію виступає необхідною передумовою для трансформації, що відбувається та дозволяє забезпечити самій системі еволюційний розвиток, так і на якісному рівні усіх процесів, що в ній відбуваються. Коли зовнішнє середовище є досить нестабільним, то формування і розвиток саме таких організаційних форм, які засновані на самоорганізації інноваційних процесів, дозволяє забезпечити ефективність адаптації соціально-економічних систем до умов зовнішнього середовища.

2. Агропродовольча сфера характеризується наступними ознаками: міжгалузевим підходом, наявністю основної (провідної) та неосновних (забезпечуючих) галузей, відтворювальним принципом та критерієм участі у створенні кінцевого продукту (продовольства), складністю визначення функціонального ядра, формуванням сфери на території держави, а його окремих складових частин – на території окремих регіонів. Розвиток агропродовольчої сфери, орієнтуючись на принципи стійкого розвитку можна представити у вигляді концепції триєдиного результату. Компоненти стійкого розвитку, базуються на тісному взаємозв'язку та взаємодії соціальних,

економічних та екологічних процесів у їх багатовимірній структурі. При цьому не можна відмовлятися від одного аспекту розвитку, щоб досягти максимальної вигоди для іншого.

3. Розвиток ринкових відносин в Україні, і процеси пов'язані з реформування принципів та методів державного управління, реформа децентралізації, розширення частки приватного сектору економіки, посилення міжнародної конкуренції та розвиток міжнародної торгівлі, відкриття ринку землі значною мірою впливають на діяльність багатьох підприємств, особливо у агропродовольчій сфері. В таких умовах оптимальним підходом, який забезпечує не лише виживання підприємства, але і стабільність його функціонування є розвиток. Як засвідчує практика саме він є важливою умовою ефективної життєдіяльності вітчизняних підприємств у конкурентній боротьбі.

4. Дослідження категорії «розвиток» базується на певному базисі, який має забезпечити їх єдність та логічну послідовність. Для цього слід системно структурувати всі дефініції в логічній послідовності, в кожному визначенні виокремити ключові ознаки досліджуваної категорії, і така систематизація дозволить в повній мірі розкрити внутрішній зміст категорії «розвиток».

5. Україна стала на європейський шлях розвитку, і в даний час здійснюються заходи спрямовані на досягнення стабільності економіки, відбуваються кроки, спрямовані на подолання бідності через забезпечення задоволення ключових життєвих потреб для населення країни. Проте слід зазначити, що рівень доходів українців залишається досить низьким, особливо у порівнянні із європейськими життєвими стандартами для значної частини громадян України. Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки, характеризується орієнтацією на принципи західної економічної науки, з певною адаптацією до особливостей українського суспільно-економічного життя, де відбувається збалансування ринкові та державні регуляторів для створення ефективного та сприятливого середовища забезпечення функціонування господарюючих суб'єктів і розвиток секторів національного

господарства. Недопущення маргіналізації широких верств бідного населення через включення їх в сучасну економічну систему стає глобальним питанням.

6. Інклюзивний напрямок розвитку є відповіддю на існуючу несправедливість, яка виникла в системі суспільних відносин, та має наступні характеристики: нерівномірний розподіл ресурсів, який викликає відчуття несправедливості, виникнення кризи довіри та недосконалість економічних, фінансових інструментів, які в умовах транспарентності показують, що частина ринкових контрагентів поводить себе недоброчесно, відповідно подальша участь в економічних операціях в таких умовах є ускладненою, виникнення бар'єрів для економічного розвитку. На противагу цим системним вадам інклюзивна економіка має базуватися на таких принципах як справедливість, відкритість, довіра, відсутність бар'єрів. Визначаючи пріоритети інклюзивного розвитку потрібно враховувати необхідність, поруч з одночасною недостатністю економічного зростання для забезпечення повноцінного добробуту населення.

7. Успішний розвиток агропродовольчої сфери забезпечується не лише завдяки реалізації виробничо-технологічного і матеріально-ресурсного потенціалу, важливим чинником виступає компетентність та рівень кваліфікації менеджерів, які мають стратегічне мислення. Формування оптимальних напрямків розвитку агропродовольчої сфери залежить від розуміння стратегічних принципів щодо управління розвитком, концепції та чинників розвитку економічних систем, базових стратегії розвитку бізнесу, типології стратегій.

8. Вірний та ефективний вибір напрямку розвитку та стратегії забезпечується за умови наявності у фахівці зазначеної сфери знань та навичок стосовно: використання методів та підходів стосовно формування основних процесів стратегії, прийомів аналізу зовнішнього середовища, способів, що використовуються для оцінки моніторингу реалізації стратегії та компетентностей, необхідних для прогнозування ефективності стратегічних змін, методик оцінювання фінансових, виробничих та інвестиційних ризиків і

здатністю здійснити оцінити ступінь відповідності основних елементів цілям стратегії.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект– Поліграф», 2007. 216 с.
2. Антонік В.І. Розміщення продуктивних сил: навчальний посібник / [В.І. Антонік, В.А. Ковальчук, В.Д. Кононенко, Є.К. Бабець, В.П. Стасюк]. Київ: ВД Професіонал, 2006. 224 с.
3. Аранчій В.І., Радіонова Я.В., Горб О.О., Яснолоб І.О. Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій України. Природно-ресурсний та енергетичний потенціали: напрями збереження, відновлення та раціонального використання: колективна монографія / за ред. О.О. Горба, Т.О. Чайки, І.О. Яснолоб. Полтава: Видавництво ПП «Астроя», 2019. С. 76-83.
4. Арон Р. Этапы развития социологической мысли /Р. Арон; общая ред. и предисл. П.С. Гуревича. Москва: Прогресс, 1992. 608 с
5. Афанасьев Н.В., Рогожин В.Д., Рудык В.И. Управление развитием предприятия: монография. Х.: ИНЖЭК, 2003. 184 с.
6. Бакай С.С., Білун С.О., Світлична А.В. Словник з теорії організації: навч. посібник. Полтава : ПДАА, 2002. 146.
7. Балановська Т.І., Федірець О.В., Іванова Т.С. Роль інноваційної діяльності у забезпеченні конкурентоспроможності продукції сільського господарства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Вип. 102. Х.: ХНТУСГ, 2010 С. 174-182.
8. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Москва: Академия, 1999. 956 с.
9. Березін О.В., Дуда С.Т., Міценко Н.Г. Управління потенціалом підприємства: навчальний посібник. Львів: Магнолія 2006, 2014. 308 с.

10. Блауберг И.В., Юдин Э.Г., Философские проблемы исследования систем и структур. *Философские проблемы*, № 5, 1970. с. 68-72.
11. Богатирьев І.О. Ефективність розвитку підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць*. К.: НДЕІ, 2003. Вип.7-8 (26-27). С. 73-79.
12. Брюховецький І.Н., Мищенко В.И. Планирование агропромышленного комплекса: учебное пособие / под. ред. И.Н. Брюховецкого. К.: Высшая школа, 1989. 246 с.
13. Бурда А.І. Оцінювання потенціалу сталого розвитку промислових підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук: спец. 08.00.04. Київ, 2008. 18 с.
14. Бучинська Т.В. Взаємозв'язок між інклюзивним розвитком економіки держави та формуванням універсальних компетентностей людини. *Ефективна економіка*. 2018. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_6_39 (дата звернення: 19.02.2020).
15. Василенко В.А. Теоретические и методологические основы устойчивости предприятий в условиях формирования среды. *Культура народов Причерноморья*. 2004. № 51. С. 168-177.
16. Васильчак С.В., Дубина М.П. Роль аграрного сектору економіки у зміцненні продовольчої безпеки України. *Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні*: монографія. Львів, 2018. С.111-129.
17. Васильчук І.П. Оцінка діяльності корпорацій в контексті сталого розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 2. С. 39-44.
18. Васюткіна Н. Підхід до побудови ієрархічної структури потенціалу розвитку підприємств. *Вісник ТНЕУ*. №1. 2014. С.154-163
19. Вдовенко Н. М., Невесенко А. В. Сталий сільський розвиток та конкурентоспроможність аграрного сектора в умовах трансформації бюджетної підтримки. К.: Видавничий дім Кондор, 2018. 235 с.
20. Вдовічена О.Г. Інклюзивний розвиток – сучасна парадигма стійкого економічного зростання. *Вісник Чернівецького торговельно-*

економічного інституту. Економічні науки. 2018. Вип. 3. С. 17–29.

21. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма: избранные произведения : [пер. с нем.] / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. 106 с.

22. Вернадський В.І. Вибрані твори. Київ : Науковадумка, 1973. 543 с.

23. Вовканич С., Семів Л. Інформаційна парадигма регіональних суспільних систем інноваційного типу. Львів : ІРД НАН України, 2005. 100 с.

24. Волкова В.Н., Денисов А.А. Теория систем. Москва: Высшая школа, 2006. 511 с.

25. Ворожейкин И. Е. Управление социальным развитием организации. М.: ИНФРА, 2001. 176 с.

26. Воронин А.А. Устойчивое развитие – миф или реальность. *Математическое образование*. 2000. № 1(12). С. 59-68.

27. Гальчинський А.С. Криза і цикли світовогорозвитку. Київ: АДЕФ-Україна, 2009. 392 с.

28. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление: учебник. 2-е изд., стереотип. Москва: ОМЕГА-Л, 2006. 464 с.

29. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. В 3 т. Т. 1. Наука логики. Москва: Мысль, 1974. 452 с.

30. Герасимчук В.Г. Розвиток підприємства: діагностика, стратегія, ефективність. К.: Вища школа, 1995. 167 с.

31. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством: графічне моделювання: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2000. 457 с.

32. Геттинг Б. Предприятие как продуктивная социальная система. *Экономические отношения*. 2012. №1 (3). С. 34-45.

33. Глинська А.Є. Особливості сталого розвитку систем в залежності відіх масштабності. *Вісник ХНУ*. 2006. № 4. Т. 3. С. 159–161.

34. Глобальні цілі сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

35. Гоберман В.А. Автомобильный транспорт в сельскохозяйственном производстве: эффективность и качество работы, оценка и разработка организационно-технических решений. Москва: Транспорт, 1986. 287 с.
36. Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем та системного аналізу. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 204 с.
37. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. К.: Знання, 2008. 431 с.
38. Гриньова В.М., Самойленко В.В. Ринок праці: теоретико-методологічні засади та напрямки розвитку: монографія. Харківський нац. екон. ун-т. Харків: ІНЖЕК, 2007. 168 с.
39. Димченко О.В. Димченко В.В., Шевчук В.В. Специфіка управління інноваційним розвитком в контексті просторово-мережної взаємозалежності. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2009. №2(6). С. 46-56.
40. Дідух С.М. Огляд існуючих концепцій інклюзивного розвитку економічних систем. *Інтелект XXI*. 2020. № 5. С. 24-29.
41. Добикіна О.К., Рижиков В.С., Касьянок С.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 208 с.
42. Дорофєєв О.В. Теоретико-прикладні проблеми застосування механізмів управління розвитком аграрного сектору економіки. *Бізнес Інформ*. 2014. № 4. С. 199-203.
43. Дорошенко Ю.А. Экономический потенциал территории. Санкт-Петербург: Химия, 1997. 237 с.
44. Древаль П.В. Науково-теоретичне обґрунтування поняття «система соціального захисту працівників органів прокуратури». *Форум права*, № 3, 2013. С. 197-203.
45. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. Пер. с англ. Москва : Вильямс, 2000. 272 с.

46. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [редкол. ... С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін.]. Т. 1 Київ: Академія, 2000. 864 с.
47. Економічна енциклопедія: в 3 т. / Редкол. ... С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Т.3. Київ: ВЦ «Академія», 2002. 952 с.
48. Електронна енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу :<http://www.mabico.ru/lib/693.html>.
49. Емельянов А.М. Экономика сельского хозяйства: учебник. Москва: Экономика, 1982. 560 с.
50. Етапи виникнення та становлення концепції збалансованого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/istoriya>.
51. Єранкін О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: моногр. Київ : КНЕУ, 2009. 419 с.
52. Забродский В.А, Кизим Н.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. Х.: Бизнес Информ, 2000. 72 с.
53. Закон України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 2002, №24, ст.167; із змінами, внесеними згідно із Законами №1444-VI (1444-17) від 04.06.2009, 2009, №42, ст. 634;
54. Захаров Н.Л., Кузнецов А.Л. Управление социальным развитием организации. М.: ИНФРА-М, 2006. 263 с.
55. Захарова О.В., Шумаєва О.О., Соловцова О.П. Управління змінами: навчальний посібник. Донецьк : ТОВ «ВРА «Епіцентр», 2013. 301 с.
56. Зоря О.П. Управління розвитком аграрних підприємств в умовах інституційних трансформацій: монографія. Полтава: Видавництва ПП «Астроя», 2019. 321 с.
57. Зось-Кіор М. В. Національні та інтеграційні аспекти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки: монографія. – Запоріжжя: ТОВ НВК «Інтер-М», 2015. – 348 с.

58. Іванілов О.С. Дослідження соціально-економічних результатів реформування народного господарства України. *Актуальні проблеми та напрями розвитку потенціалу соціально-економічних систем в умовах конкуренції*: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Л. Калініченко. Х.: ФОП Панов А.М., Видав. ТОВ «В справі», 2017. С. 3-15
59. Іванов С.В., Федірець О.В., Перебийніс В.І., Котов В.Є. Розвиток національної економіки на засадах неоіндустріальної модернізації. *Управління економікою: теорія та практика. Четверті Чумаченківські читання: зб. наук. праць НАН України, Ін-т економіки пром-сті*; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.М. Кузьменко та ін. Київ, 2015. С. 31-41
60. Іноземців У.Л. За межами економічного суспільства. Київ: Academia, 1998. 640 с.
61. Іртищева І.О. Формування моделі інноваційного розвитку агропродовольчої сфери Приморського регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.05 «Економіка та управління національним господарством». Київ, 2010. 40 с.
62. Калинеску Т.В., Гречишкіна О.А. Проблемы социально-экономического развития предприятий в условиях экономического кризиса. *Бизнес-информ.* 2009. № 4(1). С. 66-69.
63. Карпінський Б.А., Божко С.М. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель. Львів: Логос, 2005. 255 с.
64. Квасницька Р., Тарасюк М. Структуризація потенціалу підприємства. *Вісник КНТЕУ.* 2017. №1. С. 73-82.
65. Коваленко І.І., Бідюк П.І., Гожий О.П. Вступ до системного аналізу: навчальний посібник. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2004. 148 с.
66. Ковалишин П.В. Формування та розвиток ринку венчурного інвестування переробних підприємств продовольчої сфери: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Петро Володимирович Ковалишин. Херсон, 2011. 40 с.

67. Козаченко А.В., Ляшенко А.Н., Ладыко И.Ю. Управление крупным предприятием: монографія. Київ: Либра, 2006. 384 с.
68. Козлова О.В. Тенденции развития предприятия: Социально-экономический аспект. М.: Экономика, 1997. 272 с.
69. Конституція України: станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ : Право, 2017. 93 с.
70. Кормаков Л.Ф. Автомобильный транспорт агропромышленного комплекса: Организация и экономика: моногр]. Москва: Транспорт, 1990. 232 с.
71. Кузьмін О.Є., Князь С.В., Шпак Н.О., Новицький В.А. Контролювання та регулювання економічного розвитку підприємства: проблеми, методологічні та прикладні аспекти: монографія. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 148 с.
72. Кулакова С.Ю., Міняйленко І.В. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030504 «Економіка підприємства». Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2015. 214 с.
73. Леонтьев В. Теории, исследования, факты и политика: экономические эссе. Москва: Политиздат. 1990. 415 с.
74. Литюга Ю.В. Інвестиційний потенціал підприємства : формування та розвиток: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Київ. 2009. 20 с.
75. Личко К.П. Прогнозирование и планирование аграрно-промышленного комплекса: учебник. Москва: Гардарики, 1999. 264 с.
76. Лозинська Т.М. Державне управління розвитком продовольчого ринку України в умовах глобалізації економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Лозинська Тамара Миколаївна. Донецьк, 2008. 36 с.

77. Лозинська Т.М. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / Т.М. Лозинська, П.М. Макаренко, В.І. Аранчій, О.В. Дорофєєв, О.В. Федірець. за заг.ред. Т.М. Лозинської. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 172 с.

78. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.

79. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки / под ред. Г.Б. Клейнера [5-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Дело, 2003. 519 с.

80. Лопатюк Ю.М., Тодорюк С.І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. 220 с.

81. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 682 с.

82. Макаренко П.М., Пілявський В.І., Ал-Далаієн. Р.Х.Х. Ресурсний потенціал аграрних підприємств: монографія. За наук. ред. д.е.н., проф. П.М. Макаренка. Запорізька державна інж. Акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2018. 178 с.

83. Малассис Л. Анализ продовольственного сектора в рыночной экономике: методологические аспекты. Интеграция и сотрудничество в агропродовольственной сфере: тезисы докл XXI семинар Европейской ассоциации экономистов-аграрников (г. Киев, 3–7 октября 1989 г.). Киев, 1989. С. 89–100.

84. Матвеева Е.Ю. Концепции современного естествознания. Словарь основных терминов [Электронный ресурс]. Новосибирск, 2007. Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/1072>.

85. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития. Сумы: Университетская книга, 2003. 288 с.

86. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.:

Дело, 1994. 680 с.

87. Міненко М.А. Фахові виробничі об'єднання як основа для побудовимоделі сталого розвитку агропромислової сфери АПК. *Економіка АПК*. 2011. №4. С. 137–141.

88. Моисеев Н.Н. Как далеко до завтрашнего дня... Свободные размышления. Москва: Экология и жизнь, 2007. 440 с.

89. Мойсеєнко К. Є. Механізм функціонування та розвитку соціально-економічної системи. *Перспективи розвитку економіки України в контексті європейської інтеграції: зб. наук. праць ДонДУУ*. 2009. Т. X. Вип. 123: Економіка. С. 152-170.

90. Некрасова Е.В. Формирование эффективной системы устойчивого развития предприятия. Ижевск: ИЖГТУ, 2004. 180 с.

91. Новейший философский словарь [3-е изд., исправл.]. Минск: Книжный Дом, 2003. 1280 с.

92. Новий тлумачний словник української мови: в 3-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. 2-е вид., випр. Т. 3. Київ: Аконіт, 2003. 862 с.

93. Новицький В. Є. Інституційні засади інноваційної економіки: міжнародний досвід та вітчизняна практика: монографія. К. : НАУ, 2005. 200 с.

94. Павлова В.А., Кузьменко О.В. Оцінювання ресурсного потенціалу підприємств машинобудівної галузі. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2010. №1. С. 152-156

95. Павчак В.А. Економіка сільського господарства: навчальний посібник / В.А. Павчак, Р.А. Іванух, В.Г. Поплавський; за ред. В.А. Павчака. Київ: Вища школа, 1990. 398 с.

96. Парфентьева О.Г. Потенціал розвитку та його стратегія: Економіка підприємств. 2013. №1 (25). URL: chtei-nteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2013/v1/NV-2013-V1_25.pdf

97. Пашкова Н. С. Підприємства малого бізнесу в забезпеченні сталого розвитку. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 57. С. 297-304.

98. Перебийніс В.І., Помаз О.М., Перебийніс О.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2012. № 1 (52). С. 23-28.

99. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030_UA.

100. Петросян Д.С. Государственная регулирование национальной экономики. *Новые направления теории: гуманистический переход: учебное пособие*. Москва: ИНФРА-М, 2012. 300 с.

101. Печчеи А. Человеческие качества. Москва: Прогресс, 1985. 312 с.

102. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Проватор Н.І. Географія агропромислових комплексів: навч. посібник. Київ : Либідь, 1997. 198 с.

103. Погорелов Ю.С. Развитие підприємства: поняття та види. *Культура народів Причорноморья*. 2006. № 88. С. 75-81.

104. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. Київ : НАН України, Інститут економіки та прогнозування, 2009. 352 с.

105. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2 т. Т. 1. У полоні Платонових чар. Переклад з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.

106. Пригожин И.Р., Стенгерс И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени. Москва: Эдиториал, УРСС, 2000. 240с.

107. Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві: монографія. Кол. авт. за ред. В. І. Семчика]. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 216 с.

108. Пушкарь А.И., Потрашкова Л.В. Моделирование управления развитием предприятий на основе согласования интересов экономических субъектов. *Экономическая кибернетика*. 2003. № 1-2. С. 22-33.

109. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія,

механізми, моделі: монографія. Х. : ІНЖЕК, 2006. 496 с.

110. Ростоу В. Стадии экономического роста: [пер. с англ.]. Нью-Йорк: Прегер, 1961. 238 с.

111. Сабадирьова А.Л., Бабій О.М., Куклінова Т.В., Салавеліс Д.Є. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник. Одеса: ОНЕУ, Ротапринт, 2013. 343 с.

112. Сагатовский В.Н. Основы систематизации всеобщих категорий: монография. Томск, 1973. 419 с.

113. Сазонец І.Л., Джинджоян В.В., Чубар О.О. Розміщення продуктивних сил : навч. посібник / Київ: Центр навч. літератури, 2006. 320 с.

114. Самофатова В.А. Концепція сталого розвитку агропродовольчої сфери. *Агросвіт* № 20, 2016. С. 12-17.

115. Сельскохозяйственный энциклопедический словарь / [ред. кол.: В.К. Месяц (гл. ред.) и др.]. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 656 с.

116. Скидан О.В. Розвиток агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів. *Стратегии развития Украины в глобальной среде: тезисы доп. II Междунар. науч.–практ. конф.* (г. Симферополь, 7–9 ноября 2008 г.). Симферополь : ЦРОНИ, 2008. Т. 1. С. 32–35.

117. Сметанин Н.Е. Народнохозяйственный агропромышленный комплекс: теория и практика / [Н.Е. Сметанин, В.А. Тихонов, М.Я. Лемешев, М.И. Белов]. Москва: Экономика, 1980. 208 с.

118. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А.М. Прохоров]. 3-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 1600 с.

119. Социально-экономическая география / [под. ред. О. Шабля]. Львов: Свит, 1998. 640 с.

120. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / О.Ф. Новікова та ін. Донецьк: НАН України, Інститут економіки промисловості, 2012. 534 с.

121. Сталинська О.В., Коверга С.В., Гайдатов О.В. Обґрунтування необхідності управління промисловими підприємствами на основі принципів

сталого розвитку. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2011. № 4. С. 114–119.

122. Статенко Д.М., Григорович А.В., Дука, А.П. Менеджмент. Словник-довідник. Хмельницький: Поділля. 2004. 587 с.

123. Статистичний щорічник «Україна у цифрах у 2012 році» / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленко. Київ: Держаналітінформ, 2013. 248 с.

124. Статистичний щорічник України за 2015 рік. За ред. І. М. Жук. Київ. Державна служба статистики України. 2016. 575 с.

125. Статистичний щорічник України за 2019 рік. За ред. І. Є. Вернера. Київ. Державна служба статистики України. 2020. 465 с.

126. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: [підручник]. Київ : Вікар, 2006. 396 с.

127. Сухорукова Т.В. Економічна стійкість підприємства. *Економіка України*. 2001. № 5. С. 48-52.

128. Тибінь А., Смачило І. Удосконалення управління підприємством в контексті сталого розвитку. *Вісник ТНЕУ*. 2009. Вип. 1. С. 45-52.

129. Тимошук М.Р. Методи оцінювання потенціалу розвитку підприємств з урахуванням вагомості фінансово-економічних факторів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20.15. С.241-248

130. Ткаченко В.А. Наукові праці з філософії економіки: вибране. Дніпропетровськ: Моноліт, 2005. 183 с.

131. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. В 2 т. Т. 2. Скорочена версія томів VII– X Д.Ч. Сомервелла / А.Дж. Тойнбі; пер.з англ. В. Митрофанова, П Тарашук. Київ: Основи, 1995. 406 с.

132. Тридід О.М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: монографія. Х. : ХДЕУ, 2002. 364 с.

133. Трохимець О.І. Теоретичні аспекти ролі інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору. *Причорноморські економічні студії*, 2020, Вип. 51. С. 221-226

134. Управління якістю та забезпечення якості. Терміни та визначення: ДСТУ 3230-95. [Чинний від 1996-07-01]. Київ: Держспоживстандарт України, 1996. 27 с. (Національний стандарт України).

135. Федірець О.В. Стратегії розвитку аграрних підприємств. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»* (19 травня 2020 р.). Полтава, ПДАА, С. 200-203.

136. Федірець О.В. Управління інноваціями при впровадженні технологій точного землеробства в Україні. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2(7) Т.2. Полтава: ПДАА. 2013. С. 302-308

137. Федірець О.В. Формування механізму управління розвитком підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 1. С. 322 – 329

138. Федірець О.В., Безручко Ю.О., Шихалієва А.Т. Оцінювання стану стратегічного управління підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2015. № 1 (8). Т. 1. С. 310-315.

139. Федірець О.В., Касян А.О. Розробка стратегії розвитку як ключовий елемент стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(6) Т.3. Полтава: ПДАА, 2013. С. 312-318.

140. Федірець О.В., Савченко М.А., Заїка В.М. Управління земельними ресурсами як чинник їх ефективного використання. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. № 1(12). С. 148-153.

141. Федірець О.В., Воронько Т.В., Журавель М.О. Сучасні проблеми екології та розвиток збалансованого природокористування. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(4) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 211-218.

142. Федірець О.В. Механізм та етапи формування стратегії підвищення результативності діяльності підприємства. *Економічний*

розвиток: теорія, методологія, управління матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Nemoros s.r.o., Prague, 2019. С. 109-115

143. Федірець О.В. Сутність та принципи формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/536>

144. Федірець О.В. Сутність соціально-економічного розвитку громади. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління»*. Полтава: ПУЕТ, 2021. С. 358-361.

145. Федірець О.В. Управління матеріально-технічним забезпеченням аграрних підприємств. *Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції]*. Прага-Брно-Київ, К.: НДІСР. 2017. С. 324-332

146. Федірець О.В., Сазонова Т.О., Манич Н.М. Структурна характеристика ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. Одеса, 2020. № 45. С. 142-146.

147. Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч.- метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни; Міністерство освіти і науки України, Київський національний економічний університет. Київ: КНЕУ, 2005. 261 с.

148. Филосовский словарь / Андре Конт-Спонвиль; пер. с фр. Е.В. Головиной. Москва: ООО «Издательство «Этерна», 2012. 752 с.

149. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Политиздат, 1991. 560 с.

150. Філософія: підручник / За заг. ред. Горлача М.І., Кременя В.Г. Харків: Консум, 2001. 672 с.

151. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок

вXXI веке: [пер. с англ.]. Москва: АСТ, 2006. 220 с.

152. Ходаківська О.В. Теоретико-світоглядні засади сталого розвитку соціально-економічних систем. *Сталий розвиток соціально-економічних систем в умовах глобалізаційних процесів: зб. наук. праць*, К., 2020. С. 116-120.

153. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна: 2000-2015. Національна доповідь. Матеріали для обговорення: перший проект доповідей станом на 6 липня 2015 року. К. 2015. 132с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/.../2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf>

154. Цопа Н.В. Діалектика основних понять системи розвитку підприємств. *Зб. наук. праць Луцького національного технічного університету. Серія : Економіка та менеджмент*. 2008. Вип. 5 (18). Ч. 2. С. 34-35.

155. Черняк Ю.И. Анализ и синтез систем в экономике. Москва: Экономика, 1970. 151 с.

156. Черняк Ю.И. Системный анализ в управлении экономикой. Москва, 1975. 193 с.

157. Шевченко О.О. Підвищення ефективності функціонування продовольчого комплексу [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/2/12.pdf.

158. Шимановська-Діанич Л.М. Управління розвитком персоналу організації: теорія і практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 462 с.

159. Шимановська-Діанич Л.М., Власенко В.А. Організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємств та організацій споживчої кооперації України: теорія і практика: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. 341с.

160. Шимшилов С. В. Стратегия современного предпринимательства и социального развития корпораций. М.: Дашков и Ко, 2004. 246 с.

161. Шипуліна Ю.С. Управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств: автореф. дис. канд. екон. Наук: 08.02.02. Укр. Академія друкарства. Харків, 2006. 18 с.

162. Шиян Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства : монографія. Харківський національний аграрний у-нт. ім. В.В. Докучаєва. Харків : ХНАУ, 2011. 349 с.
163. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. В 2 т. Т. 2. Всемирно-историческое перспективы. Пер.с нем. С.Э. Борбич ; научная ред. О.Н. Шпарага. Минск: Попурри, 1999. 720 с.
164. Шубравська О. Зовнішньоекономічний фактор стійкого розвитку національної агросфери. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36–42.
165. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36-42.
166. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 456 с.
167. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. *Наш формат*. 2011. 244 с.
168. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія [пер. з англ.]. Київ: Основи, 1995. 528 с.
169. Экономика сельского хозяйства / [В.А. Добрынин, Г.А. Петранева, А.В. Беляев и др.]; под. ред. В.А. Добрынина. [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Колос, 1984. 544 с.
170. Экономический потенциал административных производственных систем: Монография/ Под. общей ред. О.Ф. Балацкого. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
171. Экономический словарь агропромышленного комплекса / [сост. А.В. Крисальский]; под ред. А.А. Сторожука. Київ: Урожай, 1986. 336 с.
172. Юрчишин В.В. До проблем майбутнього вітчизняного села і селянства. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 3. С. 61-64.
173. Янків М.Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України: монографія. Львів: Коопосвіта, 2000. 448 с.

174. Ясперс К. Смысл и назначение истории: [пер. с нем.]. Москва: Политиздат, 1991. 527 с.

175. Fedirets O. Management of the development of agricultural resources use. *Security management of the XXI century : national and geopolitical aspects* : collective monograph in edition I. Markina (issue 2). Prague. Nemoros s.r.o. 2020. Czech Republic. P. 297-303.

176. Fedirets O. Resource management in agriculture. *Works of the international scientific-practical conference «Modern trends and prospects for the development of national economies under the challenges of the world pandemic»*. Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. С. 218-221.

177. Fedirets O., Ustik T. The strategy of innovation support for agrarian enterprises as an element of technological safety. *Security of the XXI century: national and geopolitical aspects* [collective monograph]. in edition I. Markina. Nemoros s.r.o., 2019. – P. 333-338.

178. Fedirets O., Voron'ko-Nevidnycha T., Halych O. Inclusive development of the Ukrainian economy: strategic aspects: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. P. 79-85

179. Fedirets O., Markina I., Korniienko B. Modernization of resources management of agricultural enterprises. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2020. №4. С. 17-24.

180. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the Equity-Growth Dichotomy. The Rockefeller Foundation: [веб-сайт]. 2016. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/five-characteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/> (дата звернення: 11.02.2020).

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

2.1. Системний підхід до розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Основою системного мислення та світогляду виступають об'єктивні системні якості та закономірності, саме вони є базисом для формування та розвитку методологічних системних конструкцій, які охоплюють усі аспекти системної діяльності. В свою чергу побудова теоретико-системних досліджень спрямована на вивчення базисних системних параметрів та системних закономірностей. Зазначені аспекти виступають характеристикою «явища системності» з аналітичної точки зору.

Системні параметри розглядаються в якості характеристики об'єктів, які зумовлюють їх існування як цілісної системи. Уявлення стосовно базисних системних параметрів формується за допомогою категоріального апарату теоретико-системних досліджень, при цьому основну увагу слід зосередити на характеристиці системних закономірностей, які формують основні групи системних параметрів. Заслуговує на увагу твердження В.Н. Сагатовського, «чинники, необхідні і достатні для виникнення та існування системного об'єкта, можна розділити на три групи: системоутворюючі (структурно-функціональний... блок), системо породжуючі (генетичний блок) і системообумовлюючі (блок умов)... Усвідомлення охарактеризованих... чинників утворює послідовність основних етапів системного підходу...» [78, с. 64, 79]. Даний опис є достатньо ґрунтовним, в той же час потребує певного уточнення. В першу чергу слід орієнтуватися на структуру категоріального апарату системного підходу, і компоувати вказані групи чинників слід у відповідності з нею. Наприклад системо породжуючі і системообумовлюючі чинники можна об'єднати в одну групу завдяки їх тісному зв'язку та взаємозалежності у

теоретико-методологічному контексті. Також, у наведеній класифікації не представлена група системоорганізуючих чинників, які належать є основою системних явищ. Враховуючи зазначені уточнень, основні групи системних параметрів матимуть наступний вигляд (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Основні групи системних параметрів

Джерело: систематизовано автором на основі [78, 89]

Виокремлення окремих груп системних параметрів має відбуватися послідовно, від простих елементів та причин до найбільш складних організаційних механізмів з урахуванням зовнішніх умов. Відповідно до методологічного підходу дану трирівневу схему можна використати для побудови системного уявлення про об'єкт, що відбувається в процесі побудови системної концепції та організаційних зв'язків [36]. Друга і третя групи системних чинників утворюють дворівневу структуру. При цьому елементи другої групи, такі як конструкція, функціонування та розвиток деталізуються в термінах єдиного категоріального базису: функції, структура

та склад. Отже категорії функцій, складу та структури характеризують не лише конструкцію об'єкта, а й процеси пов'язані з його функціонуванням та розвитком.

Розглянемо види систем, які мають відношення до агропродовольчої сфери. Одним з видом системи є економічна система. Наукові підходи до тлумачення терміну «економічна система» наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Наукові підходи до тлумачення терміну «економічна система»

Автор, джерело	Зміст поняття
Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. [70, с. 67]	Економічна система інтегрує в собі сукупність усіх компонентів (елементів, ланок) економіки (галузі, підприємства, індивідуальні господарства, людей, що стоять за ними), природне середовище і виробничі відносини.
Колектив авторів [24, с. 63]	Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.
Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. [50, с. 32]	Будь-яка економічна система – це надзвичайно складний комплекс, який становить ціле з різноманітних форм: приватних і державних, національних за приналежністю та іноземних за походженням.
Кульчицький Б.В. [53, с. 130]	Економічна система – це складне системне утворення, що пронизує усі сфери життєдіяльності й, поєднуючи чинники виробництва з урахуванням панівних цінностей, відповідно, форм власності, забезпечує створення матеріальних і духовних благ і на цій основі – відтворення суспільства.
Мочерний С.В. [23, с. 444]	Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.
Панчишин С.М. [72, с. 552]	Економічна система – це спосіб організації національної економіки.
Самуельсон П.А. [77]	Економічна система – це форма організації економічного життя суспільства.

Джерело: узагальнено автором.

Економічну систему розуміють наступним чином: форма організації (Самуельсон П.А. [77]); сукупність видів діяльності (Мочерний С.В. [23, с. 444]); спосіб організації національної економіки (Панчишин С.М. [73, с. 552]); комплекс фірм (М.І. Крупка, П.І. Островерх, Реверчук С.К. [50, с. 32]); системне утворення, що поєднує чинники виробництва (Б.В. Кульчицький [53,

с. 130]); сукупність елементів (компонентів) економіки (Гальчинський А.С., Єщенко П.Є., Палкін Ю.І. [70, с. 67] та колектив авторів під керівництвом Базилевича В.Д. [24, с. 63]).

Наведені в табл. 2.2 тлумачення терміну «соціальна система» з одного боку сформульовані, виходячи з розуміння поняття «система», а з іншого (що стосується виробничо-управлінської сфери діяльності) – мають різні акценти.

Таблиця 2.2

Наукові підходи до тлумачення терміну «соціальна система»

Автор, джерело	Зміст поняття
Геттінг Б., [18, с. 34-45]	Соціальна система представляє собою ціле, що складається з частин, поєднаних зв'язками. Для кожної системи притаманні як внутрішня, так і зовнішня перспектива. Її комплексність ґрунтується на простих і комплексних проблемних ситуаціях. Крім того, соціальні системи виділяються порядком, управління і розвитком.
Гідденс Е., [13]	Соціальна система – будь-яке особливо відносно постійне моделювання соціальних відносин у просторі і часі, що розуміється як відтворення практики.
Крапивенський С., [46]	Соціальна система, яка характеризується багатofункціональністю, відноситься до надскладних самокерованих систем.
Колектив авторів, [86]	Соціальна система – сукупність елементів (різних соціальних груп, прошарків, соціальних спільнот), що знаходяться між собою в певних стосунках та зв'язках і утворюють певну цілісність.
Колектив авторів, [85]	Соціальна система – відносно жорстко пов'язана сукупність основних елементів суспільства; сукупність соціальних інститутів.
Лебедев С., [55]	Соціальна система – суспільство в цілому чи будь-яка його частина, функціонування якої регулюються певними цілями, цінностями і правилами.
Чепік-Трегубенко О.С., Єнін М.Н., Наливайко Л.Р. [104]	Соціальна система – цілісне, впорядковане соціальне утворення, єдність взаємопов'язаних інститутів, груп, організацій, спільнот, котрі, взаємодіючи, забезпечують матеріальні та нематеріальні потреби та інтереси людей

Джерело: узагальнено автором.

Зокрема, дефініція «соціальна система», сформульована Геттінгом Б. [18, с. 34-35], ймовірно, стосується рівня підприємства, де під внутрішньою перспективою розуміється організація, а під зовнішньою перспективою – ринок. Визначення «соціальна система» Крапивенського С. [46] та наведене у словнику з соціології [85] і словнику з філософії науки [55], на нашу думку, стосується макрорівня.

Інший соціологічний словник [13] трактує поняття «соціальна система»

як процес моделювання соціальних відносин, посиляючись на відомого сучасного соціолога Ентоні Гідденса. Автори енциклопедії соціології [86] акцентують увагу на головному елементі соціальної системи – людях. На нашу думку головним елементом (ресурсом) агропродовольчої сфери є люди (персонал підприємств, трудові ресурси сільських територій тощо).

З огляду на зазначене агропродовольча сфера має поєднувати в собі риси як економічної системи, так і соціальної системи, тобто розглядатися як соціально-економічна система. Це поняття, як і попередні, має неоднозначне тлумачення табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Наукові підходи до тлумачення терміну «соціально-економічна система»

Автор, джерело	Зміст поняття
Колектив авторів, [81]	Соціально-економічна система – це структура соціальних й економічних відносин у суспільстві, що включає взаємовідносини між соціальними групами, право власності, судову систему та ін.
Колектив авторів, [83]	Соціально-економічна система – це цілісна сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних та економічних інститутів (суб'єктів) й відносин з приводу розподілу та споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів, виробництва, розподілу, обміну, споживання товарів і послуг.
Ляшенко В.І. [61, с. 22]	Соціально-економічна система є сукупністю об'єктів, що називаються елементами, які взаємопов'язані, взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле, що набуває властивостей, які не притаманні елементами.
Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л., Попович Т.М. [65]	Соціально-економічна система розвивається через еволюцію продуктивних сил і відновлення економічних відносин, які створюють умови для подальшого розвитку продуктивних сил
Осипов Г. [84, с. 322]	Соціально-економічна система – це складно організоване впорядковане ціле, що включає окремих індивідів, економічну складову а також соціальні спільноти, об'єднані різноманітними зв'язками та взаємовідносинами
Ткаченко В.О., Чимшит С.І. [90, с. 38-48]	Соціально-економічна система – це сукупність підсистем різної природи: соціальної, економічної та політичної, які знаходяться у визначеному просторовому та часовому проміжку, а також взаємозв'язків між ними.

Джерело: узагальнено автором.

Якщо розуміння терміну «соціально-економічна система», що належить

Ляшенку В.І. [61], аналогічне поняттю «система», то автори словника [81] при визначенні зазначеного терміну акцентують увагу на соціальних і економічних відносинах у суспільстві як основі соціально-економічної системи.

У статті «Социально-экономическая система» [83] зазначений термін розглядається з точки зору інституціоналізму: як сукупність соціальних та економічних інститутів (суб'єктів). З огляду на теорію систем неординарним є підхід Ткаченка В.О. і Чимшита С.І. [90], що розкривають зміст соціально-економічної системи як сукупності соціальної, економічної та політичної підсистем. Зазначений методологічний підхід, на наш погляд, доцільний і при розгляді агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Зважаючи на тлумачення поняття «система», «економічна система», «соціальна система», на нашу думку, агропродовольча сфера як соціально-економічна система – це сукупність взаємозв'язаних галузей (видів діяльності) та сільської території з населенням, які утворюють разом певну цілісність, що охоплює процеси виробництва, обміну і споживання аграрної продукції та продовольства, забезпечуючи розвиток відповідних територій.

Економічна та соціальна системи, хоч і мають велику кількість елементів самостійності, повинні розглядатися як взаємопов'язані елементи, адже зазначені системи функціонують завдяки функціональному взаємозв'язку їх елементів, та забезпечують розвиток завдяки якісним та кількісним перетворенням. Чітке розуміння сутності структури, механізмів функціонування та розвитку економічної системи дозволяють ефективно управляти нею, здійснювати вплив на її структуру та визначати умови, в яких вона існує, через корегування її складових та елементів забезпечення самої системи [56, с. 103].

Характеризуючи соціально-економічні відносини, слід відмітити, що соціальна система забезпечує економіку необхідними людськими ресурсами, а економічна система забезпечує населення робочими місцями, надає можливість отримання заробітної плати та премій за виконану роботу, встановлює необхідність впровадження соціальної

відповідальності підприємств та гарантує соціальний захист й соціальне забезпечення суспільству.

Держава в межах соціально-економічних відносин забезпечення регулювання економічного розвитку через такі інструменти як законодавство, податки, ліцензування, патентування, субсидування тощо. Через зворотній зв'язок економічна система забезпечує податкові надходження до бюджетів всіх рівнів, формує внутрішній валовий продукт та національне багатство країни. В межах державно-соціальних відносинах відбувається гарантування населенню соціального захисту, надання соціального забезпечення та гарантії, що в підсумку формують соціальну стабільність країни. Взаємозв'язки держави, економічної та соціальної сфер відображено на рис. 2.2.

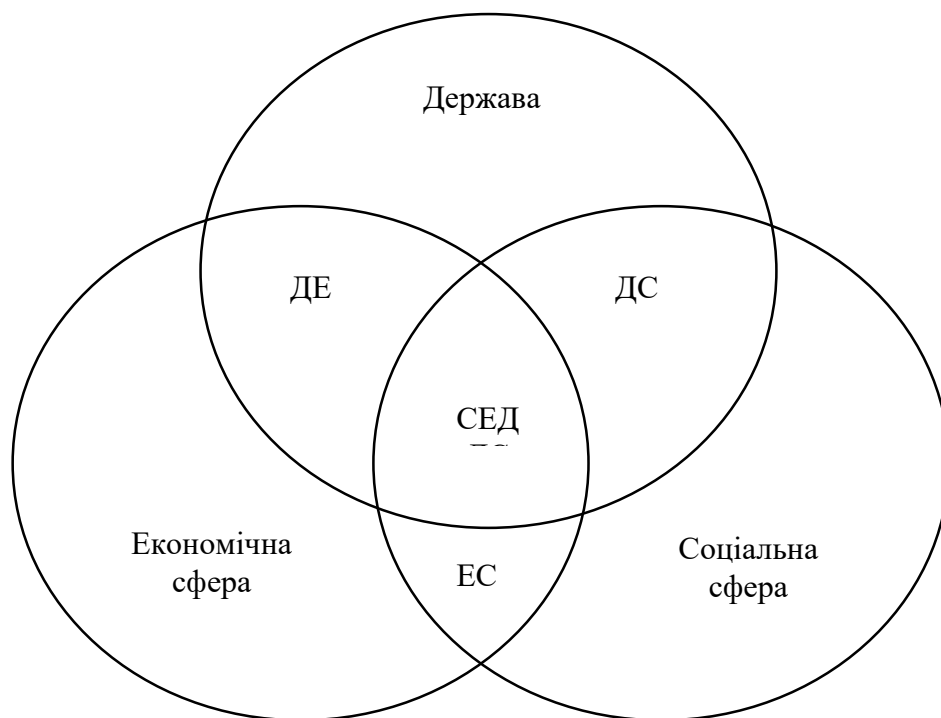

Рис. 2.2. Складові соціально-економічного розвитку держави

Джерело: систематизовано автором на основі [56, 91, 115]

І саме в площині СЕД, де перетинаються взаємозв'язки держави, економічної системи та соціальної сфери, на нашу думку, мають бути сформовані соціальні пріоритети розвитку економіки та країни, так як в сучасних умовах політика держави має бути соціально спрямованою

заради забезпечення збереження населення та формування громадянського суспільства. На жаль, на сучасному етапі в розвитку економіки України поки що не сформована цілісна модель соціальної політики. В той же час в межах суспільної політики слід відмітити тяжіння до консервативних методів соціального захисту та посилення регулятивної та контрольної функцій держави.

Характеризуючи соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери, як складової національної економіки, важливого значення набуває такий елемент, як екологічний розвиток.

В своїх дослідженнях О. Попова розглядає соціально-економічний розвиток в межах розвитку агропродовольчої сфери та визначає його як системні, цілеспрямовані зміни, які орієнтуються на потенціал індивідууму та його інтереси, враховуючи запити соціуму та суспільства, є адаптивними за своєю природою, та спрямовані на підвищення екологічної стійкості, зростання еколого-економічної та соціально-економічної ефективності відносно до попередніх станів, та раціональними на всіх стадіях розвитку суспільства, економіки та агропродовольчої сфери [73].

Підсумовуючи зазначене можна зробити висновки, стосовно соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери: її слід розглядати в якості системи, яка в умовах безперервності та динамічності, забезпечує підтримку пропорційності для суб'єктів господарювання в межах невизначеності та мінливості зовнішнього оточення, враховуючи необхідні темпи розвитку для забезпечення потреб споживачів в першу чергу у якісних продуктах харчування, та інших видах товарів, які виготовляються із сільськогосподарської сировини, як в межах аграрних підприємств, так і тих, які забезпечують переробки даної сировини. При цьому потрібно забезпечити підтримання відповідних соціальних стандартів для працівників, та організувати діяльність без шкоди для навколишнього середовища.

В цілому, соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери включає три напрямки (економічний, екологічний та соціальний розвиток),

спрямований на забезпечення балансу в межах соціальних та екологічних критеріїв при підтримці економічної ефективності господарській діяльності. Розглядаючи соціальну складову, слід зазначити що вона спрямована на формування відповідного рівня забезпеченості матеріальними та нематеріальними благами. Екологічна складова забезпечує мінімізацію шкоди навколишньому середовищу, і спрямована на перехід до ширшого використання відновлювальних ресурсів, впровадження інноваційних технологічних рішень, які забезпечують мінімізацію негативного впливу на природу.

До основних критеріїв соціально-економічного розвитку слід віднести збільшення обсягів виробництва якісних продуктів харчування до рівня здатного в повній мірі задовольнити потреби населення, підтримуючи при цьому відповідний рівень економічної ефективності виробництва, який забезпечує можливості для розширеного відтворення [101]. Говорячи про соціальну складову соціально-економічного розвитку, ми маємо на увазі поліпшення добробуту сільського населення, забезпечення достойного рівня та якості життя селян, стабілізація в сільській місцевості демографічних та міграційних явищ.

Провівши аналіз аграрного виробництва ми можемо виділити ряд ключових його характеристик, найбільший вплив з яких мають: обмеження пов'язані з використанням землі як ключового ресурсу, високий рівень залежності від природно-кліматичних умов, низький рівень оплати праці в сільському господарстві, погано розвинута інфраструктура, та відверто слабкий захистом від ризиків. Дані чинники визначають низький рівень стійкості агропродовольчої сфери в порівнянні з іншими галузями національної економіки. Підтвердження зазначеного виступає також факт того, що такий обмежений ресурсом як земля має відмінні вихідними характеристики, що викликає виникнення диспропорцій стосовно потенційних обсягів виробництва кінцевої продукції в розрахунку на одиницю затрачених ресурсів, в першу чергу фінансових.

Існує велике різноманіття трактувань поняття соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, в той же час найбільш часто зустрічається використання концепції яка враховує наступні складові: економічний, соціальний та екологічний розвиток. При цьому соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери нерозривно пов'язано із наступними чинниками: виробництво продуктів харчування, зростання якості життя сільських мешканців, ефективне використання природних, економічних та інтелектуальних ресурсів. Взаємозв'язок між складовими соціально-економічний розвитку агропродовольчої сфери наведено на рисунку 2.3.

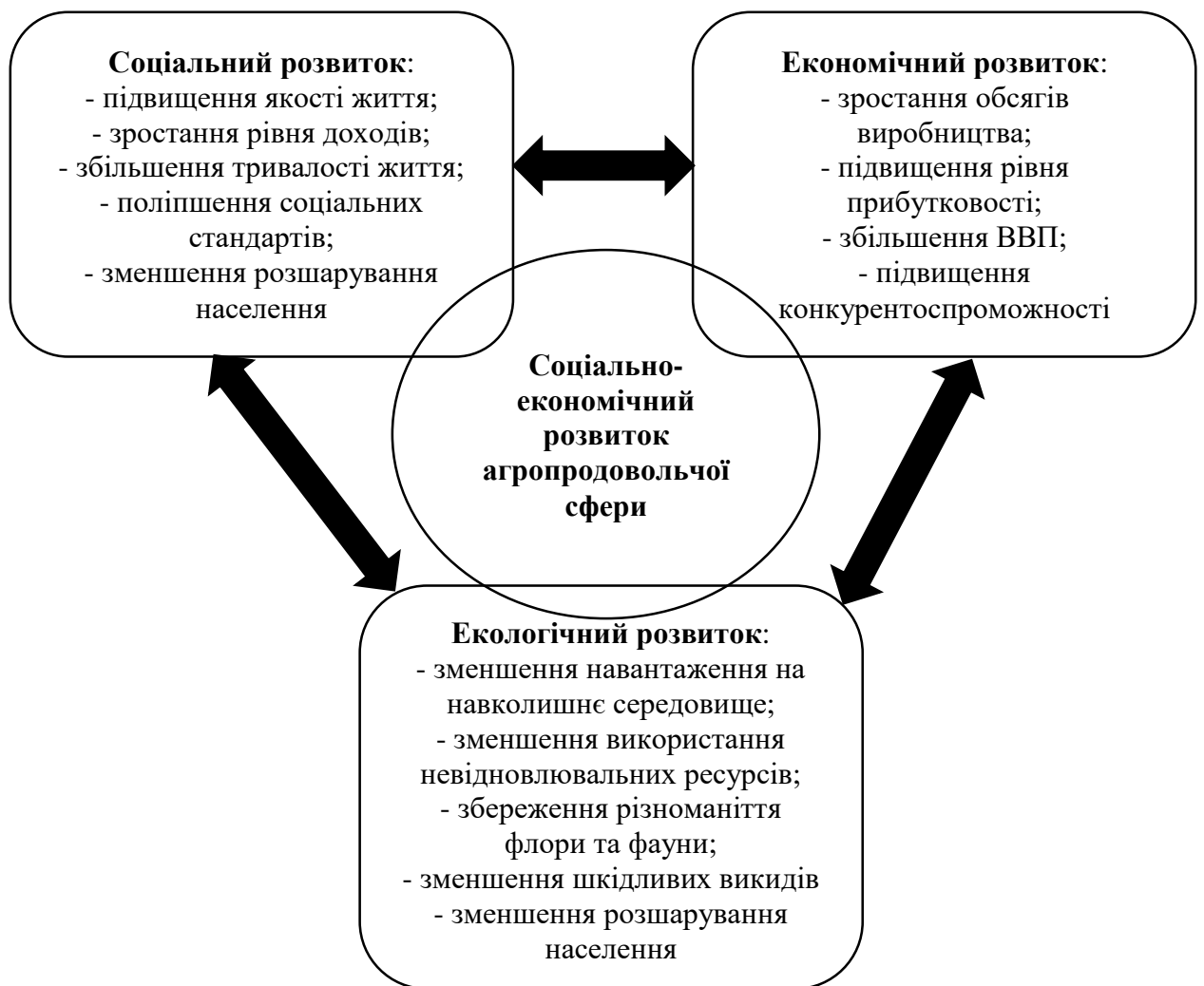

Рис. 2.3 Структура взаємозв'язку складових соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: удосконалено автором на основі [33] та [80].

На формування системи соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери визначальну вплив мають наступні зовнішні

чинники: розвиток конкурентного середовища, рівень державної підтримки, доступність та глибина ринків збуту, забезпеченість та можливості залучення ресурсів, розвиток інституційного середовища, стан внутрішнього попиту, інвестиційний клімат; стан державної науково-технічної політики (її фінансування), стан навколишнього середовища, якість та доступність природних ресурсів, цінова та податкова політика держави, рівень соціального розвитку сільської місцевості, паритет цін та умови міжгалузевого обміну, рівень кооперації та розвиток інтеграційних зв'язків в агропродовольчій сфері, вплив зовнішньоекономічних чинників, рівень міжнародної конкуренції.

Перелічені чинники виступають ключовими умовами ефективного функціонування агропродовольчої сфери, завдяки тому, що мають прямий вплив на ефективність діяльності аграрних формувань, а також регулюють внутрішні чинники через їх стимулювання або стримування.

Внутрішні чинники та їх вплив значною мірою стосуються управлінського фактору, в основі якого лежить рівень кваліфікації керівників, який визначається їх здатністю швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, та швидко приймати оптимальні управлінські рішення, які б враховували передові вітчизняні та світові здобутки, спиралися на сучасні технології з метою модернізації та диверсифікації виробництва, ефективно використовували ресурсний потенціал. На стабільний розвиток агропродовольчої сфери значний вплив також мають такі чинники як, спеціалізація та концентрація аграрного виробництва, територіальне розміщення, стан внутрішньої інфраструктури, організаційно-господарські форми діяльності підприємств, наявний потенціал економічних та інтелектуальних ресурсів, якість та конкурентоспроможність продукції, рівень організації виробництва та управління, система обліку та моніторингу змін попиту, пропозиції та рівня цін, рівень інвестиційно-інноваційної активності, наявність резервів ресурсів, сировини та виробничих, рівень мотивації праці [109, с. 16-18].

При розгляді агропродовольчої сфери у якості складної виробничої

система, яка стабільно функціонує при збалансованості усіх чинників виробництва, важливу роль при цьому відіграє соціально-економічна та аграрна політика за умови задовільного рівня правового та фінансового забезпечення. Якщо ж система є не стабільною, то зазначені вище чинники будуть розбалансованими, при цьому спостерігається зниження рівня використання потенціалу виробничої системи, в першу чергу ресурсного.

В таких умовах важливим критерієм сталого розвитку агропродовольчої сфери стає конкурентоспроможність, що потребує впровадження комплексної системи якості, особливо стосовно продуктів харчування. Суб'єкти господарювання які виробляють неконкурентоспроможну продукцію, або застосовують застарілі технології не можуть розраховувати на успіху в довготривалій перспективі [67, с. 239-242]. Такі підприємства потребують або перепрофільовувати, або глибокої модернізації з впровадженням сучасних технологій за умови достатнього рівня інвестиційної підтримки, ще одним напрямком розвитку аграрних формувань є впровадження системи страхування та перехід до виробництва екологічно безпечної продукції, яка відповідає міжнародним стандартам та пройшла відповідну сертифікацію.

В основі практичної реалізації концепції сталого розвитку агропродовольчої сфери лежить встановлення пріоритетів, які забезпечують врахування економічних інтересів поряд із забезпеченням соціальних та екологічних стандартів в межах економічної діяльності. При цьому можна виділити наступні позиції:

реалізація комплексного підходу для поєднання економічного, соціального та екологічного напрямків;

перехід екологічно безпечної системи раціонального землекористування, що враховує охорону та забезпечення відтворення родючості ґрунтів, зменшення забруднення хімічними речовинами, важкими металами, нітратами та іншими шкідливими речовинами, дотримання технології обробітку ґрунту;

раціонального використання наявних ресурсів із збереженням

екологічної рівноваги як в окремих регіонах, так і в держави загалом;

забезпечення узгодження приватних та суспільних інтересів з метою відтворення природних ресурсів [14, с. 135-141].

В той же час за умови великої кількості пріоритетів успішна їх реалізація забезпечується завдяки дотриманню системного підходу.

Специфіка економічних відносин в агропродовольчій сфері визначається передусім особливостями організації аграрного виробництва. Підходи, запропоновані В. Амбросовим, Н. Васильєвою, О. Гудзинським, М. Кропивком, П. Саблуком, І. Червеним [2, 15, 21, 76, 105], дозволили в процесі даного дослідження систематизувати чинники, які впливають на організацію аграрного виробництва (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Чинники, які впливають на організацію аграрного виробництва

Чинник	Характеристика чинника	Економічні методи мінімізації впливу чинника
1	2	3
Технологічні умови виробництва		
Природні явища	Неврожай, повінь, засухи та інші стихійні лиха, залежність від погодно-кліматичних умов	Створення державних, регіональних, галузевих й внутрішньогосподарських страхових і резервних фондів
Сезонність	Неспівпадіння виробничого періоду з періодом реалізації виробленої продукції пов'язано з тривалістю виробничого циклу	Взаємодія з банками по формуванню системи пільгового кредитування, державна фінансова підтримка, компенсації відсотків по кредитах
Характер праці і технологія виробництва		
Земля	Не амортизується і, відповідно, не бере участь у формуванні собівартості продукції	Державне регулювання диференційованого прибутку (ренти) сільськогосподарських товаровиробників залежно від рівня родючості і місця розташування
Продуктивна і робоча худоба	По продуктивній худобі амортизація не нараховується, його вартість не переноситься на собівартість продукції, але по робочій худобі вона нараховується	Організація фінансування відтворення безпосередньо в самій галузі шляхом вирощування молодняку

1	2	3
Матеріально-технічні		
Технічна озброєність	Рівень та умови використання техніки	Створення амортизаційних фондів, розвиток лізингових відносин
Організаційні		
Організація виробництва, праці і керування	Відображається на рівні ефективності господарювання	Застосування методів та важелів управління фінансами підприємств. Впровадження фінансового, податкового, страхового, інвестиційного менеджменту
Соціально-економічні		
Витрати капітального характеру	Відображаються на собівартості та ціні сільськогосподарської продукції	Державні і регіональні програми, які забезпечують фінансування капітальних інвестицій на зрощування земель, реконструкцію діючих меліоративних систем
Рівень цін на сільсько-господарську та промислову продукцію	Реалізація сільськогосподарської продукції не дозволяє покрити витрати, пов'язані з придбанням продукції промисловості	Державне цінове регулювання і підтримка виробництва сільгосппродукції, резервні запаси, резервні фонди, урядові інтервенції на товарних ринках, міжнародні торгові угоди
Попит на сільськогосподарську продукцію	Швидкість виникнення за рахунок, коливання ціни, якості, сезонності, заміщення іншими видами продукції.	Державне стратегічне планування товарних ринків, довгострокові угоди та розрахункова дисципліни

Джерело: складено автором.

Агропродовольча сфері є складовою частиною економічної системи, а отже всі зміни, які з нею відбуваються (розвиток чи реформування) базуються на дії відповідних економічних законів. Поряд з цим слід враховувати специфічні особливості сільського господарства, які мають значний вплив на побудову взаємозв'язків, та визначають особливості, функціонування цієї галузі. До таких особливостей можна віднести наступні:

кінцевий результат діяльності сільського господарства – це сума спільних зусиль людини і навколишнього середовища (природи);

земля у сільському господарстві це засіб виробництва і одночасно головний об'єкт виробничих відносин, для галузей промисловості – це лише загальна умова для функціонування;

різниця часу виробництва та робочого часу створює умови для формування сезонного характеру виробництва;

розвиток та вдосконалення майнових відносин та відносин власності;

складність, динамізм та різноманіття економічних зв'язків, що зумовлюється тісною взаємодією сільського господарства та агропромислового комплексу.

Формування стратегічних цілей розвитку агропродовольчої сфери є важливою науковою задачею на кожному етапі її розвитку. Враховуючи, що одна із ключових задач – це побудова безбар'єрної економіки, яка забезпечує вільний доступ до ресурсів, та дозволяє їх використовувати незалежно від того до якої соціальної групи відноситься індивід [118].

Система соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери повинна забезпечувати певний набір позитивних економічних ефектів. Так вона має забезпечувати збільшення інвестування у людський капітал, базуючись на формуванні ефективної взаємодії між регіональними органами центральної влади, місцевим самоврядуванням та аграрними формуваннями.

Запропонована нами логіко-структурна схема побудови взаємовідносин в системі соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, передбачає врахування принципів та каталізаторів соціально-економічного розвитку, а також встановлення ролей, які відіграють ключові суб'єкти, які й визначають процедуру формування розвитку в агропродовольчій сфері (рис. 2.4).

З точки зору системного підходу, соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери варто розглядати у вигляді середовища взаємодії, що враховує інтереси п'яти головних суб'єктів, які мають найбільший вплив на формування суспільної інклюзії: держава, великий бізнес, місцеві громади, малих та середніх агропродовольчі суб'єкти господарювання, а також громадяни (включаючи як жителів сільської місцевості, так і мешканців міських агломерацій).

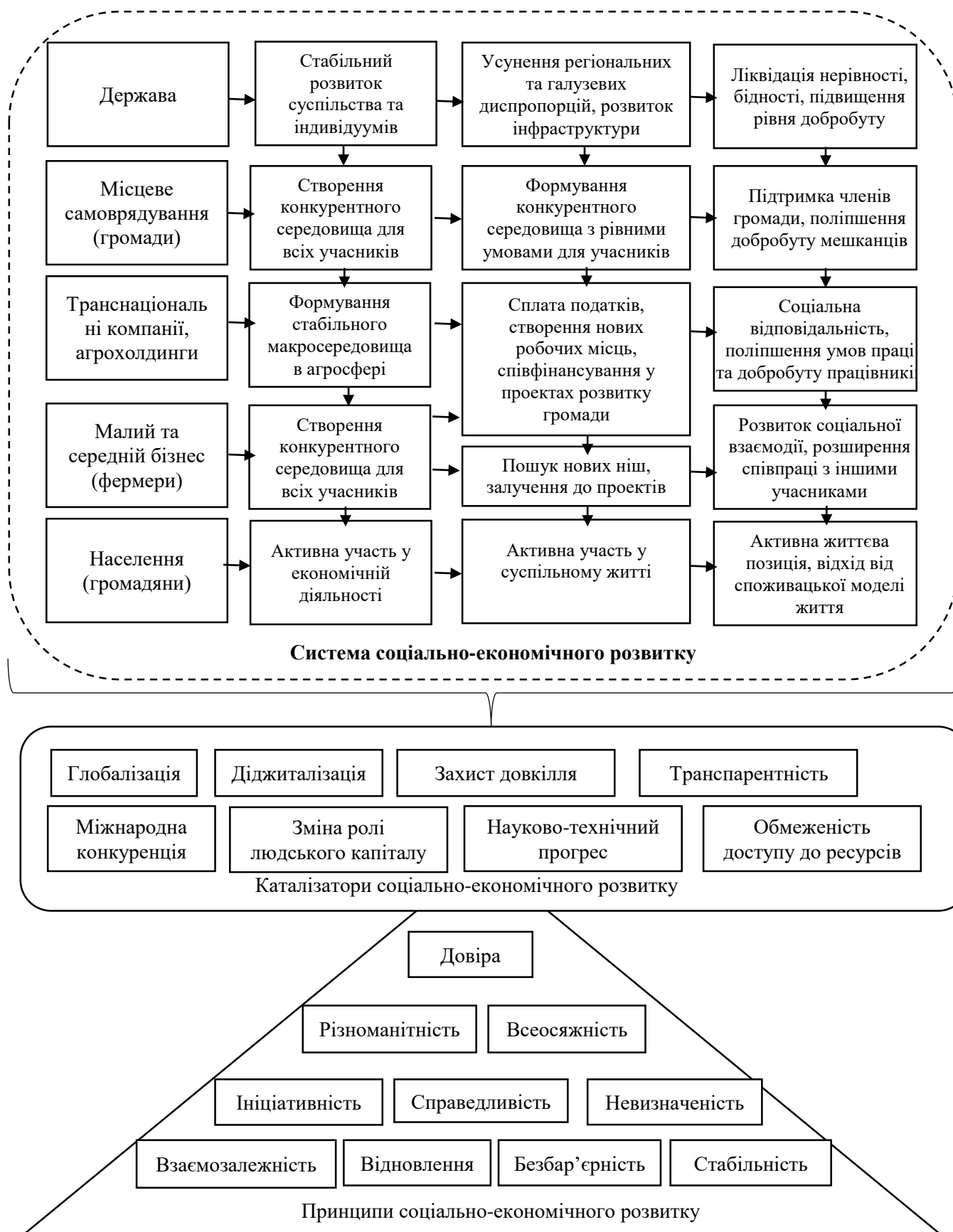

Рис. 2.4. Структурно-логічна схема системи соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка.

За даних умов саме громадяни виступають ключовими суб'єктами запропонованої системи, і одночасно на них концентрується найбільша увага, адже забезпечення їх добробуту стає ключовою метою соціально-економічної концепції розвитку. Враховуючи комплексність та глобальність соціально-економічного розвитку, що спирається на його інституційну природу, реалізація зазначеної концепції можлива при забезпеченні синхронізації останнього в межах макро-, мезо- та мікрорівнів в розрізі різних просторових та часових зрізів.

Для досягнення успіху при впровадженні сучасних підходів у виробничо-господарську діяльність суб'єктів господарювання в розрізі різних рівнів потрібно забезпечити трансформацію інституційного середовища та забезпечити зміни менталітету в межах всього українського суспільства. Відповідно до запропонованої структурно-логічної схеми концепція соціально-економічного розвитку повинна базуватися на наступних принципах: безбар'єрність, стабільність, взаємозалежність, відновлення, ініціативність, справедливість, всеосяжність, різноманітність та довіра.

Реалізація запропонованої схеми взаємодії дозволить створити базис для соціально-економічного розвитку регіонів на основі об'єднаних територіальних громад адже забезпечує згуртованість суспільства для створення гідних умов та формування ситуації рівних можливостей для самореалізації та всебічного розвитку населення даних формувань. В першу чергу потрібно забезпечити формування економічної бази для соціально-економічного розвитку. На перші ролі за таких обставин виходить процес трансформації земельних відносин, який повинен відбуватися базуючись на принципі доброчесності, що набуває особливої актуальності за умов перетворення сільськогосподарських земель ринковий товар.

В якості стратегічної мети має стати формування умов, коли активна економічна діяльність, а не дотації з бюджету, дозволять забезпечити достатній рівень добробуту для малозахищених прошарків суспільства. Це матиме позитивний вплив і на місцеві бюджети громад та дозволить збільшити

фінансування суспільно значущих проєктів.

У таблиці 2.5 нами запропоновано комплексний підхід, який передбачає формування середовища розвитку та добробуту для сільсько-міських агломерацій. Важливого значення при цьому набуває необхідність активної участі всіх зацікавлених сторін, в першу чергу аграрного бізнесу.

Таблиця 2.5

Системне уявлення про соціально-економічний розвиток сільсько-міських агломерацій

Виміри соціально-економічного сільського розвитку та його активатори		
Політичний	Економічний	Соціальний
Органи центральної виконавчої влади	Аграрні холдинги	Саморозвиток об'єднаних територіальних громад
Регіональні представництва органів державної влади	Великі аграрні підприємства	Соціальна відповідальність бізнесу: механізм, заходи, інструменти
Органи місцевого самоврядування	Малі та середні підприємства	Структури що з'явилися завдяки розвитку партнерства держави, бізнесу та суспільства
Бізнесові та підприємницькі структури	Сімейні фермерські господарства	Солідарні громадські спілки об'єднаних територіальних громад
Об'єднані територіальні громади	Селянські господарства	Благодійні установи та організації
Громадські об'єднання	Домогосподарства	Міжнародні громадські організації
Окремі особи	Індивідуальні товаровиробники	Меценати

Джерело: власна розробка.

Початковим кроком даного процесу виступає створення необхідної економічну базу, здатної забезпечити соціально-економічний розвиток за участю держави, великого, середнього та малого бізнесу, органів місцевого самоврядування, населення та інших зацікавлених суб'єктів.

Агропродовольча сфера має схильність до виникнення системної внутрішньої нерівноваги, особливо в умовах виникнення дисбалансу в межах її структурних складових в наслідок чого можливий розвиток кризових явищ. На нашу думку будь-яка система не позбавлена «вузьких місць» – структурних

елементів, які мають ресурсні обмеження, внаслідок чого порушується функціональність та виникає дестабілізація усієї системи. Стосовно агропродовольчої сфери, то, на нашу думку, таким «вузьким місцем», виступає застаріла (як фізично, так і морально) матеріально-технічна база та використання низькопродуктивних, енергоємних технологій (при чому така ситуація спостерігається як в сільському господарстві, так і в промисловості, яка забезпечує переробку сільськогосподарської сировину та виробництво продовольства).

У зв'язку із посиленням процесів, що формують ситуацію внутрішньої нерівноваги (диспаритет цін, стан матеріально-технічної бази, яка не може забезпечити потреби виробництва, невідповідність рівня кваліфікації працівників сучасним вимогам тощо) агропродовольча сфера як система рухається до точки біфуркації, яка передбачає розгалуження еволюційного шляху розвитку агропродовольчої сфери. Порівняно із стабільним еволюційним типом розвитку, біфуркаційний характеризується нестабільністю, відсутністю стійкості, передбачає можливість виникнення катаклізмів, коли відбуваються раптові зміни системи та перехід її до принципово іншого стану. Так частина науковців [1] стверджують, що економічні кризи і соціальні катастрофи виникають внаслідок біфуркаційного впливу.

Біфуркація – точка, в якій система стає чутливою до зміни своїх параметрів, втрачає стійкість, стабільність (Т.О. Акімова [1], Н.В. Бичкова [8], В.Г. Воронкова [16], В.А. Колодійчук [44], С.О. Лебедев [55], В.М. Шкуркіна [107]);

У біфуркаційній точці агропродовольча сфера особливо чутливо реагує на впливи, які виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі. На даному етапі напрямку руху може визначитися через вплив суб'єктивних чинників (окрема особа чи група осіб, які представляють організацію, певне об'єднання чи групу осіб на рівні держави, галузі, регіону). Це визначає ситуацію, коли, Україні при зміні політичного курсу відбуваються зміни

керівників на всіх рівнях, зокрема і в агропродовольчій сфері, більше того відбуваються зміни пов'язані із її стратегією розвитку.

В свою чергу атрактор – стан, в якому система перебуває чи до якого прагне потрапити (Л. Бойко-Бойчук [12], І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк, Л.Ю. Возна [19], Ю.П. Сурмін, Л.Г. Штика, В.Д. Бакуменко, Л.М. Гогіна [88]).

Враховуючи значну роль атракторів для забезпечення оптимізації траєкторії руху агропродовольчої сфери як системи, варто акцентувати увагу на ключових із них. Курс валют на нашу думку, значною мірою обумовлює ефективність розвитку агропродовольчої сфери, адже має значний вплив через експортно-імпортні операції. Такі точки біфуркації (курс валюти, зміна форм власності, типу економіки, поширення економічні кризи) за умови проходження через них соціально-економічної системи викликають появу кризових розривів, виходячи із сутності еволюційного процесу, забезпечує потрапляння в поле тяготіння одного із атракторів. В останні роки до такого атрактором слід віднести світовий ринок продовольства, адже зайнявши певну нішу суб'єкт господарювання можна здійснити стрибок у розвитку, зокрема, завдяки галузі рослинництва забезпечити вихід на міжнародний ринок.

Процес пов'язаний із переходом агропродовольчої сфери до стійкого атрактора піддається змінам і ним ефективно керувати, проводячи відповідні реформи та забезпечуючи реалізацію прогресивних змін, наприклад, впроваджуючи необхідні законодавчі та нормативні акти, що сприяють інтеграції агропродовольчої сфери України у світовий економічний простір.

Як підсумок, слід відзначити, на зміну класичним підходам які акцентують увагу на еволюційному розвитку агропродовольчої сфери мають прийти синергетичні підходи які визначають її функціонування як системи.

2.2. Сучасна концепція модернізації агропродовольчих соціально-економічних систем

Зміни, які відбуваються в суспільно-економічному житті нашої країни (децентралізація управління, реформа земельних відносин, поглиблення міжнародної співпраці тощо) формують нові шанси для соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, слід зазначити що на успішність їх реалізації впливає налагодження чіткої взаємодії на різних рівнях влади, налагодження компромісу, враховуючи інтереси представників органів державної влади, місцевого самоврядування, великого та малого аграрного бізнесу з позицією сільських територіальних громад.

Прискорення розвитку сільських територій відбувається завдяки активізації самоврядування в їх межах, що ініціюється місцевим самоврядуванням, враховуючи необхідність досягнення поставлених цілей. Варто відмітити, що досягнення збалансованості забезпечує наближення системи до стану рівноваги. Відповідно до основних засад Оновленої Стратегії збалансованого розвитку Європейського Союзу досягнення цілей відбувається при дотриманні верховенства права. Механізм соціально-економічної політики держави має включати завдання збалансованого розвитку. Програма «Глобальні цілі збалансованого розвитку до 2030 року», що була прийнята на 70-ю сесію Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2015 р., встановлює 17 цілей, серед яких важливою є 11 ціль – «розвиток поселень як інклюзивних, безпечних, життєстійких та збалансованих структур [69, с. 9]. Зазначена ціль визначає стратегічно напрямки сучасного розвитку сільських та міських територій враховуючи їх специфічні ознаки та механізмами взаємодії.

Керівництво різних країн світу робить спроби практичної реалізації концептуальних засад інклюзивного розвитку як механізму, здатного попередити та унеможливити виникнення криз: суспільної, політичної, економічної та їх комбінацій. З огляду на це в основі будь-яких програм і проєктів повинні бути закладені ідеї соціальної інклюзії. Розглядаючи

соціально-економічний розвиток, в його межах інклюзивність передбачає реалізацію нових можливостей через залучення вільних місцевих ресурсів – людських, матеріальних і фінансових на основі узгодження інтересів головних суб'єктів (рис. 2.5).

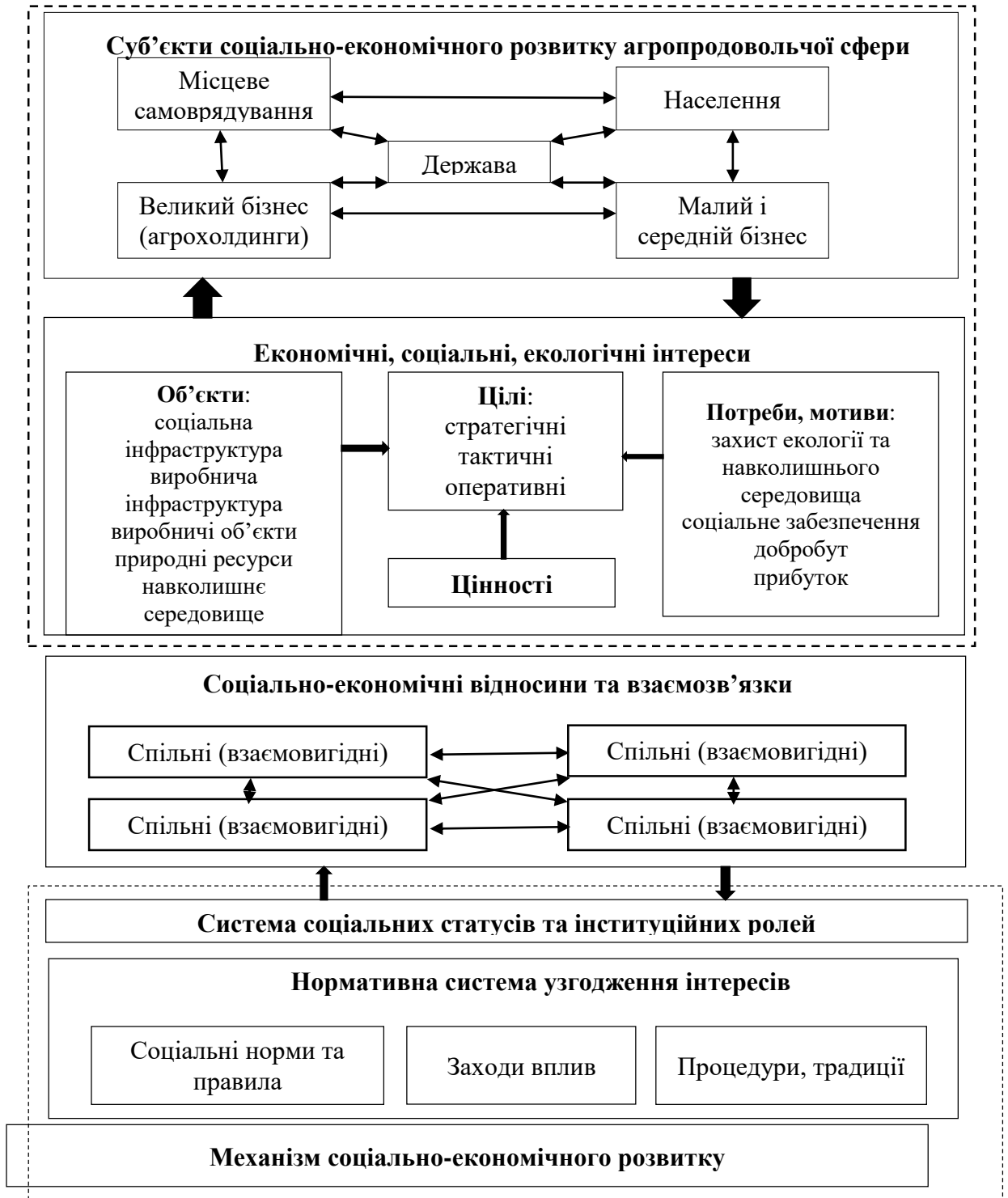

Рис. 2.5. Узгодження інтересів суб'єктів у механізмі соціально-економічного розвитку

Джерело: власна розробка.

Соціально-економічний розвиток в Україні має реалізовуватися на засадах інклюзивності, передбачати залучення до даного процесу всіх зацікавлених, забезпечити їх взаємодію, враховуючи важливість та цінність кожного [4, с. 5-12; 26]. В сучасних умовах критичним елементом соціально-економічного розвитку виступає забезпечення життєздатності сільських населених пунктів та збереження їх жителів, як вирішального чинника територіального розвитку та забезпечення збалансованості між різними типами населених пунктів в межах території України. Структурна та функціональна збалансованість соціально-економічних підсистем визначає їх життєздатність, при цьому в межах різних територій має бути встановлено динамічну рівновагу, що реалізується через механізми державного регулювання, завдяки актуалізації інструментів, які повинні забезпечити прискорення місцевого розвитку. Через порушення збалансованості у межах окремих населених пунктів і територій може слугувати появі деструктивних змін сільських територій, що в першу чергу відображається через порушення співвідношення густоти населення. Уникнення такої ситуації – ключовий напрямок державної регіональної політики в сучасних умовах, яка повинна орієнтуватися на утворення збалансованих територіальних структур, здатних забезпечити сприятливі умови для життєдіяльності та розвитку населення.

Звуження та територіальна локалізація соціально-економічної депресивності в сільській місцевості реалізується завдяки збалансованому розвитку соціально-економічних систем, і виступає в якості сфери соціальної відповідальності центральної державної, регіональної та місцевої влади. Відповідальний підхід до реалізації зазначених функцій забезпечує створення необхідного базису для впровадження інноваційних форм та напрямів соціально-економічного розвитку сільської місцевості, завдяки трансформації управління для забезпечення благополуччя місцевого населення. На державному рівні це виступає передумовами формування та реалізації концепції та стратегії соціально-економічного розвитку сільської місцевості України, що має відбуватися враховуючи територіальну реформу в Україні з

використанням передового світового досвіду забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку.

Під час реалізації реформи децентралізації управління відбувається перерозподіл повноважень та функцій, що значно збільшує можливості соціально-економічного, культурного, гуманітарного та екологічного розвитку сільських територій у межах наступних напрямків:

забезпечення доступності адміністративних послуг для населення;

на місцевому рівні управлінські рішення мають прийматися прозоро, вони повинні мати високий рівень легітимності, в свою чергу на забезпечення таких умов визначальний вплив має спроможність територіальних громад, що в свою чергу спрощує контроль з їх боку, забезпечує підвищення ефективності заходів спрямованих на упередження будь-яких корупційних проявів;

оптимізація процедури формування та реалізації управлінських рішень, ліквідація зайвих ланок управління (зменшення бюрократичного апарату, зростання якості та ефективності управління);

зменшення суперечностей між владними органами та населенням, врахування потреб та проблем останнього дозволяє реалізувати нові підходи для забезпечення взаємодії різних груп в межах сільської місцевості, забезпечити прискорення соціально-економічного розвитку для підтримки високих соціальних стандартів;

використання владними структурами ресурсів соціального капіталу громади (підтримка, довіра, доброзичливість, суспільна злагода тощо) дозволяють підвищити ефективність управління та допомогти у вирішенні соціальних проблем сільської місцевості;

залучення жителів сільських територіальних громад до процесів розв'язання місцевих проблем значно розширюється при використанні інструментів прямої чи представницької демократії в процесі прийняття рішень, які мають соціальну вагу, та забезпечує врахування інтересів усіх суб'єктів.

Впровадження фінансової децентралізації значно підвищує потенціал

соціально-економічного розвитку, завдяки їй відбувається зміцнення місцевих бюджетів, ріст власних ресурсів громад, збільшення видатків на розвиток (в першу чергу на інфраструктурні проекти). В Україні законодавчі та нормативно-правові документи забезпечують базис децентралізації, забезпечують практичну реалізацію реформ, в першу чергу завдяки бюджетній децентралізації. Збільшення повноважень місцевого самоврядування забезпечує формування ефективного механізму соціально-економічного розвитку сільської місцевості, дозволяє підвищити якість життя сільських мешканців.

Одним із визначальних аспектів, що впливають на потребу модернізації агропродовольчих систем є глобалізаційні процеси. Враховуючи зміст та наслідки глобалізації, з урахуванням наведеного вище можемо визначити засади глобалізації та чинники, які визначальний вплив на агропродовольчу сферу (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Проблеми та чинники глобалізації, що впливають на агропродовольчу сферу

Джерело: адаптовано автором на основі [111, 117]

На нашу думку, інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу стає визначальним для формування в межах агропродовольчої сфери таких суб'єктів, які в своїй діяльності орієнтуються на наукові досягнення, особливо що стосується розвитку біотехнологій, і такі тенденції забезпечують істотні зміни на світових сільськогосподарських ринках. Розвиток нових технологій викликав нагальну потребу у формуванні нової технологічної системи, зростанні матеріальних затрат, побудові сучасної техніко-технологічної бази, забезпечення цих процесів висококваліфікованими управлінцями та персоналом. В таких умовах значно зросла роль транснаціональних компаній, особливо хімічних концернів, які забезпечують сільськогосподарських виробників засобами захисту рослин (інсектициди, стимулятори росту, пестициди, десектиканти, гербіциди), мінеральні, комплексні, органічні та мікродобрива, вакцини та біодобавки для тварин. Було створено генно-модифіковані сорти рослин, які мають нові біологічні та агротехнічні властивості, розширився асортимент продукції, з'явилися потреби у товарах, як мають відмінні споживчі якості.

Серед галузей, які забезпечують сільське господарство необхідними ресурсами, сировиною та товарами, під впливом науково-технічного прогресу та інновацій, найбільших трансформацій зазнали виробники насіннєвого матеріалу, агрохімії, біопрепаратів, кормів та мікроорганізмів. За таких умов, запровадження сільськогосподарськими виробниками генно-модифіковані сортів, викликало необхідність впровадження нових технології та технічних засобів, закупівлі інших добрив та хімікатів. Це створює додаткові можливості для забезпечення виробничих, міжгосподарських структур по вирощуванню зазначених культур, викликав необхідність створення нових технологічних ліній, пов'язаних із переробкою такої сировини, що потребують впровадження нових технологій, які часто кардинально відрізняються від наявних.

Агропродовольча сфера та ринок сільськогосподарської продукції й продовольства зазнають значних структурних та організаційних

трансформації під впливом таких змін. Дані трансформації, особливо під впливом глобалізації забезпечують формування нових напрямків розвитку виробників та зміну інтересів споживачів на ринках засобів виробництва, сільськогосподарської сировини та готової продукції [97]. Розвиток нових відносини, викликає загострення економічних протиріч та загострення світових економічних проблем. В першу чергу це стосується виникнення неузгодженості між виробниками сільськогосподарської продукції, що виникає у зв'язку із необхідністю посилення захисту технологічної інформації, даних про виробництво нових видів товарів, посилення захисту конкурентних переваг поряд з цим існує гостра необхідність у його рекламі для забезпечення просування в межах існуючих та нових ринків.

Наявність об'єктивних протиріч стосовно прагнення концентрації та централізації капіталу із умовами його функціонування в розрізі галузей агропродовольчої сфери потребує особливої уваги. Зокрема важливим є наявність суперечностей, пов'язаних із розподілом отриманого прибутку в розрізі галузей. В умовах економічної глобалізації особливої ваги набуває розв'язання проблем пов'язаних із економічною та продовольчою безпекою різних країни, а в світовому масштабі – забезпечення належних обсягів виробництва аграрної сировини та вирішення продовольчої проблеми людства.

Існуючий стан справ в економіці Україні в зокрема, так світу в цілому, потребують нових рішень стосовно нагальних питань економічного розвитку агропродовольчої сфери та національної економіки загалом. Розв'язання даної проблематики дозволить забезпечити якісно новий рівень розвитку, створить передумови для завоювання провідних позиції на світових ринках, та дозволить провести ефективні інтеграційні дії стосовно міжнародних організації. Для подолання економічної кризи в Україні слід, в першу чергу, забезпечити зростання конкурентоспроможності вітчизняної економіки в межах глобальної світової системі, зважаючи на наявність перешкод, які пов'язані із не достатньою глибиною внутрішнього ринку, та обмеженістю податкової політики, яка має переважно фіскальну орієнтацію.

Головними перепонами, що заважають інтеграційним процесам, виступають високий рівень корупції, значна частка тіньової економіки та не належна увага до інноваційно-інвестиційної діяльності. Відповідно до зазначеного саме агропродовольча сфера, враховуючи значний потенціал сільського господарства, пов'язаний в першу чергу із експортними можливостями має всі перспективи стати головним драйвером соціально-економічного розвитку економіки України.

Дослідження науковців доводять вплив глобалізаційних процесів на прискорення руху фінансових потоків, та значно підвищують роль сільського господарства [58].

Це відбувається завдяки тому, що рівень особистого споживання зростає повільнішими темпами, ніж обсяги виробництва аграрної продукції. Такі процеси мають вплив на розвиток виробничих можливостей агропродовольчої сфери, в той же час викликають дисбаланс у розподілі продовольства. Це вплинуло на концентрацію виробництва певних видів аграрної продукції в її експортерів. В той же час світова практика економічно розвинутих країн свідчить, що близько 80% виробленої продукції повинна бути спрямована на забезпечення власних потреб [94].

Сучасні тенденції розвитку світового ринку аграрної продукції свідчать про формування два протилежних напрямів розвитку – розширення пропозиції органічної продукції із збільшенням генномодифікованої продуктів. Загострення проблеми голоду викликало активізацію пропозиції останньої, завдяки чому було запропоновано вирішити дану проблему, в той же час спостерігається поширення інших підходів, які передбачають перехід від повної відмови та заборони виробництва та споживання генномодифікованих продуктів до встановлення меж виробництва окремих її видів.

Наприклад, починаючи з 2014 року, відбулося зменшення світових площ сільськогосподарських угідь зайнятих генетично модифікованими рослинами до 179,7 млн га, в той же час у країнах що розвиваються тенденція зворотна. Інша тенденція світових ринків аграрної продукції полягає у збільшенні виробництва та реалізації органічної продукції, у 2016 році відбулося

зростання посівних площа таких культур до 50 млн га [110].

Вплив держави на розвиток внутрішніх та зовнішніх процесів, враховуючи ріст темпів глобалізації, в сучасних умовах є лише складовою глобального механізму, що впливає на регулювання світових економічних відносини. Відповідно даний процес слід вивчати системно та комплексно, особливу увагу звернувши на інтернаціоналізацію світової економіки та взаємовпливи національних економік, вплив інтенсифікації що базується на фінансових та транснаціональних мережах. Це викликає послаблення регуляторних функцій держави через зміну акцентів у напрямку міжнародних інституцій внаслідок посилення впливу транснаціональних утворень в межах розвинутих економік.

Так, П. Саблук, досліджуючи дану проблематику, звертає увагу на нагальну потребу проведення трансформаційних заходів стосовно розвитку економіки та агропродовольчої сфери у напрямку формування сучасної парадигми сталого збалансованого аграрного розвитку, що забезпечуватиме не лише потреби населення України та всього людства продовольством. Він визначає нагальну потребу у забезпеченні випереджаючих темпів росту виробництва продуктів харчування відносно темпів зростання населення [75, с. 133].

У своїх дослідженнях В. Ю. Лузан, вказує на те, що аграрне виробництво характеризується значним рівнем складності, його розвиток має відбуватися на принципах системного підходу, та повинен узгоджуватися із суспільними інститутами на базі впровадження інноваційно-інвестиційної моделі, враховуючи вимоги національної безпеки, особливо продовольчої, та дотримуватися чинних міжнародних стандартів і норм які висуваються до виробничих і управлінських систем [59, с. 23].

Вплив глобалізаційних процесів та потреба інтеграції України у європейське співтовариство визначають необхідність максимізації реалізації аграрного потенціалу, одним із напрямків цього процесу є формування ринку землі, забезпечення правового механізму захисту прав власників (оренда та продаж земель сільськогосподарського призначення), державне регулювання

ринкового обігу земель, забезпечення умов для росту ефективності використання сільськогосподарських земель.

В основі модернізації агропродовольчої сфери має бути покладено створення сучасного правового поля регулювання земельних відносин, адже саме земля виступає головним її ресурсом. Також для сучасних реалій актуальним є формування дієвого механізму економічного стимулювання ефективного природоохоронного використання земель. Особливо, спираючись на світовий досвід, значну увагу слід звернути на забезпечення продовольчої безпеки, що досягається завдяки уникненню диспаритету цін між сільськогосподарською та промисловою продукцією, де значна роль відводиться державним дотаціям для стратегічних видів продукції та продовольства. Підтримання позитивного балансу між експортом та імпортом та забезпечення диверсифікації виробництва сільськогосподарської продукції є головними цілями модернізації [39, с. 105].

Економічний розвиток національного господарства, враховуючи процеси світової глобалізації, базується на основі ефективної агропродовольчої сфери, що динамічно розвивається і дозволяє забезпечити наявний попит на сільськогосподарську продукцію, формує належний рівень продовольчої та економічної безпеки країни. В той же час поглиблення, в світовому масштабі, глобальних продовольчої та фінансової криз знайшло своє відображення і в Україні, та викликало поглиблення проблем, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, що потребує удосконалення аграрних відносин, забезпечення підвищення ефективності виробництва аграрної продукції, здійснення модернізації державної аграрної політики, формування сприятливих передумов забезпечення ефективності агропродовольчої сфери національної економіки на базі реалізації науково-технічного потенціалу. Мінімізація негативного впливу кризових чинників на агропродовольчу сферу має відбуватися завдяки впровадженню дієвих механізмів та передбачати зменшення імпорту товарів, особливо критичних категорій, забезпеченню стабільності фінансової та кредитної політики, при підтримці ефективного ведення господарства. Україна має чудові природні

умови та високий трудовий потенціал, це має стати основою для створення ефективного, конкурентоспроможного сільського господарства. В той же час для досягнення зазначеного стану потрібно забезпечити технологічну модернізацію агропродовольчої сфери, впровадження високопродуктивних технологій, методів управління, створення сучасної системи екологічних відносин. В агропродовольчій сфері саме процес інноваційного розвитку повинен забезпечити постійне перетворення наукових розробок в інновації, впровадження досліджень, розробок, нових технологій в рослинництво, тваринництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції. З огляду на зазначене саме техніко-технологічні перетворення виступають ключовим елементом соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

Агропродовольча сфери в межах технологічного розвитку передбачає пришвидшення трансформації науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок у нові технологічні рішення, машини, обладнання, товари, нові форми організації праці та підходи до управління. Слід відмітити, що інноваційний процес стосовно сільського господарства, як складової агропродовольчої сфери, має ряд специфічних особливостей: регіональних, галузевих, функціональних, технологічних та організаційних. Водночас на інноваційну модернізацію агропродовольчої сфери впливає сукупність умов та параметрів, які мають позитивну та негативну спрямованість.

Зазначені параметри потребують ретельного дослідження, що здійснюється завдяки аналізу інноваційної системи, у просторовому вимірі (міжнародний, національний, регіональний, місцевий), та в межах різних секторальних рівнів (промисловість, сільське господарство, переробка), стосовно певного технологічного набору (біотехнології) з урахуванням часових параметрів. Відповідно інноваційні системи потрібно розглядати в якості аналітичного інструменту, який забезпечує розробку політики та планування [111]. В межах агропродовольчої сфери для активізації інноваційного розвитку потрібно виділити та обґрунтувати її головні

підсистеми та елементи (рис. 2.7).

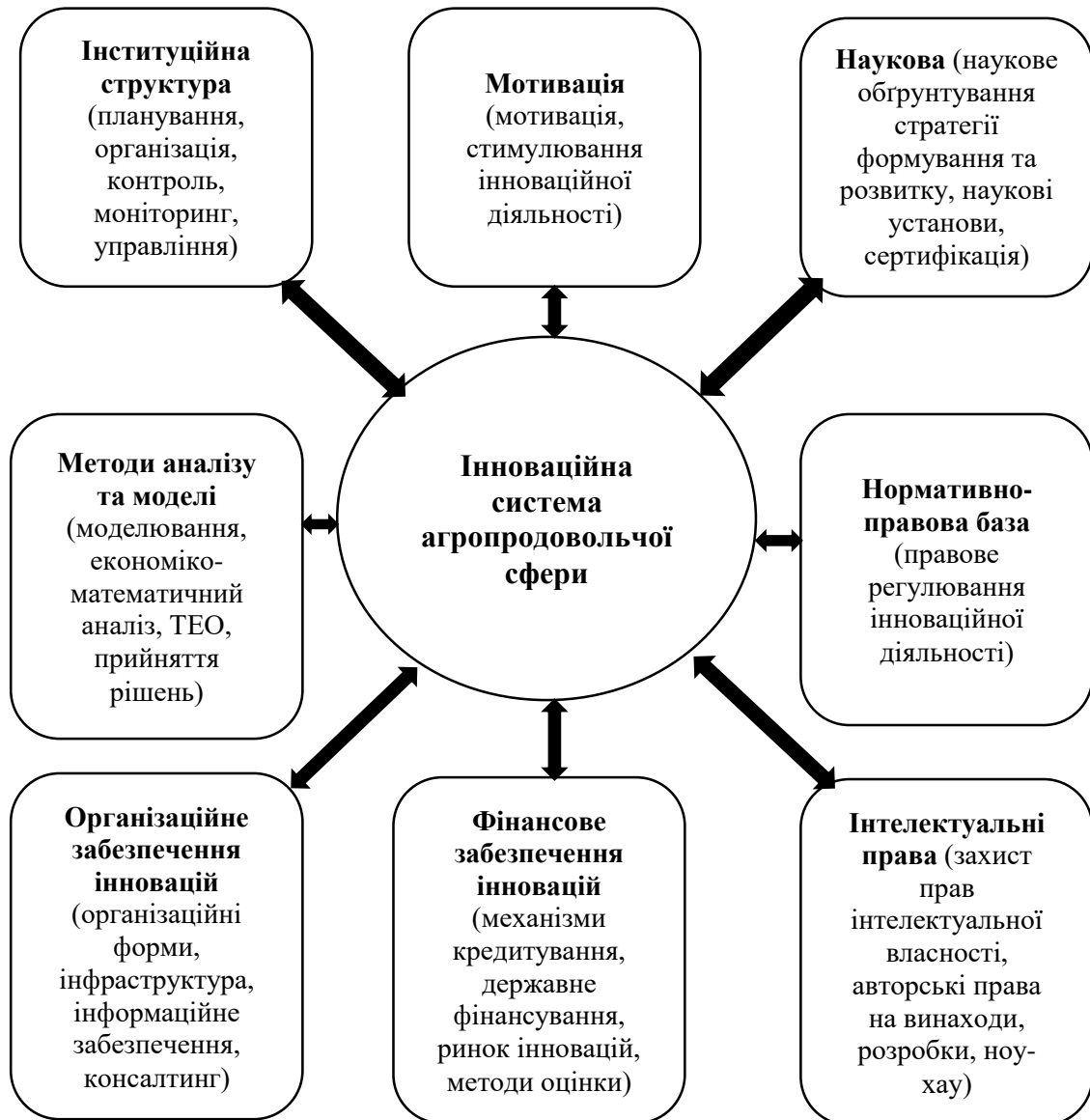

Рис. 2.7. Складові інноваційної системи агропродовольчої сфери

Джерело: адаптовано автором на основі [62, 116]

Формування інноваційної системи повинно включати розробку набору функціональних завдань, які спрямовані на побудову об'єктів інноваційної інфраструктури, забезпечують функціонування ринку інтелектуальної власності та науково-технічних послуг, дозволяють підтримати мале інноваційне підприємництво, утворюють сприятливі умови для активізації інноваційних процесів пов'язаних із удосконаленням та оптимізація механізмів взаємодії для учасників інноваційного процесу.

Модернізація агропродовольчої сфери повинна здійснюватися через

розвиток регіонального інноваційного середовища, що забезпечить позитивні зміни та зростання її економічної ефективності. Функціонування зазначеного середовища повинно відбуватися через формування механізму, який дозволяє з урахуванням регіональної специфіки, створити систему державної підтримки аграрних підприємств з подальшою переорієнтацією на власні фінансові ресурси. Це має відбуватися завдяки реалізації інноваційно-інвестиційного та природно-кліматичного потенціалу на основі досягнень науково-технічного прогресу.

Побудова інноваційних сільськогосподарських систем виступає набором засобів, які забезпечують розробку, впровадження та застосування нових технологій, які мають відношення до сільського господарства, прямо чи опосередковано впливають процедуру реалізації технологічних змін [112]. Такі системи передбачають взаємодію державних установ та організації, державних та приватних навчально-наукових закладів, науково-дослідних інститутів, кредитних установ, політичні об'єднань, фермерів, фермерських асоціацій та громадських організацій. Це визначає значущість інновацій в сільському господарстві та розширює рамки системи, шляхом формування цілей поточного реформування, що стосується об'єднання державного та приватного в межах політичної децентралізації. Також це стосується складних взаємовідносин, які виникають через взаємодію різних суб'єктів, та пов'язані із інституційними процесами навчання та змін, поєднанням ринкових та неринкових умов, реалізацією державної політики, забезпеченням захисту екології, ліквідацією бідності та забезпеченням соціально-економічного розвитку.

Впровадження інноваційних системи у агропродовольчій сфері забезпечує розширення соціально-економічних досліджень поза межами класичних підходів, які стосуються цін на землю, ресурси, працю, інші матеріально-технічні чинники, що мають визначальний вплив на виробничий процес у сільському господарстві [112].

Для інноваційної системи визначимо ключові завдання:

- продукування постійного потоку інновацій на ринку;
- скорочення часу пов'язаного із перетворення наукового інтелектуального продукту у товарну форму (інформація чи технологія);
- забезпечення впровадження досягнень науки у виробництві в державному та приватному секторах;
- формування оптимізація механізмів пов'язаних із фінансування інновацій;
- забезпечення інноваційної підтримки перспективних напрямків економічного розвитку національної економіки та агропродовольчої сфери.

На нашу думку, пріоритетом при побудові інноваційної економічної моделі, має стати удосконалення законодавства, яке стосується науково-технічної діяльності, формування елементів інноваційної системи – науково-дослідних установ, агротехнопарків, агротехнополісів, бізнес-інкубаторів тощо. Також потребує активного стимулювання реалізація науково-технічних розробок у виробничу діяльність.

Динамічних зміни політики, технологій, ринків та довкілля визначають сучасне середовище розвитку агропродовольчої сфери. Глобалізаційні процеси та міжнародні тенденції продукують появу проблем, які формують нові вимоги до даної сфери зокрема, та національної економіки загалом. Такий стан справ потребує поширення інновацій, впровадження нових способів співробітництва, формування нових знань та їх просування. Використання системного підходу передбачає інноваційний розвиток агропродовольчої сфери, що неможливо без врахування вже здійснених перетворень та впровадження сучасних підходи до ведення аграрного виробництва. Реформи, які забезпечують трансформаційні зміни та стосуються науково-дослідних процесів, які відбуваються в сільському господарстві (зміна нормативних вимог, глобалізація досліджень), політичні реформи (децентралізація влади, приватизація, розподіл власності, лібералізація ринків та цін,) в межах сільського господарства постійно стикаються із рядом суттєвих перешкод. Це викликало потребу розробки нової парадигми, яка б забезпечила можливість

поєднання та концентрації реформ. Це можливо при впровадженні інноваційної системи, в основі якої знаходяться певні тенденції розвитку в межах яких інновації:

об'єднуються в межах спільної мети та забезпечують соціально-економічний розвиток;

забезпечують розвиток, адаптацію, впровадження та подальше використання технології чи реалізацію нових знань;

виступають в ролі інтерактивного акцентованого процесу, що потребує додаткового дослідження стосовно умов його подальшого використання;

стосуються безперервного дослідження, можливість вчитися виступає в ролі функції інтенсивної взаємодії суб'єктів, які пов'язані із створенням інновації;

передбачають наявність інституційних, управлінських та організаційних знань.

У своїх працях професор С. Ілляшенко, зазначає, що достатнє фінансування заходів спрямованих на модернізацію аграрної техніки за є особливо актуальними враховуючи те, що «...організація, яка забезпечує стратегічне планування не враховуючи соціально-екологічні потреби споживачів, приречена на появу в майбутньому проблеми виживання враховуючи рівень конкурентної боротьби» [66]. Такий стан викликає необхідність проведення радикальних змін, що базуються на реалізації інновацій, пов'язаних із економією ресурсів, що застосовуються, при цьому має відбутися страхування інноваційних ризиків, забезпечення взаємодії наукового та виробничого потенціалу, підтримка діяльності науково-дослідних центрів, які реалізують інноваційні технології та забезпечують формування цільових інноваційних фондів, важливим при цьому є підтримка належних умов праці для висококваліфікованих фахівців агропродовольчої сфери.

В сучасних реаліях, враховуючи специфічні особливості агропродовольчої сфери, доцільно визначити наступні типи інновацій, які

формують ключові напрямки її розвитку: агротехнічні, організаційно-економічні, технологічні, екологічні, селекційно-генетичні.

До агротехнічних потрібно віднести вирощування сільськогосподарських культур, враховуючи різну родючість ґрунтів, при цьому високий рівень урожайності досягається за рахунок впровадження раціональних способів обробітку ґрунту, комплексного внесення оптимальних доз мінеральних, органічних добрив та засобів захисту рослин. Також на ефективність земельних ресурсів, засобів та знарядь праці, матеріальних ресурсів впливає використання науково-обґрунтованих сівозмін, впровадження прогресивних систем землеробства; виведення та впровадження нових високопродуктивних, скоростиглих, стійких до хвороб сортів сільськогосподарських культур, порід тварин та птиці; широке використання зрошування, вдосконалення способів поливу; комплексне використання добрив, стимуляторів росту, хімічних і біологічних засобів захисту рослин, мікропрепаратів.

Враховуючи різницю біологічного складу, строків вегетації, та рівня застосування в їжу (сира або перероблена) сільськогосподарських культур, ми вважаємо, що доцільно більше уваги приділяти використанню біологічні особливості їх конкретних видів. Відповідно більш актуальними в агропродовольчій сфері є біологічні, біодинамічні та органічні системи землеробства, особливої уваги потребують системи мінімізації витрат сільського господарства. В сучасних умовах досить широко застосовуються сучасні досягнення біологічної науки, які не потребують збільшення фінансування та інвестицій в генетику, селекцію, насінництво), та збільшення темпів впровадження ефективних ґрунтоохоронних технологій, пов'язаних із обробітком ґрунту, доглядом за рослинами тощо. Це забезпечить, на протязі відносно короткого періоду часу, можливість значно розширити обсяги виробництва сільськогосподарських культур.

Використання новітніх біотехнологічні препаратів дозволяє значно поліпшити генетичний потенціал, забезпечити вищу стійкість організмів до

хвороб. Також даний напрямок включає хімізацію сільськогосподарського виробництва, яка полягає у ширшому застосування мінеральних добрив, засобів захисту рослин, біостимуляторів, кормових добавок, синтетичних матеріалів.

Широкого поширення набуває органічне землеробство, яке базується на відмові від використання гербіцидів та мінеральних добрив. В той же час в Україні головними перешкодами його ефективного розвитку виступає незадовільна державна підтримка, погане забезпечення біологічними засобами захисту рослин, недоліки в законодавстві, пов'язані із сертифікацією та стандартизацією даної продукції.

Специфічний, який стосується лише агропродовольчої сфері тип інновацій – це селекційно-генетичні, які спираються на наукові дослідження селекції та генетики. Останнім часом значного поширення набула маркерна селекція, яка дозволяє скоротити час на оцінку посівного матеріалу на основі контролю наявності певних. Селекція дозволяє поліпшувати сортові якості та нарощувати врожайність. Особливої уваги заслуговують методи клітинної біології та генної інженерії, що дозволяє забезпечити набуття рослинами нових якостей – стійкість до хвороб, шкідників та гербіцидів.

Технологічний тип інновацій пов'язаний із широким поширенням в аграрному виробництві сільськогосподарських культур, для яких необхідні великі витрати живої праці. Завдяки застосуванню автоматизованих високопродуктивних систем, нових технологій виконання агротехнічних робіт, інтенсифікації технологій (нанотехнології), перехід на нові види тари та упаковки, удосконалення транспортних засобів та зв'язку, удосконаленню зберігання, переробки та реалізації продукції відбувається зростання продуктивності та скорочення ручної праці в агропродовольчій сфері.

Також чільне місце в межах даного процесу належить впровадженню природоохоронних ресурсо- та енергозберігаючих, ґрунто- та водозахисних, екологічнобезпечних технологій. Не зважаючи на це використання матеріально-технічні ресурси в агропродовольчій сфері характеризується

низькою інтенсивністю, при значній частці ресурсно- та трудомісткого типу економічного зростання, яке характеризується наступними ознаками:

у структурі виробничих основних фондів незначна частка сільськогосподарської техніки;

низький рівень технічної озброєності сільськогосподарської праці не дозволяє забезпечити комплексну механізацію та автоматизацію;

відсутність можливості комплексно механізувати наявні трудові процеси через низький рівень спеціалізації, що не дозволяє підвищити фондівіддачу та мінімізувати витратами;

недотриманням агротехнологій, недосконала система землеробства, що не дозволяє забезпечити зростання ефективності використання ґрунтів;

агротехніки низької якістю, що має високий рівень зносу та поганий розвиток ремонтної бази.

Вплив організаційно-економічних визначається наступними чинниками:

удосконалення організації праці, поліпшення матеріального стимулювання;

вдосконалення виробничого менеджменту;

забезпечення спеціалізації, концентрації та кооперації виробничої діяльності;

поліпшення форм та методів реалізації продукції;

впровадження систем управління продуктивність в сільському господарстві;

забезпечення виробництва кваліфікованими фахівцями.

В межах екологічних інновацій відбувається зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище, що пов'язано із зменшенням техногенного впливу на природу. В межах поліпшення екологічної безпеки навколишнього середовища в цілому, та агропродовольчої сфери зокрема слід визначити найбільш доречні інноваційні заходи, пов'язані з екологією:

біологізація та екологізація виробничих процесів за рахунок поліпшення продуктивних функцій агроєкосистем дозволить зменшити

рівень негативного впливу на довкілля;

забезпечення зростання родючості ґрунтів, удосконалення ґрунтозахисних і фітосанітарних функцій сівозмін, забезпечення високого рівня продуктивності природних сіножатей і пасовищ;

проведення модернізації наявних, та розширення мережі меліоративних систем.

Реалізація визначених заходів, дозволить поліпшити рівень забезпеченості аграрних виробників сучасними зразками високопродуктивних технічних засобів, забезпечить ріст обсягів продукції агропродовольчої сфери, дозволить поліпшити меліоративні заходи та використання добрив. Цього можна досягти за рахунок модернізації агропродовольчої сфери та активного впровадження досягнень НТР, удосконалення систему створення та дифузії інноваційної продукції.

2.3. Методологічні аспекти оцінювання розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

За умов динамічного розвитку ринкового оточення визначення причин відхилень показників та встановлення тенденцій, котрі характеризують розвиток виробництва, важливого значення набуває діагностика, яка виступає як засіб, метод та інструментарій ґрунтового дослідження. Використання діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва дозволяє визначити систему пропорцій та вироблення напрямків ефективного функціонування перспективних моделей процесів забезпечення сталого розвитку виробництва, підтримки його складових у стабільному та збалансованому стані.

Деякі дослідники зазначають, що «діагностика надає можливості запобігти конфліктів під час взаємодії суб'єктів ринку та ефективніше використовувати власні сили та ресурси підприємства» [106].

Вагомий внесок в дослідження методів діагностики сталого розвитку виробництва зробили дослідники, Л.Л. Гевлич [17, с. 34-55], С.А. Єрохін [27, с. 13-17], А.А. Касич [37, с. 22-31], Л.А. Костирко [45, с. 11-26], І.В. Кривов'язюк [47, с. 67-81], М.І. Круглов [49, с. 108-112], А.В. Феленко [103], Н. М. Чернікова [106] та ін.

Зазначені дослідники розглядають діагностику в якості аналітичної функція управління, яка проявляється при дослідженні розвитку виробництва на протязі визначеного періоду часу. В той же час ряд аспектів даної проблематики залишається недостатньо дослідженими, особливо що стосується відсутності чіткого визначення структурних елементів і процедур діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

В сучасних умовах значення діагностики сталого розвитку сільськогосподарського виробництва зростає. Це явище обумовлено тим, що забезпечення продовольчої безпеки набуває стратегічного характеру, оскільки спрямована на виявлення підприємницького ризику, тобто на діагностичну оцінку розвитку виробництва. А.П. Колесников [43] зазначає, що основним елементом методу будь-якої науки є її науковий апарат. В даний час практично неможливо відокремити прийоми та методи будь-якої науки, які властиві винятково їй, спостерігається взаємопроникнення наукових інструментів в межах різних наукових підходів.

Для діагностування характерні такі особливості:

на етапі виявлення причин, які впливають на проблему, що стоїть перед підприємством, найчастіше використовуються формалізовані суб'єктивні методи одержання даних: спостереження, опитування, тести, бесіди;

аналіз і оцінка фактів не завжди мають кількісні характеристики, часто відсутні критерії і база для порівняння;

при побудові причинно-наслідкового зв'язку виникнення проблеми дуже часто не використовуються сучасні економіко-математичні методи.

У діагностиці також можуть застосовуватися різні методи, розроблені споконвічно в рамках тієї чи іншої економічної науки (табл. 2.6).

Основні методи діагностики сталого розвитку виробництва

Методи	Автор, джерело	Методи	Автор, джерело
Діагностичні методи при оцінці параметрів кризового розвитку підприємства	Губені Ю.Е. [20, с. 18-27],	Метод стратегічної діагностики	Бланк І.А. [11, с. 83-85] Круглов М.І. [49, с.108-112]
Метод діагностики за «слабкими сигналами»	Білошкурський М.В [10, с. 85]	Аналітичні, експертні та імітаційні методи	Рапопорт В.Ш. [74, с.98-102]
SWOT- аналіз та конкурентний аналіз	Завгородня А. В. [30, с. 46]	Макро- і мікроекономічні; теоретичні і прикладні; оптимізаційні і рівноважні; статичні і динамічні методи	Колесніков А.П. Татуєв А.А. [43, с. 94-117]
Експертні методи	Єрохін С.А. [27, с. 13-17]	Методи інтегрованої і експертної оцінок. Комбінований метод як сукупність методів експертних оцінок, балансової моделі, стохастичних методів, багатofакторного регресивного аналізу	Земитан Г. [32],
Метод застосування інтегральної (факторної) моделі; метод експертних оцінок фінансових коефіцієнтів; комбінований метод	Кривов'язюк І.В [47, с.75-76]	Метод перспективної діагностики	Крючков А.Ф. [51]
Метод рейтингової діагностики	Чернікова Н.М. [106, с.131-136], Кулинич О.І. [52, с.231]	Факторний аналіз	Соколовская М.Б. [82, с. 62-65]
Методи математичної статистики, теорії вірогідності, статистичних випробувань, статистичного імітаційного моделювання.	Касич А.А. [37, с. 22-31]	Методи математичного програмування: лінійне, нелінійне, динамічне, статистичне, цілочисельне.	Клейнер Г.Б. [40, с. 8-32]

Джерело: узагальнено автором.

У використанні методів діагностики можна відмітити ряд характерних особливостей: низький рівень використання системного підходу, надання

переваги якісним оцінкам над кількісними методами, а також суб'єктивний характер багатьох висновків внаслідок використання великої кількості експертних методів. Отже, характерними особливостями і одночасно недоліками використання діагностичних методів є: відсутність системного підходу, пріоритетність якісних оцінок над кількісними методами, суб'єктивний характер висновків внаслідок використання великої кількості експертних методів.

Так, І.А. Бланк [11, с. 83-85] використовує діагностичні методи при оцінці параметрів кризового розвитку підприємства, що генерують загрозу його банкрутства в майбутньому періоді. При цьому він пропонує дві системи діагностики: систему експрес-діагностики та систему фундаментальної діагностики. Як систему індикаторів оцінки загрози банкрутства підприємства науковець використовує 41 абсолютний і відносний показник, що характеризує різноманітні сторони фінансово-господарської діяльності підприємства. При цьому він виділяє три принципові характеристики оцінки масштабів кризового фінансового стану підприємства: легка та глибока фінансові кризи і фінансова катастрофа.

М.В. Білошкурський [10] у своєму дослідженні використовує для діагностики метод «слабких сигналів». У своїх працях він рекомендує використовувати системи моніторингу і за їх допомогою визначати сильні та слабкі сигнали, які визначаються на основі аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища. Для цього дослідник застосовує методи оперативної діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства за допомогою системи показників, що характеризують рентабельність, оборотність, платоспроможність, покриття боргів і ліквідність, фінансову стійкість підприємства.

Діагностика як галузь знань містить теорію та методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу, класифікацію можливих відхилень характеристик процесів забезпечення ефективності функціонування виробничих підприємств. Діагностика стратегічних моделей

ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва може проводитися з урахуванням: підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств та визначення їх оптимального розміру. Провідні науковці у своїх роботах розглядають питання щодо оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств.

Так, А.В. Феленко [103] відзначає, що ідею розрахунку оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, де ключовим критерієм оптимальних розмірів вперше було використано мінімуму собівартості у своїх працях запропонував відомим вчений А.В. Чаяновим. В той час дана концепція викликала широке обговорення та значну увагу, і зараз багато дослідників відзначають актуальність даної розробки. Проте собівартість продукції не є кінцевим показником господарської діяльності підприємств, вона не відображає впливу всього комплексу факторів на результати їх діяльності. В умовах ринкової економіки головна мета підприємств – досягнення максимуму прибутку, тому доцільно використовувати прибуток як критерій оптимального розміру сільськогосподарських підприємств.

Розроблені А.В. Чаяновим методичні підходи передбачає визначення оптимального розміру не сільськогосподарських підприємств, а сільськогосподарських угідь, адже направлені на визначення саме їх розміру. Ця методика також не приділяє уваги можливому розширенню підприємств за рахунок інтенсифікації виробництва, а відповідно і той факт, що невелике підприємство за розміром земельної площі може бути крупним завдяки високому виходу продукції з одиниці площі. З наукових публікацій відомо, що немало економістів Північної Америки вважають оптимальними за розміром ті сільськогосподарські підприємства, площа сільськогосподарських угідь яких складає 400 гектарів.

Однак В.М. Жмайлов [28] заперечує зазначене твердження і вважає, що розширення площі сільськогосподарських угідь до 1100-1200 гектарів сприятиме зниженню собівартості продукції та підвищенню рентабельності виробництва, а сприятиме більшому широкому впровадженню досягнень науково-

технічного прогресу, що стосується агрохімічних, техніко-технологічних та селекційних напрямків, в першу чергу за рахунок більших можливостей стосовно їх фінансування.

Ю.Е. Губені [20] зазначає, що стратегічна діагностика допомагає оцінити ефективність стратегій господарських суб'єктів, зрозуміти стратегічну позицію аграрних формувань в кожному з напрямів їх діяльності, оцінити різнонаправлені сигнали різної інтенсивності, що отримує підприємство в процесі моніторингу свого середовища. Інформація, отримана в процесі зазначеної діагностики, дозволяє забезпечити керівника базисом для обґрунтування управлінських рішень при формуванні стратегій підприємства.

Проведення діагностики стратегічних моделей процесів регулювання сталого розвитку агропродовольчої сфери, на думку М.І. Круглова [49, с.108-112], включає шість етапів:

обґрунтування обраної стратегічної моделі процесів забезпечення сталого розвитку;

розробку заходів щодо здійснення стратегії (їх співставлення із запланованими заходами – відсоток виконання, кількість, якість, терміни тощо);

проведення діагностики підприємства за показниками, які характеризують: ефективність використання ресурсного потенціалу;

рівень використання ринкових можливостей; взаємодію підприємства з елементами аграрного ринку, а саме участь сільськогосподарських товаровиробників у розвитку аграрного бізнесу;

розрахунок інтегрального показника, котрий характеризує ефективність співставлення ресурсів, взаємодії аграрного підприємства з підприємствами, які входять до агропромислового комплексу, та підприємствами, організаціями установами, які утворюють ринкову інфраструктуру; співставлення отриманих даних з даними інших підприємств або з даними підприємства, яке аналізується в іншому періоді;

розробка та оцінка альтернатив (варіантів стратегій) у

короткостроковому, середньостроковому довгостроковому періоді.

В рамках стратегічної діагностики А.В. Завгородня [30, с. 46] виділяє діагностику фінансово-господарського положення, що включає, перш за все, аналіз стратегічної позиції підприємств на ринку. Для цього застосовують спеціальні методи, найпоширеніші з яких, – SWOT-аналіз та конкурентний аналіз. Оперативна діагностика діяльності підприємств служить базою для ухвалення поточних, оперативних управлінських рішень. Вона відстежує і оцінює ключові сфери діяльності підприємств і перш за все аналізує фінансовий стан, безбитковість, матеріальні і інформаційні потоки, оцінює ризик і формує комплекс рекомендації, які забезпечують ефективне управління ризиками.

В.Ш. Рапопорт [74, с. 98-102] визначає аналітичні, експертні та імітаційні методи діагностики розвитку агропродовольчої сфери. Виходячи з цього слід розрізнити аналітичну, експертну та імітаційну діагностику. Аналітична діагностика – це процес встановлення діагнозу за допомогою безконтактних методів з використанням інформації та методів комплексного аналізу, типологій. Експертна діагностика базується на інформації для цілей діагнозу, отриманій під час безпосереднього контакту при здійсненні соціально-економічних опитувань, використовуючи експертні методами в процесі дослідження. Застосування імітаційного підходу надає можливість отримати дані про об'єкт діагнозу шляхом імітаційного моделювання незважаючи на складність моделювання комплексного розвитку виробництва в агропродовольчій сфері.

Для діагностики стану і наступного прогнозування напрямків розвитку, С.А. Єрохін [27, с. 13-17], пропонує використовувати експертні методи досліджень:

об'єктів, розвиток яких або повністю, або частково не піддається наочному опису або математичній формалізації;

в умовах відсутності достатньо представницької і достовірної статистики по характеристиках об'єкту;

в умовах великої невизначеності середовища функціонування об'єкту, ринкового середовища;

у випадках, коли або час, або засоби, що виділяються на прогнозування і ухвалення рішень, не дозволяють досліджувати проблему із застосуванням формальних моделей;

відсутні необхідні технічні засоби моделювання, наприклад, обчислювальна техніка з відповідними характеристиками;

у екстремальних ситуаціях.

Отже, експертні оцінки широко застосовуються в практиці техніко-економічного аналізу, оскільки вони дозволяють отримати порівняно надійну, а іноді і єдино можливу інформацію.

В своїх працях Л.О. Лігоненко [57, с. 56] рекомендує для діагностики використовувати як окремі моделі так і сукупність моделей та методик. Також вона пропонує ряд галузевих і тематичних методик, таких як – фундаментальна діагностика, прогнозування банкрутства, аналіз підприємств різних галузей (сільського господарства, переробних та підприємств харчової промисловості, промислових підприємств тощо). Економічні моделі дозволяють виявити особливості функціонування об'єктів галузі і на основі цього передбачати майбутню поведінку об'єкту при зміні яких-небудь параметрів.

А.П. Колесніков і А.А. Татуєв [43] моделі, що використовуються в діагностиці, поділяють на: макро- і мікроекономічні; теоретичні і прикладні; оптимізаційні і рівноважні; статичні і динамічні.

Метод інтегральної (факторної) моделі передбачає побудову математичної оцінки сукупності індикаторів залежно від їхньої значущості для моделі, тобто він має на меті створення та дослідження динаміки інтегрального показника, побудованого на чітко обумовленому механізмі математичних залежностей в межах визначених груп показників.

Найбільш відомою та найбільш поширеною є модель Альтмана («Z-оцінка»), яка має на меті діагностику загрози банкрутства залежно від

співвідношення чистого обігового капіталу, відношення накопиченого прибутку до активів, рентабельності активів, відношення ринкової вартості всіх простих та привілейованих акцій, оберненості активів. П'яти-факторна модель в подальшому була доповнена та доопрацьована самим дослідником. Він розширив та удосконалив її, і в подальшому розрахунок проводився за сімома факторами:

- динаміка прибутку;
- вартість активів підприємства;
- рентабельність активів;
- коефіцієнт покриття процентів;
- відношення накопиченого прибутку до активів;
- коефіцієнт поточної ліквідності;
- частка власних коштів у пасивах.

До методів інтегральної діагностики належить також модель Бівера, яка розглядає залежність між рентабельністю активів, часткою залучених коштів у пасивах, коефіцієнтом поточної ліквідності, часткою чистого обігового капіталу в активах, коефіцієнтом співвідношення між сумою чистого прибутку та амортизації до залучених коштів. До методів діагностування шляхом інтегральної моделі можна також віднести моделі Фулмера, Спрінгейта, Сайфуліна, Кадикова та інших дослідників [9].

Отже, сутність методу інтегральної факторної моделі полягає в тому, що для діагностики певного тренду задається шкала значень, які мають відповідати тому чи іншому прогнозованому значенню — якісній оцінці. Прогнозоване значення являє собою чисельне значення, яке отримане як співвідношення факторів, зважених за їхньою значущістю. Значущість факторів та їхній склад, визначаються емпіричним шляхом — шляхом дослідження певної кількості підприємств, якісний стан яких у досліджуваний період відповідає спектру шкали значень.

Н.М. Чернікова [106] акцентує увагу на рейтинговій діагностиці, яка передбачає побудову ієрархічної системи рейтингів, для того щоб відобразити

взаємозв'язок між об'єктами за певними принципами та встановлюють якісне відношення переваги і визначають їх позицію в межах ранжируваного ряду. При поєднанні різних характеристик та властивостей складних соціально-економічних процесів в єдиний інтегральний показник, рейтинги забезпечують методологічну єдність усіх складових компонентів системи і дають можливість однозначно оцінювати різні аспекти діяльності органів державного управління та об'єктів господарювання.

Підхід, пов'язаний із ранжуванням певних об'єктів (країн, регіонів, напрямків економічної діяльності, підприємств, видів продукції тощо) за певними ознаками у загальній їх сукупності, на думку О.І. Кулинич [52, с. 231], означає перехід від певної множини ознак, які характеризують цей об'єкт, до однієї максимально інформативної оцінки. У методичному відношенні складність подібної оцінки полягає в одержанні такого узагальнюючого показника, за допомогою якого можна найбільш раціональним способом об'єднати різноманітні за формою і змістом показники в один – синтетичний (комплексний).

У широкому розумінні діагностика це галузь знань про способи виявлення діагнозу базуючись на дослідженні характеристик об'єкта. Використання діагностики соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери дозволяє встановити системи пропорцій та визначення напрямків забезпечення ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва у збалансованому стані. Діагностика також дозволяє запобігти конфліктів під час взаємодії суб'єктів ринку та ефективніше використовувати власні сили та ресурси підприємства.

Результатом діагностики має бути діагноз, тобто визначення та описання майбутнього перспективного стану моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, на підставі якого розраховуються загальні та локальні стратегії сталого розвитку. Як галузь знань діагностика містить теорію та методи організації процесів діагнозу, а також принципи побудови засобів діагнозу, класифікацію можливих відхилень характеристик

сталого розвитку сільськогосподарського виробництва з використанням обслуговуючої кооперації. Діагностика стратегічних моделей сталого розвитку сільськогосподарського виробництва повинна проводитися з урахуванням: підходу до визначення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та розміру господарств.

Дослідження найбільш поширених підходів, які використовуються для діагностики соціально-економічного розвитку дало змогу визначити основні тенденції і закономірності, та дозволило окреслити ряд важливих вимог, які стосуються процесу діагностики. Це дало змогу визначити ключові умови, яким має відповідати методика діагностики соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери:

1. З урахуванням визначених методичних підходів що стосуються оцінки соціально-економічного розвитку країн, території, регіону та суб'єктів господарювання різних масштабів. Зазначений критерій використовується як для визначення проміжних показників для діагностики, так для розрахунку результуючих комплексних показників. Враховуючи міждисциплінарний характер методології, пов'язаної з дослідженням соціально-економічного розвитку, доцільним є застосування кількісних та якісних показників для проведення оцінки. Це потребує застосування інструментарію порівняння та систематизації якісних та кількісних показників, що визначають рівень соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання для забезпечення коректного порівняння діяльності суб'єктів. Досить часто для такого розу розрахунків використовується індексний метод, методи комплексних показників, вагових коефіцієнтів або бальних оцінок з урахуванням певних критеріїв.

2. Розгляд багатоаспектного поняття повинен забезпечити комплексний характер враховуючи структуру та особливості соціально-економічного розвитку. Потрібно оцінити параметри і особливості економічного розвитку соціально-економічних систем, що характеризуються кількісними показниками, наприклад у грошовій фрпмі. Також потрібно провести оцінку

ефективність та визначити систематичність реалізації соціально орієнтованих програм для забезпечення залучення широкого кола осіб з метою підтримки ефективної економічної діяльності для забезпечення їх добробуту та підтримки розвитку агропродовольчої сфери.

3. Мати чітка картину сучасних аграрних суб'єктів господарювання України. Особливо стосовно розширення масштабів діяльності, їх розширення та перетворення на транснаціональні компанії головним показником суб'єктів господарювання виступає рівень глобалізації, що демонструє міру присутності на міжнародних ринках та обсяги міжнародних інвестицій.

4. Забезпечити застосування відкритих джерел інформації яка стосується діяльності аграрних підприємств. Велика кількість аграрних підприємств є «квазіутвореннями» («мають єдиного власника, здійснюють координацію власної діяльність, проте не є юридично об'єднаними» [3]), у багатьох підприємств відсутня консолідована звітність, що створює перешкоди на шляху проведення ефективної діагностики, особливо що стосується оцінки заходів пов'язаних із реалізацією сучасних управлінських підходів. Достатні обсяги інформації для повноцінної діагностики забезпечують суб'єкти господарювання (переважно агрохолдинги), по яких відбувається котирування акцій на міжнародних фондових біржах, адже це вимагає від них підготовку детального звіту стосовно операційних та фінансових результатів їх діяльності, крім того необхідним є звіти які стосуються сталого розвитку або соціальної корпоративної відповідальності. Їх підприємства мають розміщувати у відкритому доступі.

Оцінку комплексного показника соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери можна представити у вигляді послідовності, яка складається з наступних етапів:

1. Підготовчий:
 - визначення, опис чи уточнення основних елементів що визначають розвиток агропродовольчої сфери;
 - встановлення набору показників, які доцільно використати при

оцінці елементів соціально-економічного розвитку;

- формування шкали оцінювання визначених показників, що використовуються для оцінки соціально-економічного розвитку.

2. Розрахунковий:

- визначення об'єкту оцінювання;
- визначення часткових показників пов'язаних з соціально-економічним розвитком;
- проведення оцінки визначених вище показників соціально-економічного розвитку;
- визначення комплексного показника рівня соціально-економічного розвитку:

$$K_{\text{СЕР}} = \alpha_1 * K_{\text{ЗІР}} + \alpha_2 * K_{\text{І}} + \alpha_3 * K_{\text{РЛК}} + \alpha_4 * K_{\text{СР}}, \quad (2.1)$$

де $K_{\text{СЕР}}$ – комплексний показник, що характеризує соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери;

$\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ – коефіцієнти вагомості по відповідних компонентах;

$K_{\text{ЗІР}}$ – комплексний показник, що характеризує зростання і розвиток агропродовольчої сфери;

$K_{\text{І}}$ – комплексний показник що характеризує інклюзивність і розвиток (інклюзивності бізнес-моделі) агропродовольчої сфери;

$K_{\text{РЛК}}$ – комплексний показник що характеризує розвиток людського капіталу агропродовольчої сфери;

$K_{\text{СР}}$ – комплексний показник що характеризує стійкості розвитку агропродовольчої сфери.

3. Аналітичний:

- діагностика розвитку агропродовольчої сфери;
- формування стратегічних напрямків та розробка механізмів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

На наш погляд проведення комплексної діагностики соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери слід згрупувати в такому

вигляді .

1. Зростання та розвиток агропродовольчої сфери – характеризує успішність соціально-економічної системи стосовно поліпшення фінансових результатів, підвищення фінансової стійкості, розширення масштабів власної діяльності враховуючи власну конкурентоспроможність.

2. Інклюзивність бізнес-моделі розглядається як основа довгострокового зростання та розвитку при реалізації ефективних механізмів взаємодії із стейкхолдерами на базі принципів справедливості, партнерства та солідарності.

3. Розвиток людського капіталу – реалізація політика соціально-економічних систем по відношенню до оплати праці працівників з метою підтримки належного рівня добробуту завдяки реалізації соціальних гарантій.

4. Стійкість розвитку – впровадження інноваційних підходів в управлінні з використанням стратегій сталого розвитку на основі системності та цілеспрямованості соціально-економічних систем.

В межах кожної групи комплексного показника соціально-економічного розвитку нами встановлено проміжні показники (Рис. 2.8).

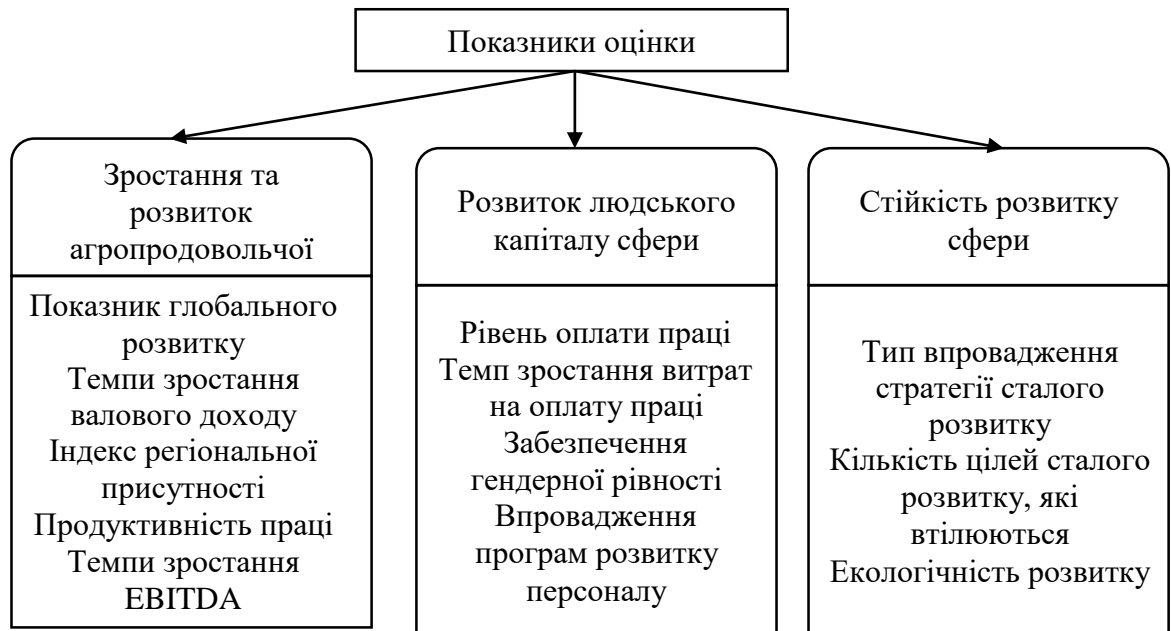

Рис. 2.8. Показники оцінки соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: узагальнено автором.

Обсяги сплати податків і амортизаційних відрахувань (ЕВІТДА), темпи росту валового доходу, прибутку до відрахування відсотків, показує динаміку росту фінансових результатів агропродовольчої сфери які свідчать про успішність наявної бізнес-моделі.

На нашу думку, потрібно провести визначення середнього темпу росту визначених показників, за період не менше 3-х років з метою опису фінансових результатів у динаміці.

Слід відмітити, що важливою проблемою оцінки рівня соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери часто є відсутність у практиці управління єдиної сукупності показників, за допомогою яких можна було б комплексно охарактеризувати стан зазначеної сфери з подальшим розрахунком інтегрального показника. Також важливим є вибір окремих економічних показників та встановлення кореляції між ними.

Показники економічного розвитку дозволяють визначити результативність реалізації основних виробничих чинників: виробництво продукції на 1 га, прибуток на 1 га, фондвіддача, фондомісткість, матеріаломісткість, продуктивність праці тощо.

До показників які характеризують рівень та якість життя населення можна віднести наступні: рівень освіти; середня тривалість життя; тривалість робочого дня; рівень забезпеченості житлом, наявність закладів культури, освіти та охорони здоров'я; забезпеченість лікарями, педагогами на 1000 осіб; денного бюджет населення; середня заробітна плата тощо.

Проаналізувавши рівень економічного розвитку країни, слід відмітити важливу роль галузевої структура економіки, зокрема, ознакою високого рівня розвитку економіки є перевага галузей, які створюють більшу додану вартість (виготовляють продукцію кінцевого споживання). На основі зазначеного можемо виділити головні критерії якості соціально-економічного розвитку:

стійкість розвитку (довготривалий соціально-економічний розвиток);

оптимальність розвитку (пропорційність зростання різних галузей національної економіки);

економічність розвитку (загальні витрати суспільних ресурсів для забезпечення приросту ВВП);

екологічна ефективність розвитку (зменшення викидів шкідливих речовин);

соціальна результативність розвитку (обсяг споживчих товарів в прирості ВВП).

Аналіз існуючої системи соціально-економічних показників, виявив наступну закономірність – результатом розвитку економічних параметрів є позитивна динаміка кількісної та якісної зміни соціально-демографічних показників. Так, валова додана вартість і темпи росту виробництва впливають на розмір середньомісячної номінальної оплати плати. Тобто рівень розвитку економічних показників лежить в основі формування соціальних та демографічних показників розвитку.

Наведений вище перелік показників не є вичерпним, в сучасних реаліях використовуються показники, які відображають економічний розвиток: вартість основних та оборотних засобів; обсяг інвестицій в основний капітал, частка іноземних інвестицій; виробництво продукції промисловості та сільського господарства; фінансові результати; індекси споживчих цін, цін промислової та сільськогосподарської продукції; валова додана вартість; співвідношення експорту-імпорту товарів та послуг; обсяги роздрібного товарообороту [31].

В сучасних динамічних умовах ефективне функціонування агропродовольчої сфери має орієнтуватися на довготривалу перспективу, використовуючи наявний потенціал при нарощуванні обсягів виробництва, забезпечуючи належний рівень економічної та продовольчої безпеки країни. Це спонукає до пошуку нових моделей розвитку агропродовольчої сфери для забезпечення населення продовольством, а суміжних галузей сировиною.

Дослідження методичних підходів, які пропонуються застосовувати для оцінки соціально-економічного розвитку [38; 54; 68; 109], показали, що сьогодні використовуються різноманітні методичні підходи. Це

обумовлюється різними цілями, які ставилися під час проведення оцінки. Переважна більшість досліджених методичних підходів передбачають розрахунок інтегрального показника сталого розвитку, інші базуються на дослідженні системи часткових показників. Звертає на собі увагу і те, що майже всі представлені методики ґрунтуються на концепції сталого розвитку ООН, а саме: виділяють соціальну, економічну та екологічну складові (й рідше враховуються інституціональна, політична та інші складові) з деякими відмінностями у структурі компонентів та кількості часткових показників, що їх характеризують. А ось побудова інтегрального показника сталого розвитку здійснюється різними способами: за допомогою розрахунку середніх арифметичних та геометричних величин або із застосуванням більш складного математичного апарату. Також, багато представлених методик мають перевантажену систему часткових показників, або таких, які не відповідають системі національної статистики, що створює мультиплікативний ефект та ускладнює проведення оцінки в динаміці.

Висновки до розділу 2

1. В процесі дослідження системні параметри розглядаються в якості характеристики об'єктів, які зумовлюють їх існування як цілісної системи. Уявлення стосовно базисних системних параметрів формується за допомогою категоріального апарату теоретико-системних досліджень, при цьому основну увагу слід зосередити на характеристиці системних закономірностей, які формують основні групи системних параметрів.

2. За результатами досліджень держава в межах соціально-економічних відносин забезпечує регулювання економічного розвитку через такі інструменти як законодавство, податки, ліцензування, патентування, субсидування тощо. Через зворотній зв'язок економічна система забезпечує податкові надходження до бюджетів всіх рівнів, формує внутрішній валовий продукт та національне багатство країни. В

межах державно-соціальних відносинах відбувається гарантування населенню соціального захисту, надання соціального забезпечення та гарантії, що в підсумку формують соціальну стабільність країни.

3. Доведено, що соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери включає три напрямки (економічний, екологічний та соціальний розвиток), спрямований на забезпечення балансу в межах соціальних та екологічних критеріїв при підтримці економічної ефективності господарській діяльності. Розглядаючи соціальну складову, слід зазначити що вона спрямована на формування відповідного рівня забезпеченості матеріальними та нематеріальними благами. Екологічна складова забезпечує мінімізацію шкоди навколишньому середовищу, і спрямована на перехід до ширшого використання відновлювальних ресурсів, впровадження інноваційних технологічних рішень, які забезпечують мінімізацію негативного впливу на природу.

4. Визначено, систему соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери слід розглядати як середовище взаємодії п'яти ключових суб'єктів у контексті розбудови суспільної інклюзії: держави, громад, великого бізнесу, малих та середніх агропродовольчих підприємств, та громадяни, які проживають в межах сільських територій та сільсько-міських агломерацій. Саме громадяни визначені в якості ключових суб'єктів запропонованої системи, та одночасно головним об'єктом піклування, що впливає із ключової мети соціально-економічної концепції розвитку – забезпечення їх добробуту.

5. Обґрунтовано, детерміністським підходи стосовно еволюційного розвитку агропродовольчої сфери повинні бути змінені на синергетичні підходи стосовно функціонування агропродовольчої сфери як системи. Обґрунтовано концептуальний підхід до агропродовольчої сфери як макроекономічної системи, що, по-перше, взаємодіє із зовнішнім середовищем шляхом функціонування матеріальних потоків, які генеруються в сільському господарстві, трансформуються у процесі виробництва

продовольства та його розподілу (доведенні до споживача через оптову та роздрібну торговельну мережу), по-друге, передбачає підхід до розвитку агропродовольчої сфери з урахуванням точок біфуркації. Досліджуючи якісні зміни агропродовольчої сфери, нами встановлено, що зміни, які здійснюються в межах точок біфуркації (новий тип економіки, зміна форм власності, економічні кризи), визначаються зміною атракторів. Досліджуючи останні, особливу увагу потрібно звернути на курс валют, зміни якої відбуваються під впливом експортно-імпортних операцій та суттєво впливають на рівень ефективності агропродовольчої сфери. Доведено, що реалізуючи необхідні інституціональні засади, можна забезпечити перехід агропродовольчої сфери до стійкого атрактора.

6. Доведено, що звуження та територіальна локалізація соціально-економічної депресивності в сільській місцевості реалізується завдяки збалансованому розвитку соціально-економічних систем, і виступає в якості сфери соціальної відповідальності центральної державної, регіональної та місцевої влади. Відповідальний підхід до реалізації зазначених функцій забезпечує створення необхідного базису для впровадження інноваційних форм та напрямів соціально-економічного розвитку сільської місцевості, завдяки трансформації управління для забезпечення благополуччя місцевого населення. На державному рівні це виступає передумовами формування та реалізації концепції та стратегії соціально-економічного розвитку сільської місцевості України, що має відбуватися враховуючи територіальну реформу в Україні з використанням ретродового світового досвіду забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку.

7. Визначено, що агропродовольча сфери в межах технологічного розвитку передбачає пришвидшення трансформації науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок у нові технологічні рішення, машини, обладнання, товари, нові форми організації праці та підходи до управління. Слід відмітити, що інноваційний процес стосовно сільського господарства, як складової агропродовольчої сфери, має ряд специфічних особливостей:

регіональних, галузевих, функціональних, технологічних та організаційних. Водночас на інноваційну модернізацію агропродовольчої сфери здійснюють вплив умови та параметри, що мають як позитивне, так і негативне спрямування.

8. Провівши аналіз існуючої системи соціально-економічних показників, виявлено наступну закономірність – результатом розвитку економічних параметрів є позитивна динаміка кількісної та якісної зміни соціально-демографічних показників. Так, валова додана вартість і темпи росту виробництва впливають на розмір середньомісячної номінальної оплати плати. Тобто рівень розвитку економічних показників лежить в основі формування соціальних та демографічних показників розвитку.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Акимова Т.А. Теория организации. Москва: ЮНИТИ, 2003. 367 с.
2. Амбросов В.Я., Онегіна В.М. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України у СОТ. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 16-18.
3. Андрійчук В. Г., Сас І. С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти: монографія. Київ: КНЕУ, 2017. 303 с.
4. Базиліук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 5-12.
5. Балановська Т.І., Федірець О.В., Іванова Т.С. Роль інноваційної діяльності у забезпеченні конкурентоспроможності продукції сільського господарства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Вип. 102. Х.: ХНТУСГ, 2010. С. 174-182.
6. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Загальна економічна

теорія. Спеціальна економічна теорія. Київ: Ніка-Центр; Ельга, 2002. 527 с.

7. Бекетов Н.В. Бифуркационная природа экономических кризисов и социальных катастроф [Электронный ресурс]. *Теоретический журнал «Credo new»*. 2009. Ресурс доступа : <http://credonew.ru/content/view/798/61/>.

8. Бичкова Н.В. Стійкість розвитку сучасної корпорації в контексті системно-синергетичного підходу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. №3. Т. 2. С. 90-93.

9. Біла С.О., Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Жук В.І. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт. доп. за ред. С.О. Білої. К.: НІСД, 2011. С. 23-24.

10. Білошкурський М.В. Деякі особливості діагностики кризового стану підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. №3 (45). С. 85-89.

11. Бланк И.А. Управление прибылью. К.: Ника-центр – Эльга, 1998. 364 с.

12. Бойко-Бойчук Л. Методика синергетичного аналізу соціально-політичних систем (теоретичний аспект). *Людина і політика*. 2004. №4(34). С. 92-105.

13. Большой толковый социологический словарь / Д. Джери, Дж. Джери. У 2-х томах. Т. 2. Москва: АСТ, Вече, 1999. 528 с.

14. Буркинский Б.В., Степанов В.Н., Заричков С.К. Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития. Одеса: Фенікс, 2005. 575 с.

15. Васильєва Н.К. Математичні моделі інноваційного розвитку в аграрній економіці: монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДАУ, 2007. 348 с.

16. Воронкова В.Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 36. С. 26-47.

17. Гевлич Л.Л. Стратегічна діагностика підприємства: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2007. 199 с.

18. Геттинг Б. Предприятие как продуктивная социальная система.

Экономические отношения. 2012. №1 (3). С. 34–45.

19. Грабар І.Г. Синергетика економічних систем: навч. посібник / [І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк та ін.]. Житомир: ЖДТУ. 2003. 244 с.

20. Губені Ю.Е. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*. 2006. №11. С. 18-27.

21. Гудзинський О.Д., Козловський С.В., Герасименко Ю.В. Комплексна оцінка інвестиційного клімату сільського господарства районів Вінницької області. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2007. №4 (43). С.28-37.

22. Дідух С.М. Агропромислові холдинги в контексті інклюзивного розвитку. *Держава та регіони*. Серія: Економіка та підприємництво. 2020. Вип.2 (113). С. 113-116.

23. Економічна енциклопедія: в 3 т. / Редкол. С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Т.1. Київ: ВЦ «Академія», 2000. 864 с.

24. Економічна теорія: Політекономія: [підручник] / за ред. В.Д. Базелевича. Київ: Знання-Пресс, 2006. 581 с.

25. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 рр. / Мінагрополітики України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025>

26. Єрмак С.О. Дескриптивні характеристики інклюзивного зростання як інноваційного вектора соціально-економічного розвитку країни. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 8-14.

27. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). К.: Світ знань, 2002. 528 с.

28. Жмайлов В.М. Адаптивний підхід в системі управління сільськогосподарськими підприємствами. *Вісник Сумського НАУ, серія «Економіка та менеджмент»*. № 4 (28) 2008. С. 87-91.

29. Заболотний Г. М. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): Навч. посіб. Вінниця: Вид. відділ ВДАУ. 2006. 395 с.

30. Завгородняя А.В. Диагностика и моделирование фирмы. СПб.:

СПбГУЭФ, 1999. 300 с.

31. Законодательство Украины. *Правовая серия «Инфодиск»*. 2005.
URL: www.infodisk.com.ua.
32. Земитан Г. Методы прогнозирования финансового состояния организации [Электронный ресурс]. Управление 3000, Режим доступа: <http://www.bizoffice.ru>.
33. Зеркалов Д.В. Проблемы екології сталого розвитку: монографія. Київ: Основа, 2013. 430 с.
34. Зось-Киор Н.В., Ковнеров А.В. Определение приоритетов в реализации концепции устойчивого развития. *Збірник наукових праць ДонДУУ: «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища»: Серія «Економіка»*. Том XI, випуск 156. Донецьк, 2011. С. 16-22.
35. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія /Шубравська О.В. та ін. ; за ред. О.В. Шубравської. Київ: НАН України, Інститут економіки та прогнозування, 2012. 496 с.
36. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). Москва: Политиздат, 1974. 328 с.
37. Касич А.А. Управління адаптацією організаційно-економічних форм підприємств в сучасних умовах: дис. ... канд. екон. наук.: 08.00.04. Київ, 2001. 129 с.
38. Катан Л. І. Економічне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери: монографія. Суми: Видавництво «Довкілля», 2012. 415 с.
39. Кирилов Ю.Є. Методологічні орієнтири розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 104-107.
40. Клейнер Б.Г., Татуев А.А. Эконометрическое моделирование функционирования предприятия в рыночной среде. *Предприятие в условиях рыночной адаптации*. М.: ЧЭМИ РАН, 1996. С. 8-32.
41. Кожем'якіна О. М. Принцип справедливості у економіці довіри: аксіологічні детермінанти соціальної взаємодії. *Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освіти в умовах формування*

сучасного суспільства: монографія / за заг. ред. Іщенко М. П., Пантелєєвої Н. М., Руденка І. І. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2017. 473 с.

42. Козак Л. В. Формування стратегій позиціонування продукції аграрних підприємств на вітчизняному та світовому ринках. Острого: Вид-во Нац. університету «Острозька академія», 2015. 494 с.

43. Колесников А.П. Методические подходы к построению оптимизационных производственно-инвестиционных моделей развития агробизнеса. *Функциональная стратегия развития АПК: исследование, проблемы, предложения*. Ростов-на-Дону: Росиздат, 2000. С. 94-117.

44. Колодійчук В.А. Ефективність логістики зерна та продуктів його переробки: монографія. Львів: Український бестселер, 2015. 574 с.

45. Костырко Л.А. Диагностика потенциала финансово-экономической устойчивости предприятия: монография. Харьков: Фактор, 2008. 327 с.

46. Крапивенский С.Э. Социальная философия: учебник. [3-е изд., испр. и доп.]. Волгоград: Комитет по печати, 1996. 352 с.

47. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування: монографія. Луцьк: ЛДТУ, Надстир'я, 2007. 260 с.

48. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3–13.

49. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией. М.: Русская деловая литература, 1998. 768 с.

50. Крупка М.І., Островерх П.І., Ревергук С.К. Основи економічної теорії: підручник. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: Атіка, 2001. 344 с.

51. Крючков А.Ф. Анализ методик прогнозирования кризисной ситуации коммерческих организаций с использованием финансовых индикаторов, 2002. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-2/krukov.shtml>.

52. Кулинич О.І. Економічна статистика. Хмельницький: Поділля. 2000. 286 с.
53. Кульчинський Б.В. Сучасні економічні системи: [навчальний посібник]. Львів: Афіша, 2004. 279 с.
54. Купінець Л. Є., Ковальчук С. Я. Економічна оцінка сталого розвитку аграрних відносин. *Економічні інновації. Організаційно-управлінські інновації у природокористуванні та ресурсозбереженні*: зб. наук. праць. Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2009. Вип. 37. С. 176-180.
55. Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов. Москва: Академический Проект, 2004. 320 с.
56. Лебедева О.А. Особливості соціальної спрямованості економічного розвитку України. *Економіка та держава* № 3/2014. С. 101-103.
57. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. К., 2001. 312 с.
58. Лозинська Т.М. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / Т.М. Лозинська, П.М. Макаренко, В.І. Аранчій, О.В. Дорофєєв, О.В. Федірець. за заг.ред. Т.М. Лозинської. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 172 с.
59. Лузан Ю.Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 22-29.
60. Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління / за ред. Е.М. Лібанової; відп. за вип. О.В. Макарова, Т.А. Заяць ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К.: Академперіодика, 2020. 354 с.
61. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режим, інструменти: монографія. Донецьк: ДонНТУ, 2006. 668 с.
62. Майстро С.В. Теоретико-методологічні аспекти глобалізації та її вплив на державне регулювання аграрного ринку. URL:

<http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07msvrrar.htm>

63. Макаренко П.М. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: монографія. Київ: «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. 636 с.

64. Маренич Т.Г. Трансформаційна динаміка та механізми економічного регулювання агроформувань (питання теорії, методології, практики): монографія. К.:ННЦ ІАЕ, 2005. 454 с.

65. Мельник А.Ф., Васіна А.Ю., Желюк Т.Л., Попович Т.М. Національна економіка. К.: Знання, 2011. 463 с.

66. Менеджмент та маркетинг інновацій: монографія / за заг. ред. С.М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. 616 с.

67. Мікула Н.А., Шахраюк-Онофрей С.І. Факторні впливи на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 237-246.

68. Нікончук В. М. Методичні підходи до оцінки сталого розвитку аграрного підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL : <http://www.economy. nauka. ua/ op.= 1&z = 1719>.

69. Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС. *Бібліотека Всеукраїнської економічної ліги. Серія «Європейська інтеграція»*. Київ: Аспект-поліграф, 2016. № 7 (151). 35 с.

70. Основи економічних знань: навч. посібник / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін [2-е вид., перероб. і доп.]. Київ: Вища школа, 2002. 544 с.

71. Павлов О.І., Дідух С. М., Кушнір О.І. Світоглядні засади інклюзивного розвитку агропродовольчих холдингів. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 50. С. 161-169.

72. Панчишин С.М. Макроекономіка: [навчальний посібник] Київ: Либідь, 2001. 614 с.

73. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми: монографія. Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ, 2009. 352 с.

74. Рапопорт В.Ш. Диагностика управления (Практический опыт и

рекомендации). М.: Экономика, 1998. 127 с.

75. Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Глобалізація і продовольство: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 632 с.

76. Саблук П.Т., Карич Д.Я., Коваленко Ю.С. Основи організації сільськогосподарського ринку. Київ: ІАЕ УААН, 2002. 190 с.

77. Самуельсон П.А. Экономика: в 2 т. Т.1. М.: НПО «Алгон» ВНИИСИ. 1992. 333 с.

78. Свидерский В. И. О философском осмыслении современности. *Философские науки*. 1990. № 5. С. 100-103.

79. Селиванов А. И. Основы теории старения машин. Москва: Прогресс, 1971. 124 с.

80. Сідляр О.І. Складові сталого розвитку аграрного сектора економіки. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3561>

81. Словарь по географии [Электронный ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике. Режим доступа : <http://dic.academic.ru/>.

82. Соколовская М.Б. Реструктуризация предприятия и формирование механизмов его адаптации. *Экономическая кибернетика: системный анализ в экономике и управлении*. СПб: СПбГУЭФ, 2001. Вып. 3. С. 62-65.

83. Социально-экономическая система [Электронный ресурс] // Википедия. Свободная энциклопедия. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

84. Социологический энциклопедический словарь / ред. Г. Осипов. Москва : НОРМА, 2000. 488 с.

85. Социология: словарь / В.И. Добренков, А.И. Кравченко. Москва: Социологический факультет МГУ им М. В. Ломоносова, 2004. 768 с.

86. Социология: Энциклопедия / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. Минск: Книжный Дом, 2003. 1312 с.

87. Статистичний класифікатор України «Класифікація інституційних

секторів економіки України (KICE)» [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України (введений в дію з 01.01.2015 р.). Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk>.

88. Сурмін Ю.П. Словник системного аналізу в державному управлінні / [Ю.П. Сурмін, Л.Г. Штика, В.Д. Бакуменко, Л.М. Гогіна]. Київ: Вид-во НАДУ, 2007. 148 с.

89. Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

90. Ткаченко В.А., Чимшит С.И. Социально-экономические системы: сущность и механизм управления. *Вісник економічної науки України*. 2004. №2. С. 38–48.

91. Уманців Ю.М., Міняйло О.І. Механізм економічної політики: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 436 с.

92. Федірець О.В., Безручко Ю.О., Шихалієва А.Т. Оцінювання стану стратегічного управління підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2015. № 1 (8). Т. 1. С. 310-315.

93. Федірець О.В., Воронько Т.В., Журавель М.О. Сучасні проблеми екології та розвиток збалансованого природокористування. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(4) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 211-218.

94. Федірець О.В., Гордівська А.С., Дековець К.О. Чинники впливу на управління матеріально-технічним забезпеченням виробництва. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2019. № 2. С. 190-197.

95. Федірець О.В., Даценко О.В., Кекало Є.О. Стратегічні аспекти управління матеріально-технічними ресурсами підприємства. *Економічний простір*. Дніпро, 2021. № 166. С. 69-73.

96. Федірець О. В. Енергетичний аналіз в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2018 році*. Полтава, ПДАА, 16-17 травня 2019 року. С. 31-32.

97. Федірець О.В., Івко Ю.В., Дяченко А.В. Особливості управління витратами в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2016. 165-172 с.

98. Федірець О.В., Сазонова Т.О., Манич Н.М. Структурна характеристика ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. Одеса, 2020. № 45. С. 142-146.

99. Федірець О.В., Сазонова Т.О. Стратегічний набір як ефективний інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємств. *Економічний розвиток: Теорія, методологія, управління. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Будапешт-Прага-Київ, 2016. С. 245-253.

100. Федірець О.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»*. Полтава: ТОВ «Сімон», 2020. С. 241-243.

101. Федірець О. В. Оцінювання організаційної ефективності в процесі стратегічного управління. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (10). Полтава : ПДАА. 2015. С. 287-295.

102. Федірець О.В. Чинники формування витрат в аграрних підприємствах. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Бізнес-адміністрування в агропромисловому комплексі: напрями, проблеми, перспективи»* (м. Полтава, 11 листопада 2016 року). С. 45-47.

103. Феленко А.В. Проектування сільськогосподарських підприємств ринкового типу. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: кол. монографія у 4 ч. За ред. П.Т. Саблука. К.: ІАЕ, 2001. Ч.2. С. 81-83.

104. Чепік-Трегубенко О.С., Єнін М.Н., Наливайко Л.Р. Соціальна система. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Соціальна система> (дата звернення: 21.08.2020).

105. Червен І.І., Шибаніна О.В. Основні напрями оптимізації обсягів виробництва вітчизняної продукції. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*.

2007. № 2 (40). С. 3-10.

106. Чернікова Н.М. Розробка стратегічних моделей комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва. *Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету: Економічні науки*. № 51 (74). Луганськ: ЛНАУ, 2005. С. 131-136.

107. Шкуркіна В.М. Методологічні засади менеджменту соціокультурної діяльності. *Вісник ХДАК*. 2010. Вип. 29. С. 226-235.

108. Шубравська О.В. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія. Київ: НАН України, Інститут економіки та прогнозування, 2012. 496 с.

109. Шубравська О.В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери. *Економіка АПК*. 2005. № 12. С. 15-20.

110. Organic Farming Statistics: Organic agriculture world-wide and in Europe. *Research Institute of Organic Agriculture (FiBL)*. 2017. URL: <http://www.fibl.org/en/themes/organic-farming-statistics.html>

111. Roseboom J. Adopting an Agricultural Innovation System Perspective: Implication for ASARECA'S strategy. *ASARECA Strategic Planning Paper*. 2004. №7. 14 p.

112. Spielman D.J. Innovation Systems Perspectives on Developing-Country Agriculture: A Critical Review. *ISNAR Discussion Paper*. 2005. № 2. P. 10-40.

113. Fedirets O. Formation of an anti-crisis program of enterprises. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»*. Полтава: РВВ ПДАА, 2017. С. 116–118.

114. Fedirets O., Ostashova V., Sazonova T. Assessments of business activity and efficiency of the enterprise in the system of economic security. *Security management of the XXI century : national and geopolitical aspects* : collective monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague. Nemoros s.r.o. 2021. Czech Republic. P. 183-190.

115. Fedirets O. Management of the development of agricultural resources use. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects*: collective monograph in edition I. Markina (issue 2). Prague. Nemoros s.r.o. 2020. Czech Republic. P. 297-303.

116. Fedirets O. Resource management in agriculture. *Works of the international scientific-practical conference «Modern trends and prospects for the development of national economies under the challenges of the world pandemic»*. Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. C. 218-221.

117. Fedirets O., Ustik T. The strategy of innovation support for agrarian enterprises as an element of technological safety. *Security of the XXI century: national and geopolitical aspects* [collective monograph]. in edition I. Markina. Nemoros s.r.o., 2019. – P. 333-338.

118. Zos-Kior M., Shkurupii J., Hnatenko I., Fedirets O., Shulzhenko Iryna, Rubezhanska Viktoriia. Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10. 1. 571-583.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

3.1. Трансформація розвитку агропродовольчої сфери в сучасних умовах

Досліджуючи проблематику розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи з позицій комплексного, інституційного та структурного підходів, доцільно простежити трансформацію даної системи враховуючи процес становлення складових частин даного складного механізму – елементів, що мають динамічні характеристики та змінюються відповідно до соціально-економічного розвитку, враховуючи досвід минулого та майбутні перспективи. Потреба дослідження зазначених елементів визначається об'єктивною необхідністю врахування особливостей створення, розвитку, та майбутньої розбудови характеристик, які визначають розвиток агропродовольчої сфери, з урахуванням поточного стану та майбутніх перспектив функціонування соціально-економічної системи.

В основі розбудови агропродовольчої сфери в Україні лежать системні перетворення, пов'язані зі зміною командно-адміністративної системи управління на ринкову. Під час здійснення таких перетворень паралельно процесам становлення суверенності, набуття держави та розбудови владно-організаційної системи відбулося виникнення цілої сукупності структурних пасток, які виявилися значними бар'єрами в процесі становлення та розвитку ринкових відносин.

Трансформаційні процеси в агропродовольчій сфері проходили завдяки реалізації ряду реформ, які стосувалися змін основних аспектів аграрних відносин. Реформи, на наш погляд, доцільно розглядати як комплексну систему змін соціально-економічного механізму.

В деяких випадках реформи що проводяться можуть мати декларативний вигляд, в практичному аспекті вони завжди викликають зміну

соціально-економічних процесів та забезпечують трансформацію середовища функціонування аграрних систем. Ведучи мову про реформи соціально-економічного механізму розвитку їх вплив на економічні суб'єкти господарювання реалізується через зміни – політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні тощо.

Фактично, аграрна реформа за своєю суттю, це комплекс організаційних, правових та інституційних заходів, які реалізуються в першу чергу завдяки впливу державних органів влади, які забезпечують перетворення аграрних відносин, формування багатокладної економіки ринкового типу та створення і підтримку умов, які здатні забезпечити прискорений розвиток агропродовольчої сфери.

Зважаючи на ступінь важливості та впливу на реформування аграрних відносин, окрему доцільно виділити земельну реформу. Слід відзначити, що кожна із реформ має свої характерні особливості та функціональне забарвлення. Багато дослідників правників та юристів у своїх дослідженнях доволі часто розглядають земельну реформу як тотожне явище із аграрною реформою. За даних умов доцільно звернути увагу на слова Н. Титової, що відзначає, що земельна реформа виступає невід'ємною складовою аграрних перетворень в Україні, в той же час є значно ширшою за своїм змістом, аграрна реформа в даному випадку виступає основою реформування земельних відносин, та разом з аграрними трансформується у земельно-аграрні [45, с. 10]. Відповідно проведення земельної реформи заклало базис у процесі трансформації аграрних відносин з урахуванням вимог сучасності.

Земельна реформа відбувається через здійснення законодавчих та інституційних змін, пов'язаних із відносинами власності, які спрямовані на формування принципово нових за змістом та характером відносини, в основі яких знаходиться приватна форма власності.

Для кращого розуміння трансформаційних змін агропродовольчої сфери України доцільно дослідити кожен із етапів аграрних перетворень з точки зору причинно-наслідкові зв'язків в межах системи соціально-економічних

взаємовідносин та визначення чинників що на них вплинули.

Агропродовольча сфера України пройшла складний шлях змін та реформувань, в складі якого можна визначити ряд етапів:

I-й етап – 1990-1999 рр. – пов’язаний із становленням незалежності України, відбулося формування концептуальних засад функціонування та розвитку, характеризується прийнятою Верховною Радою Української РСР Постанови «Про земельну реформу» [29];

II-й етап – 2000-2008 рр. – Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» поклав початок реформі агропродовольчої сфери [46];

III-й етап – 2009-2014 рр. – вступу України до Світової організації торгівлі визначив нові реалії діяльності агропродовольчої сфери;

IV-й етап – 2014-2021 рр. – розпочався після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;

V-й етап – розпочався з 2021 після набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [6], яким було знято мораторій на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення.

Зазначені зміни стали фундаментальними етапами у формуванні нової конструкції аграрних відносини, пов’язаних із ринковими трансформаціями, та базуються на датах, коли прийняті законодавчі актів, почали діяти. В той же час через ряд обмежень, які в першу чергу пов’язані із реалізацією нормативної бази в українських реаліях, враховуючи значну протидію з боку певних груп впливу слід відмітити наявність ряду розбіжностей, що виникли в процесі реалізації нормативно-правових та інституційних реформ.

Україна в 90-ті роки ХХ ст стала на шлях ринкових перетворень, які розпочалися із утворення фермерських господарств, реорганізацією колгоспної системи із створенням колективних сільськогосподарських підприємств, місце яких з часом зайняли підприємства ринкового типу, відбулася приватизація землі, роздержавлення радгоспів, також відбувся

демонтаж централізованої структури розподілу ресурсів [23, с. 61]. Аграрні Реформи в Україні розпочалися із заходами, спрямованими на роздержавлення та приватизацію державних формувань, прагнучи надати приватній формі власності домінуючої ролі, при цьому мало уваги було приділено формуванню ринкових можливостей та стимулів. Це пояснюється тим, що приватна власність за своєю суттю повинна забезпечувати формування стимулів економічної мотивації, проте не задовільний рівень організаційного та інституційного забезпечення, викликали значний економічний спад в агропродовольчій сфері під час перехідного періоду.

Зі здобуттям Україною незалежності відбувалися постійні зміни у ставленні до форм власності. Так Закон УРСР від 7.02.1991 р. «Про власність» (ст. 2) визначив рівноцінними наступні форми власності: державна, індивідуальна (особиста та приватна трудова), колективна. В агропродовольчій сфері реформування відносин власності, в першу чергу мало на меті утворення сукупності ефективних сільськогосподарських землекористувачів. На даному етапі відбулася втрата державою монопольного право власності на землю. На початку 1992 р. в Україні всі землі сільськогосподарського призначення знаходилися у власності держави, завдяки реформам на 1.01.2011 р. частка власності держави скоротилася до 48,9 %. В процесі реформування відбувся перерозподіл сільськогосподарських угідь, в першу чергу в межах колективних підприємств, завдяки чому відбулося значне скорочення колективної власності на землю (так у 2001 р. її частка в загальній структурі скоротилася до 1,8 %, а станом на 2011 рік – до 0,2 %), паралельно з цим відбулося зростання частки приватного сегменту (з 48,2 % на січень 2001 р. до – 50,8 %, на січень 2011 р.) [26].

Трансформація форм власності як ключового регулятора розподільчих відносин має двоїстий характер. Адже, кінцевий результат соціально-економічних змін – це приватизація землі та розвиток організаційно-правових форм господарювання заснованих на приватній власності, в той же час в агропродовольчій сфері не відбулося формування ефективних приватних

власників, які в розвинутих країнах виступають драйверами розвитку. Це не дозволило українській агропродовольчій сфері вийти на якісно вищий рівень соціально-економічного розвитку, на що вплинула відсутність дієвого механізму реалізації прав власників. В агропродовольчій сфері власність стала ринковим базисом, проте не відбулося формування ринку землі, який мав стати дієвим механізмом перерозподілу земельних угідь від неефективних до ефективних власників.

І після того як мораторій на продаж сільськогосподарських земель було знято, тривають дискусії які стосуються процесів формування приватної власності особливо стосовно обсягів землеволодінь, що можна зосередити в одного власника, та переліку хто має право на купівлю землі.

Основними проблемами, які були породжені мораторієм в умовах ринку були:

1. Обмеження фінансових потоків в межах агропродовольчої сфери вплинуло на формування несприятливого інвестиційного клімату.
2. Відсутність прозорості конкуренції між власниками земельних наділів заважає розвитку багатокладних аграрних відносин.
3. Орендні відносини викликали поширення екологічно необґрунтованої практики використання землі, як стратегічного ресурсу.
4. З погляду сталого розвитку відбулося викривлення структури використання земельних ресурсів.
5. Мораторій став обмежувачем повноти реалізації прав власності на землю, що свідчить про незавершеність демократизації суспільства.

На початковому етапі реформ, мораторій впроваджувався як запобіжник на шляху поширення процесів незаконного перерозподілу власності на земельні ділянки, які могли поширитися через законодавчі прогалини, та недосконалість економічного середовища, пов'язаного із вільним обігом земель сільськогосподарського призначення, в той же час він виступив в якості ключової перепони на шляху залучення інвестиційних ресурсів до агропродовольчої сфери, що стало наслідком відсутності правового

оформлення земельні ресурси як капіталу, що в свою чергу викликало неможливість їх використання як застави, і фактичного позбавлення їх здатності бути засобом еквівалентного обміну [15, с. 7]. Із знаттям мораторію винила необхідність у подальшій трансформації соціально-економічних відносин в агропродовольчій сфері.

Досліджуючи роль держави у процесі трансформації аграрних відносин, слід зазначити, що починаючи з 1990 р. відбувається побудова принципово нової системи аграрних відносин, в основі якої знаходиться приватна власність, і за таких умов, нова система управління, повинна забезпечити якісні зміни суб'єктів аграрного виробництва. Це зумовлюється втратою державної монополії на прийняття управлінських рішень: управління зосереджується в руках власників і керівників суб'єктів господарювання, а функції нагляду, контролю та регулювання залишалися за профільними органами державної влади.

На початковому етапі трансформації системи управління соціально-економічним розвитком суб'єктів аграрного виробництва виникали складнощі, зумовлені пошуком відповідних структур управління, які б в повній мірі відповідали суспільним змінам. Даний процес супроводжувався різким скороченням державного впливу на діяльність аграрних суб'єктів господарювання, які, в процесі реформування позбулися чітких вказівок, розпоряджень та фінансування з єдиного центру, що призвело до втрати економічного потенціалу товаровиробників і появи деструктивних явищ. На основі існуючих принципів управління та системного підходу можна визначити головні чинники, які зумовили виникнення кризових тенденцій:

- порушення інформаційної впорядкованості, що викликало у товаровиробників дефіцит надійної інформації про ринки, технології, споживацькі настрої, зміни систем оподаткування, фінансування, бюджетної політики тощо, а також не забезпечили утворення надійних локальних систем обміну інформацією;

- розрив міжгосподарських зв'язків та порушення просторової

координованості між виробниками, посередниками, переробниками, постачальниками, споживачами, іншими суб'єктами аграрного ринку, а також органами державного і регіонального управління, що привело до значного ослаблення системних зв'язків і, як наслідок, зниження стійкості систем в межах агропродовольчої сфери;

– значний ріст затрат часу на прийняття управлінських рішень та здійснення господарських операцій внаслідок ослаблення системної взаємодії, що знижувало ефективність ведення господарської діяльності і спонукало до її згорання.

Із здобуттям Україною незалежності по теперішній час в системі державного, так само, як і в системі господарського управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери відбувалися кардинальні зміни. Так, за цей період профільне міністерство не одноразово змінювало назву, відбувалася його ліквідація (1990-1992 рр. – Міністерство сільського господарства України; 1992-1998 рр. – Міністерство сільського господарства і продовольства України; 1999-2002 рр. – Міністерство агропромислової політики України; 2002-2010 рр. – Міністерство аграрної політики України; з 2010-2019 рр. – Міністерство аграрної політики та продовольства України; 2019-2020 рр. – відсутність профільного міністерства; з 2020 р. по теперішній час – Міністерство аграрної політики та продовольства України); понад десять разів змінювалася його структура; понад 20 разів змінювався керівник міністерства [25]. Наслідком таких трансформацій структурно-функціонального базису системи управління агропродовольчою сферою стало послаблення державного впливу на господарську діяльність суб'єктів аграрного виробництва, що вплинуло на втрату координованості між підприємствами різних секторів агропродовольчої сфери. Характеризуючи особливості проведення початкового етапу аграрної реформи в Україні, П. Саблук зазначив: «Дезорганізація виробництва і господарський хаос неминуче супроводжується катастрофічним спадом виробництва. В Україні він розпочався в 1992 р., внаслідок втрати державою регулятивних функцій,

«відпустивши» реформи в річище ринково-ліберального самопливу, а точніше – базарного хаосу» [35, с. 7]. Відповідь на питання «Чому це сталося?» знаходимо, виходячи з методології системного аналізу. Для пояснення наведемо досить розлогу цитату з наукової праці Л. Мельника «Фундаментальні основи розвитку»:

«...для свого розвитку будь-яка система має «розв'язати» дві принципові проблеми. По-перше, вона повинна мати джерела енергії. По-друге, вона повинна бути певним чином внутрішньо структурована (організована). Ця організація має забезпечити здатність накопичувати, закріплювати і перетворювати енергію. Усе це, врешті, необхідно для здійснення тих самих незворотних, направлених і закономірних змін» [22, с. 27].

Особлива увага приділялася до селянських (фермерських) господарства – економічно і юридично самостійні сільськогосподарські форм господарювання, які засновані переважно на особистій праці членів сім'ї та займаються виробництвом товарної продукції, її переробкою і реалізацією, саме вони мали стати основним організаційно-правовим формуванням в агропродовольчій сфері. Прискореного розвитку мали набувати сільськогосподарські кооперативи, асоціації, селянські спілки тощо» [1, с. 12]. Тому початковий етап реформи характеризувався створенням законодавчих основ приватно-власницького способу виробництва в агропродовольчій сфері, а одним із перших документів, прийнятих для формування принципово нової системи виробництва була Постанова Верховної ради Української РСР «Про земельну реформу» [30]. Наявні у зазначений період структурні зрушення в системі сільськогосподарського виробництва продемонстрували більш високу стійкість простіших систем ведення господарської діяльності (дрібнотоварне виробництво), а також невідповідність рівня розвитку продуктивних сил сільського господарства (індустріального) виробничим відносинам, що формувалися. Є підстави визнати, що замість єдиної системи сільськогосподарського виробництва з доволі жорстко централізованою

системою зовнішнього управління до кінця 90-х років було сформовано декілька окремих, хоча і взаємопов'язаних виробничих систем з різними типами виробничих структур:

- система натурального і дрібнотоварного виробництва, зосередженого в господарствах населення, які приймали господарських рішень орієнтуючись на власні потреби, а не на ринкові виклики;

- система фермерських господарств, які використовували прості форми ведення господарської діяльності з виробництва сільськогосподарської сировини, враховуючи технологічні особливості виробництва (орієнтація на низькі трудові та матеріальні витрати) та ринкові коливання цін на ресурси і сільськогосподарську сировину;

- система середніх за розмірами підприємств (із обсягом землі в обробітку до 5000 га) приватних підприємств різних організаційних форм, що переважно займалися сільськогосподарським виробництвом, в той же час проводили певну диверсифікацію своєї господарської діяльності: крім виробництва сільськогосподарської сировини здійснювали її переробку і торгівлю харчовими та іншими продуктами, а також займалися іншими (несільськогосподарськими) видами економічної діяльності [55];

- система великих агропромислових підприємств (від десяти до декількох сотень тисяч гектарів землі в обробітку), які, в переважній більшості, утворювали об'єднання холдингового типу, поступово залучаючи до них й інших товаровиробників, які, залишаючись юридично самостійними, втрачали економічну свободу, тобто поступалися правом приймати управлінські рішення власникам холдингу.

Агропромислові компанії та холдингові об'єднання керувалися не лише кон'юктурою внутрішнього ринку, вони займаються активним просуванням своєї продукції на зовнішні ринки. Фактично агрохолдинги перебрали на себе функцію кооперування в агропродовольчій сфері, об'єднуючи виробництво, переробку та торгівлю, займаючись освітньою та науково-технічною діяльністю, і поряд з цим своїми діями вони сприяли монополізації ринку

сільськогосподарської продукції, особливо що стосується зовнішньої торгівлі. На нашу думку, формування та широке поширення виробничих структур зазначеного типу є наслідком протиріччя пов'язаних із розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, в основі яких є індустріалізація системи аграрного виробництва при широкому використанні сучасних засобів виробництва, що практично неможливо реалізувати в межах дрібнотоварного виробництва.

Аналізуючи склад виробників сільськогосподарської продукції, можна відмітити, що починаючи з 2005 р. в системі аграрного виробництва спостерігається укрупнення підприємств при одночасному зменшенні їх кількості, в той же час на 2020 рік слід відмітити збільшення кількості підприємств практично за всіма групам, крім державних підприємств та виробничих кооперативів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка виробників сільськогосподарської продукції в Україні за формами господарювання, 2000-2020 рр., од.

Показники	Роки					2020 р. до 2000 р., %
	2000	2005	2010	2015	2020	
Сільськогосподарські підприємства – всього	47960	57830	56467	45379	48325	100,8
у т. ч.: господарські товариства	6718	7900	7769	7721	8222	122,4
приватні підприємства	2519	4123	4243	3627	3862	153,3
виробничі кооперативи	3136	1521	952	596	635	20,2
державні підприємства	385	386	322	241	237	61,1
Інші	402	1500	1481	891	949	в 2,4 рази
Фермерські господарства	34800	42400	41700	32300	48325	100,8
Господарства населення	10532900	10105100	9430300	8172200	8214000	78,0
з них особисті селянські господарства	5123400	4915300	4540400	3975100	3954800	77,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [37, 41].

Слід відмітити, що в статистичній інформації, починаючи з 2010 р.,

господарства населення як виробники товарної сільськогосподарської продукції не беруться до уваги, якщо тільки вони не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Таким чином, вплив господарств населення на створення товарної маси сільськогосподарської продукції повністю ігнорується. Не вдаючись до детального аналізу діяльності господарств населення, що не складає предмет нашого дослідження, можемо зазначити, що роль відповідних суб'єктів аграрного виробництва полягає не стільки у створенні товарної пропозиції, скільки у зменшенні попиту на сільськогосподарську продукцію на ту частку, яка виробляється для власного споживання і додаткового натурального обміну.

Розробляючи рекомендації суб'єктам господарювання щодо удосконалення системи управління, звичайно важливо звертати увагу на необхідність модернізації структури виробництва, забезпечення співвідношення між виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, розподілу заробітної плати, цінового розкиду, встановлення цінових знижок та надбавок, тощо. Як висновок можна зазначити, що в кризові періоди значно підвищується роль державного регулювання, і одним із найважливіших його завдань стає забезпечення структурних пропорцій через механізми державної підтримки товаровиробників.

У цей період господарські суб'єкти агропродовольчої сфери, які належать до різних груп, окреслених вище, не могли не сформувавши різні системи управління, зважаючи на наявність специфіки центрів прийняття рішень, способи прийняття рішень (індивідуальні чи колегіальні), складність господарських завдань. При цьому сучасні методи передачі та обробітку інформації прискорили отримання оцінки кон'юнктури ринків окремих видів продукції, що створило однаковий для усіх суб'єктів аграрного виробництва ефект «відсутності ринкових гарантій» і обумовило прийняття рішень в залежності від очікувань [49]. Відсторонення держави від контролю за ціноутворенням і формування основних ринкових параметрів (цін, пропозиції, асортименту тощо) в залежності від очікувань сприяли тому, що всі рішення

стосовно інвестицій, модернізації підприємства, структури виробництва, розширення діяльності, найму і оплати персоналу почали ухвалюватися з урахуванням майбутнього стану економічних процесів. Це суттєва ознака систем управління усіх суб'єктів аграрного виробництва, відмінна від характеристик минулої системи управління.

Відбувається розмежування функцій державного та господарського управління в аграрній сфері та вибудовуються системи управління суб'єктів аграрного виробництва. М. Латинін зазначає: «Починаючи з 2000 р., держава безпосередньо перейшла від адміністративного управління сільськогосподарськими підприємствами та їхнього матеріально-технічного забезпечення до регулювання аграрного сектора переважно економічними важелями, створення необхідного нормативно-правового поля. Так, держава передала функції постачання матеріально-технічних ресурсів для села підприємницьким структурам, позбавивши можливості втручатися у господарську діяльність сільгоспвиробників всі органи виконавчої влади, і скасувала обмеження руху продукції» [17, с. 80].

Аналізуючи чинники, що мають найбільший вплив на трансформацію процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, слід відмітити особливе місце земельних ресурсів, які одночасно виступають у якості предмету та засобу виробництва. Також для них характерні певні особливості: неможливість переміщення і територіальна незамінність, певний фізико-хімічний склад, родючість, яка має здатність до самовідновлення (при умові коли всі агротехнічні заходи дотримуються), ці чинники визначають важливість земельних ресурсів як ключового елемента, що визначає ефективність сільськогосподарського виробництва.

Розмір світового земельного фонду на 2020 рік складає 13 млрд 435 млн га, частка сільськогосподарських угідь – 36,2% (4 млрд 868 млн га), з них рілля площа ріллі складає 1 млрд 346 млн га, (27,6 %); під сіножатями та пасовищами зайнято 3 млрд 424 млн га (70,3 %); площа багаторічних насаджень становить 98 млн га, (2,0 %) [59]. Найбільш цінним ресурсом

України є землі сільськогосподарського призначення, які займають найбільшу площу. На початок 2020 року із 60,3 млн. га території України 42,7 млн га відведено під землі сільськогосподарського призначення (70,8 % площі країни), з них 32,5 млн га (76,1%) – рілля, 5,4 млн га (12,6%) – пасовища, 2,4 млн га (5,6%) – сіножаті (рис. 3.1).

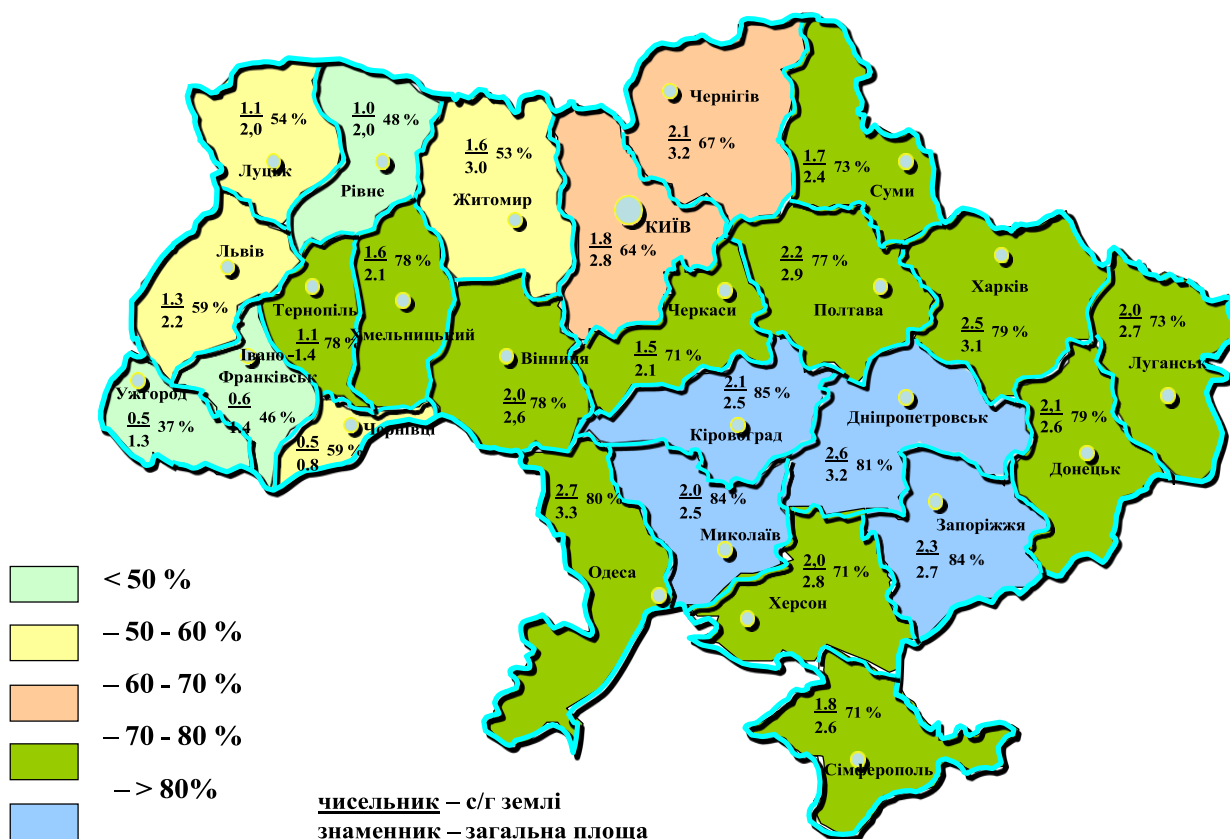

Рис. 3.1. Питома вага сільськогосподарських земель у загальній площі України, млн га

Джерело: побудовано автором на основі [25]

В Україні спостерігається значна різноманітність ґрунтового покриття земельних угідь та досить широкий набір різних типів ґрунтів. Процеси ґрунтоутворення, клімат та ґрунтоформуючі породи вплинули на таке розмаїття. Найбільш розповсюдженими ґрунтами є чорноземи, які в складі сільськогосподарських угідь України займають площу 27,8 млн га, (67,0 %), в межах світової площі чорноземів це становить 8,7%. Такі ґрунти сприятливі для вирощування зернових, технічних та олійних культур, овочів, багаторічні плодово-ягідних насаджень тощо. Чорноземи України мають наступну

структуру: чорноземи звичайні – 10,9 млн га (39, 2 %), чорноземи типові – 6,2 млн га (22,3 %), чорноземи південні – 3,2 млн га (11,5 %), чорноземи опідзолені – 2,8 млн га (10,1 %) та реградовані – 1,7 млн га (6,1 %). В межах різних природно-кліматичних зон зустрічаються чорноземи солонцюваті, залишково-солонцюваті, сланці і карбонатні породи, чорноземи на елювії пісковиків, їхня площа становить 3 млн га (10,8 %) [47, с. 215-216].

Динаміку зміни площ та структури сільськогосподарських угідь в Україні розглянемо в табл. 3.2

Таблиця 3.2

Динаміка площі та структури сільськогосподарських угідь України, 2000-2020 рр.

Показники	Роки							
	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	41722,2	41576,0	41507,9	41489,3	41329,0	41310,9	41191,6
з них								
рілля	32563,6	32451,9	32476,5	32541,3	32544,3	32698,5	32757,3	32739,4
сіножаті	2388,6	2429,2	5481,9	2406,4	2399,4	2294,4	2283,9	2288,2
пасовища	5521,3	5521,3	2410,9	5434,1	5421,5	5282,6	5250,3	5223,2
перелоги	421,6	419,3	310,2	233,7	229,3	190,5	166,7	95,4
багаторічні насадження	931,9	900,5	896,5	892,4	894,8	863,0	852,7	845,4
Структури сільськогосподарських угідь, %								
Сільськогосподарські угіддя	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з них								
рілля	77,9	77,8	78,1	78,4	78,4	79,1	79,3	79,5
сіножаті	5,7	5,8	13,2	5,8	5,8	5,6	5,5	5,6
пасовища	13,2	13,2	5,8	13,1	13,1	12,8	12,7	12,7
перелоги	1,0	1,0	0,7	0,6	0,6	0,5	0,4	0,2
багаторічні насадження	2,2	2,2	2,2	2,1	2,2	2,1	2,1	2,1

Джерело: статистичні дані [33, 38, 39], власні розрахунки.

Аналіз таблиці 3.2 свідчить що за досліджуваний період загальна площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 1,5 %, а площа ріллі при цьому зросла на 175,8 тис. га (0,5 %), найбільшого зменшення зазнали площі

перелогів (77,4 %), багаторічних насаджень (9,2 %), пасовищ (5,4 %) та. В структурі земельних угідь найбільша частка належить ріллі 79,5 % і поступово зростає (на 2,4 в.п. за досліджуваний період). Така ситуація зумовлена впливом наступних чинників: частина земель вилучається із сільськогосподарського обороту під промислові потреби, будівництво інфраструктури та житла. В структурі самих сільськогосподарських угідь зміни відбуваються внаслідок структурних змін самої агропродовольчої сфери – скорочується частка галузі тваринництва, через що частина пасовищ та сіножатей переводяться в ріллю, в самій галузі тваринництва відбуваються процеси інтенсифікації, які передбачають відмову від випасання худоби, на користь її відгодівлі концентрованими кормами. В Україні найвищий в світі відсоток розораності сільськогосподарських угідь, і подальше його збільшення негативно впливає на загальний стан земельних ресурсів та потребує комплексних підходів до вирішення проблем раціонального землекористування.

Для успішного соціально-економічного розвитку в Україні слід змінювати підходи до побудови систем управління суб'єктами господарювання в агропродовольчій сфері, потрібно використовувати кращі світові практики, які б дозволили приймати більш об'єктивні рішення щодо параметрів господарської діяльності в аграрному виробництві, особливо що стосується визначення оптимальних розмірів підприємства, що в попередні періоди відбувалося без науково-технічного обґрунтування розвитку з урахуванням їх можливостей. Так, до 2005 р. була широко поширена практика підтримки створення невеликих за розміром підприємств сімейного типу, з часом спостерігалось несприйняття, спонтанно утворених на ринкові виклики, великих агрохолдингів, і лише останніми роками, беручи до уваги світові тенденції концентрації капіталу і тенденції землекористування на внутрішньому ринку (табл. 3.3), консолідація земель сільськогосподарського призначення в руках товаровиробників почала сприйматися як об'єктивний процес.

Як бачимо, при скороченні загальної кількості суб'єктів аграрного господарювання, найбільше скорочення відбувається в категорії дрібних господарств, розміром до 100 га (на 24,8 %), в той же час кількість підприємств з розміром землекористування більше 10000 га збільшилася на 78,5 %, що відповідає загальносвітовим тенденціям.

Таблиця 3.3

**Розподіл суб'єктів аграрного виробництва за розмірами
землекористування, 2010-2020 рр., од.**

Розміри землекористування	Роки						2020 р. до 2010 р., %
	2010		2015		2020		
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	
До 100 га	34358	67,8	32134	67,6	34673	63,4	75,2
До 1000 га	10418	20,5	9899	20,9	10023	24,6	96,2
До 5000 га	5318	10,5	4724	10,0	4312	10,6	81,1
До 10000 га	461	1,0	510	1,1	399	1,0	86,5
Більше 10000 га	93	0,2	175	0,4	166	0,4	178,5
Разом	50648	100,0	47442	100,0	40735	100,0	80,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [41, 43].

«Однією із виразних тенденцій...», – пишуть учені, – «...є концентрація виробництва у великих підприємствах. На користь цього свідчить підвищення частки продукції ферм із річним доходом вище 1 млн дол. США – від 30% у 1991 р. до 50% у 2015 р. Це об'єктивний процес, адже завдяки інноваціям у сільському господарстві виробники мають можливість збільшити обсяг сільськогосподарських угідь або поголів'я тварин і таким чином використати позитивний ефект масштабу для зміцнення фінансового стану» [4].

Для кращого розуміння процесів, що відбуваються в агропродовольчій сфері порівняємо кількість сільськогосподарських підприємств та ефективність їх діяльності залежно від їх розмірів (табл. 3.4).

Як бачимо з даних таблиці, практично по всіх видах сільськогосподарських культур перевагу мають підприємства більші за розмірами.

Таблиця 3.4

**Групування суб'єктів господарювання за розмірами зібраної площі
основних сільськогосподарських культур у 2020 році¹**

Площа, га	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц з 1 га
	одиниць	%	тис. т	%	
Зернові та зернобобові культури					
Підприємства	34673	100,0	59982,1	100,0	53,7
до 100,00	21160	61,0	2426,4	4,0	35,8
100,01-200,00	3665	10,6	2388,3	4,0	44,6
200,01-500,00	4095	11,8	6334,1	10,5	47,6
500,01-1000,00	2766	8,0	9941,4	16,6	50,3
1000,01-2000,00	1917	5,5	14031,0	23,4	52,7
2000,01-3000,00	562	1,6	7667,6	12,8	56,2
більше 3000,00	508	1,5	17193,3	28,7	65,4
Соняшник²					
Підприємства	22251	100,0	13088,6	100,0	27,0
до 100,00	13602	61,1	1051,2	8,0	21,8
100,01-200,00	2821	12,7	1090,2	8,3	26,4
200,01-500,00	3313	14,9	2830,2	21,6	26,8
500,01-1000,00	1510	6,8	2865,6	21,9	27,1
1000,01-2000,00	736	3,3	2819,5	21,6	27,9
2000,01-3000,00	175	0,8	1178,5	9,0	27,9
більше 3000,00	94	0,4	1253,4	9,6	30,1
Цукровий буряк фабричний					
Підприємства	586	100,0	9658,3	100,0	470,3
до 100,00	310	52,9	571,9	5,9	492,5
100,01-200,00	97	16,6	759,1	7,9	535,8
200,01-500,00	81	13,8	1307,8	13,5	495,6
500,01-1000,00	48	8,2	1526,8	15,8	464,3
більше 1000,00	50	8,5	5492,7	56,9	456,6
Соя					
Підприємства	9825	100,0	3338,4	100,0	23,3
до 100,00	7144	72,7	456,0	13,7	20,1
100,01-200,00	1169	11,9	376,2	11,3	22,1
200,01-500,00	928	9,5	652,5	19,5	22,5
500,01-1000,00	327	3,3	558,9	16,7	24,4
1000,01-2000,00	166	1,7	576,1	17,3	25,3
більше 2000,00	91	0,9	718,7	21,5	25,0

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Обсяг виробництва наведено у масі після доробки

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [37, 39, 41].

Так при вирощуванні зернових та зернобобових урожайність підприємств, які мають площу понад 3000 га на 29,6 ц/га (82,7 %) вища ніж у тих підприємств, площа яких складає до 100 га, по соняшнику така різниця складає 38,1 %, а по сої – 24,4 %. Це відбувається за рахунок того, що крупніші підприємства мають змогу більш широко використовувати сучасні технології та технічні засоби, та знижувати собівартість за рахунок масштабів виробництва та кращої організації виробничих процесів.

Важливим елементом, який характеризує трансформаційні процеси в агропродовольчій сфері є чисельність населення, його статеві-вікова структура та співвідношення між сільським та міським населенням (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Динаміка чисельності та структура постійного населення України,
2010-2020 рр., тис. осіб.¹**

Категорії	Роки						2020 до 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	42759,7	42590,9	42414,9	42216,8	41983,6	41732,8	97,6
у тому числі							
чоловіки	19787,8	19717,9	19644,6	19558,2	19455,3	19343,5	97,8
жінки	22971,9	22873,0	22770,3	22658,6	22528,3	22389,3	97,5
Сільське населення	13325,3	13244,7	13171,4	13084,6	12965,7	12832,2	96,3
у тому числі							
чоловіки	6284,7	6254,2	6225,9	6194,4	6148,0	6093,5	97,0
жінки	7040,6	6990,5	6945,5	6890,2	6817,7	6738,7	95,7
Частка сільського населення, %	31,2	31,1	31,1	31,0	30,9	30,7	x
у тому числі							
чоловіків	31,8	31,7	31,7	31,7	31,6	31,5	x
жінок	30,6	30,6	30,5	30,4	30,3	30,1	x
Населення у віці 16-59 років	26613,3	26317,4	25982,0	25641,3	25293,7	24968,1	93,8
у тому числі							
чоловіки	12962,7	12834,3	12689,6	12541,2	12391,8	12253,2	94,5
жінки	13650,6	13483,1	13292,4	13100,1	12901,9	12714,9	93,1
Сільське населення у віці 16-59 років	7911,9	7855,4	7792,1	7707,6	7605,9	7495,4	94,7
у тому числі							
чоловіки	4007,0	3977,8	3945,2	3905,4	3858,5	3807,4	95,0
жінки	3904,9	3877,6	3846,9	3802,2	3747,4	3688,0	94,4

Продовж табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8
Частка сільського населення у віці 16-59 років, %	29,7	29,8	30,0	30,0	30,0	30,0	х
у т.ч. чоловіків	30,9	31,0	31,1	31,1	31,1	31,1	х
жінок	28,6	28,8	28,9	29,0	29,0	29,0	х

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [37, 39, 41].

Звичайно, зміна окремих кількісних параметрів господарської діяльності аграрних підприємств не є надійним свідченням якісних перетворень в середовищі аграрного виробництва, але з огляду на сучасну методологію складних, відкритих, неупорядкованих систем, які відрізняються динамічністю, зростання і розвиток підприємств з виробництва сільськогосподарської продукції слід розглядати як взаємозалежні і взаємопов'язані процеси її еволюції, що можуть не збігатися у часі.

«Накопичення кількісних змін з часом забезпечує перехід системи до нової якості (тривалий період первісного нагромадження капіталу в землеробстві в кінцевому підсумку сприяв не тільки індустріалізації сільськогосподарського виробництва, а й заміні феодальних відносин капіталістичними); якісно новий сан продуктивних сил і виробничих відносин призводить до істотного зростання масштабів виробництва (якісно нові засоби виробництва дозволили отримати істотно більші обсяги сільськогосподарської продукції з фіксованої площі земель, придатних для аграрного виробництва)...» [23, с. 59].

Отже, проаналізувавши процеси трансформації системи управління соціально-економічним розвитком суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери, які проходили в декілька етапів, можна відмітити ряд принципових змін:

господарська влад відокремилася від політичної, хоча й у багатьох випадках за формальними ознаками;

в системі державного управління більш помітним стає врахування економічних пропорцій;

система управління стає менш ієрархічною унаслідок формування інституту місцевого самоврядування, але прийняття рішень в господарському управлінні усе ще не дозволяє забезпечити оптимальні пропорції розвитку;

дотримання науково-обґрунтованих принципів в управлінні соціально-економічним розвитком суб'єктів агропродовольчої сфери дозволить забезпечити їх розвиток, основною метою якого є не бездумне нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а її виробництво в необхідній кількості на основі відтворення якості землі.

3.2. Сучасні тенденції розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Досліджуючи розвиток економіки України, слід відмітити, що в кожному історичному періоді, в даний час також, аграрне виробництво було і залишається однією з найбільш важливих галузей. Розглядаючи його в аспекті загальноприйнятих макроекономічних показників вклад останнього в народне господарство країни залишається значним. За результатами досліджень на початок 2020 р. в зазначеній сфері працює понад 20 % працездатного населення, зосереджено 70 % земельного фонду, використовується 92 % сільськогосподарських угідь та 6 % основних засобів.

Рівень економічного розвитку сільського господарства має значний вплив на економіку країни в цілому, оскільки саме в цій сфері матеріального виробництва створюється до 19 % валової доданої вартості, а разом з харчовою промисловістю – більше 60 % загальнодержавного фонду споживання та понад 40 % додатного сальдо зовнішньоторговельного обороту України.

Значення агропродовольчої сфери у реальній економіці без перебільшення є вирішальним, що, зокрема, підтверджується у міжнародному

позиціонуванні України як житниця та аграрної країни.

Таблиця 3.6

**Показники агропродовольчої сфери сектор в економіці
країни, 2000-2020 рр, %**

Показник	Рік						2020 до 2000, (+,-)
	2000	2005	2010	2015	2017	2020	
Частка агропродовольчої сфери в загальному випуску продукції (у фактичних цінах)	14,4	9,5	8,1	13,3	11,6	11,8	-2,6
Частка агропродовольчої сфери у загальному обсязі валової доданої вартості (у фактичних цінах)	16,1	10,2	10,3	14,2	13,8	14,8	-1,3
Частка основних засобів агропродовольчої сфери	10,2	6,0	1,7	1,2	4,4	4,9	-5,3
Частка найманих працівників агропродовольчої сфери	17,1	10,0	9,2	9,5	10,0	8,0	-9,1
Частка зайнятого населення	20,8	19,4	15,4	17,5	17,7	17,1	-3,7
Частка в інвестиціях в основний капітал (з 2011 р. – капітальні інвестиції)	5,0	5,4	6,1	11,0	14,3	10,0	5,0
Частка у прямих іноземних інвестиціях – сільське господарство	1,9	1,8	1,7	1,3	1,6	1,5	-0,4
- виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	17,7	0,0	4,8	5,9	6,7	6,5	-11,2

Джерело: розраховано автором за даними [39, 42].

За даними таблиці 3.6, агропродовольча сфера є одним із лідерів економіки України, частка якої в загальному випуску продукції у фактичних цінах склала у 2020 р. 11,8 % та у загальному обсязі валової доданої вартості – 14,8 %. Спостерігається позитивна динаміка. Рівень нестабільний за роками, оскільки галузь піддається впливу некерованих природних факторів, окрім загально економічних катаклізмів.

Звертає увагу той факт, якими капітальними ресурсами досягається цей рівень. Питома вага основних засобів сільськогосподарського призначення склала в 2020 р. 4,9 % від наявних в країні основних засобів. Хоча тут відіграє роль їх недостатня облікова оцінка та переоцінка проти прийнятих загальних методів

у економіці.

Незначна частка зайнятих, не більше 8,0 % загальноекономічного рівня. В аграрному секторі економіки частка зайнятого населення склала в 2020 р. 17,1%, що на 3,7 % менше, ніж у 2000 р. Пояснення двояке – як ріст технологій і менше використання людської праці, так і невраховані та приховані витрати праці.

У аграрному секторі для сторонніх та іноземних інвестицій привабливішим є сектор переробки, який залучає в 4,3 рази більше ресурсів.

Позитивна кон'юнктура світових сільськогосподарських ринків сприяла зростанню привабливості агропродовольчої сфери України для внутрішнього та зовнішнього інвестування, особливо у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Вони значно менші порівняно з 2000 р., але, якщо взяти до уваги показники 2005 та 2015 років, то спостерігається позитивна тенденція до зростання. Розвитку галузі заважає низька частка прямих інвестицій в основний капітал. В переважній більшості випадків основне джерело фінансування агропродовольчої сфери – самофінансування (прибуток та особисті заощадження). По даних таблиці 3.7. за підсумками 2020 р. сільське господарство серед секторів економіки, які здійснюють основний вклад у ВВП країни, було прибутковою галуззю.

Як бачимо з даних таблиці за досліджуваний період спостерігається певне зниження показників ефективності агропродовольчої сфери, так фінансовий результат діяльності скоротився на 20399,4 млн. грн (20,0 %), кількість збиткових підприємств збільшилася на 5,8 в.п., а чистий прибуток скоротився на 20879,3 млн. грн (20,5 %).

Рівень рентабельності знизився на 16,5 в.п. і склав у 2020 році 13,9 %, також відбулося зниження кількості найманих працівників на 57,2 тис. осіб (11,4 %). Слід відмітити що поступове зниження зазначених показників відбувається на протязі всього досліджуваного періоду.

Таблиця 3.7

**Динаміка основних показників діяльності агропродовольчої сфери
України, 2015-2020 рр.**

Показники	Роки						2020 р до 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	101996,1	90122,1	68606,5	70770,2	90836,3	81596,7	80,0
Підприємства, які одержали прибуток до оподаткування							
у % до загальної кількості	89,0	88,4	86,8	86,8	83,5	83,2	х
фінансовий результат, млн грн	127609,0	102788,8	88986,2	93549,5	115329,8	108100,9	84,7
Підприємства, які одержали збиток до оподаткування							
у % до загальної кількості	11,0	11,6	13,2	13,2	16,5	16,8	х
фінансовий результат, млн грн	25612,9	12666,7	20379,7	22779,3	24493,5	26504,2	103,5
Чистий прибуток (збиток), млн грн	101912,2	89816,3	68276,8	70461,8	90167,0	81032,6	79,5
Підприємства, які одержали чистий прибуток							
у % до загальної кількості	88,9	88,4	86,7	86,7	83,4	83,1	х
фінансовий результат, млн грн	127525,5	102496,1	88676,3	93249,0	114666,4	107547,0	84,3
Підприємства, які одержали чистий збиток							
у % до загальної кількості	11,1	11,6	13,3	13,3	16,6	16,9	х
фінансовий результат, млн грн	25613,3	12679,8	20399,5	22787,2	24499,4	26514,4	103,5
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	30,4	25,6	16,5	14,2	16,1	13,9	х
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	43,0	33,6	23,2	18,9	19,3	19,0	х
Кількість найманих працівників, тис. осіб	500,9	513,2	489,2	479,8	461,5	443,7	88,6

Джерело: розраховано автором за даними [32, 39, 42].

До основних причин падіння ефективності в агропродовольчій сфері можна віднести наступні:

незбалансованість поточної структури, що спричиняє низьку продуктивність (відсутність пропорційності між галузями та в межах самих галузей);

не ефективна державна політика (постійні зміни державних органів, що займаються регулюванням в агропродовольчій сфері, збільшення податкового навантаження, низький рівень державних програм субсидування спричинює не ефективне використання державних коштів, низький рівень співпраці між державними органами та аграрними товаровиробниками);

не задовільний стан транспортної, елеваторної та зрошувальної інфраструктури;

поганий доступ до фінансових та освітніх ресурсів (особливо для малих та середніх підприємств), дефіцит робочої сили в агропродовольчій сфері через застарілу освітню базу та еміграцію кваліфікованої робочої сили;

слабкий рівень забезпеченості матеріально-технічними ресурсами;

низька технологічність виробництва (значна частка застарілих технічних засобів, особливо у малих та середніх підприємств, не відповідність темпів оновлення технічного обладнання до темпів розвитку виробництва);

переважання видів продукції із низькою доданою вартістю;

слабка диверсифікованість галузей – у тваринництві переважає птахівництво, в рослинництві багато підприємств орієнтовані на вирощування монокультур (зернові, соняшник, соя);

погіршення кон'юнктури на світових продовольчих ринках (переважання сировини в експорті створює сильну залежність від світових трендів на зовнішніх ринках збуту);

переважання сировини в експорті створює сильну залежність від світових трендів на зовнішніх ринках збуту;

відсутність кооперації між дрібними виробниками та низькі фінансові можливості для капітальних інвестицій;

ріст ризиків, пов'язаних із несприятливими погодно-кліматичними умовами, не розвинутий механізм страхування ризиків, відсутність державних

механізмів компенсації втрат товаровиробникам.

Серед позитивних тенденцій для виробників сільськогосподарської продукції слід відмітити зростання середніх цін на продукцію (табл. 3.8)

Таблиця 3.8

Середні ціни на продукцію сільського господарства реалізовану підприємствами та господарствами населення 2015-2020 рр, грн за 1 тону¹

Види продукції	Роки					2020 р. до 2015 р. %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Підприємства						
Культури зернові та зернобобові	2912,1	3771,6	4315,0	3867,5	4794,1	164,6
Культури олійні	7531,5	9132,0	9318,3	8321,2	10852,9	144,1
Буряки цукрові фабричні	788,6	825,3	749,0	753,7	871,5	110,5
Картопля	2436,3	3296,3	3746,0	5474,7	5103,4	в 2,1 рази
Культури овочеві	3903,4	4136,1	4448,0	4497,0	4437,1	113,7
Культури плодові та ягідні	5894,5	8766,6	5054,0	6494,4	9140,2	155,1
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	21966,2	31838,4	33331,2	32679,8	32490,6	147,9
Молоко	4347,3	7234,0	7602,4	8198,2	8839,9	в 2,0 рази
Яйця, за тис. шт	1333,2	1145,9	1600,3	1206,1	1258,6	94,4
Вовна, за т	14216,7	19833,9	23350,5	25027,3	12537,4	88,2
Господарства населення						
Культури зернові та зернобобові	2805,4	3431,3	3986,1	3702,9	4411,5	157,3
Культури олійні	6708,3	8056,8	8168,3	6737,2	9590,5	143,0
Буряки цукрові фабричні	631,6	747,9	700,0	–	–	–
Картопля	3566,6	4532,4	3563,2	9276,8	6999,2	196,2
Культури овочеві	7557,3	6913,0	8013,3	11677,0	12688,0	167,9
Культури плодові та ягідні	9790,9	13256,4	9116,4	18123,0	17993,2	183,8
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	25345,9	33591,1	37968,6	38429,4	40142,2	158,4
Молоко	3619,9	5550,2	5995,8	6638,2	6874,5	189,9
Яйця, за тис. шт	1749,2	1999,0	2462,7	2423,1	2377,6	135,9
Вовна, за т	8021,0	19631,9	17570,6	–	–	–

¹ Дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [33, 39].

Як бачимо з даних таблиці за досліджуваний період відбулося зростання середніх цін практично на всі види продукції, що виробляється в агропродовольчій сфері, за винятком яєць та вовни, на які ціни знизилися відповідно на 5,6 % за тисячу штук, та на 11,8 % за тонну. Найбільше зросли ціна на картоплю – в 2,1 рази, молоко – в 2,0 рази, та на зернові та зернобобові культури – на 64,6 %.

Загальні тенденції стосовно формування рівня цін для господарств населення схожі із тими, які склалися для підприємств, але існує ряд відмінностей, які викликані масштабами виробництва та особливостями технологічних процесів. Так домогосподарства відмовилися від комерційного вирощування цукрових буряків та вівець, що зумовлено високими затратами на виробництво зазначених видів продукції, зменшення кількості підприємств, які готові приймати її на переробку, особливо малими партіями. Також слід відмітити вищі темпи росту цін на овочеву та плодово-ягідну продукцію – відповідно на 67,9 та 83,8 %. Це зумовлюється тим, що господарства населення мають змогу швидше реагувати на запити ринку, стосовно даних видів продукції, та забезпечувати задоволення «унікальних» вимог споживачів. Також важливу роль по даних видах продукції відіграє відсутність достатньої кількості сховищ у підприємств. Різниця у рівні цін на овочеву продукцію складає 8250,9 грн за тонну (2,9 рази), на плодово-ягідну – 8853,0 грн за тонну (96,9 %) на користь домогосподарств. Протилежна ситуація складається із видами продукції по яких підприємства мають змогу сформувати великі партії продукції, та застосовують сучасні технології для забезпечення вищої якості. Так, середні ціни на молоко для підприємств вища на 1965,4 грн за тонну (22,2 %), на олійні культури – на 1262,4 грн за тонну (11,6 %); зернові та зернобобові культури – на 382,6 грн за тонну (8,0 %).

Важливе значення для соціально-економічного розвитку має рівень зайнятості населення. Проаналізуємо в розрізі регіонів кількість найманих працівників сільськогосподарських підприємств (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Кількість найманих працівників в сільськогосподарських підприємствах по регіонах 2015-2020 рр., тисяч осіб

Регіон	Роки					2020 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019 ²	2020	
Україна	500,9	489,2	479,8	472,1	443,7	88,6
Вінницька	40,4	34,2	34,3	33,8	30,6	75,7
Волинська	8,2	7,7	7,2	7,8	8,8	107,3
Дніпропетровська	32,9	28,6	26,2	25,4	25,1	76,3
Донецька	17,4	15,9	15,6	15,6	15,1	86,8
Житомирська	11,6	12,4	12,2	13,5	12,7	109,5
Закарпатська	1,8	1,7	1,7	1,7	1,5	83,3
Запорізька	24,6	23,2	22,3	21,3	21,5	87,4
Івано-Франківська	4,6	5,9	5,0	5,5	5,3	115,2
Київська	40,8	38,7	38,7	38,0	34,3	84,1
Кіровоградська	26,1	26,6	25,8	25,8	25,5	97,7
Луганська	10,6	10,8	10,3	10,6	10,3	97,2
Львівська	8,6	8,1	9,7	9,5	9,2	107,0
Миколаївська	19,2	19,7	18,7	18,2	16,9	88,0
Одеська	27,2	27,6	27,5	25,2	20,8	76,5
Полтавська	44,9	43,4	38,6	37,2	34,9	77,7
Рівненська	7,1	7,2	7,0	6,8	6,2	87,3
Сумська	19,4	19,9	19,3	19,0	18,6	95,9
Тернопільська	11,3	12,8	13,1	13,1	13,0	115,0
Харківська	28,4	26,1	25,7	25,2	23,6	83,1
Херсонська	20,1	21,0	20,6	19,0	18,9	94,0
Хмельницька	22,4	21,7	21,4	20,7	19,9	88,8
Черкаська	33,1	32,9	31,5	30,4	28,4	85,8
Чернівецька	4,7	4,2	3,6	3,7	3,2	68,1
Чернігівська	25,4	26,0	25,8	25,9	25,2	99,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39, 41].

За досліджуваний період загальна чисельність найманих працівників скоротилася на 57,2 тис. осіб (11,4 %). спостерігається скорочення кількості найманих працівників практично по всіх регіонах, за виключенням Волинської, Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Згідно даних таблиці 3.10 середньомісячна заробітна плата працівників в цілому по країні зросла в 2020 році порівняно з 2015 роком в 3,1 рази.

В той же час спостерігається досить не рівномірний розподіл в межах окремих областей – від 7475 грн в Запорізькій області до 14156 грн в Івано-Франківській.

Таблиця 3.10

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників в сільськогосподарських підприємствах по регіонах 2015-2020 рр., грн

Регіон	Роки					2020 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Україна	3140	5761	7166	8738	9734	в 3,1 рази
області						
Вінницька	3349	6201	8039	10166	10781	в 3,2 рази
Волинська	2810	5318	6234	8761	8991	в 3,2 рази
Дніпропетровська	3037	5790	6661	7324	8532	в 2,8 рази
Донецька	3280	5133	6534	8177	9588	в 2,9 рази
Житомирська	3125	5415	7048	9117	10979	в 3,5 рази
Закарпатська	2023	5429	7063	7649	9048	в 4,5 рази
Запорізька	2794	4904	5859	6972	7475	в 2,7 рази
Івано–Франківська	4358	7250	9979	12346	14156	в 3,2 рази
Київська	3727	5914	7811	9548	10330	в 2,8 рази
Кіровоградська	3033	5508	6503	7890	8903	в 2,9 рази
Луганська	3198	5427	6797	9256	9965	в 3,1 рази
Львівська	3934	7109	8925	10429	9297	в 2,3 рази
Миколаївська	2795	5167	6263	7794	8555	в 3,1 рази
Одеська	2257	4482	5417	6122	6588	в 2,9 рази
Полтавська	3366	6167	7594	9088	9894	в 2,9 рази
Рівненська	2468	4665	5945	7262	7906	в 3,2 рази
Сумська	3134	5936	7398	9259	10422	в 3,3 рази
Тернопільська	2927	6024	8371	11657	12955	в 4,4 рази
Харківська	3066	5287	6512	7812	8839	в 2,9 рази
Херсонська	2899	5520	6501	7396	8106	в 2,8 рази
Хмельницька	3226	5745	7455	8796	10012	в 3,1 рази
Черкаська	3178	5935	7913	9639	10640	в 3,3 рази
Чернівецька	2537	3929	5116	5912	7529	в 3,0 рази
Чернігівська	3292	6097	7912	9840	11109	в 3,4 рази

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39, 42].

Якщо в 2015 році рівень заробітної плати в агропродовольчій сфері лише на не значну частку перевищував мінімальний рівень заробітної плати, встановлений урядом, то в 2020 спостерігаємо перевищення мінімального рівня в межах країни на 94,7 %, в Івано-Франківській області номінально заробітна плата перевищувала мінімальну в 2,8 рази, в Вінницькій, Житомирській, Київській, Львівській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській – була вищою більше ніж в 2 рази. В той же час у порівнянні з іншими галузями (табл. 3.11) народного господарства

рівень заробітної плати в агропродовольчій сфері залишається досить низьким, що впливає на процеси трудової міграції та переміщення кваліфікованої робочої сили в інші галузі.

Таблиця 3.11

**Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників
за видами економічної діяльності в 2015-2020 рр., грн**

Галузь	Роки					2020 р. до 2015 р., %
	2015	2017	2018	2019	2020	
Сільське, лісове та рибне господарство	3309	6057	7557	8856	9757	в 2,9 рази
у т.ч. сільське господарство	3140	5761	7166	8738	9734	в 3,1 рази
Промисловість	4789	7631	9633	11788	12759	в 2,7 рази
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4184	6756	8338	9986	10761	в 2,6 рази
Будівництво	3551	6251	7845	9356	9832	в 2,8 рази
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4692	7631	9404	10795	11286	в 2,4 рази
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4653	7688	9860	11704	11951	в 2,7 рази
Тимчасове розміщення й організація харчування	2786	4988	5875	6730	6026	в 2,2 рази
Усього	4195	7104	8865	10497	11591	в 2,8 рази

Джерело: розраховано автором за даними [32, 39].

Як бачимо з таблиці рівень заробітної плати в сільському господарстві є нижчим ніж в промисловості на 30,8 %, в торгівлі – на 15,7 %, на транспорті – 22,5 %.

Важливе значення для соціально-економічного розвитку будь-якої сфери, галузі чи суб'єкта господарювання має наявність та стан основних засобів. Наявність та динаміку основних засобів в розрізі різних галузей проаналізуємо в таблиці 3.12.

В цілому наявність основних засобів скоротилася за досліджуваний період на 4177931 млн грн (30,4 %), найвищі темпи скорочення спостерігаються на транспорті (87,8 %), в сільському господарстві навпаки спостерігаються найвищі темпи збільшення основних засобів – ріст склав

293192 млн. грн (в 2,8 рази).

Таблиця 3.12

**Основні засоби за видами економічної діяльності в
2015-2020 рр., млн. грн**

Галузь	Роки					2020 р. до 2015 р., %
	2014	2015	2017	2018	2019	
Сільське, лісове та рибне господарство	171392	210169	341622	407146	469383	в 2,7 рази
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	167283	205575	335303	399526	460475	в 2,8 рази
Промисловість	1937821	3842517	2454483	3271669	3455860	178,3
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	125745	136202	182445	207157	260718	в 2,1 рази
Будівництво	64352	62090	78704	91715	117057	181,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	125507	135378	195377	215625	304498	в 2,4 рази
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9752902	1418312	1280369	1729587	1187183	12,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	27276	27985	28786	30964	36209	132,8
Інші види економічної діяльності	1672867	1944906	3354564	3863294	4003996	в 2,4 рази
Усього	13752117	7641357	7733905	9610000	9574186	69,6

Джерело: розраховано автором за даними [32, 39].

Якщо ж говорити про частку основних засобів агропродовольчої сфери в загальній структурі, то вона складає лише 4,8 %, в той же час у зв'язку тривалим мораторієм на продаж землі сільськогосподарського призначення, вона не включена до складу основних фондів. Зняття даного обмеження відкриває ширші можливості для інвестування в розвиток агропродовольчої сфери. Інвестування у оновлення основних засобів розглянемо у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності в 2015-2020

рр., млн. грн

Галузь	Роки					2020 р. до 2015 р., %
	2014	2015	2017	2018	2019	
Сільське, лісове та рибне господарство	30155	64243	66104	59130	50680	168,1
у т.ч. сільське господарство, мисливство та надання послуг	29310	63401	65059	58555	50189	171,2
Промисловість	87656	143300	199896	254196	180537	206,0
з неї виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	13548	18927	30213	31889	28875	в 2,1 рази
Будівництво	43464	52176	55994	62347	39615	91,1
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20663	33665	51818	44174	41685	в 2,0 рази
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	18704	37944	50078	43793	34885	186,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	1393	2134	2675	2832	1951	140,1
Інші види економічної діяльності	71081	115000	152161	157507	158864	в 2,2 рази
Усього	273116	448462	578726	623979	508217	186,1

Джерело: розраховано автором за даними [12, 32].

На протязі досліджуваного періоду відбувається зростання обсягів капітальних інвестицій, так в цілому вони зросли на 235101 млн. грн (86,1 %), в сільському господарстві ріст інвестицій склав 20525 млн. грн (68,1 %), активно відбувається фінансування виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (ріс в 2,1 рази). В той же час частка капітальних інвестицій в сільське господарство та виробництво харчових продуктів залишається досить низькою – всього 10,0 та 5,7 % відповідно.

Витрати, їх склад та структуру проаналізуємо в табл. 3.14. Як бачимо з даних таблиці найбільшу частку у структурі собівартості займають прямі матеріальні витрати – 55,7 % у підприємствах та 57,6 % у фермерських

господарствах

Таблиця 3.14

Склад та структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) сільського господарства в підприємствах за 2020 рік

Категорія витрат	Підприємства		У т.ч. фермерські господарства	
	млн грн	у % до підсумку /	млн грн	у % до підсумку
Прямі матеріальні витрати	245 959,8	55,7	44 138,4	57,6
у тому числі				
насіння та посадковий матеріал	35 749,1	8,1	8 076,6	10,5
корми	54 901,3	12,4	3 065,4	4,0
з них покупні	23 107,3	5,2	1 492,6	1,9
інша продукція сільського господарства	6 677,7	1,5	262,1	0,3
мінеральні добрива	60 290,1	13,7	14 805,8	19,3
пальне і мастильні матеріали	30 901,9	7,0	7 956,8	10,4
електроенергія	4 252,7	1,0	523,1	0,7
паливо й енергія	1 892,5	0,4	190,5	0,2
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	21 089,4	4,8	5 030,1	6,6
Прямі витрати на оплату праці	29 932,5	6,8	4 682,1	6,1
Інші прямі витрати	103 553,9	23,4	19 718,9	25,8
у тому числі				
відрахування на соціальні заходи	6 654,1	1,5	1 066,3	1,4
орендна плата за				
земельні частки (паї)	46 192,9	10,5	8 605,7	11,2
майнові паї	660,8	0,1	38,9	0,1
амортизація	35 969,9	8,1	7 964,7	10,4
Загальновиробничі витрати	62 083,4	14,1	8 028,0	10,5
з них оплата послуг сторонніх організацій	33 235,4	7,5	4 235,9	5,5
Всього витрат	441 529,6	100,0	76 567,4	100,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39].

Серед них найбільшу вагу мають витрати на мінеральні добрива, корми, насіння та посадковий матеріал. Слід відмітити більше значення цих груп витрат у фермерських господарств, що зумовлено більшими можливостями великих виробників укласти контракти на постачання зазначених ресурсів на більш вигідних умовах. Також слід відмітити низьку частку витрат на оплату праці та соціальні заходи (6,8 та 1,5 % у підприємствах та 6,1 і 1,4 % у

фермерських господарствах) така ситуація не сприяє формуванню високого рівня мотивації працівників та зростанню продуктивності праці. Достатньо високим є рівень витрат суб'єктів господарювання на виплату орендної плати за користування земельними паями – на рівні 10-11 %, тому відкриття ринку землі дозволить товаровиробникам завдяки механізму купівлі-продажу регулювати рівень виробничої собівартості через скорочення витрат на орендну плату.

Динаміка зведених індексів обсягу сільськогосподарської продукції в Україні за 2016-2020 рр. наведено в табл. 3.15.

Таблиця 3.15

Зведені індекси обсягу сільськогосподарської продукції в Україні, % до попереднього року

Показники	Роки					2020 р. (+,-) до 2016 р. п.п.
	2016	2017	2018	2019	2020	
Продукція сільського господарства						
Сільськогосподарські підприємства	93,4	120,8	104,0	94,9	109,8	16,4
Господарства населення	97,8	105,5	99,9	95,7	101,5	3,7
Всього господарств усіх категорій	95,5	113,3	102,2	95,2	106,1	10,6
Продукція рослинництва						
Сільськогосподарські підприємства	89,1	125,6	104,2	94,4	113,7	24,6
Господарства населення	95,5	108,4	101,9	95,4	103,9	8,4
Всього господарств усіх категорій	91,9	117,9	103,2	94,8	109,7	17,8
Продукція тваринництва						
Сільськогосподарські підприємства	107	108,1	103,5	96,4	97,8	-9,2
Господарства населення	101,7	101	96,6	96,3	97,1	-4,6
Всього господарств усіх категорій	103,9	104	99,7	96,3	97,4	-6,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [37, 39].

Дані таблиці свідчать про те, що у 2020 р. порівняно з 2016 р. зросли індекси обсягу сільськогосподарської продукції усіх категорій господарств в Україні як в цілому по сільському господарству (на 10,6 п.п.), так і продукції рослинництва зокрема (на 17,8 п.п.). Проте, у 2020 р. порівняно з 2016 р. зменшилися індекси продукції тваринництва на 6,5 п.п.

Динаміка зведених індексів на промислову продукцію тарифи та

послуги, що споживаються в сільському господарстві в Україні за 2016-2020 рр. наведено в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Зведені індекси цін на промислову продукцію та тарифів на послуги, що споживаються в сільському господарстві, % до попереднього року

Показники	Роки					2020 р. (+,-) до 2016 р. п.п.
	2016	2017	2018	2019	2020	
Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції	139,0	120,9	108,0	93,4	118,5	-20,5
у тому числі						
матеріально-технічні ресурси промислового походження	124,1	120,1	108,2	92,9	109,5	-14,6
з них						
трактори, сільськогосподарські машини та вантажні автомобілі	139,1	111,7	110,9	101,3	99,8	-39,3
корми промислового виробництва	149,3	116,8	119,8	93,5	157,0	7,7
мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин	118,3	126,2	103,5	80,9	104,0	-14,3
нафтопродукти	98,4	124,8	99,5	104,6	94,7	-3,7
електроенергія	131,3	104,0	132,5	92,6	103,5	-27,8
паливо	136,6	128,6	117,6	71,1	119,0	-17,6
будівельні матеріали	128,0	116,1	117,3	106,5	101,8	-26,2
лісо- і пиломатеріали	128,2	111,2	107,4	91,9	120,5	-7,7
шини та гумотехнічні вироби	118,7	100,5	99,7	91,2	106,3	-12,4
матеріальні ресурси сільськогосподарського походження	188,3	111,0	103,5	85,3	144,6	-43,7
тарифи та націнки на послуги	126,3	124,3	109,9	96,0	109,6	-16,7
оплата праці	126,4	150,3	114,8	121,9	114,5	-11,9

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39].

На відміну від сільськогосподарської продукції, по даних табл. 3.16 спостерігаємо зменшення індексів по всіх видах продукції за виключенням кормів. Це свідчить про стабілізацію рівня ціна промислової продукції та зменшення рівня інфляції порівняно із 2016-2017 роками, коли інфляційні процеси особливо гостро впливали на стан розвитку агропродовольчої сфери.

У процесі дослідження агропродовольчої сфери України як динамічної та складної соціально-економічної системи визначено, що напрямок її

розвитку має бути зосередженим на задоволенні внутрішніх потреб у продовольстві всіх зацікавлених сторін, що мають відношення до процесів виробництва, обміну, розподілу та реалізацією агропродовольчої продукції, при цьому рівень її якості повинен відповідати міжнародним та національним стандартам безпечності продуктів харчування, підтримувати належний рівень конкурентоспроможності на зовнішніх агропродовольчих ринках та забезпечувати національну безпеку, особливо продовольчу.

В сучасних умовах агропродовольча сфера України стала однією з найбільш важливих галузей матеріального виробництва, і враховуючи її специфічні особливості, які пов'язані з виробничими процесами та наявним потенціалом, за умов подальшої розбудови ринкових відносин виходить на передові ролі, особливо щодо формування стабільних обсягів продукції які надходять на експорт, та забезпечують валютну виручку для країни. Саме подальший розвиток ринкової економіки формує потребу у проведенні кардинальних трансформацій, особливо що стосується удосконалення функціонування системи державного регулювання агропродовольчої сфери, адже одним із основоположних концептуальних моментів пов'язаних із реалізацією аграрної політики в Україні повинно стати забезпечення соціально-економічного розвитку, формування рівних умов для стабілізації діяльності в агропродовольчій сфері, сприяння розвитку виробництва сільськогосподарської продукції, збільшення його обсягів, підтримка просування вітчизняних товаровиробників на міжнародних ринках. Забезпечення збалансованого поєднання державного регулювання аграрної економіки у поєднанні економічних свобод підприємств, враховуючи передовий вітчизняний та зарубіжний досвід, забезпечення умов для подальшої інтеграції України у європейський економічний простір повинно стати пріоритетами аграрної політики держави.

3.3. Стан розвитку та результативність агропродовольчих соціально-економічних систем

Сільськогосподарська продукція є товаром першої необхідності, ця її специфічна особливість, а відповідно і всього аграрного виробництва має ключове значення для соціально-економічного розвитку. Це зумовлюється тим, що рівень розвитку агропродовольчої сфери прямо впливає на здатність забезпечувати населення необхідними обсягами продуктів харчування та в достатньому асортименті, забезпечувати формування платоспроможного попиту мешканців, та задовольняти обґрунтовані норми споживання. Дані характеристики визначають рівень життя населення, що є визначальним елементом у формуванні соціального потенціалу країни, регіону, і знаходить своє відображення у вигляді сукупності життєвих благ, якими забезпечені місцеві жителі, є який є відображенням рівня соціальної стабільності регіону.

Зміни у динаміці рівня життя населення країни в цілому, та окремих регіонів, мають вирішальне значення при формуванні механізму та стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери та економіки в цілому. Здійснюючи оцінку рівня життя населення найбільшого поширення набули методики, які передбачають розрахунок певних груп показників, основними з яких виступають рівень споживання базових продуктів харчування та показники грошових доходів населення. При цьому потрібно розрахувати кореляцію рівня розвитку агропродовольчої сфери до рівня життя населення на основі дослідження динаміки споживання основних продуктів, чи на основі рівня накопичення доходів населення в певному регіоні. Це пов'язано з тим, що на формування динаміка рівня життя населення впливає не лише зазначена сфера, потрібно враховувати вплив й інших чинників.

Формуючи потреби населення в продуктах харчування потрібно спиратися на встановлені фізіологічні нормам споживання на одну особу, та враховувати наступну закономірність – при наближенні рівень споживання до обґрунтованих норм, зростають запити населення на якісну, екологічно чисту

продукцію, що формує відповідний рівень попиту, і навпаки – при низькому рівні забезпечення продуктами харчування населення попит на якісну, екологічну чи органічну продукцію є досить низьким. Відповідно не слід допускати зниження рівня споживання продовольства нижче обґрунтованих норм, для уникнення дефіциту збалансованого харчування, адже така ситуація має безпосередній вплив на рівень здоров'я населення.

При побудові ринкових відносин в Україні за умови забезпечення структурних змін в агропродовольчій сфері, у структурі споживання аграрної продукції спостерігаються певні трансформації. На ці зміни має вплив ціла низка чинників, зокрема, природні умови та забезпеченість ресурсами, територіальна локалізація регіону, наявність національних, регіональних та релігійних особливостей харчування, обсяги виробництва продукції в регіоні, статево-вікова структура населення, можливості щодо імпорту товари, визначаються високим чи ексклюзивним характером попиту.

Важливою характеристикою рівня якості життя населення виступає рівень платоспроможності, яка визначає здатність населення купувати товари першої необхідності та послуги на основі їх фінансових можливостей. Інформація про обсяги грошових доходів та розмір заробітної плати в межах різних регіонів України є базисом для дослідження платоспроможності населення.

На основі проведеного аналізу рівня доходів населення (на душу населення) в межах областей проведено їх групування (табл. 3.17).

В першу групу нами включено області, по яких рівень доходів на одну особу є вищим за середній рівень по Україні (за базис взято 100 %). Другу групу областей складають ті, де показник доходу у розрахунку на одну особу коливається від 90% до 100%, до третьої групи – області, для яких цей показник становить від 70% до 79,9%, а до четвертої – нижче за 70%.

Такий підхід до групування дозволяє визначити відзначити, за досліджуваний період перелік областей, по яких рівень доходів населення є вищим за середнє значення по країні, та які тенденції визначають його зміни.

Таблиця 3.17

Групування областей України за рівнем доходу у розрахунку на одну особу за 2012-2020 рр, %

Група регіонів за рівнем доходу	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2020 р.
I Вищий за середній по Україні (Україна – 100%)	Донецька (116,4) Дніпропетровська (114,1) Запорізька (107,5) Київська (105,3)	Донецька (116,2) Дніпропетровська (113,4) Запорізька (106,2) Київська (102,5)	Дніпропетровська (119,6) Запорізька (112,7) Київська (106,2)	Дніпропетровська (123,7) Запорізька (114,5) Київська (107,0) Одеська (101,6) Харківська (101,3) Полтавська (100,6)	Дніпропетровська (122,0) Запорізька (118,3) Київська (110,0) Одеська (106,0) Харківська (102,7) Полтавська (102,2)
II – 90%-100%	Харківська (98,7), Луганська (95,3) Полтавська (95,3) Миколаївська (90,8) Чернігівська (90,3)	Харківська (97,7) Луганська (95,8) Одеська (95,7) Полтавська (95,0)	Харківська (98,1) Донецька (98,0) Полтавська (97,8) Одеська (90,5)	Сумська (96,0) Вінницька (93,0) Львівська (92,7) Миколаївська (92,1) Хмельницька (91,9)	Сумська (95,3) Вінницька (95,1) Львівська (94,6) Миколаївська (93,2) Хмельницька (91,7)
III – 70%-89,9%	Сумська (89,6) Одеська (88,2) Львівська (87,3) Вінницька (86,2) Хмельницька (85,7) Житомирська (84,5) АР Крим (82,3) Черкаська (82,2) Кіровоградська (84,5) Івано-Франківська (79,9) Херсонська (79,1) Рівненська (78,8) Волинська (74,6) Тернопільська (73,6) Чернівецька (71,8)	Миколаївська (89,3) Чернігівська (88,3) Сумська (88,2) Львівська (86,6) Вінницька (86,1) АР Крим (85,3) Хмельницька (85,3) Херсонська (81,3) Кіровоградська (81,1) Житомирська (81,0) Черкаська (81,0) Рівненська (79,2) Івано-Франківська (78,5) Волинська (74,1) Чернівецька (72,7) Тернопільська (71,1)	Сумська (89,4) Львівська (88,1) Миколаївська (87,6) Вінницька (87,5) Чернігівська (86,2) Хмельницька (84,7) Житомирська (82,5) Кіровоградська (82,0) Черкаська (81,3) Рівненська (81,3) Херсонська (77,4) Івано-Франківська (76,0) Волинська (75,2) Луганська (73,9)	Чернігівська (89,2) Херсонська (87,2) Житомирська (87,1) Кіровоградська (85,8) Черкаська (84,5) Рівненська (83,6) Івано-Франківська (82,9) Волинська (78,0) Тернопільська (75,0) Чернівецька (74,5)	Чернігівська (89,0) Житомирська (88,3) Херсонська (87,7) Кіровоградська (87,0) Черкаська (86,0) Івано-Франківська (84,2) Рівненська (83,6) Волинська (79,5) Чернівецька (75,4) Тернопільська (75,5) Закарпатська (70,3)
IV – нижче 70	Закарпатська (68,2)	Закарпатська (67,1)	Тернопільська (68,7) Чернівецька (69,0) Закарпатська (64,8)	Закарпатська (69,9) Донецька (66,3) Луганська (47,9)	Донецька (54,6) Луганська (33,5)

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39, 51].

На протязі 2012-2014 років зміни у рейтингу доходів в межах I-ї групи не спостерігалось, внаслідок зовнішньої агресії та військових дій у 2016 році з цієї групи Донецька область спустилася до II. А вже з 2018 році до I групи перемістилися Одеська, Полтавська та Харківська області. До негативних моментів слід віднести, що на протязі всього періоду досліджень на

мінімальному рівні розвитку знаходиться Закарпатська область, в ній значення рівня доходів населення на протязі 2012-2018 років не піднімалося вище 64,8-69,9% від середнього значення по країні, як позитив цього є її перехід у 2020 році до III-ї групи. Основний чинник формування даної ситуації – переважаюча більшість сільського населення (63,0 % найвищий показник по Україні), частка яких в останній період збільшується. З 2014 році до її складу ввійшли Тернопільська (68,7%) та Чернівецька (69,0 %) області, місце яких в 2018 році зайняли Донецька та Луганська області.

Уваги заслуговують позитивні тенденції, що пов'язані зі зростанням рівня доходів на одну особу в межах всіх областей у порівнянні до 2018 року за виключенням Донецької та Луганської областей, спричинене бойовими діями.

Важливе значення для визначення тенденцій розвитку соціально-економічної системи має визначення її ефективності та результативності. Проаналізуємо рівень рентабельності підприємств та фермерських господарств при виробництві основних видів сільськогосподарської продукції (табл. 3.18)

Таблиця 3.18

Рівень рентабельності виробництва продукції в підприємствах та господарствах населення, 2012-2020 рр., %

Види продукції	Роки							2020 р. до 2012 р. (+,-)
	2012	2013	2015	2017	2018	2019	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Підприємства								
Культури зернові та зернобобові	15,8	2,4	42,6	25,0	24,7	11,8	20,0	4,2
Соняшник	44,9	28,2	78,4	41,3	32,5	23,5	39,4	-5,5
Буряк цукровий фабричний	15,9	3,1	27,7	12,4	-11,4	-15,4	-13,5	-29,4
Культури овочеві	1,1	7,5	32,0	9,9	13,3	2,8	8,0	6,9
Картопля	-17,4	22,4	24,6	10,0	6,8	15,4	11,0	28,4
Культури плодові та ягідні	9,6	127,5	58,3	35,4	6,4	6,2	19,0	9,4
Виноград	71,5	99,0	92,9	51,6	22,6	-7,2	-16,2	-87,7
Молоко	1,8	13,1	12,7	26,9	16,1	20,6	20,4	18,6
Велика рогата худоба на м'ясо	-28,3	-41,3	-16,9	3,4	-17,7	-27,1	-24,2	4,1

Продовж. табл. 3.18

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Свині на м'ясо	1,8	0,2	12,6	3,5	6,9	4,7	2,6	0,8
Вівці та кози на м'ясо	-32,8	-36,2	-26,6	-39,6	-16,6	-39,7	-39,4	-6,6
Птиця на м'ясо	-2,4	-5,9	-5,4	7,0	5,7	-3,7	-0,2	2,2
Яйця птиці свійської	52,6	47,6	60,9	-9,0	5,4	-23,5	-19,2	-71,8
Господарства населення								
Культури зернові та зернобобові	19,5	9,3	38,6	27,9	26,1	14,5	23,8	4,3
Соняшник	45,4	35,7	71,5	41,2	30,3	24,7	37,3	-8,1
Буряк цукровий фабричний	14,2	8,2	16,1	20,0	-2,2	-4,8	-11,7	-25,9
Культури овочеві	11,7	22,1	43,8	19,5	7,6	17,8	7,7	-4,0
Картопля	-4,2	23,0	21,5	28,9	28,0	50,3	29,5	33,7
Культури плодови та ягідні	8,6	22,7	66,2	36,1	22,6	38,6	41,5	32,9
Виноград	62,9	33,4	38,2	51,3	17,8	0,9	-8,6	-71,5
Молоко	4,9	21,4	20,5	25,9	18,0	20,1	22,5	17,6
Велика рогата худоба на м'ясо	-7,1	-13,7	3,3	-2,1	-6,4	-14,6	-9,5	-2,4
Свині на м'ясо	-2,5	-5,0	2,4	-6,7	1,1	1,4	1,8	4,3
Вівці та кози на м'ясо	-13,7	-2,6	-2,9	-15,1	-3,7	-32,5	-21,2	-7,5
Птиця на м'ясо	13,4	3,4	10,2	3,5	6,8	13,2	10,7	-2,7
Яйця птиці свійської	14,1	9,3	-9,8	-0,7	-14,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [33, 39, 44].

Як бачимо з даних таблиці найвищий рівень рентабельності мають виробництво соняшнику (39,4 %), та зернових культур (20,0 %), серед продукції тваринництва прибутковим є лише виробництво молока (20,4 %).

Схожа ситуація спостерігається і у фермерських господарствах – продукція галузі рослинництва є прибутковою, на відміну від галузі тваринництва. При цьому підтверджується теза, що господарства населення і фермерські господарства мають змогу швидше реагувати на запити ринку, стосовно овочевої, плодово-ягідної продукції, також отримують перевагу при виробництві індивідуальної «крафтової» продукції. В той же час підприємства отримують перевагу по тих напрямках де є можливість застосувати індустріальні технології.

Проаналізуємо зміни в рослинництві та тваринництві які відбувалися в процесі розвитку агропродовольчої сфери України.

По всіх видах сільськогосподарських тварин за досліджуваний період відбулося значне падіння поголів'я (від 3 до 9-разове зменшення), лише по галузі птахівництва спостерігається стабілізація ситуації і певне відновлення чисельності поголів'я).

Ситуація із виробництвом продукції тваринництва (табл. 3.19) є наслідком різкого зниження поголів'я тварин, в той же час темпи падіння виробництва є нижчими ніж темпи зниження поголів'я, що свідчить про зростання ефективності виробництва в галузі тваринництва.

Таблиця 3.19

Виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні, 1990-2021 рр.

Роки	Виробництво основних видів продукції тваринництва			
	м'ясо (у забійній масі), тис.т	молоко, тис.т	яйця, млн.шт	вовна, т
1990	4357,8	24508,3	16286,7	29804
1996	2112,7	15821,2	8763,3	9318
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2005	1597,0	13714,4	13045,9	3195
2010	2059,0	11248,5	17052,3	4192
2014 ¹	2359,6	11132,8	19587,3	2602
2015 ¹	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2016 ¹	2323,6	10381,5	15100,4	2072
2017 ¹	2318,2	10280,5	15505,8	1967
2018 ¹	2354,9	10064,0	16132,0	1908
2019 ¹	2492,4	9663,2	16677,5	1734
2020 ¹	2477,5	9263,6	16167,2	1573

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [44].

В галузі рослинництва за досліджуваний період спостерігаємо збільшення загальної посівної площі, що відбувається ще й за рахунок перерозподілу угідь із категорії сінокосів та пасовищ (через зменшення поголів'я тварин) та переведення їх у категорію ріллі, що є негативною

тенденцією, зважаючи на рівень розораності сільськогосподарських угідь в Україні. В рослинництві спостерігаємо ситуацію із збільшенням посівних площ під соняшник (часто з порушенням науково-обґрунтованих пропорцій) та зернові культури, в той же час значно скоротилися посівні площі під цукровий буряк насадження плодово-ягідних культур.

В галузі рослинництва спостерігаємо значне зростання обсягів виробництва практично по всіх групах сільськогосподарських культур. Так, валовий збір зернових та зернобобових зріс у 2020 році порівняно з 1991 роком на 68,9 %, в порівнянні з 2010 р. збільшення склало 65,3 %, з 2014 р. –1,7 % (враховуючи окуповані території).

Таблиця 3.20

Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур в Україні, 1990-2021 рр.

Роки	Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.т /					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1991	38674	36168	2311	14550	5932	1537
1996	24571	23009	2123	18410	5070	1924
2000	24459	13199	3457	19838	5821	1453
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2014 ¹	63859	15734	10134	23693	9638	1999
2015 ¹	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016 ¹	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017 ¹	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018 ¹	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019 ¹	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020 ¹	64933	9150	13110	20838	9653	2024

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [33, 39].

Аналогічні тенденції можна відмітити і в межах інших груп, урахуванням скорочення посівних площ по певних категоріях культур. За

межами даної тенденції знаходиться виробництво цукрового буряку, промислові обсяги якого порівняно з 1991 роком скоротилися в 4 рази, та продовжують падати й надалі.

Дана ситуація зумовлюється в першу чергу більш широким використанням нових технологій та технічних засобів в галузі рослинництва, меншим часом окупності інвестицій ніж в тваринницькій галузі, та значним попитом на світових ринках саме на рослинницьку продукцію, обмеженнями які встановлюються іншими країнами стосовно захисту власних виробників тваринницької продукції.

При цьому слід зазначити, що продукція галузі рослинництва, що виробляється в Україні має низьку додану вартість, практично не здійснюється її переробка в межах нашої країни, також в галузі рослинництва рівень зайнятості є доволі низьким на відміну від тваринництва. Це має негативний вплив на рівень соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

Вплив чинників на обсяги виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами, визначено за допомогою залежності (3.1):

$$Y_x = A_0 + A_1 X_1 + A_2 X_2 + A_3 X_3, \quad (3.1)$$

де Y_x – продукція сільського господарства, вироблена сільськогосподарськими підприємствами, млн. грн;

X_1 – питома вага продукції рослинництва у загальній структурі продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами, %;

X_2 – середня потужність технічних засобів у сільськогосподарських підприємствах, кВт;

X_3 – внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах, кг;

A_0, A_1, A_2, A_3 – параметри рівняння.

Вихідні дані для побудови багатофакторної кореляційно-регресійної моделі залежності обсягів продукції що вироблена в сільськогосподарських підприємствах за період 2014-2020 рр., наведені в табл. 3.21.

Вихідні дані для побудови багатофакторної кореляційно-регресійної моделі за 2014-2020 рр. (у постійних цінах 2016 р.)

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Продукція сільського господарства, млн. грн (Ух)	94089	121053,7	113082,3	136590,9	139058,4	131918,6	145119
Питома вага продукції рослинництва у загальній структурі продукції, % (X1)	53,6	56,7	55,0	58,6	59,4	59,1	61,3
Середня потужність технічних засобів, кВт (X2)	83,0	86,0	85,9	88,4	90,4	94,1	95,1
Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі сільськогосподарських культур, кг (X3)	58	68	72	79	82	79	96

Джерело: розраховано за даними [38, 39, 42].

Кореляційно-регресійна модель, що характеризує залежність обсягів, виробленої сільськогосподарськими підприємствами, продукції, розрахована за допомогою ПК в програмному середовищі MS Excel, та має наступний вигляд (3.2):

$$Y_x = -195530 + 7419,679X_1 + 1439,9X_2 + 283,1635X_3. \quad (3.2)$$

Плюсові значення параметрів A_1 , A_2 , A_3 вказують на позитивний вплив зазначених чинників. Аналіз статистичних характеристик F-критерію Фішера показує, що для даної багатофакторної лінійної регресії $F_{розр} = 9,3$ і $F_{табл} = 26,3$. Тобто модель є адекватною. Значення загального коефіцієнту кореляції $r = 0,9633713$ свідчить про високу якість моделі.

За результатами табл. 3.22 нами побудовано рівняння динаміки виробництва продукції в агропродовольчій сфері у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за 2009-2020 рр. (3.3):

$$y_t = 421,97 + 25,06t. \quad (3.3)$$

де y_t – обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь;

t – період (рік).

Таблиця 3.22

Динаміка виробництва продукції сільського господарства в Україні за 2009-2020 рр. у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь (у постійних цінах 2016 р.)

Рік	Період (t)	Вироблено продукції сільського господарства у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн (y)	Розрахунки		
			yt	t ²	y ²
2009	1	471,0	471	1	221841,00
2010	2	486,4	972,8	4	236584,96
2011	3	458,0	1374	9	209764,00
2012	4	538,1	2152,4	16	289551,61
2013	5	530,9	2654,5	25	281854,81
2014	6	523,7	3142,2	36	274261,69
2015	7	629,4	4405,8	49	396144,36
2016	8	601,5	4812	64	361802,25
2017	9	681,3	6131,7	81	464169,69
2018	10	708,3	7083	100	501688,89
2019	11	674,2	7416,2	121	454545,64
2020	12	715,7	8588,4	144	512226,49

Джерело: розраховано за даними [33, 39].

Згідно формули (3.3) знайдено прогноз зазначеного показника на 2022-2025 рр.: 2022 р. – 747,7 тис. грн; 2023 р. – 775,7 тис. грн; 2024 р. – 797,8 тис. грн, 2025 р. – 822,9 тис. грн. (Додаток Д). Зокрема, цей прогноз на 2025 р. в цілому знаходиться у межах прогнозованих даних ННЦ «Інститут аграрної економіки» [43, с. 128] за двома варіантами: песимістичним (772,2 тис. грн) і оптимістичним (971,0 тис. грн).

Група показників розвитку регіонів	Ресурсне забезпечення	Виробничий розвиток	Соціальний розвиток	Екологічний розвиток
Ресурсний розвиток	1	0,59	-0,03	0,71
Виробничий розвиток	0,59	1	0,34	0,31
Соціальний розвиток	-0,03	0,34	1	0,14
Екологічний розвиток	0,71	0,31	0,14	1

Рис. 3.2. Матриця розподілу регіонів України за інтегральними показниками розвитку регіонів

Джерело: розробка автора.

Зв'язок між виробничою діяльністю та соціальним розвитком є досить помірним (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,33). Аналогічна ситуація щодо зв'язку виробничої діяльності та екологічного стану (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,3). Соціальний розвиток та екологічний стан мають досить слабкий зв'язок (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,3).

Групування регіонів можна зробити декількома способами. Одним з них є рівномірний розподіл (8 регіонів в першій, другій та третій групі). За рейтингами, побудованими відповідно до індексів ресурсного забезпечення, виробничої діяльності, соціального розвитку та екологічного стану в середньому за 2015–2020 рр., регіони України розташувались наступним чином. За інтегральним індексом перші вісім областей: Івано-Франківська, Черкаська, Волинська, Київська, Закарпатська, Львівська, Полтавська та Чернівецька області; найнижчий рейтинг посіли області: Луганська, Одеська, Донецька, Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Миколаївська, Кіровоградська.

Ці регіони посідають порівняно високі місця за переважно усіма напрямками як ресурсного забезпечення, виробничого, соціального екологічного розвитку. Проте, Івано-Франківська та Закарпатська області мають низький рівень соціального розвитку, Волинська область – низький рівень виробничої діяльності.

Порівняння інтегральних індексів 4 груп показників виявили певні розходження рейтингів.

8 топ-областей по ресурсному забезпеченні: Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Черкаська, Київська, Вінницька, Чернівецька, Львівська області.

8 топ-областей по виробничій діяльності: Івано-Франківська, Полтавська, Черкаська, Львівська, Кіровоградська, Хмельницька, Київська, Чернівецька області.

8 топ-областей по соціальному розвитку: Черкаська, Волинська, Житомирська, Миколаївська, Хмельницька, Вінницька, Полтавська,

Чернігівська області.

Є області аутсайдери за усіма показниками – Запорізька, Луганська.

8 топ-областей по екологічному стану: Волинська, Київська, Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська, Житомирська, Львівська, Чернівецька області.

Іншим підходом до розподілу регіонів за рейтинговими оцінками в межах визначених груп та інтегральною рейтинговою оцінкою (за нормованими коефіцієнтами) є використання рівних інтервалів між максимальних та мінімальним значенням в отриманій вибірці.

За інтегральної рейтингової оцінкою, побудованою відповідно до індексів ресурсного забезпечення, виробничої діяльності, соціального розвитку та екологічного стану в середньому за 2015–2020 рр., регіони України розташувались таким чином. Найвищий рейтинг мають п'ять областей: Івано-Франківська, Черкаська, Волинська, Київська, Закарпатська. Найнижчий рейтинг посіли області: Луганська, Одеська, Донецька, Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Миколаївська, Кіровоградська, Сумська та Херсонська.

Недоліком попередніх двох методик є те, що рейтинги визначаються окремо за кожним показником (у нашому випадку – за інтегральним індексом чи рейтинговою оцінкою). Для відбору об'єктів за усіма групами показників скористаємося методом теорії класифікації або кластерного аналізу. В основу алгоритмів класифікації за даним принципом покладено міру або функцію віддалення.

Рейтинги областей за інтегральними індексами чотирьох напрямків дослідження наведені на рисунках 3.3, 3.4, 3.5, 3.6.

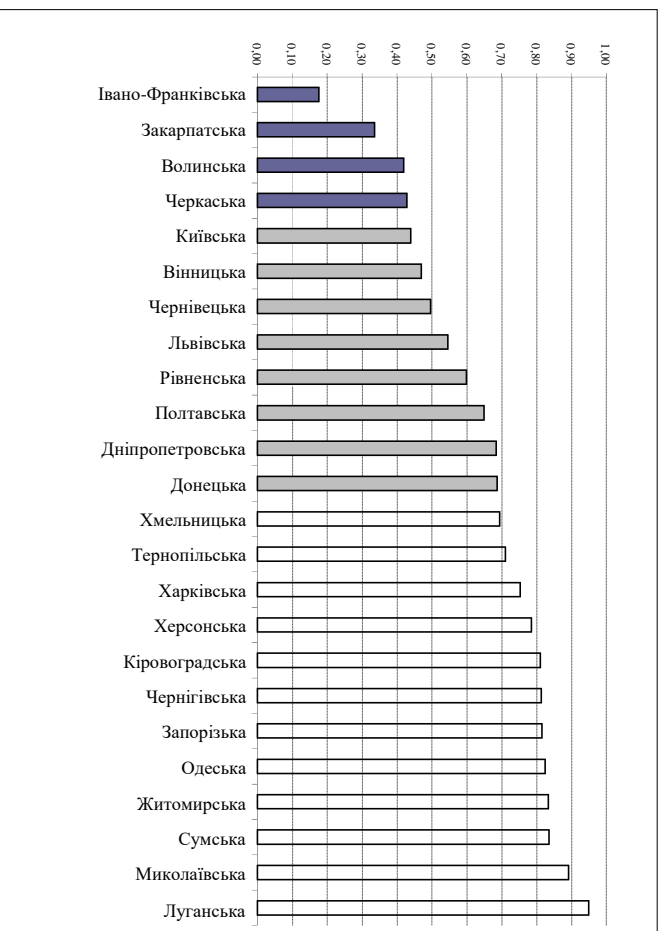

Рис. 3.3. Рейтинг регіонів України за інтегральними індексами ресурсного забезпечення

Джерело: розробка автора.

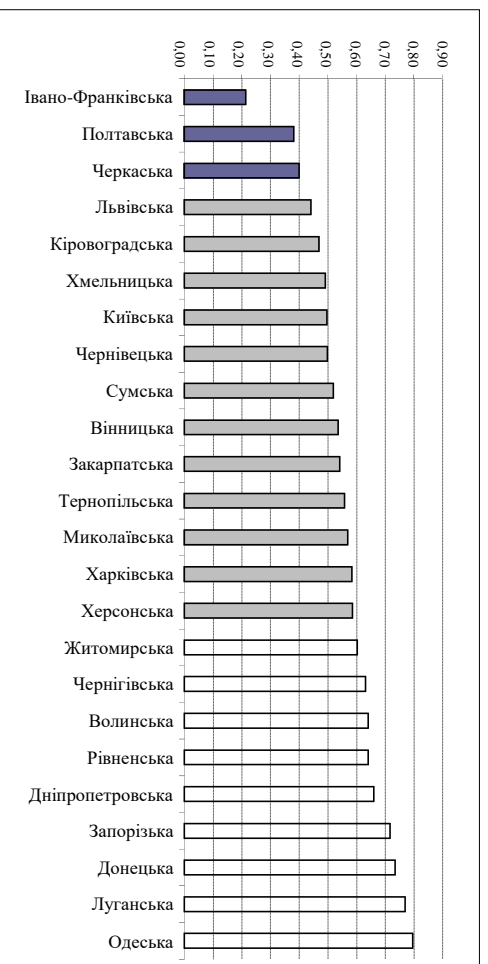

Рис. 3.4. Рейтинг регіонів України за інтегральними індексами виробничої діяльності

Джерело: розробка автора.

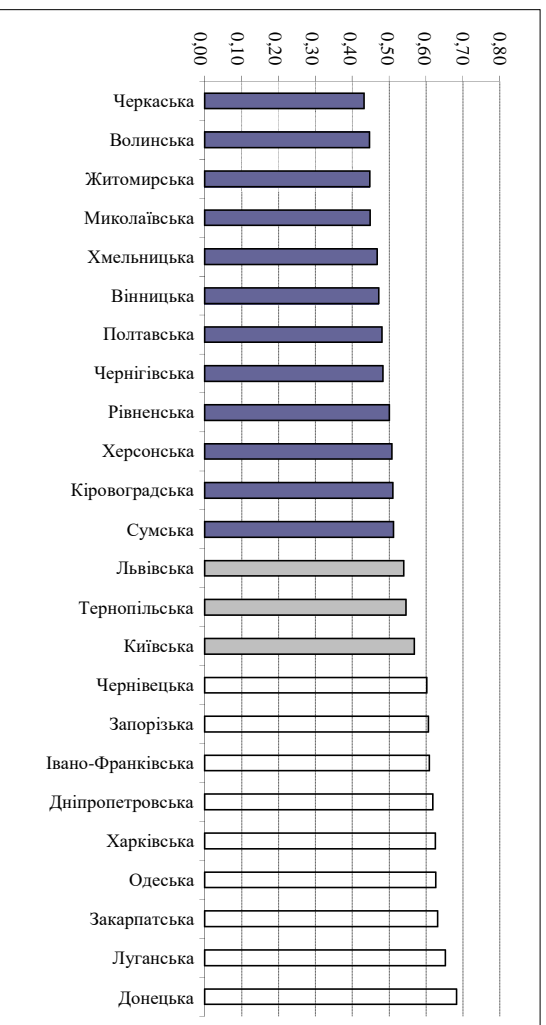

Рис. 3.5. Рейтинг регіонів України за інтегральними індексами соціального розвитку

Джерело: розробка автора.

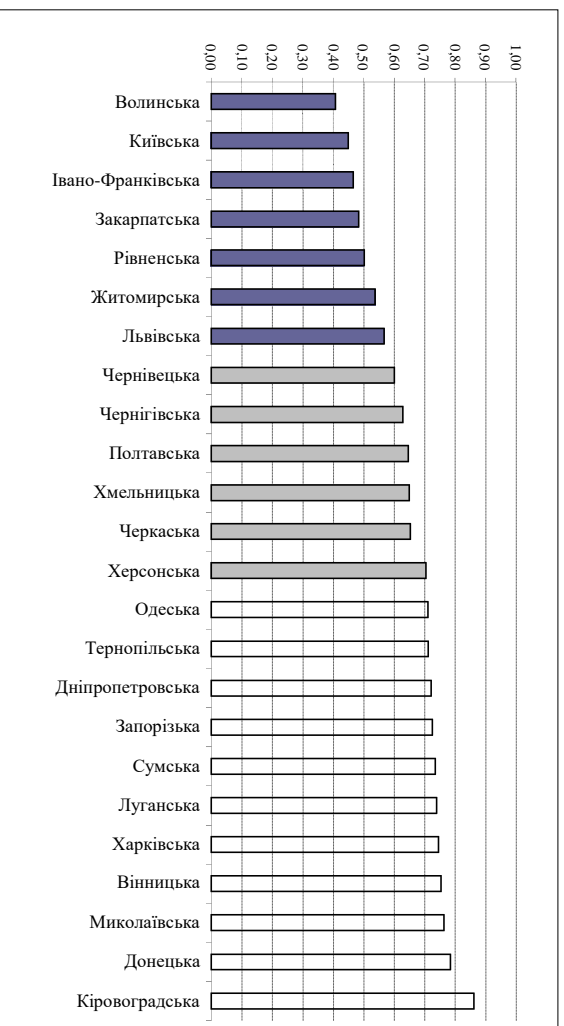

Рис. 3.6. Рейтинг регіонів України за інтегральними індексами екологічного стану

Джерело: розробка автора.

Основні результативні показники діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери Україні свідчить про те, що у 2020 р. порівняно з 2016 р. рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств зріс на 9,9 п.п. відповідно збільшився і рівень чистого прибутку в 3,3 рази.

Таблиця 3.23

Основні результативні показники діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери України

Показники	Роки					2020 р. у % до 2016 р.
	2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	22,8	11,7	21,4	43,0	32,7	9,9 п.п.
Чистий прибуток, млн. грн	26728,4	14925,7	21413,4	101912,2	89330,8	334,2
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий прибуток, млн. грн.	33570,1	26186,6	51668,0	127525,5	102230,4	304,5
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток до загальної кількості, %	78,6	80,3	84,7	88,9	88,3	9,7 п.п.
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий збиток, млн. грн	6841,7	11260,9	30254,6	25613,3	12899,6	188,5
Частка підприємств, які одержали чистий збиток до загальної кількості, %	21,4	19,7	15,3	11,1	11,7	-9,7 п.п.
Кількість найманих працівників, тис.	621,8	579,8	528,9	500,9	507,7	81,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [39, 53, 54].

Проте, як варто відмітити, що в 2020 р. порівняно з 2016 р. збільшилась кількість сільськогосподарських підприємств, які одержали чистий збиток (у 1,9 рази). Економічний розвиток галузей агропродовольчої сфери з виробництва продовольства та його реалізації у 2016-2020 рр. характеризують такі тенденції: відбувається зростання в цілому обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, зокрема м'яса свиней, свійської птиці

та консервів з них, овочів, олії соняшникової, молока рідкого, круп, мінеральної води негазованої, сигарет; зростання з розрахунку на одну особу.

В Україні зросло виробництва таких харчових продуктів і напоїв: м'яса свиней та свійської птиці, овочів консервованих, олії соняшникової, молока рідкого, масла вершкового, води мінеральної негазованої;

В той же час відбулося скорочення обсягів виробництва ковбасних виробів, окремих продуктів з фруктів, маргарину, сиру, окремих молокопродуктів, борошна, хліба, борошняних виробів, шоколаду, кондитерських виробів, а також напоїв (коньяк, бренді, горілка, лікери, вино, пиво, вода мінеральна газувана, напої безалкогольні);

Спостерігається скорочення з розрахунку на одну особу в Україні виробництва таких харчових продуктів і напоїв, як вироби ковбасні, соки, деякі інші вироби з фруктів, маргарин, сир, окремі молокопродукти, хліб та хлібопродукти, шоколад, вироби кондитерські цукрові, вода мінеральна газувана, напої безалкогольні; зростання оптового товарообороту продовольчих товарів та частки продажу вітчизняних продовольчих товарів при одночасному скороченні питомої ваги продовольства у структурі оптового товарообороту.

Відбулося зменшення обсягів роздрібного продажу окремих продовольчих товарних груп, зокрема, таких як: м'ясо та м'ясопродукти, масло вершкове, олії рослинні, сир, яйця, вироби кондитерські, чай, борошно, вироби хлібобулочні та макаронні, картопля, овочі, плоди, ягоди, виноград; позитивна динаміка роздрібного товарообороту продовольчих товарів (до попереднього року у порівняльних цінах) у 2016-2017 рр., а також окремих товарів (молоко та молокопродукти, сир, яйця, вироби кондитерські, борошно та вироби хлібобулочні, картопля, овочі, плоди, ягоди, виноград) – у 2020 р., що очевидно пов'язано з динамікою платоспроможного попиту населення.

Також ми спостерігаємо зростання питомої частки продуктів рослинного та тваринного походження, живих тварин, жирів та олії у структурі експорту держави при одночасному зниженні частки готових

харчових продуктів.

В цілому обсяги експорту продовольства за 2016-2020 рр. зросли; зросла питома вага готових харчових продуктів, продуктів рослинного походження, жирів та олії у структурі загальнодержавного імпорту при одночасному зменшенні частки живих тварин та продуктів тваринного походження. Отже спостерігається тенденція скорочення імпорту продовольства в досліджуваному періоді.

Висновки до розділу 3

1. В основі розбудови агропродовольчої сфери в Україні лежать системні перетворення, пов'язані зі зміною командно-адміністративної системи управління на ринкову. Під час здійснення таких перетворень паралельно процесам становлення суверенності, набуття держави та розбудови владно-організаційної системи відбулося виникнення цілої сукупності структурних пасток, які виявилися значними бар'єрами в процесі становлення та розвитку ринкових відносин.

2. Аналізуючи склад виробників сільськогосподарської продукції, можна відмітити, що починаючи з 2005 р. в системі аграрного виробництва спостерігається укрупнення підприємств при одночасному зменшенні їх кількості, в той же час на 2020 рік слід відмітити збільшення кількості підприємств практично за всіма групами, крім державних підприємств та виробничих кооперативів.

3. В структурі сільськогосподарських угідь зміни відбуваються внаслідок структурних змін самої агропродовольчої сфери – скорочується частка галузі тваринництва, через що частина пасовищ та сіножатей переводяться в ріллю, в самій галузі тваринництва відбуваються процеси інтенсифікації, які передбачають відмову від випасання худоби, на користь її відгодівлі концентрованими кормами. В Україні найвищий в світі відсоток розораності сільськогосподарських угідь, і подальше його збільшення

негативно впливає на загальний стан земельних ресурсів та потребує комплексних підходів до вирішення проблем раціонального землекористування.

4. Скорочення сільського населення відбувається швидшими темпами і за досліджуваний період воно скоротилося на 493,1 тис. осіб (3,6 %), частка сільського населення при цьому скоротилася на 0,5 в.п. Що стосується економічно активного населення (у віці від 16 до 59 років), то його частка складає 59,8 % по відношенню до всієї чисельності, у загальній чисельності дана категорія скоротилася на 6,2 %, це досить низькі показники, які мають негативний вплив на стабільність Пенсійного фонду та рівень соціальної напруженості в країні. У сільській місцевості населення за досліджуваний період скоротилася 6,3 %, в той же час частка економічно активного зросло з 29,7 до 30,0 %. Отже, до загальних тенденцій можна віднести продовження скорочення сільського населення швидшими темпами, що свідчить про недостатній рівень соціально-економічного розвитку в сільській місцевості.

5. Спостерігається досить не рівномірний розподіл в межах окремих областей – від 7475 грн в Запорізькій області до 14156 грн в Івано-Франківській. Якщо в 2015 році рівень заробітної плати в агропродовольчій сфері лише на не значну частку перевищував мінімальний рівень заробітної плати, встановлений урядом, то в 2020 спостерігаємо перевищення мінімального рівня в межах країни на 94,7 %, в Івано-Франківській області номінально заробітна плата перевищувала мінімальну в 2,8 рази, в Вінницькій, Житомирській, Київській, Львівській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській – була вищою більше ніж в 2 рази. В той же час у порівнянні з іншими галузями рівень заробітної плати в агропродовольчій сфері залишається досить низьким, що впливає на процеси трудової міграції та переміщення кваліфікованої робочої сили в інші галузі.

6. У процесі дослідження агропродовольчої сфери України як динамічної та складної соціально-економічної системи визначено, що напрямом її розвитку має бути зосередження на задоволенні внутрішніх

потреб у продовольстві всіх зацікавлених сторін, що мають відношення до процесів виробництва, обміну, розподілу та реалізацією агропродовольчої продукції, при цьому рівень її якості повинен відповідати міжнародним та національним стандартам безпеки продуктів харчування, підтримувати належний рівень конкурентоспроможності на зовнішніх агропродовольчих ринках та забезпечувати національну безпеку, особливо продовольчу.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). За ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. К.: ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Амбросов В., Маренич Т. Організаційні фактори підвищення результативності реформ. *Економіка України*. 2000. №3. С. 73-78.
3. Амбросов В.Я., Маренич Т.Г. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 14-19.
4. Грановська В.Г., Крикунова В.М. Організаційні трансформації аграрного бізнесу в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2018/03/eaprk_2018_03_p_63_74.pdf.
5. Дієсперов В.С. Сталий сільський розвиток: проблеми становлення : монографія. Київ: ННЦ «Інст-т аграрної економіки», 2011. 216 с.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». Відомості Верховної Ради України, 2020, № 20, С. 142
7. Зоря О.П. Управління розвитком аграрних підприємств в умовах інституційних трансформацій: монографія. Полтава: Видавництва ПП «Астроя», 2019. 321 с.

8. Економічна статистика/Наука, технології та інновації/Наукова та інноваційна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 рр. / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : <http://minagro.gov.ua/system/files2015-2020.pdf>.

10. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : монографія / [Шубравська О.В., Молдован Л.В., Пасхавер Б.Й. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув, 2012. 496 с.

11. Кальченко С.В., Попова Т.В., Свиноус Н.І. Організаційно-економічні засади гармонізації економічних інтересів держави та фермерських господарств в інвестиційній сфері. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 9-15.

12. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.12.2020).

13. Кошкалда І.В., Трегуб О.М. Концептуальні засади гармонізації галузевої структури сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал*. 2017. №3. С. 37-44.

14. Красноручський О.О., Руденко С.В. Концептуальні підходи до управління економічним потенціалом аграрних підприємств. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2016. №3. Р. 77-84.

15. Крисак А.І., Голян В.А., Демидюк М.А. Реформування відносин власності у землекористуванні: суперечності та перспективи. *Зб. наук. праць Луцького національного технічного університету. (Серія: Економічна теорія та економічна історія)*. 2007. Вип. 4 (19). С. 4-12.

16. Кушнірук В.С. Економіко-математичне моделювання як важливий чинник розвитку агропромислового комбінування у садівництві. *Інноваційна економіка*. Тернопіль: ТІ АПВ УААН, 2009. № 4 (14). С. 103-108.

17. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. 320 с.

18. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., Федірець О.В., Лещина О.Г. Забезпечення сільськогосподарських підприємств Полтавської області керівниками, професіоналами, фахівцями. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. № 1 (70). С. 134–138.

19. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., Федірець О.В., Лещина О.Г. Обґрунтування методичних підходів до визначення штатної чисельності управлінських кадрів сільськогосподарських підприємств. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013. Вип. 1 (40). С. 444–453.

20. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., Федірець О.В., Лещина О.Г. Проблеми застосування чинних методичних підходів до обґрунтування чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(2) Т.3. Полтава: ПДАА, 2012. Т. 3. С. 3–9.

21. Маркіна І.А., Федірець О.В., Корнієнко В.С. Стратегічні напрями управління розвитком маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. №4 (82). С. 101–106.

22. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. 288 с.

23. Могильний О. До питання про багатокладність сільського господарства. *Економіка України*. 2005. № 6. С. 59-66.

24. Особисті селянські господарства на 1 січня 2019 року / Державна служба статистики України. С. 193–194. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/sg/osg/osg_u/osg_0119_u.html

25. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України URL: <http://minagro.gov.ua>
26. Парламентські слухання від 23.03.2011: Земля в українській долі: ситуація у земельній сфері, законодавче забезпечення земельних відносин та практика його реалізації [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl2303111.htm.
27. Пасхавер Б.Й., Молдаван Л.В., Шубравська О.В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2012. №9. С. 3-9.
28. Перебийніс В.І., Федірець О.В. Використання теорії масового обслуговування для моделювання. *Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 16–17 листопада 2017 року). Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 140–143
29. Постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ. Відомості Верховної УРСР (ВВР). 1991. № 10. С. 100.
30. Про земельну реформу: Постанова Верховної ради Української РСР від 18.12.1990 №563-ХІІ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/563-12>.
31. Прямі іноземні інвестиції в економіці України. 2019: стат. зб. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2020).
32. Публікація документів Державної Служби Статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrstat.org/>
33. Рослинництво України 2020. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 183 с.
34. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*. 2007. №2. С. 3-7.

35. Саблук П.Т., Хомин І.П. Розвиток аграрного сектору України: фінансовий аспект. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 45-51.
36. Сазонова Т.О., Федірець О.В. Стратегічне значення проектування інноваційної поведінки персоналу сучасної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. №7., Ч. 3. С. 59–63.
37. Сільське господарство і розвиток сільських районів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.Worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.ZS>.
38. Сільське господарство України 2019. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 230 с.
39. Сільське господарство України 2020. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 232 с.
40. Сільське господарство України. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 246 с.
41. Сільське господарство України: статистичні збірники [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
42. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України; за ред. І.Є. Вернера. Київ : 2017. 611 с.
43. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
44. Тваринництво України 2020. Статистичний збірник. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 160 с.

45. Титова Н. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10-11.

46. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3.08.1999 № 1529/99 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1083.6562.0>.

47. Українська радянська енциклопедія / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: І.К. Білодід та ін. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1964. Т. 16. 632 с.

48. Федірець О. В. Оцінювання організаційної ефективності в процесі стратегічного управління. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (10). Полтава : ПДАА. 2015. С. 287–295.

49. Федірець О. В. Управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Трансформація наукової парадигми в аграрному секторі економіки (30-31 жовтня 2012 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2012. С. 36–38.

50. Федірець О.В. Зміст системи управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Управління людськими ресурсами в постіндустріальному суспільстві: глобальні виклики та перспективи розвитку (29 жовтня 2013 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2013. С. 133–137.

51. Федірець О.В. Особливості управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали Конференція професорсько-викладацького складу за результатами науково-дослідної роботи у 2013 році (15-16 травня 2015 року м. Полтава)*. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. С. 196–198.

52. Федірець О.В. Удосконалення транспортного забезпечення як чинник підвищення ефективності аграрних підприємств. *Збірник наукових праць та тез наукових доповідей за Матеріалами VI Міжнародної науково-*

практичної конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації» 06-08 жовтня 2020. Prague: Nemoros s. r. o., 2020. С.146–150.

53. Федірець О.В., Зось-Кіор М.В., Рібейро Рамос О.О., Ястреба М.М. Менеджмент енергетичної ефективності виробництва: екологічний імператив, імператив людського чинника, пріоритет економічної оцінки *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 86–95.

54. Федірець О.В., Помаз О.М. Стан та перспективи розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики*: кол. монографія. Полтава, 2017. С.145–152. (0,45/0,23 друк. арк).

55. Юрчишин В. Аграрні перетворення в Україні. Небезальтернативний погляд на проблему. К.: ДОП ІАЕ УААН, 1999. 68 с.

56. Agricultural, forestry and fishery statistics. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. 230 p.

57. Economy rankings: official site of the World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/home> (дата звернення: 01.12.2020).

58. Fedirets O., Voronko-Nevidnycha T., Korduban M. Formation of the optimal production strategy of an agricultural enterprise *Management of the 21st century: globalization challenges*. collective monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague, Nemoros s.r.o. 2020. P. 200–207.

59. *Food and Agricultural Organization of United Nations*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#home> (last access: 14.10.2020)

60. Halytskyi O., Polenkova M., Fedirets O., Brezhnieva-Yermolenko O., Hanzhuk S. Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 2(37), 280–286.

РОЗДІЛ IV. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

4.1. Чинники управління розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Агропродовольча сфера України в останні роки демонструє позитивну динаміку стосовно власного розвитку. Фактично вона стала головний «драйвером» розвитку національної економіки. В той же час існує ряд проблем, які потребують нагального вирішення, однією з найважливіших є можна віднести необхідність модернізації складових агропродовольчої сфери, починаючи від технологічних і закінчуючи соціальними.

Під модернізацією слід розуміти стрибкоподібний процес змін, перехід до нового технологічного укладу, який характеризується кардинальним оновленням техніко-технологічного, виробничого, кадрового, інтелектуального потенціалів і забезпеченням прискорених темпів економічного зростання, які забезпечують структурні економічні, соціальні та суспільні зміни. Успіх модернізації економіки в цілому та агропродовольчої сфери зокрема слід асоціювати із забезпеченням необхідних змін суспільних цінностей, громадянського та політичного середовища, які визначаються особливостями розвитку країни. Дослідивши історичний розвиток можна окреслити ряд моделей модернізації: еволюційна (хаотичну), за такою проходив розвитку країн «Старого світу»; запізніла (неорганічна) вона спостерігалася у країни Піренейського регіону (Іспанія та Португалія); прискорену (форсовану) – Тайвань, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур; Швеція, Норвегія, Фінляндія – «скандинавська» модель.

Можна виділити й інші підходи до характеристики модернізації. Так, відповідно до цілей та характеру реформ розрізняють «наздоганяючу» модернізацію, яка спрямована на те, щоб скоротити відставання від

розвинутих країн, та випереджальну («інноваційну»). Під час «наздоганяючої» модернізації відбувається копіювання та перенесення найбільш прогресивних, на відміну від існуючих, технологій виробництва, які дозволяють знизити рівень матеріало- та енергомісткості продукції. Німеччина, Японія, Південна Корея, Китай, Тайвань, Бразилія, Чилі, Іспанія, Ірландія – це країни, які в різні періоди часу реалізовували пограми «наздоганяючої» модернізації [15, 37].

Варто звернути увагу на дослідження Т.Т. Ковальчука, який пропонує модель «наздоганяючої» модернізації, та зазначає, що даний підхід тісно пов'язаний із виникненням системних ризиків [37 с. 43], і відповідно не дозволить вивести Україну на рівень країн, які є лідерами в технічному та технологічному розвитку, навіть за умов реалізації наявного наукового та технічного потенціалу (значну частину якого вже було втрачено). Забезпечити вихід країни з кризового стану, завдяки технічному та технологічному проривові можливо за умов переходу до випереджальної, інакшими словами «інноваційної», модернізації. Реалізація інноваційної моделі модернізації «на випередження» полягає у системному та якісному оновленні продуктивних сил, впровадження провідних практик що стосуються існуючої організації та управління економікою, приведення правового забезпечення виробничих відносин до стандартів, здатних забезпечити її ефективність на рівні високо розвинутих країн.

Відповідно до міжнародних стандартів інновація розглядається в якості кінцевого результату інноваційної діяльності, що знаходить своє втілення в якості нового чи вдосконаленого продукту (технологічного процесу), подальшій його практичній реалізації або в якості створення нового підходу до соціальних послуг [81, с. 20-22]. Визначальною якістю інновацій при цьому є науково-технічна новизна та процедура її впровадження виробничий процес.

Перехід до модернізаційної моделі розвитку можливий за умови, коли держава зменшує фінансування (в першу чергу за рахунок бюджетних коштів), аж до повного його вразливих секторів економіки, особливо це стосується видобувних галузей та промислового виробництва. Основне фінансування

слід направити на створення власних інноваційних продуктів, які забезпечують підвищення конкурентоспроможності української економіки; розвиток високотехнологічного виробництва (забезпечення формування інноваційних кластерів економіки завдяки визначенню «точок зростання», що дозволяють ефективніше поширювати інновації); встановлення прозорості прийняття інвестиційних рішень та бюджетного фінансування інноваційних проектів, забезпечення їх обґрунтованості та доцільності; активна боротьба з корупцією та впровадження ефективного громадського контролю за виконанням державного замовлення при проведенні конкурсів (тендерів) по інвестиційних проектах.

В Україні до 2017 р. відбувалося постійне зниження питомої ваги інноваційної продукції. З 2017 року на основі статистичних даних по українських підприємствах спостерігаються позитивні зміни, що стосується реалізації інновацій. На протязі 2017-2020 рр. спостерігається ріст впровадження нових технологічних процесів на 10,5 %, нові продукти зросли на 16,7 %, а нова техніка – на 62,4 % [8, 80].

Для агропродовольчої сфери інвестиції залишаються ключовим чинником її успішного розвитку. За результатами 2020 року в Україні реалізується понад 250 інвестиційних проектів, загальною вартістю близько 50 млрд гривень. Основними напрямками реалізації інвестиційних проектів є: скотарство – 25 %; свинарство – 14 %; вирощування та обробіток зернових і технічних культур – 11 %; птахівництво – 10 %; зберігання та переробка зернових і технічних культур – 10 %; сховища для овочів та фруктів – 9 %; переробка сільськогосподарської сировини (7%), багаторічні насадження (5%), зрошення – (4%), інші (5%) [61].

Реалізація таких проектів дає підприємствам агропродовольчої сфери стати так званими «точками зростання», які забезпечують поширення інновацій, формування інноваційної активності в галузях економіки, що пов'язані з даною сферою.

Для успішної реалізації програм модернізації агропродовольчої сфери, в

тому числі за рахунок стимулювання інноваційної активності, важливу роль відіграє чітка ідентифікація та визначення ступеня впливу чинників зовнішнього та внутрішнього оточення господарюючих суб'єктів та окремо визначити чинники розвитку соціально-економічних систем.

Визначальними чинниками економічного розвитку є причини, що його породжують, і в свою чергу означають явища та процеси, котрі визначають можливості зростання обсягів виробництва, підвищення ефективності продукції та якості продовольства.

В своїх дослідженнях С. Кузнець відзначає, що економічного зростання можливо досягти за рахунок кардинальних змін сукупності галузей народного господарства завдяки поєднанню різних чинників у межах загального вектору розвитку країни [118].

Дія значної сукупності чинників дозволяє відтворити реальну картину економічного зростання країни, регіону чи окремої галузі. Так, модель економічного зростання Р. Солоу, яка розглядає запаси капіталу, приріст населення та технічний прогрес, дозволяє нам чітко відслідкувати взаємозв'язки між зазначеними складовими. Відповідно до даної моделі при зростанні норми заощаджень в економіку будуть залучатися більші обсяги інвестицій та капіталу, що в свою чергу дозволить підвищити рівень виробництва. Але при даному процесі спостерігається зворотний ефект, який полягає у скороченні норми споживання, яке в свою чергу обмежує виробництво. Таким чином, ріст заощаджень сприяє накопиченню капіталу, забезпечуючи ріст продукції, що в свою чергу викликає зростання споживання [123, с. 65-94].

На нашу думку, досліджуючи чинники економічного розвитку, в першу чергу слід визначити їх сутнісний зміст. Значна частина наукових джерел дефініцію «чинник» розглядає як рушійну силу, що лежить в основі процесів або явищ. Вперше класифікація чинників була запропонована французьким економістом Ж.-Б. Сейєм, який визначив серед них три головних: праця (L), капітал (K) і природні ресурси (N), відповідно сукупний продукт (Y) є

функцією у вигляді [82]:

$$Y = f(L, K, N) \quad (4.1)$$

Пізніше А. Маршал запропонував додати до цього переліку ще й організацію. Сутнісний зміст запропонованої класифікації, на думку автора, полягає в тому, що всі зазначені чинники забезпечують формування у вартості продукту: «Капітал і праця взаємодіють у процесі виробництва національного продукту і отримують від нього свої доходи відповідно до міри (граничної) продуктивності» [52].

Зараз класична економічна наука розглядає п'ять провідних чинників економічного розвитку: земля, праця, капітал, підприємливість (менеджмент) та технології, які можна розрахувати за допомогою кількісного аналізу [98, с. 66-67]. В той же час, сучасні реалії потребують врахування політичних, соціальних та екологічних чинників.

Багатогранність сучасного економічного розвитку вимагає врахування чинників, які позитивно або негативно впливають на ефективність господарюванню. До них можна віднести допоміжні чинники (соціальні інститути та інституції, рівень розвитку культури, релігія, тощо), які визначають загальні передумови, та формують відповідне середовище для забезпечення реалізації основних чинників економічного розвитку.

Сукупність чинників економічного розвитку включає природні чинники та сукупність засобів та форм, які утворилися в процесі еволюції під впливом людини. Завдяки їх оптимальній взаємодії забезпечується можливість країнам та регіонам забезпечувати високі показники економічного розвитку і навпаки, дисбаланс механізмів, які об'єднують природні та набуті чинники господарського розвитку, викликає серйозні економічні ускладнення та кризові процеси, які періодично виникають у тих чи інших секторах світової економіки [98, с. 68].

У праці «Дослідження відмінностей в темпах економічного росту» економіст Э. Денісон, на базі чотирьох основних чинників зростання визначив 23, серед яких 4 відносяться до праці, 4 – до капіталу, 1 – земля, і 14 визначають

внесок науково-технічного прогресу. Дослідник визначив, що зростання продуктивності праці виступає ключовим чинником, який забезпечує ріст реального доходу та національного продукту [19].

Багато дослідників розглядаючи чинники, залежно від ступеня впливу поділяють їх на чинники зовнішнього середовища прямого (безпосереднього) та непрямого (опосередкованого) (рис. 4.1.)

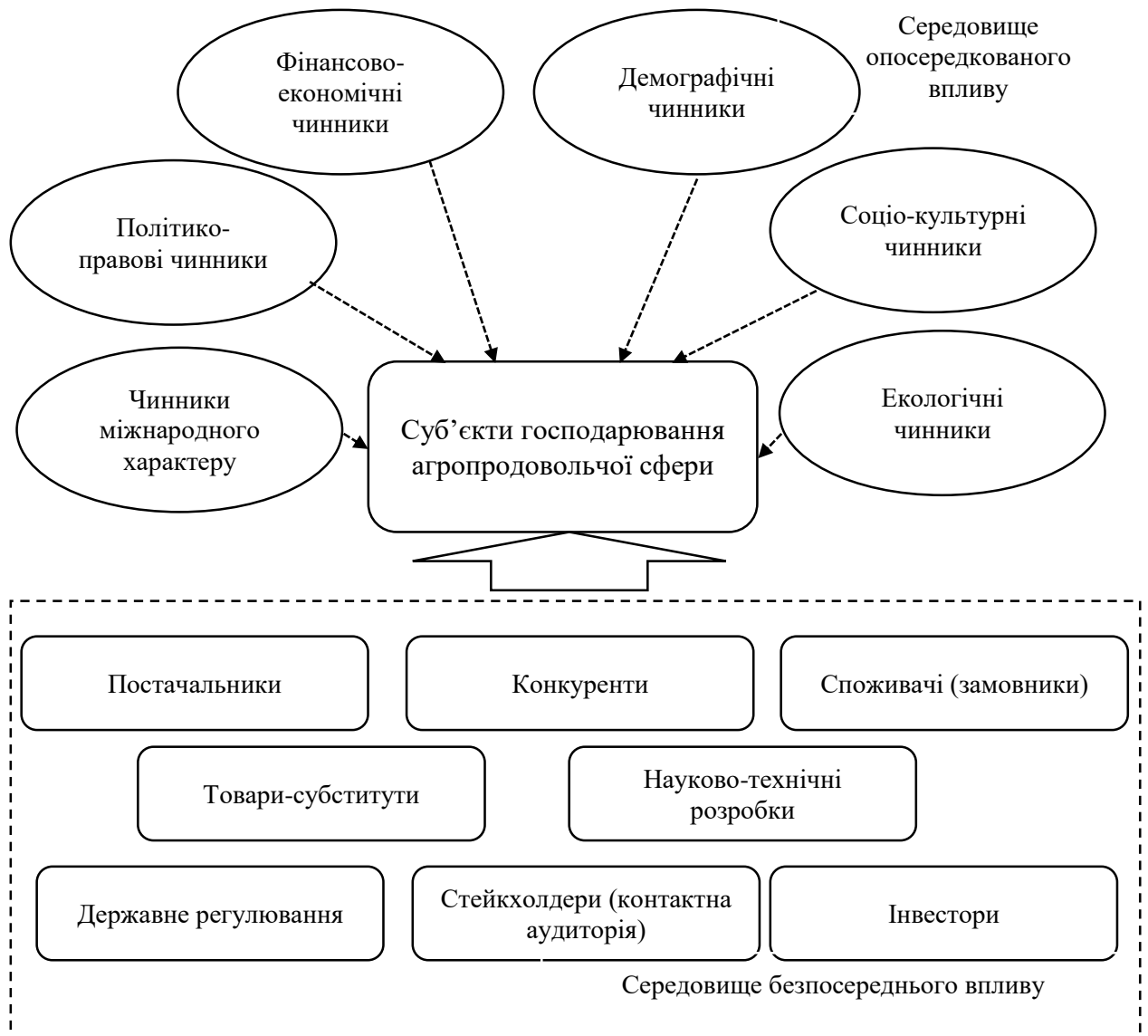

Рис. 4.1. Зовнішнє середовище суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери

Джерело: доповнено автором на основі [22, 24, 90, 114]

Характеристику чинників непрямого впливу більш детально розглянемо в межах визначених вище груп:

чинники міжнародного характеру (регулювання зовнішньо-економічної

діяльності суб'єктів господарювання, зміни курсу національної валюти до основних світових валют, міжнародне законодавство та законодавство інших країн, міжнародні стандарти);

екологічні чинники (природно-кліматичні умов, стан природних ресурсів, рівень забруднення навколишнього середовища, стан ґрунтів, що перебувають у користування підприємств);

фінансово-економічні чинники (тенденції розвитку економіки України, стан державного бюджету, рівень інфляції, рівень безробіття, рівень податкових ставок, рівень доходів населення, ріст національного продукту на душу населення, кредитно-фінансове регулювання, антимонопольне регулювання);

демографічні чинники (тенденції динаміки чисельності населення України, у тому числі в регіоні функціонування суб'єктів господарювання, статевовіковий склад населення України, у тому числі в регіоні функціонування підприємства, тенденції рівня народжуваності в Україні, сальдо міграції населення, щільність населення в сільській місцевості, рівень кваліфікації населення);

соціально-культурні чинники (соціальні умови життя, традиції, розвиток соціальної інфраструктури);

політико-правові чинники (політична стабільність в суспільстві, напрям розвитку політичної системи, характер політичної боротьби, ступінь суспільної підтримки діючих державних програм, законодавчі акти України, які регулюють діяльність підприємства, оцінка їхнього впливу на суб'єкти господарювання).

Чинники непрямого впливу мають практично однаковий вплив на всіх суб'єктів господарювання, які входять до однієї стратегічної групи, тому їх вплив на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери не можна вважати визначальним. На чинники непрямого впливу прийняті управлінські рішення за допомогою зворотного зв'язку можуть не мати істотного впливу.

Зовнішні фактори прямого впливу (рис. 4.1) залежно від стану суб'єктів господарювання значною мірою впливають на рівень конкурентоспроможності. Так, наприклад, вибір більш надійного постачальника, який продає ресурс високої якості, підвищує конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. Тому оцінку конкурентоспроможності за таких умов слід здійснювати за кожним компонентом середовища безпосереднього оточення.

В першу чергу слід дослідити вплив підприємств-конкурентів. Конкурентами в межах агропродовольчої сфери є приватні та державні підприємства, агрохолдинги, середні та малі суб'єкти підприємницької діяльності, фермери та особисті підсобні господарства які володіють виробничою базою для вирощування сільськогосподарських рослин і тварин та їх зберігання і переробки, здійснюють свою діяльність в межах одних і тих же географічних, регіональних ринків, проводять активну діяльність спрямовану на збільшення кількості споживачів, частки ринку, за забезпечення вищого рівня прибутковості.

Підприємства-конкуренти слід оцінювати й аналізувати на основі позицій системного підходу враховуючи ряд аспектів. В процесі оцінки доцільно використовувати наступні основні напрями: ринкова активність, фінансово-економічні результати, імідж і репутація, конкурентоспроможність продукції, маркетингова діяльність.

В останні роки значно зросла кількість товарів-субститутів, особливо по відношенню до сільськогосподарської продукції. В той же час їх поява однаково впливає на діяльність господарських суб'єктів агропродовольчої сфери. В цілому товари-субститути можна розглядати як окремий напрямок розвитку та потенційне джерело набуття конкурентних переваг для аграрних підприємств.

Таким чином, в межах соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери пропонується здійснювати аналіз за наступними напрямками [37]: взаємодія із замовниками (покупцями); вплив постачальників;

використання науково-технічних розробок; взаємодія з стейкхолдерами (кредитори, підрядні організації, консалтингові установи та ін.); Вивчення рівня конкурентних переваг (ринкова активність, фінансово-економічна діяльність, імідж та репутація, конкурентоспроможність продукції, маркетингова діяльність).

Надання клієнто-орієнтованих послуг у нестабільному і непередбаченому оточенні І. Ансофф [3, с. 76] назвав турбулентністю зовнішнього середовища. За оцінками дослідників [36, с. 119] державні організації рідше домагаються успіху, якщо вони працюють в зовнішньому середовищі з низьким рівнем економічного різноманіття (різноманіття ресурсів), складному (з погляду значного різноманіття стейкхолдерів) та динамічному, турбулентному (особливо, якщо зміни непередбачувані).

Організації, які функціонують у середовищі з різноманітними доступними ресурсами, у середовищі простому і передбачуваному, частіше за все, показують вищі результати. Зазначені чинники, на наш погляд, формують такі характеристики (показники) зовнішнього середовища (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Характеристики (показники) зовнішнього середовища

Підходи М.Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі	Підходи А. Бойна, К. Дж. Мейєра	Підходи І.Б. Запхляк	Підходи Л.Ф. Попової
1. Взаємозалежність чинників зовнішнього середовища	1. Різноманіття зовнішнього середовища	1. Складність	1. Неоднозначність
2. Складність зовнішнього середовища	2. Складність зовнішнього середовища	2. Взаємозалежність факторів	2. Невизначеність
3. Рухомість зовнішнього середовища	3. Динамізм зовнішнього середовища	3. Мінливість	3. Складність
4. Невизначеність зовнішнього середовища		4. Невизначеність	4. Ворожість

Джерело: систематизовано за даними [29, с. 115-118; 67; 105].

Варто зазначити, що представники усіх чотирьох методичних підходів одноставно прийняли таку характеристику (показники) як складність зовнішнього середовища. Рухомість (мінливість, динамізм) та невизначеність

вважаються важливими характеристиками представниками трьох підходів.

Розглядаючи зовнішнє середовище як систему, варто погодитися, що важливим є взаємозалежність чинників зовнішнього середовища та їх неоднозначність. З огляду на зазначене доцільно виділити такі основні параметри зовнішнього середовища агропродовольчої сфери (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Основні параметри зовнішнього середовища агропродовольчої сфери

Параметри	Сутність поняття, джерело
1. Рухомість	Швидкість, з якою відбуваються зміни в оточенні організації [3]
2. Взаємозалежність факторів середовища	Зміна одного фактора спричиняє зміни інших [29].
3. Складність	Характеризує кількість змінних середовища та їх взаємозв'язок: чим більша кількість змінних і вища їх залежність, тим складніше зовнішнє середовище організації [67]
4. Невизначеність	Сприйнята оцінка інформації, визначеності причинно-наслідкових відносин і часового відрізка певної зворотної реакції. Відповідно цьому рівень невизначеності зовнішнього середовища прямо залежить від таких її параметрів, як: нестабільність, незнання змінних, кількості змінних та їх взаємозалежності [107]
	Різниця між кількістю інформації, необхідної для виконання завдання, та кількістю інформації, що є на даний час в організації. Очевидно, рівень невизначеності можна зменшити за рахунок одержання додаткової інформації [119]
5. Неоднозначність	Ступінь значення основних змінних середовища, оцінки їх важливості та виражається у неясності, наявності багаточисельних і суперечливих інтерпретацій організаційної ситуації [119]

Джерело: систематизовано автором.

Щодо безпосередньо агропродовольчої сфери, то на її соціально-економічний розвиток вагомий вплив має весь комплекс природних чинників, де ключову роль відіграють земельні ресурси (земля), що має ряд особливостей, в першу чергу що стосується регіональних відмінностей стосовно рівня родючості ґрунту, їх якості і наявності у них поживних речовин. Все це суттєво впливає на структуру посівних площ сільськогосподарських культур, їх продуктивність, економічні показники

господарювання. Крім того сільськогосподарські угіддя відрізняються не лише якістю, а ще й рельєфом місцевості та конфігурацією земельних ділянок, їх меліоративним станом, обсягами тепла, світла та рівнем забезпечення вологою.

Ряд дослідників, зокрема А. Вульгатер визначає наступні чинники економічного розвитку сільського господарства в складі агропродовольчої сфери: території, які виступають правом власності; наявність родючих ґрунтів; забезпеченість сировиною та виробничими ресурсами; наявністю ділянок для розміщення виробничої забудови; можливості для проживання [14].

Земля, яка виступає провідним чинником соціально-економічного розвитку, також впливає на специфіку формування та руху основних і оборотних коштів. Її якість (рівень родючості) в різних регіонах впливає на обсяги та структура потреб у мінеральних добривах, стимуляторах росту та інших хімічних та біологічних препаратах.

Відповідно природні чинники (крім землі до них також відносимо і клімат та забезпеченість достатнім рівнем вологи) визначають підходи до формування системи землеробства та спеціалізацію господарських суб'єктів, тому, що вирощування окремих видів сільськогосподарських культур здійснюється в чітко визначених межах (ареалах). Забезпеченість природними ресурсами має значний вплив на рівень продуктивності й ефективності праці.

Як було відмічено вище, достатньо тривалий період часу головними чинниками економічного розвитку виступали праця та капітал. Саме завдяки їх взаємодії та ефективному використанні зазвичай відбувається зростання продуктивності праці, а його головною передумовою є визначений темп збільшення суспільного капіталу. Збільшення обсягів капіталовкладень має бути таким, щоб завдяки мультиплікатору він викликав попит, який би забезпечив використання постійно зростаючого виробничого потенціалу суспільства, а відтак гарантував рівновагу між сукупними капіталом і пропозицією.

Водночас зростання продуктивності праці та виробництва залежить від

підвищення кваліфікації праці, покращення капітальних ресурсів, удосконалення організації виробництва та систем управління тощо.

Англійський економіст Р. Харрод у своїх працях відзначає тісний взаємозв'язок науково-технічного прогресу та капіталу. Він вказує на те, що, «якщо процес винаходів є достатньо капіталомістким, то ця ситуація пов'язана з нижчими темпами зростання, на відміну від нейтрального характеру технічного прогресу. За умови, коли частина доступних заощаджень використовується для фінансування більш капіталомістких методів виробництва, тоді не так багато заощаджень залишиться для фінансування швидкого зростання як такого» [117].

Збільшення кількості населення, в тому числі трудових ресурсів, є також стимулюючим чинником економічного розвитку. Проте ефект від зростання чисельності населення в першу чергу залежить від можливостей економічної системи створювати нові робочі місця, на яких би працювали додаткові працівники, та тісно пов'язане з темпами накопичення капіталу та розвитком підприємницької ініціативи. Разом з тим зауважимо, що більший виробничий ефект дають інвестиції в людський капітал, які забезпечують підвищення якості робочої сили, на відміну від збільшення кількості працівників. Також слід враховувати сезонність сільськогосподарського виробництва, що викликає сезонне вивільнення робочої сили із сільського господарства, як складового елемента агропродовольчої сфери в інші галузі, наприклад, в будівництво, у підприємства, які здійснюють переробку сільськогосподарської продукції, відбувається розвиток підсобних господарств. Також слід враховувати додаткові ресурси, що дає можливість залучати до процесу сільськогосподарського виробництва, особливо в літні місяці, студентів та школярів. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що в останні роки чисельність активного сільського населення України знаходиться в межах 5,5-6,5 млн осіб, тому її динаміка не може істотно вплинути на соціально-економічний розвиток як держави в цілому, так і аграрної сфери зокрема. Разом з тим, зауважимо, що порівнюючи із

європейськими країнами частка зайнятих у сільському господарстві в Україні є найвищою (15,7% у 2016 році та 14,4 % у 2020 році). Середній показник по країнах ЄС коливається в межах – від 2 до 5%, в той же час світовий показник складає 26,5 % при збереженні загальної тенденції до зниження зайнятих в сільському господарстві) [109].

Сезонність трудових ресурсів агропродовольчої сфери формує ще одну їх особливість – високий рівень мобільності. Адже у зв'язку з використанням специфічних технологій, які передбачають послідовне виконання різного спектру операцій (оранка, сівба, просапка, підживлення та обробка гербіцидами і пестицидами, збір урожаю), виникає необхідність у підготовці фахівців широкого профілю діяльності.

Відповідно до теорії ринкової економіки, чинники економічного зростання і розвитку – це ресурси, здатні збільшити національний дохід і внутрішній валовий продукт.

У наукових джерелах існує значне різноманіття стосовно трактування дефініцій «ресурси» та «чинники виробництва». Так у своїх працях, Е. Долан та Д. Ліндсей [20, с. 9] визначають дані категорії, зазначаючи, що для зручності виробничі ресурси зазвичай поділяють на три основні категорії, які йменують чинниками виробництва: основні вкладення праці, капіталу та природних ресурсів, що використовують при виробництві товарів і послуг. Такі науковці, як Л.Ю. Мельник, В.Я. Плаксієнко, Ю.І. Скірко зазначають, що в зарубіжній економічній науці, як правило, виділяють три класичних ресурси виробництва: працю, землю й капітал. Однак вони вважають, що тільки частина виробничих ресурсів, яка використовується в межах виробничого циклу, в певному часовому проміжку може вважатися як фактори виробництва [53, с. 17-19].

На думку К.А. Аракелової [41, с. 210], можна вести мову про два чинники виробництва – людину та природу. Втім, як вважає дослідниця, таке визначення було б занадто узагальненим. тому зазвичай в економічній науці виділяють чотири чинники виробництва: працю, капітал, землю,

підприємництво. Однак Ф.В. Зінов'єв [30, с. 143], розглядаючи ресурсне забезпечення як складову системи внутрішньогосподарських механізмів, сюди окрім землі, матеріальних ресурсів, фінансів, інформації включає ще й підприємницький талант (хист) керівника. З одного боку, на думку дослідника, підприємницький талант керівника можна розуміти як ресурс, що відповідає чиннику виробництва «підприємництво»; з іншого боку – може виникнути питання про взаємозв'язок праці та підприємницького таланту, їх кореляцію.

Ресурси, що використовуються в агропродовольчому секторі економіки, на наш погляд, варто класифікувати таким чином: просторові (земельні угіддя), матеріальні, людські (людський капітал), енергетичні, фінансові, інформаційні та часові (ресурси часу).

Сировина та матеріали, що виробляються промисловістю для агропродовольчої сфери, слід розділити на дві категорії: загальні (ресурси загального призначення) та спеціалізовані ресурси.

У ринкових умовах, що характеризуються конкуренцією, загальні ресурси зазвичай реалізуються в різних галузях (в тому числі для збільшення рівня реалізаційних цін). Спеціалізовані ресурси реалізуються лише в агропродовольчій сфері. Відповідно на рівень цін загальних ресурсів значний вплив мають інші (несільськогосподарські) споживачі.

Окрім вищезазначених праці, землі та капіталу у сучасних умовах до них відносять підприємницьку здібність та науково-технічний прогрес. Їх можна вважати економічними ресурсами, проте, у зв'язку із тим, що при дослідженні економічного зростання вони є тим підґрунтям, від якого залежить соціально-економічний розвиток, а відтак вони є важливими чинниками економічного росту. В даному контексті також потрібно враховувати такий чинник «знання», який у більшості науковців розглядається спільно із технологією, наукою, інформацією [98, с. 54].

Саме науково-технічний прогрес сприяє появі нових більш ефективних способів виробництва продукції. Можна виділити три ключові напрямки прогресу: капіталоемний, трудоємний та нейтральний. Перших два

дозволяють збільшити виробництво при стабільних затратах одного з чинників (праці чи капіталу). Третій спостерігається тоді, коли зростання виробництва досягається при тих же обсягах і структурі затрат.

Учений С. Глазьев зазначав, що технічний розвиток економіки не може відбуватися по-іншому, ніж шляхом послідовної зміни технологічних укладів, що є сукупністю технологічно зв'язаних виробництв і в своєму розвитку опираються на виробничий потенціал, який формується на попередньому етапі технічно-економічного розвитку [16].

Виробничі технології, що застосовуються в агропродовольчій сфері мають свої специфічні особливості, адже вплив такого чинника як погодні умови (опаді, температура) вимагають коригування строків і темпів виконання сільськогосподарських робіт. У роки, коли є достатня кількість вологи змінюються норми внесення мінеральних добрив, залежно від погодних умов використовують різні режими збирання врожаю. Окрім того, залежно від якості землі у регіонах з різними кліматичними умовами, також вносять відповідні корективи у використання відповідних технологій. Також до уваги потрібно брати той факт, що понад 50 % сільськогосподарської продукції має здатність до швидкого псування, що вимагає додаткових затрат пов'язаних із її зберіганням та переробкою, крім того слід враховувати значно коротші строки її реалізації [25, с. 12-14].

Науково-технічний прогрес є рушійною силою економічного розвитку й охоплює явища, що зумовлюють удосконалення процесу виробництва. Він включає модернізацію технологій, нові форми та методи управління, організацію виробництва. Науково-технічний прогрес забезпечує можливості для створення нових комбінацій існуючих ресурси, що дозволяє наростити обсяги виробництва продукції, при цьому існує висока ймовірність виникнення нових галузей (як це було, наприклад, із органічним землеробством). Також під його впливом відбуваються кардинальні зрушення у системі господарювання, яке переходить на якісно новий рівень розвитку.

Як соціально-економічний розвиток в цілому, так і економічне

зростання зокрема, як складова, зазнають впливу взаємодіючих економічних та неекономічних чинників (рис. 4.2).

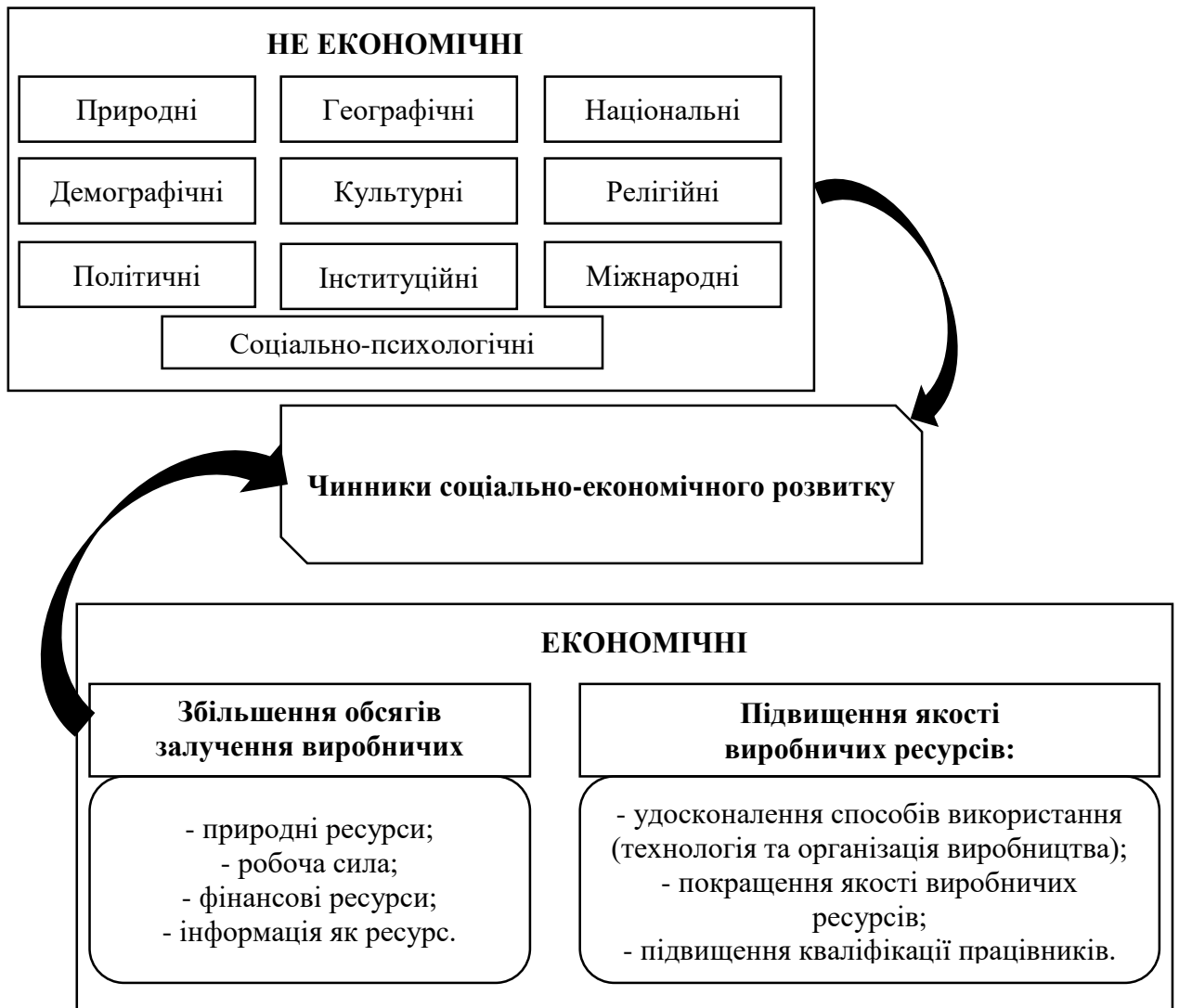

Рис. 4.2. Чинники соціально-економічного розвитку за економічною складовою

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [7, 56]

Технічний прогрес водночас є ще й рушієм економічного зростання, який включає в себе не лише нові методи, а й нові форми організації та управління виробництвом.

Власне інновації є нововведеннями в галузі, технології, організації праці або управління, які базуються на досягненнях науки та передового досвіду. А це, насамперед, нові знання, які уможливають по-новому комбінувати наявні ресурси з метою збільшення обсягів виробництва продукції,

підвищення продуктивності, ефективності виробничої системи та якості продукції.

Окрім того, варто враховувати особливості законодавчої бази, податкової системи, рівень макроекономічної стабільності, рівень розвитку банківської системи, еластичність ринку праці та політику доходів. У другу групу чинників включаємо стан внутрішньої інфраструктури, територіальну організацію аграрного виробництва у досліджуваному регіоні, наявний потенціал ресурсів, що є в наявності, організаційно-господарські форми сільськогосподарських підприємств, організацію виробництва та управління, культурні та релігійні традиції, співвідношення між формами власності на засоби виробництва тощо.

Більш детально досліджуючи регіональні особливості соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери доцільно крім основних особливу увагу звернути на додаткові чинники, які також мають суттєвий вплив на діяльність суб'єктів господарювання:

стан внутрішнього середовища: природно-ресурсний і кадровий потенціал регіону, структура регіонального ринку, стратегія розвитку регіону, регіональний бюджет;

зовнішнє середовище: регіони-конкуренти, транспортні підприємства, зовнішні споживачі та постачальники ресурсів, діяльність фінансових установ, економічні, демографічні, політико-правові, науково-технічні, природно-екологічні чинники.

У сучасних умовах трансформації світової економіки виникає нагальна потреба систематизувати чинники, які стають основою та головною рушійною силою соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери. Базуючись на наведених вище ознаках можемо визначити їх основні групи: економічні, ресурсні, інноваційно-технологічні, політичні, організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні (рис. 4.3).

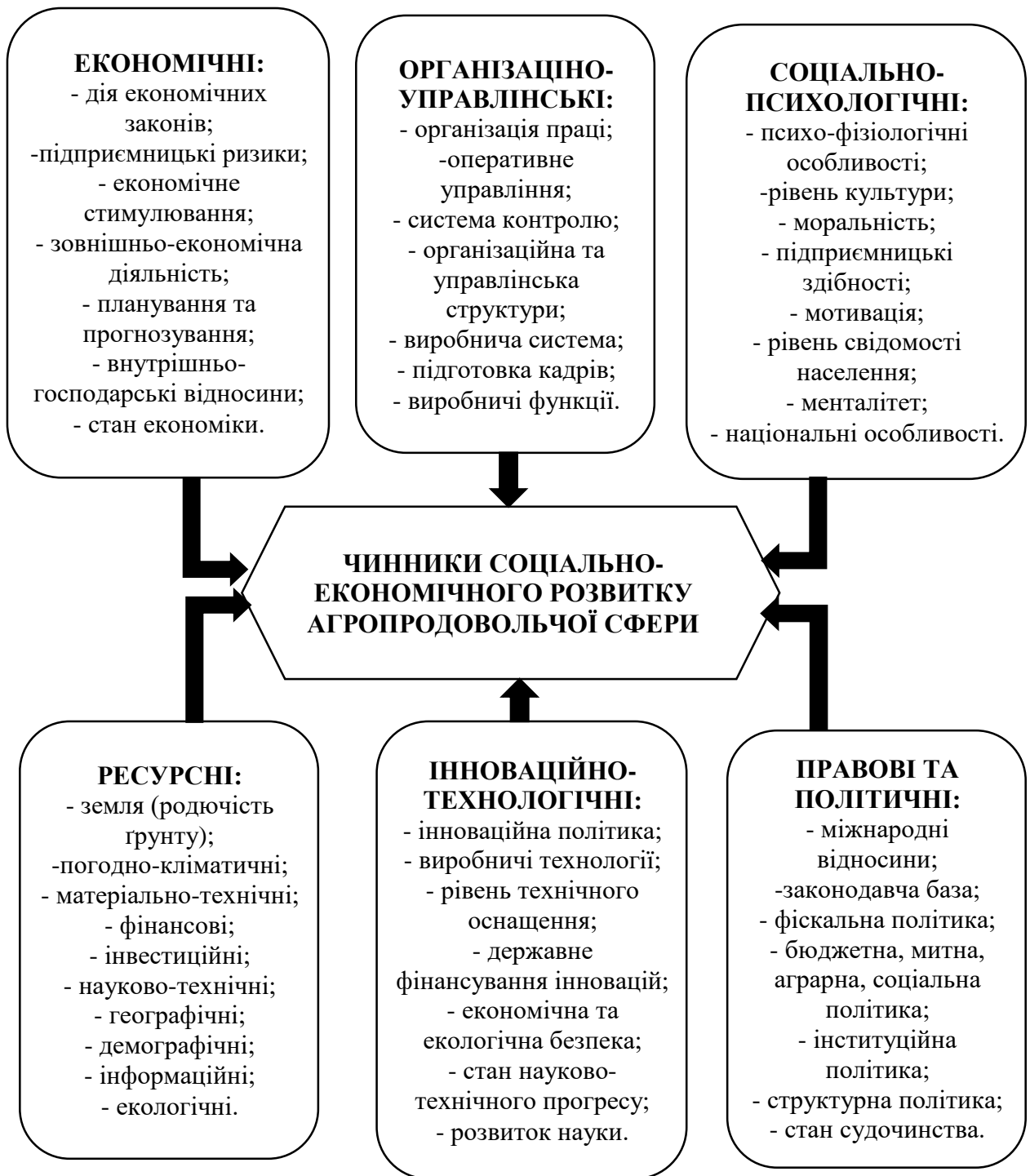

Рис. 4.3. Система чинників соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [40, 73, 90]

Стан ресурсних чинників має прямий вплив на соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери шляхом раціонального використання землі (удосконалення систем обробітку ґрунту та структури посівних площ,

впровадження нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур тощо); фінансове забезпечення та залучення інвестицій; наявний стан та забезпечення зростання рівня матеріально-технічного забезпечення; поліпшення використання трудового та кадрового потенціалу; застосування наукових підходів стосовно розвитку та розміщення сільськогосподарського виробництва. Економічні чинники, від яких залежить економічний розвиток і які зазнають мінімального впливу зі сторони людської економічної діяльності, впливають через: механізм прогнозування та планування, економічні відносини і господарювання, внутрігосподарські відносини, економічне стимулювання виробництва та праці, кооперацію та інтеграцію виробництва. Також сюди ж доцільно віднести інвестиції, темпи інфляції, податки, рівень зайнятості населення, платоспроможність, динаміку коливання платоспроможності попиту на продукцію та послуги.

Організаційно-управлінські чинники разом з економічними впливають через організаційно-виробничу структуру всіх рівнів, визначення функцій органів управління; організацію праці на підприємствах та оперативне управління й контроль, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів.

Політико-правові чинники визначають основні напрями розвитку як національної економіки в цілому, так і галузі або регіону зокрема. Вони впливають через формування сучасної політики з системою заходів із розвитку галузі; законодавчу базу, яка враховує всі аспекти ринкового господарювання в умовах світової глобалізації; зовнішньоекономічні відносини тощо.

Соціально-психологічні чинники свій вплив здійснюють через формування ментальності нації, рівень моральності, психо-фізіологічні особливості, рівень свідомості населення та підприємницькі здібності тощо.

Інноваційно-технологічні чинники впливають через рівень розвитку науки, екологічну безпеку, технології виробництва, систему інновацій.

Усі виокремлені чинники взаємопов'язані через інвестиції, технології

виробництва та можуть бути передумовами виникнення нових чинників і мають визначний вплив на економічний розвиток аграрної сфери національної економіки.

Різномірне сприйняття соціально-економічного розвитку відображає його використання від макрорівня (держава, сфера, регіон, галузь) до мікрорівня – суб'єкт господарювання, підприємство (організація), і аж до рівня окремої. У своїх дослідженнях В.В. Безсмертна, О.А. Біловодська, О.Ф. Грищенко перелік трактування даного терміну пропонують обмежити трьома підходами [5, 8]: ресурсним, факторним та інтегральним (ресурсно-факторним). Ряд інших науковців використовують розширений до п'яти перелік підходів, обґрунтовуючи також системний та індикативно-результуючий [79], ми вважаємо за доцільне, додати компетентністний підхід в межах розгляду категорії «соціально-економічний розвиток».

Під сутнісною характеристикою ресурсного підходу в процесі обґрунтування соціально-економічного розвитку розуміється як процес, який лежить в основі забезпечення необхідними ресурсами виробництва та управління. У відповідності із факторним підходом соціально-економічний розвиток визначається як систему чинників та умовякі сприяють досягненню цілей. В основі інтегрального (інтеграційного, атрибутивно-синтезуючого) підходу лежать здатності та можливості вирішувати встановлені завдання та цілі [8, 79]. Також при цьому передбачається всебічна характеристику всіх складових та об'єднання в спільний інтегральний показник [79]. В межах системного підходу передбачається розгляд соціально-економічного розвитку як відкритої підсистеми

В основі індикативно-результуючого підходу лежить застосування одного чи кількох індикативних показників, які характеризують соціально-економічний розвиток у вигляді конкретної величини. У своїх дослідженнях Леонтян М.А. компетентністний підходу розглядає як сукупність елементів та набір компетентностей, які визначають можливості соціально-економічного розвитку [44]. Також слід відмітити, що сутнісне трактування компетентності

та компетенції має певні відмінності – («компетентність» виступає ширшим поняттям, ніж «компетенція» так як її формування відбувається завдяки інтеграції визначених компетенцій [37]), відповідно слід застосовувати термін «компетентність» як більш глибоку категорію.

Узагальнене уявлення сутнісного розуміння зазначених підходів візуалізовано нами на рис. 4.4.

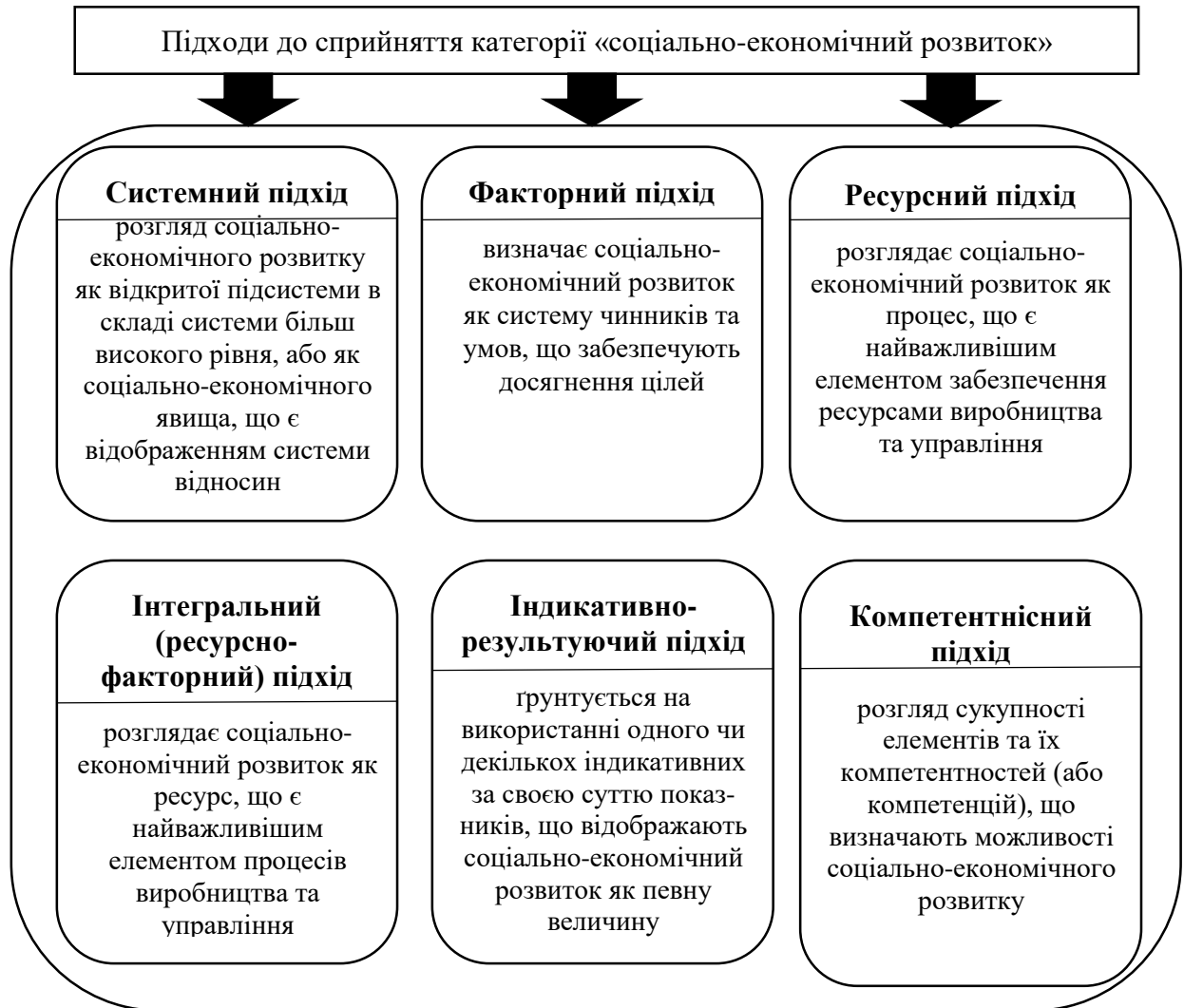

Рис. 4.4. Підходи до сутнісного розуміння категорії «соціально-економічний розвиток»

Джерело: побудовано автором на основі [5, 8, 79]

В межах інтегрального підходу для оцінки зовнішнього середовища агропродовольчої сфери, на наш погляд, доцільно використовувати метод координат, що достатньо широко застосовується в економічних дослідженнях [62, с. 185]. Метод координат, засновником якого є Р. Декарт, як зазначає

Є.М. Вечтомов [11, с. 147] здійснює ідею координатизації шляхом введення координат на площині чи в просторі. Формування інтегрального показника оцінки зовнішнього середовища агропродовольчої сфери, на наш погляд, варто здійснювати з урахуванням коефіцієнта вагомості окремих показників середовища

Таким чином, можна сформулювати наступні висновки:

варто розглядати зовнішнє середовище агропродовольчої сфери в контексті наявних функціональних видів зовнішнього середовища (ресурсного, технологічного, економічного, соціального, державного, правового, політичного чи політико- правового, культурного чи соціально-культурного, економічного, міжнародного, географічного);

види зовнішнього середовища можуть бути класифіковані за такими ознаками: рівень впливу середовища на організацію; структура зовнішнього середовища; рівень зовнішнього середовища; структура зовнішнього маркетингового середовища;

головними параметрами зовнішнього середовища агропродовольчої сфери є: складність, невизначеність, неоднозначність, рухомість, взаємозалежність факторів середовища;

для інтегральної оцінки зовнішнього середовища агропродовольчої сфери слід використовувати метод координат.

Формування інтегрального показника оцінки зовнішнього середовища агропродовольчої сфери варто здійснювати з урахуванням коефіцієнта вагомості окремих показників: рівня складності зовнішнього середовища агропродовольчої сфери; рівня невизначеності зовнішнього середовища агропродовольчої сфери; рівня неоднозначності зовнішнього середовища агропродовольчої сфери; рівня рухомості зовнішнього середовища агропродовольчої сфери; рівня взаємозалежності факторів зовнішнього середовища агропродовольчої сфери. Вагомість зазначених показників варто оцінювати за допомогою методу експертних оцінок.

4.2. Удосконалення державного регулювання соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери

Розвиток агропродовольчої сфери в переважній більшості країн нерозривно пов'язаний із державним регулюванням. Це стосується країн Європейського Союзу, США, Японії та інших, які мають довготривалий історичний досвід функціонування системи державної підтримки цієї важливої ланки національної економіки.

Доцільність застосування державних важелів впливу на розвиток агропродовольчої сфери в Україні визначається на законодавчому рівні, зокрема через наступні законодавчі акти: «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» [26], «Про Державну підтримку сільського господарства України» [27], «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [28], вони встановлюють перелік нормативів та механізми що забезпечують державне регулювання агропродовольчої сфери національної економіки. Формування ефективних механізмів впливу держави на розвиток агропродовольчої сфери передбачає встановлення чітких орієнтирів, обґрунтування та використання системи розподілу важелів впливу. Проте, сучасні реалії розвитку агропродовольчої сфери, в Україні зокрема, та в світі в цілому, формують нову систему викликів, в тому числі й до національного законодавства. Так у Верховній Раді очікує розгляду та прийняття ще з 2018 року Проект Закону «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [68]. В межах вказаного законопроекту здійснено визначення п'ятнадцяти пріоритетів, які мають формувати державну аграрну політику, і в порівнянні з попередніми нормативно-правовими актами визначають основні засади державної політики розвитку села. Особливої уваги заслуговують пункти, які є новими, порівняно з попередніми законодавчими актами і відображають сучасні тенденції розвитку агропродовольчої сфери. До них належать

наступні: зростання стандартів якості життя у сільській місцевості; покращення екосистем у сільській місцевості, відновлення, збереження культурної спадщини; забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення та зменшення техногенного навантаження агропродовольчої сфери на навколишнє природне середовище [68].

При зростанні рівня інтеграції вітчизняного агропродовольчої сфери в зовнішньоекономічний простір виникає потреба адаптації й гармонізації національного інституційного механізму до вимог аграрного, митного, тарифного та податкового законодавства Європейського Союзу. Мають бути замінені існуючі форми й методи державного регулювання агропродовольчої сфери як елемента стратегічного механізму соціально-економічного розвитку, який забезпечується завдяки реалізації програм і заходів в межах цілісної системи державного регулювання з творчим використанням кращого світового досвіду й задіянням відповідних механізмів та інструментів у напрямі посилення конкурентних можливостей агропродовольчої сфери народного господарства.

Досить важлива роль держави як елемента стратегічного механізму полягає у забезпеченні зростання мультиплікативного ефекту соціально-економічного розвитку, отже впливу агропродовольчої сфери на суміжні сфери функціонування (сільський розвиток та види економічної діяльності, яких дана сфера забезпечує сировиною і проміжною продукцією, а також сфери постачання ресурсів).

Відповідно до Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. (який є діючим на даний час), державна аграрна політика спрямовується на досягнення наступних стратегічних цілей: забезпечення продовольчої безпеки країни; модернізація агропродовольчої сфери, та перетворення її на високоефективну, конкурентоспроможну як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках; вирішення наявних соціальних проблем сільської місцевості, підтримка

українського селянства як носія національної ідентичності, духовності та народу; забезпечення комплексного підходу до розвитку села [28].

Для забезпечення реалізації цілей державної аграрної політики чинним Законом визначені такі завдання: модернізація системи державного регулювання, та забезпечення ефективного поєднання загальнодержавної та регіональної політики в агропродовольчій сфері; розвиток ринків продовольства та іншої продукції сільського господарства; формування та підтримка розвитку земельних відносин; забезпечення рівних умов для всіх суб'єктів агропродовольчої сфери через сприятливого економічного середовища; комплексний розвиток сільських територій, забезпечення соціального захисту та підвищення життєвого рівня сільських жителів [28]. Як підсумок слід відмітити, що держава взяла на себе роль, пов'язану із формування вектору інституційного механізму аграрного соціально-економічного розвитку. В той же час в даному законодавчому акті мало уваги приділяється проблемам захисту екології та підтримці раціонального природокористування.

Для реалізації зазначених завдань, на нашу думку, розбудова інституції державного регулювання повинна формуватися в аспекті функціонування інституційного механізму розвитку агропродовольчої сфери за таким напрямками: удосконалення нормативно-правового забезпечення, модернізація системи державного планування розвитком агропродовольчої сфери, формування ефективного механізму державної підтримки аграрних виробників, поліпшення структури інституції, які забезпечують державне регулювання, уникнення інституційних пасток, які можуть виникати в процесі державного регулювання агропродовольчої сфери України.

Для поліпшення нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в межах державного регулювання потрібно забезпечити «зміну правил», що забезпечить демонстрацію намагань чинної влади забезпечити політичну та економічну стабільності та зменшить невизначеність середовища господарювання

аграрних суб'єктів.

Визначені завдання дозволяють нам сформулювати механізм реалізації державної політики, за допомогою якого досягається ефективний соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери України (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Механізм реалізації державної політики соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: доповнено автором на основі [64, 95]

Розглянутий механізм має наступні складові елементи:

По-перше, формування агропродовольчої сфери та забезпечення підтримки її ефективності. Забезпечення соціально-економічний розвитку агропродовольчої сфери в межах ринкових відносини відбувається завдяки

посиленню конкуренції. Ці умови створюють нові можливості для застосування ними інноваційних технологій та техніки та забезпечують підвищення ефективності використання ресурсів, при удосконаленні методів аграрної політики.

По-друге, фінансування заходів спрямованих на реалізацію державної політики. Основна увага при цьому має приділятися:

забезпеченню інвестиційної соціально-економічного розвитку та поширення передового досвіду з питань розвитку агропродовольчої сфери;

створенню фінансового механізму підтримки програм спрямованих на розвиток села (удосконалення інфраструктури, розвиток медичної та культурної сфер тощо).

По-третє, підтримка розвитку та організація інституційних, заходів, процес реалізації яких має бути акцентованим на на:

стимулювання економічної активності як на рівні великого бізнесу (агрохолдинги та великі сільськогосподарські підприємства), так і розвиток малого та середнього бізнесу (державна підтримка фермерів, особистих підсобних господарств, розвиток сільської кооперації);

захист навколишнього середовища (посилення відповідальності за завдання шкоди навколишньому середовищу, фінансування екологічних проектів);

соціальний захист сільських жителів.

По-четверте, гарантування стабільних правил гри. Держава має забезпечити довіру до аграрної політики, яка формується на основі повної визначеності та послідовності в її реалізації, адже населення повинні бути постійно зацікавлені в ефективному використанні бюджетних коштів. Для уникнення цього слід докласти зусиль для забезпечення прозорості політики, демонстрації стабільної, цілеспрямованої діяльності для реалізації аграрної політики, запровадження ефективної системи моніторингу реалізації зазначеної політики.

Отже, потрібно розробити нові нормативно-правові акти

процесуального характеру, які б міститиме рекомендації стосовно сфери дії та обставин, за яких застосовуються державні методи впливу в агропродовольчій сфері національної економіки. В якості окремого напрямку такого законодавчого акту має стати перелік відносин – сфери постійної дії державного регулювання. Використання такого підходу до розподілу державних повноважень забезпечить стабільність соціально-економічної політики держави та зробить взаємовідносини «держава – суб'єкти аграрного господарювання» прозорими та зрозумілими [74]. Також це сприятиме виходу на новий рівень лібералізації аграрних відносин, що позитивно вплине на показник рівня забезпеченості інституційного механізму аграрного розвитку.

В ході аналізу механізму розвитку агропродовольчої сфери виявлено значний недолік нормативного забезпечення, який полягає у інформаційній розпорошеності нормативно-правових актів аграрного законодавства, особливо в тому, що стосується активізації секторального розвитку. Такий стан справ робить доступ до інформації, що міститься в указаних документах, недоступним для підприємців, а аграріїв – необізнаними з майбутніми перебудовами і пасивними учасниками реалізації формальних планів. Тобто невпорядкованість нормативно-правового забезпечення сприяє дисбалансу суб'єктів аграрних відносин в інституційному механізмі розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери.

Систематизація нормативних актів зробить правила та цілі, що встановлюються чинним законодавством, більш зрозумілими та прозорими, що забезпечить їх практичне втілення в межах діючих формалізованих інституцій та забезпечить їх фактичний розвиток в межах цільових груп. Відповідно зміни та коригування законодавчих актів, які забезпечують соціально-економічний аграрний розвиток, керівникам підприємств буде легше та швидше відстежувати. Систематизація нормативно-правових актів, у яких закладаються пріоритети розвитку агропродовольчої сфери та способи їх досягнення, допоможе інституційному механізмі аграрного розвитку набрати необхідний темп і вектор зростання.

У досліджуваному контексті заходами щодо вдосконалення нормативного регулювання аграрних відносин повинні стати:

розробка Концепцій розвитку аграрних інституцій, яка визначатиме пріоритети їхнього функціонування та критерії ефективності;

прийняття Закону України «Про основні засади взаємодії держави з приватними партнерами», що формуватиме правове підґрунтя взаємодії професійних аграрних організацій та органів державної влади;

розробка державної стратегії розвитку соціально- трудового діалогу в агропродовольчій сфері;

затвердження Закону України про професійні об'єднання в агропродовольчій сфері національної економіки;

прийняття Закону України про соціальну відповідальність бізнесу;

прийняття інших законодавчих актів, які б визначали державну політику регіонального розвитку, зокрема, агропродовольчої сфери.

Особливої уваги потребує удосконалення механізму реалізації нормативного забезпечення. Так як недоліки в межах ланцюжка: «нормативні завдання – ресурси – суб'єкт розпорядження – суб'єкт користування – результат» викликають ситуацію, коли законодавчо визначені положення складно реалізувати, а часто вони взагалі є нереалістичними [53]. Відповідно до цього розробку законів доцільно здійснювати у чіткій відповідності із наявними можливостями та перспективами їх реалізації, важливим є при цьому врахування неформальних норм і правил.

Досить актуальним для поліпшення функціонування соціально- економічного механізму аграрного розвитку є вдосконалення системи державного планування розвитку агропродовольчої сфери національної економіки. В основу державних програм і стратегій як економіки в цілому, так і аграрного сектора зокрема, має бути покладено системний підхід. Нормативно-законодавчі акти, включаючи програми розвитку агропродовольчої сфери мають будуватись з урахуванням наступних принципів: послідовності, системної повноти, врахування інтересів всіх

суб'єктів агропродовольчої сфери, впровадження ефективного стимулюючого механізму. В той же час, консервативна природа функціонування суб'єктів створює бар'єри для сприйняття інституційних змін. Часто виникає ситуація, коли, що кардинальні зміни ініціюються приватними інтересами суб'єктів господарювання, які займають монопольне становище, в наслідок цього відбувається порушення принципів формування програмних документів розвитку агропродовольчої сфери, і це створює перешкоди на шляху їх успішної реалізації. Не дотримання зазначених принципів у стратегіях розвитку економіки й агропродовольчої сфери, створює ситуацію дисбалансу у соціально-економічних відносинах між суб'єктами господарювання агропродовольчої сфери, що негативно впливає на повноту використання аграрного потенціалу України.

Удосконалювати систему стратегічного планування належить в аспекті формування реалізації програм. Підґрунтя цього, звичайно, – формування ефективних програм, які б передбачали дієві механізми досягнення цілей і ґрунтувалися на підтримці всіх суб'єктів аграрних відносин, для чого потрібно:

здійснити діагностику стану інституцій розвитку агропродовольчої сфери, особливу увагу приділити неформальним складовим;

провести оцінку рівня інституційного забезпечення функціонування агропродовольчої сфери;

забезпечити регіонально-розгалужену систему реалізації програм розвитку агропродовольчої сфери, з конкретизацією термінів, результатів і відповідальних суб'єктів за реалізацію конкретних напрямів. Особливо важливе забезпечення інтересу управлінського апарату до досягнення високих результатів господарської діяльності агропродовольчої сфери. Для цього слід встановити оплату праці для керівників та фахівців органів управління у пропорційність відносно до кінцевих результатів роботи агропродовольчої сфери;

розробити критерії оцінки рівня виконання завдань, зазначених у

програмах розвитку.

Частина цих завдань реалізована у попередніх і цьому розділі дослідження.

Потребує вдосконалення в інституційному аспекті і така складова державного регулювання, як державна підтримка, без якої неможливе підтримання оптимального рівня інституційного забезпечення механізму розвитку аграрного сектора національної економіки. Стратегія державної підтримки аграрного розвитку повинна бути спрямована на виконання таких завдань:

створення державної фінансової підтримки адресною, систематичною, своєчасною, прозорою, на основі стійких механізмів спрямування та використання бюджетних коштів, враховуючи специфіку сфери;

адаптація податкової та бюджетної політики у агропродовольчій сфері України до вимог Європейського Союзу та Світової організації торгівлі [50], зокрема вдосконалення механізму оподаткування шляхом заміни об'єкта (виручки від реалізації замість площі земельної ділянки) та формування більш адекватної системи місцевих податків і зборів шляхом їх наповнення достатньою частиною фіксованого сільськогосподарського податку для ведення ефективної політики розвитку агропродовольчої сфери в регіонах;

корегування податкового регулювання відповідно до функціонального підходу. Податкові пільги необхідно надавати не за галузевим принципом, як це відбувається нині, а як стимулювання певних суспільно важливих функцій, що сприятиме досягненню пріоритетів не тільки господарськими одиницями, а й усієї агропродовольчої сфери;

формування правових та інституційних засад для фінансування лізингових операцій приватними структурами в агропродовольчій сфері та поступове зведення державного впливу до функцій контролюючого органу щодо лізингу;

удосконалення інфраструктури агропродовольчої сфери через створення трирівневої системи кредитування, що формуватиметься на

місцевому, регіональному та національному рівнях;

контроль над системою аграрних ризиків через створення спеціального органу з управління ризиками та законодавчого забезпечення сфери цих відносин;

забезпечення рівномірного доступу для всіх учасників агропродовольчої сфери до фінансових ресурсів.

Важливим напрямком забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку має стати оптимізація кількості та змісту цільових та бюджетних програм, що реалізується державою, концентрація їх на заходах «зеленої скрині» Світової організації торгівлі. Створенням дієвих механізмів реалізації зазначеної допомоги сприятиме переходу від надання державної підтримки аграрним підприємствам до сприяння розвитку сільської місцевості, ринкової інфраструктури аграрного ринку, здійснення природоохоронних заходів.

Система розподілу дотацій аграрним виробникам повинна здійснюватися відповідно до ринкових пріоритетів. Варто погодитися із думкою О. Бородіної, яка в якості основного критерію розподілу державної підтримки пропонує встановити погектарні виплати всім аграрним товаровиробникам без врахування розмірів господарств і організаційно-правових форм, з установленням граничних розмірів таких виплат на один суб'єкт господарювання [9], це дозволить забезпечити прозорість та адресність політики розподілу бюджетних коштів в агропродовольчій сфері і підвищить ефективність використання коштів у відповідності із ринковими принципами, та дозволить уникнути стимулювання виробництва окремих видів продукції.

Для зміни бюрократичного механізму потрібно здійснювати не популярні кроки, пов'язані з реформуванням аграрних відносин, забезпечуючи при цьому постійний моніторинг для недопущення корупційних дій не лише з боку органів державної влади, а й за активної участі аграрних професійних об'єднань. Так, у США в кожному департаменті, які є аналогами

українських міністерств, є Офіс генерального інспектора, що проводить активну роботу з виявлення корупційних дій, нецільового й неефективного використання бюджетних коштів і коштів міжнародної технічної допомоги або нераціонального управління коштами. Генеральні інспектори не підконтрольні керівництву міністерств, а підзвітні Конгресу США [83].

За аналогією пропонуємо запровадити даний позитивний досвід з коригуванням підзвітності інспекторів аграрним професійним організаціям, що збільшить довіру до реальності контролю з боку громадян і забезпечить інспекторам відносну незалежність від чиновницького впливу вищого рангу. Проте для дієвості даного контролю потрібна плідна співпраця даних організацій з органами внутрішніх справ країни, які в обов'язковому порядку повинні розглядати подані ними корупційні скарги. Але дані аспекти потребують ґрунтовного нормативно-організаційного оформлення.

Визначальну роль держава відіграє у розвитку конструктивних відносин між суб'єктами господарювання агропродовольчої сфери, це відбувається завдяки активізації формального закріплення неформальних норм та правил відповідно у відповідності із пріоритетами її розвитку. Це забезпечується завдяки постійному державному моніторингу соціальних практик в агропродовольчої сфери, з одного боку, та їх зіставлення із нормативно-правовим забезпеченням – з іншого.

Удосконалення державного регулювання як базового елемента соціально-економічного механізму розвитку агропродовольчої сфери національної економіки потребує впровадження у структуру державного регулювання концепції, сутність визначається через формування відносин взаємозалежності, які в свою чергу забезпечують формування стратегії розвитку як органічної системи.

При втіленні зазначеної концепції державного регулювання на головні ролі в соціально-економічному механізмі національної економіки набувають аграрні професійні об'єднання.

Отже, державне регулювання соціально-економічного розвитку

агропродовольчої сфери передбачає систему вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків у структурі інституції державного регулювання, де горизонтальні зв'язки формуються в межах державних органів влади та аграрними професійними об'єднаннями, а вертикальні – на рівні «держава – регіон» (рис. 4.6).

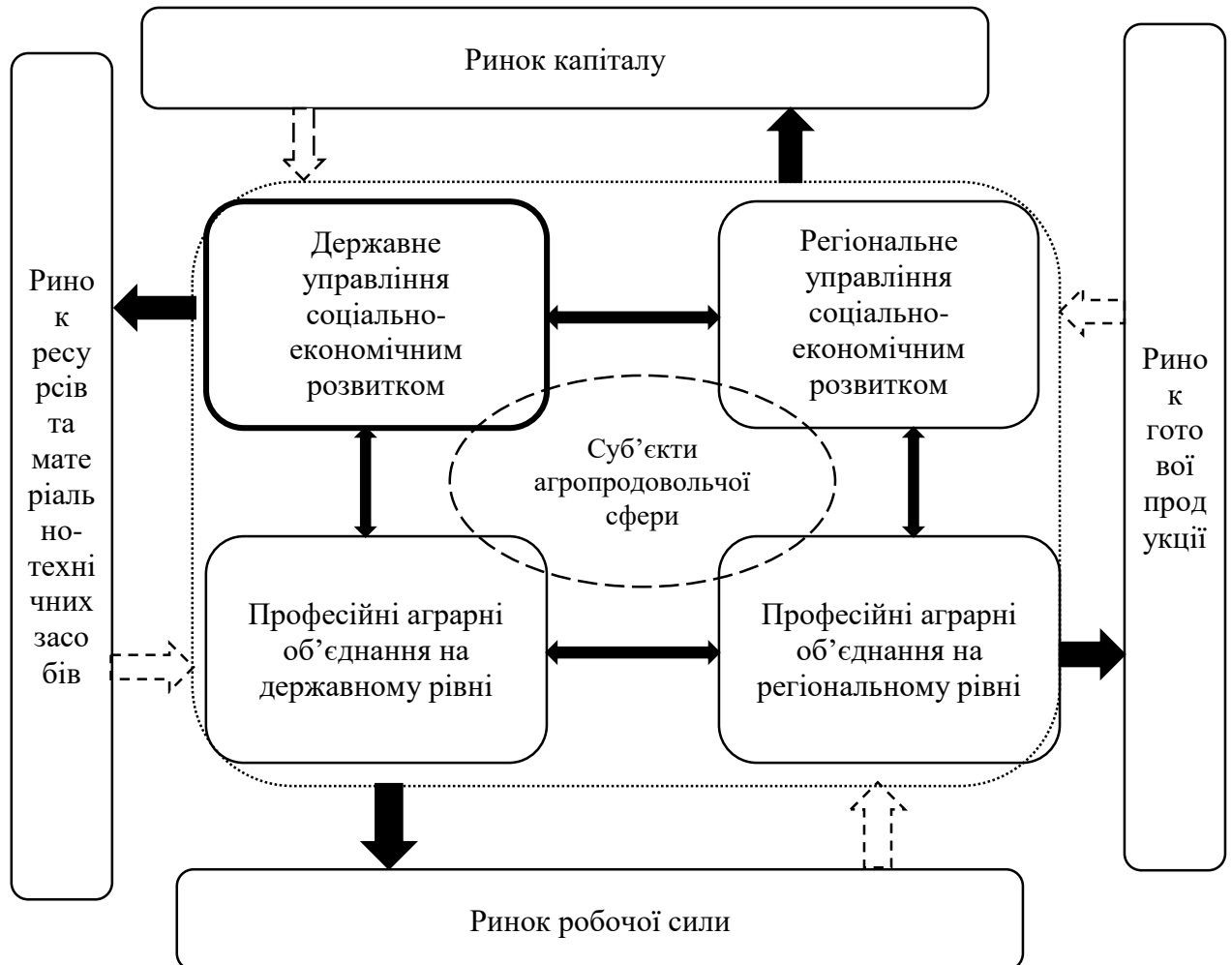

Рис. 4.6. Концептуальна структура державного регулювання розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка

Вважаємо, що забезпечення розвитку аграрних організацій на засадах самоврядування закладає основу практичного втілення ідеї регулювання розвитку агропродовольчої сфери національної економіки. За таких умов для забезпечення структурних інтересів суб'єктів аграрного ринку зростає роль аграрних професійних об'єднань.

Вважаємо, що вдосконалення державного регулювання розвитком агропродовольчої сфери повинно здійснюватися у розрізі зв'язків «державні органи влади – професійні об'єднання аграрних суб'єктів господарювання» на державному та регіональному рівнях. Побудова ефективної системи координації інтересів аграрних суб'єктів визначається як першочерговий пріоритет державної аграрної політики. Адже роль держава полягає у створенні такого механізму, який дозволяє забезпечити максимальний рівень самоорганізації агропродовольчої сфери в межах національної економіки як сукупності компонентів, що взаємозв'язані між собою. Побудова збалансованої системи регулювання розвитку агропродовольчої сфери дозволяє забезпечити її активізацію через укладання інституційних угод в межах запропонованої структури, в якій визначені критерії державного втручання, взаємна відповідальність організацій управління соціально-економічним розвитком і межі взаємозалежності дії держави із суспільними механізмами та утвореннями.

Та укладанню запропонованої інституційної угоди повинен передувати ряд заходів, спрямованих на формування самодостатніх організацій – учасників запропонованої структури:

- 1) активізація розвитку самоорганізації суб'єктів господарювання;
- 2) формування організаційної структури управління аграрним розвитком, яка також включає об'єднання аграріїв;
- 3) вдосконалення законодавчих актів в напрямку лібералізації діяльності самоврядних організацій, об'єднань аграрних суб'єктів зокрема.

Формування чіткої системи взаємовідносин – важливий крок на шляху вдосконалення механізму соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, який максимально враховуватиме інтереси всіх суб'єктів аграрних відносин. Такий інституційний компроміс сприятиме:

- підвищенню соціальної та економічної відповідальності діяльності держави та аграрних суб'єктів господарювання;
- формуванню інституційних зв'язків (зворотний зв'язок, зв'язок

формальних і неформальних інституцій, міжсуб'єктна взаємодія) у системі державного регулювання розвитку агропродовольчої сфери;

унікненню інституційних пасток, породжених опортуністичною поведінкою суб'єктів аграрного господарювання;

консолідації зусиль у напрямі досягнення пріоритетів розвитку агропродовольчої сфери.

Удосконалення на рівні «держава – регіон» управлінських вертикальних зв'язків доцільно забезпечити надання більшої автономії регіональним управлінням агропромислового розвитку, зокрема в частині розподілу аграрних ресурсів і застосування управлінських підходів до формування середовища розвитку агропродовольчої сфери.

З цього приводу варто звернутися до зарубіжного досвіду регіонального розвитку та створити при виконавчих органах влади агентства регіонального розвитку агропродовольчої сфери. Для забезпечення високого рівня прозорості доцільно ці повноваження покласти на громадські організації, створені за ініціативою органів державної та місцевої влади. До основних функцій таких утворень слід віднести розробку регіональних програм розвитку ринкових відносин у агропродовольчій сфері, моніторинг використання коштів державної підтримки, стимулювання співпраці між регіонами тощо.

Для забезпечення фінансової підтримки регіональних програм реалізації доцільно забезпечити формування фондів агропродовольчої сфери, кошти до яких можуть надходити через бюджетні асигнування, у вигляді іноземної допомоги, грантів чи формуватися через внески суб'єктів аграрного господарювання.

Для підвищення вагомості фондів, які забезпечують соціально-економічний розвиток, на думку експертів Ради Європи, вони мають відповідати наступним критеріям:

державна влада, політичні структури, представники державної влади в регіонах, місцеве самоврядування повинно сприймати їх у якості

інституційного механізму регіонального розвитку;

автономно приймати управлінські рішення;

здійснювати координацію власних дій з державними органами та самоврядуванням на різних рівнях;

забезпечити формування стратегії місцевого чи регіонального розвитку, яка має враховувати цілі та пріоритети, що встановлюються державними органами та місцевим самоврядуванням;

мати відповідні обсяги фінансових ресурсів що забезпечать реалізацію базових проєктів;

мати кваліфікований професійний персонал [7, с. 89].

Суб'єкти господарювання, не залежно того в якій сфері, чи галузі вони здійснюють свою діяльність, самостійно мають обирати напрямок свого розвитку, в той же час плани їх розвитку мають узгоджуватися із умовами середовища, яке їх оточує та із організаціями та установами як мають на них регуляторний вплив. На сьогодні для суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери відсутні директивні рекомендації з управління розвитком, і підприємства визначають для себе напрямки розвитку відповідно до власних уподобань. З огляду на зазначене, можна зробити висновок про потребу напрацювання методичних підходів до побудови систем управління розвитком аграрних формувань в умовах ринкового середовища.

Побудова будь-якої системи, в тому числі й управління розвитком має базуватися на відповідних принципах управління. Принципи це першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [100, с. 519]. Принципи управління – це базисні основи, які визначають структуру та діяльність усієї системи управління; це правила та норми управлінської діяльності на основі яких створюється, розвивається та функціонує вся система менеджменту будь-якого суб'єкта господарювання [24, 56, 57, 60]. На основі дослідження та аналізу літературних джерел нами сформовано узагальнену систему принципів управління розвитком, яка представлена у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**Принципи управління розвитком суб'єктів господарювання
агропродовольчої сфери**

Принцип	Сутність принципу
1	2
Самостійності	Суб'єкт господарювання самостійно визначає напрями розвитку та в повній мірі відповідає за результати
Системності (комплексності)	Управління розвитком розглядається як цілісна система, яка охоплює усі сфери діяльності суб'єкта господарювання
Науковості	Передбачає пізнання та застосування об'єктивних законів розвитку суспільства, використання досягнень науки та техніки, узагальнення передового досвіду
Безперервності	Кожен суб'єкт господарювання у процесі свого розвитку та управління передбачає процес, який є постійним і відбувається без зупинки
Ефективності	Передбачає розробка варіанта діяльності суб'єкта господарювання, який за існуючих обмежень стосовно ресурсів, що використовуються, забезпечує отримання максимального економічного ефекту при досягненні головної мети підприємства
Пріоритетності	Передбачає вибір пріоритетів та ранжування напрямів розвитку враховуючи різні зовнішні та внутрішні умови
Гнучкість та координація	Пов'язаний із безперервністю розвитку та припускає можливості коригування визначених показників та координацію діяльності суб'єктів господарювання. Даний принцип передбачає розробку альтернативних варіантів за умов високої ймовірності виникнення подій, що відрізняються від визначених
Оптимальності	Передбачає вибір вибору кращого варіанту із множини можливих (альтернативних) на всіх етапах управління розвитком
Релевантної інформації	Управлінська інформація має бути об'єктивною, повною, доступною, актуальною, точною, вірогідною та ціннісною
Своєчасності	Управління розвитком має відбуватися у чітко визначені, науково-обґрунтовані проміжки часу
Пропорційності (збалансованості)	Управління розвитком забезпечує дотримання визначених пропорцій між основним та допоміжним виробництвом, в межах груп технологічного обладнання, у категоріях працівників, між предметами та засобами праці
Інтеграції (ієрархічності)	Управління розвитком відбувається на всіх рівнях і може бути ефективним завдяки взаємозв'язку усіх рівнів управління
Зацікавленості	Всі учасники системи управління зацікавлені у досягненні цілей, що ставляться перед суб'єктом господарювання
Оперативності	Означає здатність системи швидко реагувати на зміни на ринку в цілому та враховує індивідуальні потреби суб'єкта
Маржинальності	Передбачає досягнення максимально можливих результатів

Продовж. табл. 4.3

1	2
Єдності	Передбачає взаємодію економічних, науково-технічних, соціальних та екологічних напрямів розвитку
Конкретності та вимірності	Суб'єкти господарювання в цілому та кожен з його підрозділ має чіткі орієнтири стосовно своєї діяльності
Зайнятості	Передбачає максимальне та раціональне використання ресурсів (матеріальних, виробничих, трудових, фінансових, інформаційних) що є в наявності
Участі	В управлінні розвитком мають брати участь усі, кого він безпосередньо стосується

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [2, 7, 13, 23, 70, 71]

Таким чином, система державного регулювання соціально-економічним розвитком – це комплекс взаємопов'язаних, збалансованих заходів, які забезпечують цілеспрямований вплив на суб'єкти господарювання з метою реалізації пріоритетних завдань щодо концепції економічного та соціального розвитку і забезпечення інтересів суспільства та захисту навколишнього середовища з урахуванням ресурсного потенціалу країни та регіону.

В свою чергу, складовими зазначеної системи є цілі, завдання, принципи, функції державного регулювання, а також суб'єкти, які здійснюють за допомогою методів та інструментів вплив на об'єкти, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори та спрямовуючись на відповідний результат, а саме: розвиток національної економіки, позитивний рух капіталу, підвищення стійкості фінансового розвитку та зростання добробуту населення.

Таким чином, основними принципами державного регулювання соціально-економічного розвитку, які є елементом цілісної системи, відносяться: принцип обґрунтованості рішень, принцип збалансованості ресурсного потенціалу, принцип системності програмного забезпечення, принцип пріоритетності реалізації задач державної політики, принцип цільового використання коштів, принцип послідовності та ефективності

державних програм економічного розвитку, принцип раціонального підбору методичного інструментарію тощо.

Схематично система державного регулювання процесами економічного розвитку агропродовольчої сфери представлена на рис. 4.7.

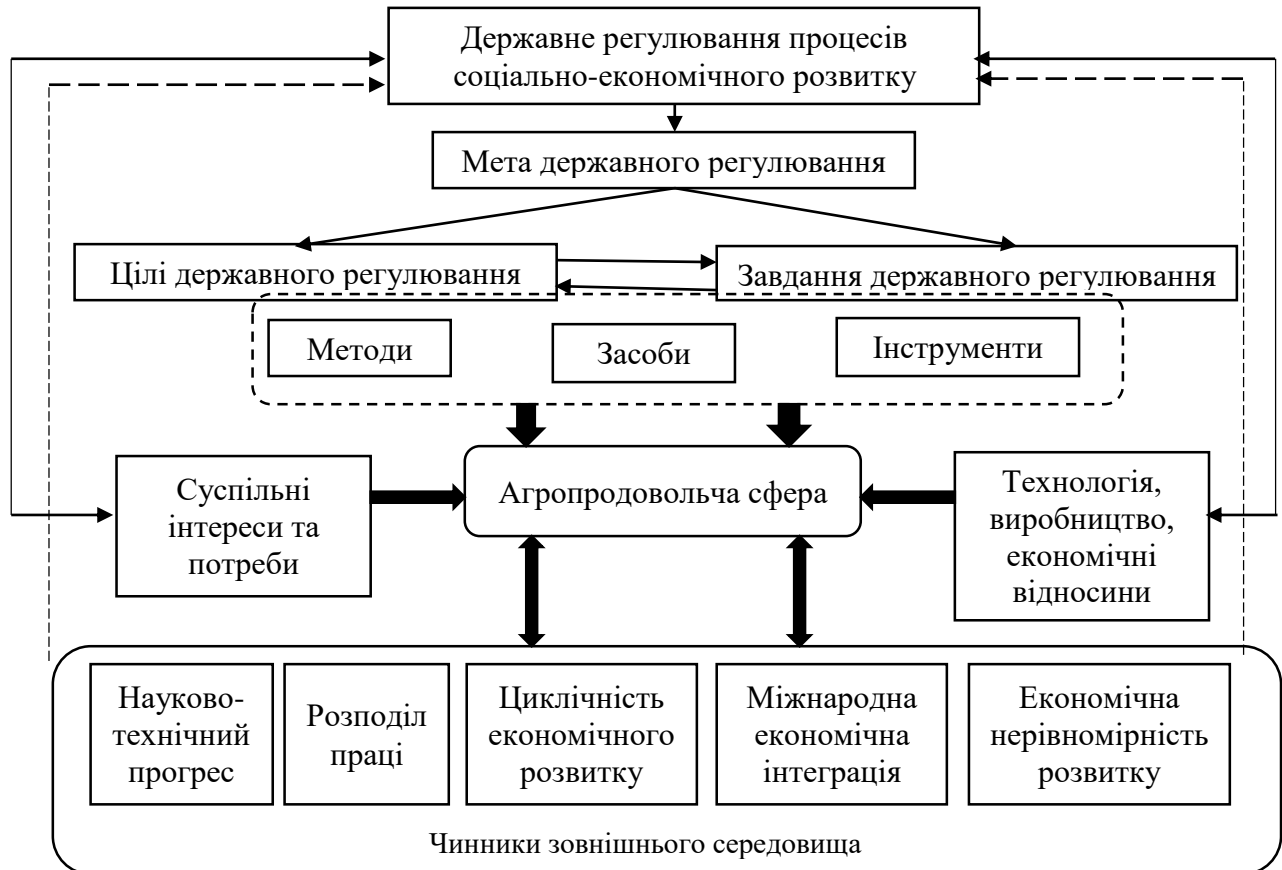

Рис. 4.7. Система державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка

До суб'єктів державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку відносяться державні інституції, які мають забезпечувати вирішення економічних, фінансових, соціальних, екологічних, політичних та інші питання за умов посилення глобалізаційних впливів, як в межах національної економіки, так і під впливом зовнішньоекономічних чинників.

В свою чергу визначені суб'єкти, мають вплив на об'єкти державного регулювання, включаючи процеси соціально-економічного розвитку та їх елементи, на ситуації та явища, які виникають при формуванні та розвитку

відповідних процесів, використовуючи комплекс методів та інструментів [84].

Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, у тому числі й на рівні окремих процесів, можна реалізувати за умови її цілісності, чого можна досягти шляхом реалізації повного спектра функцій, об'єктивно закладених у державну форму існування соціуму. Державне регулювання соціально-економічного розвитку як реалізація однієї з найважливіших функцій держави, спрямоване на забезпечення нормального ефективного функціонування та розвитку агропродовольчої сфери, забезпечення захисту наявних форм власності та створення сприятливих умов для їх розвитку [74].

Таким чином, значна інтеграція та глобалізація економічних та фінансових процесів в розвинених країнах стала головним чинником сталого розвитку світової економічної системи, що впливає на стан і перспективи розвитку комплексу господарських зв'язків між окремими сегментами та забезпечує розв'язання проблем перебудови фінансових підсистем, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори.

Зниження ролі державних бар'єрів на шляху руху фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів та зростання ролі державного регулювання розвиває процес формування єдиного економічного, фінансового та гуманітарного простору. При цьому посилення ролі міжнародних економічних і фінансових організацій, спостерігається саме в період розвитку глобалізації [102].

Слід зазначити, що становлення міжнародної спеціалізації та кооперації дає можливість формування єдиної організаційно- економічної системи за рахунок переміщення матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів та технологій, а також ефективного співробітництва в окремих сферах діяльності.

В свою чергу, процеси соціально-економічного розвитку – це сукупність послідовних динамічних змін окремих стадій розвитку фінансових та економічних систем з урахуванням ринкових закономірностей, загальних потреб суспільства та дієвості сучасних фінансово-економічних інструментів

впливу на відповідні сегменти мікро-, мезо та макросередовища.

Зазначені процеси характеризуються:

наявністю фінансово-економічних суб'єктів та взаємовідносин між ними в окремому інституціональному середовищі;

досягненням загального результату щодо реалізації суспільних інтересів (забезпечення зростання добробуту населення, особливо в сільській місцевості, поліпшення рівня економічних індикаторів);

синхронізацією окремих економічних процесів, враховуючи векторіальну спрямованість національної економіки держави.

Головною метою державного регулювання агропродовольчої сфери виступає встановлення та підтримка пріоритетної лінії державної політики щодо соціально-економічного розвитку, враховуючи загальний вектор спрямованих на євроінтеграцію.

Реалізація державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку відбувається при використанні відповідних форм, систематизованих за певними ознаками, використовуючи відповідні інструменти впливу, і які визначають загальний напрямок впливу суб'єктів на відповідні об'єкти державного регулювання. Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку функціонує перш за все, як упорядкована система, тому доцільно розглядати процес регулювання процесів в агропродовольчій сфері з точки зору системного підходу. В свою чергу, складовими зазначеної системи виступають цілі, завдання, принципи, функції державного регулювання, а також суб'єкти, які здійснюють за допомогою методів та інструментів вплив на об'єкти, враховуючи зовнішні та внутрішні чинники та спрямовуючись на відповідний результат, а саме: розвиток національної економіки, позитивний рух капіталу, підвищення стійкості соціально-економічного розвитку та забезпечення зростання добробуту населення країни.

4.3. Моделі управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери

Досліджуючи механізм соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в розрізі різних рівнів (мікро-, макро-, мезорівень), було визначено ряд бар'єрів розвитку, основним із яких є невизначеність. Ми вважаємо, що, головним напрямом модернізації системи управління соціально-економічним розвитком повинно стати формування такої моделі діяльності аграрних суб'єктів господарювання (особливо аграрних підприємств, які є тими системами, на яких покладено відповідальність формування конкурентних переваг агропродовольчої сфери), яка б дозволила максимально врахувати мінливість середовища, в якому відбувається розвиток даної сфери.

В даному випадку є сенс погодитися із твердженням В. Полтеровича стосовно того, що інституційна траєкторія має перспективу, за умови, коли вона враховує ресурсні, технологічні та інституційні обмеження та забезпечує побудову механізмів, які б стимулювали досягнення встановлених цілей стосовно зміни інституцій та забезпечували уникнення дисфункцій та інституційних пасток [66]. Ефективність зазначених механізмів проявляється в забезпеченні оцінки впливу інституційних чинників, та різного роду параметрів (наприклад, ціна на продукцію, урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин, абсолютні витрати виробничих ресурсів та витрати на одиницю продукції доцільно характеризувати не лише за середніми величинами, а й слід враховувати їх варіацію. В даному випадку доцільно погодитися із В. Рябоконею, що, синтезуючи загальний економічний та соціальний результати від функціонування інституційного механізму, потрібно акцентувати увагу на таких важливих результативних ознаках розвитку сектора, як: обсяг виробництва та реалізації продукції на ринку; структура обсягів реалізації за інфраструктурними каналами збуту; рівень цін; формування й розвиток

потенціалу агровиробників; рівень і структура прибутку за галузями; продуктивність праці, собівартість та рентабельність; рівень еквівалентності обміну [75, с. 11].

Отже, на практиці, суб'єкти аграрного господарювання повинні розвиватися з урахуванням наявних обсягів виробничих ресурсів, раціонально їх використовувати, забезпечити тваринництво кормами відповідної структури та у потрібному обсязі, виконати договірні зобов'язання щодо продажу сільськогосподарської продукції. Крім інших, критерієм оптимальності, звісно, ж виступає максимізація прибутку.

Протягом останніх десятиліть побудовано та досліджено десятки економіко-математичних моделей діяльності аграрних суб'єктів господарювання. Однак, потрібно констатувати, що у більшості випадків ці моделі детерміновані, тобто з високим ступенем ідеалізації відображають реальну ситуацію. Цей факт не зменшує їх методологічного значення для дослідження проблем аграрного сектора, проте вони навряд чи можуть слугувати аналітичним інструментом для кількісних розрахунків і побудови точних прогнозів розвитку відповідних економічних систем в умовах мінливого ринкового середовища.

Це пов'язано, здебільшого, з існуванням у вихідних моделях цілого ряду параметрів, що не можуть бути повністю визначеними кількісними характеристиками в ситуаціях, які розглядаються. При цьому невизначеність може мати різний характер, зумовлений відмінними причинами. Так, доводиться враховувати параметри, що залежать від стану погоди, від поведінки тих чи інших груп людей, від очікувань і прогнозів на майбутнє тощо. На практиці, вирішення реальних економічних проблем дозволяє більш детально дослідити «невизначеність», і виявляється ситуація, коли вона є типовою. Це, в свою чергу викликає потребу у переході від дослідження ідеалізованих ситуацій, що описуються детермінованими величинами, до врахування ймовірнісного характеру «поведінки» економічних систем [6, с. 3].

В сучасних динамічних умовах для забезпечення підвищення ефективності агропродовольчої сфери та забезпечення її розвитку, як соціально-економічної системи, особливої актуальності набуває результативність впровадження інновацій. Визначальним чинником успішності зазначеного процесу виступає фінансове його забезпечення. Роль інноваційно діяльності та її фінансування в якості головного джерела соціально-економічного знайшли відображення у працях М.І. Філіппова та Т.Б. Гавришук [99, с. 133]. Дослідники відзначають позитивний вплив інноваційно-інвестиційної діяльності на процеси модернізації економіки, росту конкурентоспроможності, в основі чого лежить інтенсифікація техніко-технологічного оновлення існуючого виробництва.

У своїх дослідженнях значна кількість вчених акцентує увагу, на тому, що інвестиційна складова процесу впровадження інновацій перетворюється у визначальний елемент успіху. Значна роль при цьому належить державі, суспільству та суб'єктам господарювання, і їх спроможності реалізувати власну діяльність у відповідності до інтересів соціально-економічного розвитку, максимально ефективно використавши при цьому нові знання та досвід, забезпечивши створення максимально сприятливого середовища для формування нових ідей, швидкої їх апробації, та створення ефективної системи впровадження найбільш ефективних у виробничу діяльність суб'єктів господарювання [103, с. 193-194].

Важливу роль у забезпеченні ефективності соціально-економічного розвитку, у формуванні високого рівня конкурентоспроможності українських підприємств за умов посилення глобалізаційних процесів та активізації боротьби на міжнародних конкурентних ринках, на нашу думку, відіграє саме інноваційно-інвестиційний процес. Така ситуація визначається тим, що зазначений процес пов'язаний із розробкою, створенням та впровадженням інноваційних розробок, і ключовим чинником при цьому виступає залучення інвестиційних коштів. Також слід відмітити, що саме інновації виступають в якості базисного чиннику якій спроможний забезпечення соціально-економічні

потреб, забезпечуючи швидкість виведення якісно оновленого продукту на конкурентні ринки з оптимально-мінімальними витратами інвестиційних ресурсів [86, с. 154].

Підвищення конкурентоспроможності українських підприємств, яке базується на виробництві конкурентоспроможної продукції спрощує їх вихід на світові конкурентні ринки, дозволяє в їх межах захоплювати та захищати свої конкурентні позиції. Для досягнення конкурентоспроможності продукції важливе значення має скорочення часу виходу товару на ринок та мінімізація витрат на виробництво та реалізацією продукції належної якості. Ми вважаємо, що стимулювання інноваційних процесів та забезпечення їх належного фінансування є визначальним для українських підприємств щодо виробництва конкурентоспроможної продукції, здатної конкурувати на глобальних ринках [86, с. 155].

В сучасних умовах розвиток соціально-економічної системи як на державному, так і регіональному рівнях має забезпечувати не тільки залучення інвестицій, використовуючи усі можливі джерела, повинен забезпечуватися належний контроль цільового використання коштів, завдяки чому відбувається удосконалення не тільки виробничо-технологічних чинники економічного розвитку, а й відбувається більш ефективно використання наукових, організаційних, соціальних, екологічних та природних [45].

Супровід активізації інноваційно-інвестиційної діяльності на макроекономічному рівні забезпечується формуванням та підтримкою сприятливого інвестиційного клімату, побудовою прозорих відносин, повинні бути створені умови для розширення залучення внутрішніх та іноземних інвестицій, важливого значення набуває розвиток науки і освіти завдяки поліпшенню їх фінансового забезпечення [31].

Забезпечення досягнення встановлених завдань формує умови для реалізації перспективних цілей: впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку; підвищення технологічності робочих місць та створення нових; поліпшення галузевої структури економіки, особливо що стосується

інноваційних виробництв; удосконалення структури зайнятості населення; перехід до стійких темпів економічного росту.

Для практичної реалізації зазначеної моделі розвитку потрібно забезпечити чіткість та зрозумілість принципів її активізації (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Принципи активізації інноваційно-інвестиційної політики в межах моделі соціально-економічного розвитку

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [17, 45]

Для забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства організаційно-економічний механізм повинен бути конкретним, та направленим на досягнення чітко визначених інноваційних цілей, опиратися на конкретні галузі та чинники для досягнення визначених цілей, ефективно використовувати наявні ресурси та потенціал підприємства. Також слід пам'ятати, що він для підприємства виступає в ролі елемента традиційного організаційно-економічного механізму, та реалізується використовуючи традиційні форми і методи управління [38].

Систематизувавши напрацювання провідних дослідників із

проблематики формування господарських механізмів, нами визначено основні функції, які повинен виконувати організаційно-економічний механізм інноваційно-інвестиційного розвитку:

формування на інноваційній основі балансу та внутрішньовиробничих пропорцій в межах структурних ланок виробництва;

забезпечення конкуренції та співпраці в межах різних форм власності та господарювання, реалізація інноваційного потенціалу для подолання економічної кризи та створення передумов для економічного зростання;

організація ефективного інноваційного процесу передбачає забезпечення рівних економічних умов та можливостей для суб'єктів господарювання та власності стосовно реалізації їх соціально-економічного потенціалу;

формування дієвих стимулів для учасників інноваційних процесів (власників, менеджерів, працівників) для створення якісно нових технологій, удосконалення виробничої діяльності, поліпшення маркетингового забезпечення, забезпечення реалізації творчого потенціалу.

Інноваційні процесам мають сприяти впровадженню та розвитку високотехнологічних виробництв, які в сучасних умовах стали невід'ємною складовою економічного зростання. Сучасні стратегії розвитку мають орієнтуватися на динаміку інноваційно-інвестиційної та економічної активності. Нові технології та товари, що реалізуються завдяки інноваціям забезпечують зростання конкурентоспроможності, та дозволяють отримати значний приріст внутрішнього валового продукту у розвинених країнах світу.

За умова частого виникнення криз, системи економічного функціонування суб'єктів господарювання стають більш чутливими до змін чинників зовнішнього середовища. Негативні тенденції та процеси в економічному середовищі, знаходять своє відображення в діяльності суб'єктів господарювання, впливають на рівень економічного розвитку країни, регіонів та окремих громад [12].

На нашу думку, для забезпечення соціально-економічного розвитку

агропродовольчої сфери України, та забезпечення ефективного функціонування суб'єктів господарювання в даній сфері, потрібно забезпечити перехід до інвестиційно-інноваційна моделі розвитку. Дана модель повинна сприяти формуванню нової ефективної структури агропродовольчої сфери, забезпечити її прискорене зростання, посилення позицій на міжнародних ринках за рухунок підвищення конкурентоспроможності та нарощування експорту продукції, яка має вищу додану вартість.

Класична економічна теорія, в межах методологічних підходів, визначає, що у ринковій економіці перехід від кризових явищ до стабілізації та зростання не можливий без оновлення основного капіталу, яке проводиться для скорочення виробничих витрат, збільшення обсягів продукції цзо виробляється і як результат – зростанням прибутковості.

В межах існуючих підходів, що стосуються механізму управління інвестиціями та інноваціями, та пов'язані із управлінськими впливом на інвестиційні попит та пропозицією та розглянемо найбільш поширені теорії інноваційного процесу.

До найпливовіши чинників, які заважають зростанню інноваційної активності багатьох суб'єктів господарювання, потрібно віднести значне падіння платоспроможного попиту населення, особливо що стосується впровадження результатів прикладних досліджень.

Для усунення зазначених перешкод потрібно здійснити ряд кроків, спрямованих на активізацію інноваційної активності:

- 1) зменшення собівартості наукової продукції та підвищення її якості (нові технології, готова продукція, передові конструкторські розробки, наукова інформація тощо);

- 2) поліпшення якості реклами, забезпечення своєчасною інноваційно-науковою, техніко-технологічною, комерціно-економічною та іншими видами інформації;

- 3) державна підтримка на рівні формування інноваційної спрямованості

економічної політики, активізація законотворчої діяльності, підтримка національного платоспроможного попиту, розвиток інноваційних структур (науково-дослідні ою'єднання, підприємства, ринкова інфраструктура).

Створення сприятливих умов для реалізації інноваційних програм та перехід до інноваційного типу розширеного відтворення реалізується завдяки формуванню відповідної система організації, через використання структурованих організаційних форм, які перебувають у постійному русі та взаємодії.

Оздоровлення економічного середовища виступає природною умовою формування інноваційної політики здатної забезпечити інноваційне відтворення при якому суб'єкти господарювання впроваджують та поширюють новітні технології та техніку, використовують сучасні форми виробничої, маркетингової діяльності та організації праці, активно впроваджують прикладні розробки, займаються проектно-дослідницькою роботою. Стимулювання інноваційного процесу має забезпечуватися відповідною економічною базою, не залежно від його стадія: чи це зародження нової ідеї, її реалізація у вигляді нової продукції, техніки, технологій, чи впровадження в процесі відтворення.

Система оподаткування, щозабезпечує стимулювання інноваційного відтворення повинна стати ключовим економічним механізмом. Поряд з малими підприємства інноваційні формування буповинні отримати широке кола податкових привілеїв. Така допомога шляхом зменшення ставок податку за умови відповідності встановленим нормативам має позитивно вплинути на інноваційне відтворення через: розвиток підприємств різних організаційно-правових форм власності; залучення до інноваційного процесу інвесторів (особливо іноземних); впровадження державних інноваційних програм; зростання якості інноваційної продукції та технологій.

Ще одним джерелом стимулювання інноваційних підприємства та організації є проведення ефективної амортизаційної політики. В процесі інноваційного відтворення саме амортизаційний фонд стає головним

фінансовим джерелом розширення основних фондів, а не лише їх відновлення. На жаль в останні періоди ми состерігаємо зменшення ролі амортизації, та не виконання неї поставленої мети внаслідок заниження вартості основних фондів, та зменшення норм амортизації. виправити дану диспропорцію допомогла розробка та прийняття нормативно-правового акту, який дозволив би реалізувати ринкового вимоги економічних законів та створити мотиваційний механізм удосконалення інноваційного процесу з урахуванням різних чинників (інфляція, темпи економічного росту тощо) [38].

В умовах кризи та уповільнення економічного розвитку при формуванні інвестиційно-інноваційної стратегії для суб'єктів господарювання важливу роль відіграє їх конкурентна позиція. наявність слабкої конкурентної позиції змушує суб'єкт господарювання концентрувати увагу на розробці та подальшому продажі інновацій. При наявності сильної конкурентної позиції останній має більше можливостей особливо що стосується об'єднання капіталів та бізнесу.

Частина об'єктів не може ефективно функціонувати без інвестицій, успішність яких характеризується якісними параметрами новацій, та безпосередньо залежить від інноваційного процесу, адже стабільний ріст капіталовкладень характерний для нового технологічного укладу, коли старий характеризується їх зменшенням.

Для інноваційної діяльності невід'ємною складовою є пошук, напрямків удосконалення існуючих технологій та розробка нових. Зростання рівня ефективності нових технологій викликає відмову від старих (процес «творчого руйнування»), в той же час технологічний розвиток характеризується кумулятивним (накопичувальним) ефектом, який реалізується завдяки поширенню результатів використання нових технологій, завдяки чому вона перетворюється у традиційну для більшості учасників соціально-економічних відносин. Такий накопичувальний ефект може викликати ситуацію блокування розробки та поширення нових технологій через специфічні особливостей нагромадження досвіду та знань, формування певної поведінки

споживачів. Це викликає ситуацію, коли суб'єкти господарювання здійснюють інвестування відомих для них технологій з метою підвищення їх ефективності. При цьому важливою елементом, здатним усунути даний недолік виступає формування інститут оцінки, здатного показати існуючий взаємозв'язок між інноваціями та інвестиціями. Фактично оцінка має стати системою процедур та правил, які що забезпечують адекватну оцінку нової ідеї, технології, продукту чи конструкторської розробки [17, с. 165].

До негативних тенденцій слід віднести низьке фінансування української науки, так частка її бюджетного фінансування зараз найнижча за останні десять років. Протягом останніх п'яти років фінансування науково-технічної діяльності за кошти Державного бюджету України не перевищує 0,4% внутрішнього валового продукту, це при умові, що Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ст. 34) встановлює норму 1,7 %. Фактичне інвестування науки відбувається без участі фінансового капіталу. Нами проаналізовано структуру джерел фінансування науково-технічної діяльності: кошти вітчизняних замовників – 32-34 %; кошти державного бюджету – 30-35%; кошти іноземних замовників – 20-22 %; власні кошти науковців – 5-8 %; інші джерела – 5-7 % [85]. Це дані відповідають до кризового періоду, в останні роки відбулося різке зменшення фінансування практично по всіх галузях, що заважає інноваційному розвитку країни.

Для агропродовольчої сфери України, за результати проведених дослідження, нами сформовано та обґрунтовано організаційно-економічний механізм в межах інноваційно-інвестиційного розвитку (рис. 4.9).

В процесі інноваційно-інвестиційної розвитку агропродовольчої сфери України організаційно-економічний механізм, враховуючи глобалізаційні умови, потрібно розглядати як диференційовану, ієрархічну систему, яка включає методи, засоби, інструменти та важелі впливу, і покликана забезпечити контроль за дотриманням організаційно-економічних, сприяти досягненню встановлених цілей та за потреби забезпечити коригування параметрів розвитку.

Рис. 4.9. Організаційно-економічний механізм інноваційно-інвестиційного розвитку агропродовольчої сфери України
 Джерело: власна розробка

Важливим забезпечення позитивної динаміки інноваційних процесів завдяки створенню відповідних умов, проведення моніторингу та встановлення послідовності корегування визначених цілей розвитку.

Пріоритетним напрямками інвестування в агропродовольчій сфері України повинна залишатися інноваційна діяльність та проекти, що забезпечують соціальні трансформації в межах сільського господарства. Взявши за основу країнами Європейського Союзу ми сформулювали п'ять головних проблемних ділянок, в межах яких сформовано стратегічні напрями реалізації інновацій в межах агропродовольчої сфери та його взаємодії із природним середовищем (рис. 4.10).

Рис. 4.10. Пріоритети соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери України

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі [56, 111, 120, 121,].

Ключовими напрямками реалізації інноваційно-інвестиційних програм розвитку агропродовольчої сфери можна визначити наступні:

сприяння соціальному розвитку громад у сільській місцевості;
поліпшення забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування завдяки розвитку органічного землеробства;
стимулювання науково-дослідних розробок в галузі мікробіології;
розширення лісових насаджень для забезпечення уповільнення процесів зміни клімату.

Соціально-економічні зміни постійно корегують план розвитку країн. Так, на сьогодні Європейський інвестиційний банк головним напрямом майбутніх інвестиційних програм вбачає фінансування цифрових технологій та інновацій, які дозволять здійснювати економічну діяльність в умовах обмежених можливостей, викликаних різними чинниками, наприклад пандемія Covid-19 [106]. В сучасних умовах ми спостерігаємо кардинальні змін напрямків інвестування що відбуваються під впливом різноманітних чинників, ключовий вплив при цьому має активне поширення цифрових технологій. Для сільського господарства їх впровадження у бізнесову практику в сучасних умовах стає пріоритетним завданням реалізації інвестиційної діяльності.

В умовах тотальної діджиталізації формування агрофірм цифрового покоління стає одним з головних підходів до підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та розв'язання екологічних суспільних проблем. Лише зміна стратегічних підходів в рамках спільної європейської концепції інвестування дозволяє вирішити ці завдання, при цьому основна увага в процесі інвестування буде спрямована на: забезпечення сприятливих умов для діджиталізації, фінансування розробки програмного забезпечення та баз даних, підготовка фахівців належної кваліфікації.

Для забезпечення реалізації «Стратегії розвитку сільського господарства в Україні» Європейським Союзом в період до 2020 року було виділено 3 млн

євро які спрямовувалися на реалізацію реалізації аграрних проєктів, що передбачали вирішення наступних задач: збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції з України на 3-4 %, підвищення експортних можливостей харчової сфери на 5-7 % [106].

Для сільського господарства України, з урахуванням поточного стану та перспектив розвитку інвестиційної діяльності, нами, на найближчу перспективу визначено пріоритетні напрямки її активізації:

популяризація та сприяння розвитку органічного землеробства і тваринництва, особливо з урахуванням потенційного інтересу іноземних інвесторів;

підтримка проєктів створення та розвитку екоагроферм, поліпшення захисту екосередовища;

відродження та розвиток сільських територій завдяки поліпшенню людського капіталу;

обмеження використання генетично модифікованих сільськогосподарських рослин і порід тварин, відновлення їх традиційних популяцій;

підтримка інвестицій завдяки формуванню системи фінансових гарантій для приватних інвесторів з використанням державних інвестиційних фондів, що стимулюватиме залучення інвестицій в сільське господарство;

поширення цифрових технологій в агропродовольчій сфері, поява перспектив використання інструментів штучного інтелекту.

Розвиток державно-приватного партнерства за активної державної підтримки приватних інвестиційних фондів в сучасних умовах стають визначальними формами залучення інвестицій в агропродовольчу сферу. Державні гарантії та стабільне податкового законодавства в сучасних умовах є визначальними для формування сприятливого інвестиційного клімату, адже використання пільгових стимулів та преференцій є найбільш привабливим для аграрних інвесторів. Важливим стимулом для зростання інвестицій у агропродовольчу сферу виступає завершення аграрної земельної реформи,

створення прозорого ринку землі та гарантування захисту соціальних і економічних інтересів для землевласників не зважаючи на їх розмір та статус.

Основні елементи функціональної структури механізму стратегічного управління соціально-економічним розвитком для підприємств агропродовольчої сфери наведені на рис. 4.11.

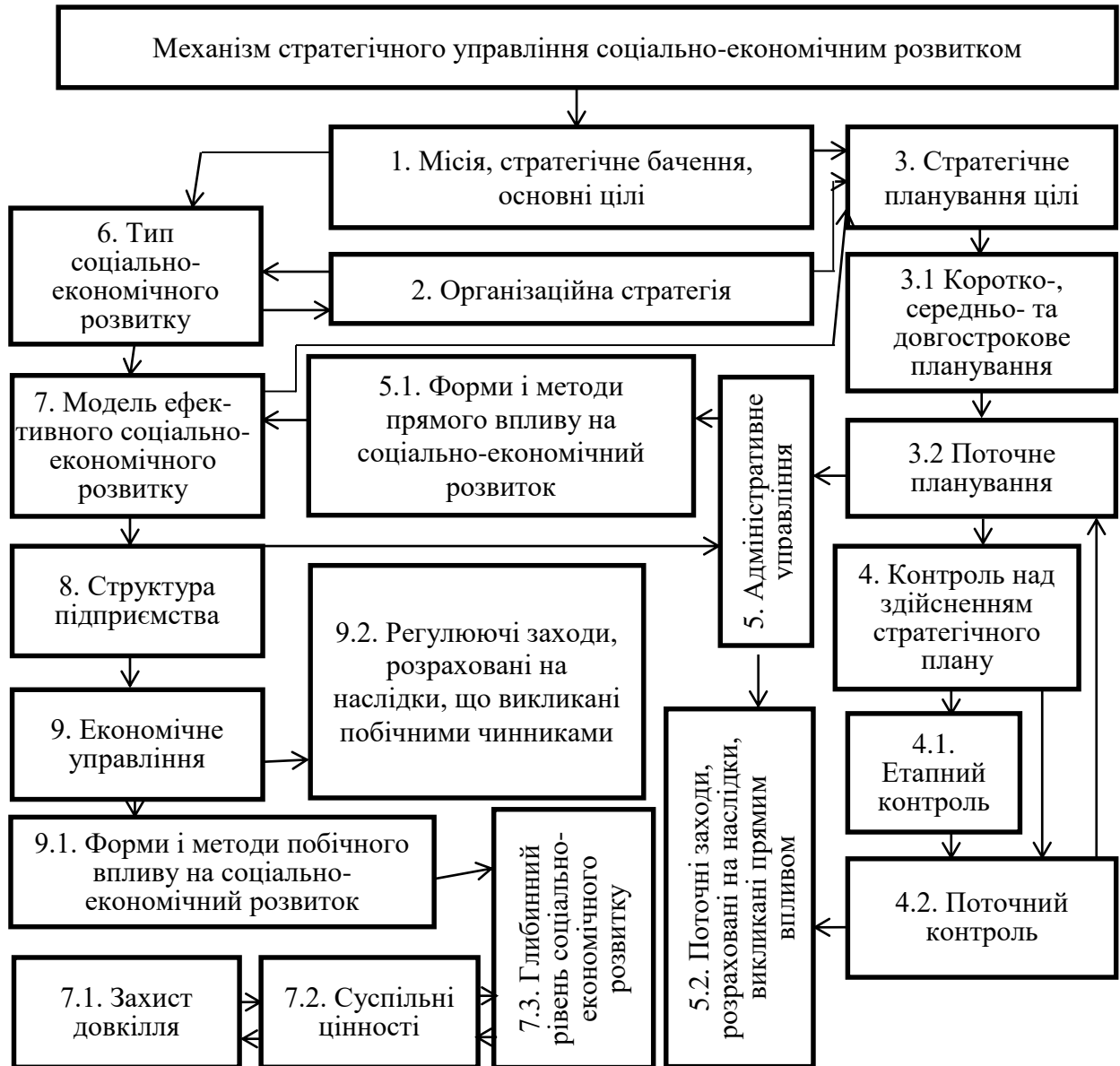

Рис. 4.11. Функціональна структура механізму стратегічного управління соціально-економічним розвитком

Джерело: власна розробка

Сутність механізму управління соціально-економічним розвитком полягає у виборі ефективної моделі соціально-економічного розвитку і тих

взаємообумовлених методів і функцій стратегічного менеджменту через які запускається та підтримується на необхідному рівні процес створення та життєзабезпечення цієї моделі.

За своєю суттю механізм стратегічного управління, що забезпечує соціально-економічний розвиток – це алгоритм взаємодії комплексу методів і інструментів стратегічного управління, спрямованих на формування та підтримку на необхідному рівні ефективності даної моделі соціально-економічного розвитку.

Важливою є роль держави у забезпеченні розвитку агропродовольчої сфери. Державна політика може бути забезпечена через реалізацію відповідної стратегії державної підтримки аграрного розвитку.

Основні її положення мають бути спрямовані на виконання таких завдань: створення адресної, систематичної, своєчасної, прозорої державної фінансової підтримки, на основі стійких механізмів спрямування та використання бюджетних коштів, враховуючи специфіку сектора; адаптація податкової та бюджетної політики у аграрному секторі України до вимог Європейського Союзу та Світової організації торгівлі, зокрема вдосконалення механізму оподаткування шляхом заміни об'єкта (виручки від реалізації замість площі земельної ділянки) та формування більш адекватної системи місцевих податків і зборів шляхом їх наповнення достатньою частиною фіксованого сільськогосподарського податку для ведення ефективної політики розвитку аграрного сектора в регіонах; корегування податкового регулювання відповідно до функціонального підходу.

Податкові пільги необхідно надавати не за галузевим принципом, як це відбувається нині, а як стимулювання певних суспільно важливих функцій, що сприятиме досягненню пріоритетів не тільки господарськими одиницями, а й усього аграрного сектора; формування правових та інституційних засад для фінансування лізингових операцій приватними структурами в аграрній сфері та поступове зведення державного впливу до функцій контролюючого органу щодо лізингу; удосконалення інфраструктури аграрного сектора через

створення трирівневої системи кредитування, що формуватиметься на місцевому, регіональному та національному рівнях; контроль над системою аграрних ризиків через створення спеціального органу з управління ризиками та законодавчого забезпечення сфери цих відносин.

У сільській місцевості економічні взаємовідносини виступають базисом, на основі якого відбувається формуваннящо можливостей розвитку політичних, економічних та соціально-культурних явищ та процесів, та виявлення взаємозалежності між ними. Економічна криза 90-х років в Україні викликала руйнування багатьох важливих сфер життєдіяльності на селі. За умов швидкої ринкових трансформацій сільська економіка показала занадто повільну реакцію на нові виклики та погану реалізацію можливості для економічного розвитку. В той же час село, як член відкритого глобального економічного простору, повинно брати активну участь у глобальних світових процесах – зменшення кількості та питомої ваги зайнятих у сільському господарстві; діджиталізація всіх сфер життєдіяльності; посилення впливу міжнародної торгівлі; висока інтенсивність міграційних процесів; розвиток дистанційних форм зайнятості. Це призвело в першу чергу до погіршення ринку праці внаслідок скорочення пропозиції робочих місць в сільській місцевості, в той же час розширилися доступ та можливості отримання додаткових доходів поза межами сільської економіки.

Враховуючи сучасні глобальні умови розвитку економічної діяльності нами на найближчу перспективу сформовано тенденцій розвитку сільського населення:

розвиток альтернативної та «малої» енергетики посилить децентралізацію виробництва та постачання енергії завдяки розширенню можливостей дрібних економічних суб'єктів забезпечити значні обсяги виробництва чистої енергії, та розширення можливостей для її накопичення та зберігання;

диференціація глобальних ринків та посилення уваги до кліматично-безпечної сільськогосподарської діяльності: виокремлення лідерів

споживчого ринку (Північна Африка Південно-Східна Азія, Австралія) викликали збільшення обсягів міжнародної торгівлі сировиною для виробництва тваринницької продукції у зазначених регіонах; посилення запитів суспільства на розвиток коротких продовольчих ланцюгів, та заміщення ними традиційних технологій виробництва (штучна тваринницька продукція (молоко, м'ясо), товари-замінники традиційних видів продуктів, розвиток риборозведення у закритих внутрішніх водоймах, включно із морськими видами риб тощо);

децентралізація дрібновузлового промислового виробництва удосконалення інфраструктури, особливо логістичної, прийнятна вартість робочої сили є головними умови розвитку конкурентних переваг сільської місцевості, що дозволяють отримати економічні вигоди побудові локальних промислових виробництв;

глибоке проникнення в сільську місцевість Інтернету речей та хмарних сервісів, завдяки удосконаленню цифрових технологій, забезпечує розширення переліку та поліпшення якості послуг, дозволяє збільшити територіальне охоплення даними послугами, позитивно впливає на створення додаткової вартості, підвищує рівень наповнення місцевих бюджетів;

поява нових можливостей впровадження GPS-сервісів (особливо у напрямку автопілотування виробничих машин), нові можливості використання безпілотних літальних апаратів (дронів), як на рівні традиційших процесів, так і поява нових. Це має як негативний ефект – скорочення робочих місць традиційних сферах, наприклад, що стосується управління технічними засобами, так і позитивні сторони – можливості дистанційного отримання послуг, та поліпшення логістики мологабаритних товарів – продукти харчування, пошта, ліки;

поява нових можливості для зайнятості сільських мешканців завдяки поліпшенню цифрових засобів зв'язку в сільській місцевості.

Вплив описаних тенденцій забезпечить зменшення різниці між містом та селом, що вплине на зміну структури економічної діяльності та зайнятості

сільського населення.

Для України упродовж 2016-2020 років характерні наступні тенденції розвитку економічної діяльності в сільських регіонах: стабільна частка – 31,2-31,5 % сільського економічно активного населення (15-70 років) у порівнянні до усього населення. В той же час у сільській місцевості прояви негативних наслідків обмеженого ринку праці у порівнянні з містом є більш виразними: низький рівень зайнятості населення при високому рівні безробіття. Для прикладу, рівень міської зайнятості на 3 в.п. вищий в порівнянні із сільською, також за досліджуваний період міська зайнятість зросла на 0,7 в.п., а сільська – скоротилася на 0,1 в.п. Ситуація із безробіттям у 2016-2020 роках покращилася в обох агломераціях, хоча для міста зміни є позитивніші: - 0,4 в.п. порівняно із - 0,2 в.п. для села [85]. Для сільської місцевості показники зайнятості та безробіття у середньому на третину нижчі в порівнянні із загальнонаціональним рівнем.

Структура джерел доходів сільських домогосподарств стосовно загальних ресурсів їх наповнення є менш якісною:

у сільських домогосподарствах нижча частка доходів від оплати праці є значно нижчою – лише 41,6 %, по інших групах – 54,5 % [24];

висока частка неекономічних доходів (соціальна допомога, субсидії, пенсії, степендії): сільські домогосподарства – 20,4 %, всього по домогосподарствах 19,9 % [24];

висока частка немонетарних доходів – споживання сільськогосподарської продукції, яка отримана в процесі аграрної діяльності сільськими господарствами у вартісному вигляді становить 9,6 %, по решту домогосподарств – 3,8 % [24].

Отже, сільська місцевість України здійснює поступовий перехід до нового типу економічного розвитку, проте ми спостерігаємо не задовільні темпи його реалізації, коли в процесі структурних змін сільської економіки відбувається консервація певних негативних явищ в сільському господарстві – розширення неформального сектору зайнятості та вивільнення значних

обсягів робочої сили. За умови низької якості економічних благ в сільській місцевості існують значні обмеження у формуванні прийняттого рівня доходів. При цьому рівномірний розподіл низьки доходів та їх більш у сільській місцевості певним чином урівноважує розподіл економічних благ. Але такий тип «рівності у бідності», з урахуванням обмеженого доступу до якісних джерел формування економічних благ у сільській місцевості негативно впливає на економічний розвиток села.

Зростання та розвиток агропродовольчої сфери, тісно пов'язаний із поняттям «інклюзивний сільський розвиток». В той же час між ними вснують і серйозні концептуальні розбіжності. Аграрне зростання ми можемо оцінити у вигляді вартісних показників, які характеризують обсяги виробництва, експорту чи імпорту. Також аграрне зростання має тісний зв'язок із обсягами інвестиціями, які здійснюють бізнесові структури, забезпечуючи формування індустріального аграрного виробництва. При цьому вони головну увагу приділяють збільшенню обсягів сільськогосподарського виробництва, нарощування експортного потенціалу, а реалізація даних цілей на індустріальній основі призводить до ігнорування добробуту сільського населення, адже виникає ситуація коли економічні інтереси ставляться вище за суспільні.

Економічний добробут працівників агропродовольчої сфери визначається аграрним розвитком, не залежно це наймані працівники чи власники в межах традиційного сільськогосподарського виробництва. «Аграрний розвиток – слід розуміти як зростання аграрного виробництва, при якому отримані вигоди будуть рівномірно розподілені між усіма, хто брав участь у процесах сільськогосподарського виробництва, за умови підвищення продуктивності способом, який є прийнятним для навколишнього середовища» [65].

Основу сільського розвитку формують як аграрне зростання так і аграрний розвиток, завдяки взаємодії яких відбувається диверсифікація доходів фермерів, домогосподарств та селян за рахунок появи нових робочих

місць та працевлаштування сферах не пов'язаних із агропродовольчою. Отже, сільський розвиток формується завдяки зростанню доходів та добробуту сільських жителів. У порівнянні із аграрним розвитком він також передбачає і людський розвиток, який відбувається за рахунок реалізації соціальних та екологічних цілей, забезпечення екологічної рівноваги, впровадження заходів спрямованих на охорону та удосконалення місцевих ландшафтів. В межах сільського розвитку ми розглядаємо рівень економічного добробуту, показники що характеризують стан охорони здоров'я, освіти рівень забезпеченості соціальними послугами. Для сільського розвитку важливими складовими виступає сільськогосподарська продуктивність, комерціалізацію діяльності, розширення перспектив сільського підприємництва, підтримка диверсифікації виробництва та поліпшення якості життя, що характеризується кращим забезпеченням сільських жителів необхідними послугами, розширення доступу до нових знань та інформації.

Це впливає на покращення сільського життя, забезпечує можливості для сталого використання місцевих ресурсів, дозволяє ширше реалізувати людський потенціал.

Інклюзивний сільський розвиток – розглядається в якості результату, й паралельно в якості інструменту сільського соціально-економічного розвитку, головним завданням якого є поліпшення якості життя, в процесі якого відбувається реалізація економічних, соціальних і політичних прав, важливе значення при цьому має використання переваг локального середовища, які здатні підтримати розвиток наявного потенціалу. Реалізація процесу в такій якості забезпечує зростання економічних можливостей та дозволяє підвищити рівень життя в сільській місцевості в межах всіх соціальних груп, особливо стосовно жінок, молоді, дрібних фермерів, етнічних груп, маргіналізованих прошарків.

Аграрне зростання, аграрний та сільський розвиток тісно пов'язані між собою та з інклюзивним сільським розвитком (рис. 4.12).

Забезпечення сільського розвитку не можливе без аграрне зростання та

аграрного розвитку. Саме динамічне зростання сільського господарства дозволяє вирішити проблемні питання сільського розвитку.

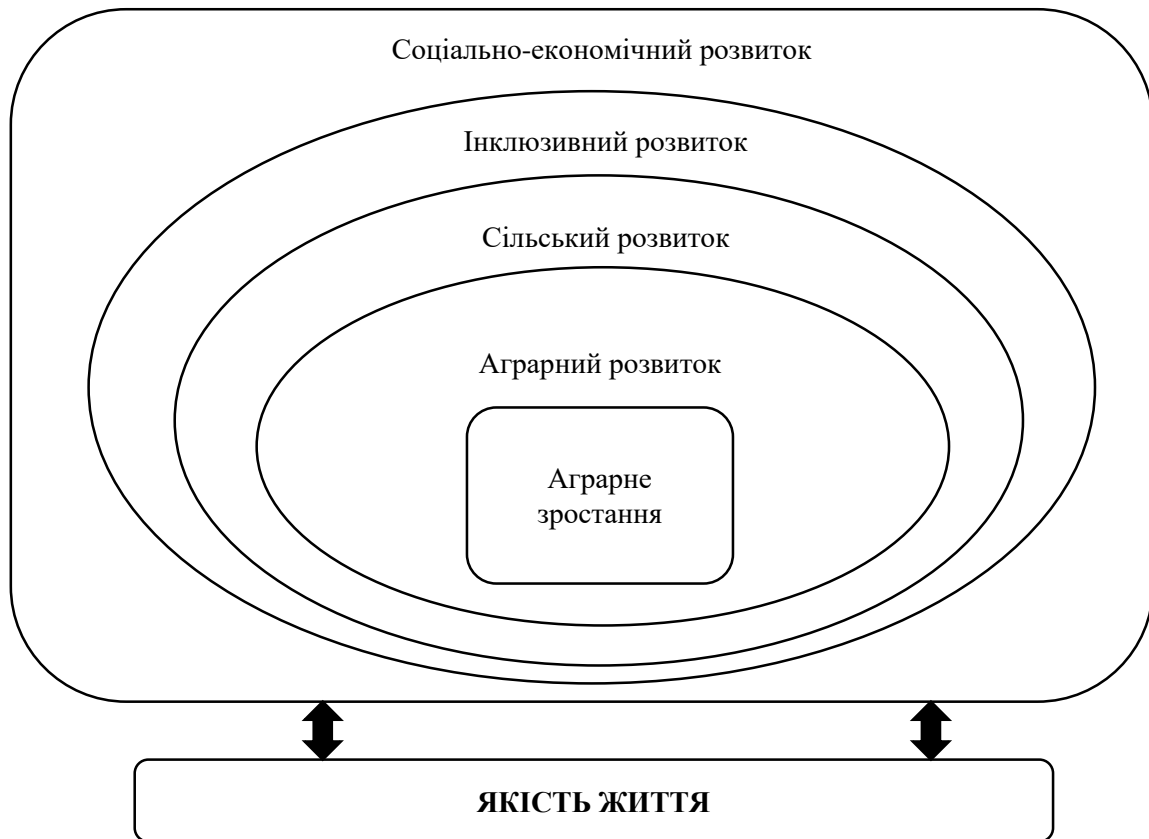

Рис. 4.12. Взаємозв'язок процесів зростання і розвитку в агропродовольчій сфері

Джерело: власна розробка.

Еволюція концепція сільського розвитку відбувалася в залежності від переваги тих чи інших процесів переважали на певному етапі розвитку, та зазнала суттєвих змін впродовж останніх кількох десятиліть стосовно її трактування та практичної реалізації.

Розвиток сільських територій в межах галузевого підходу (до 1970-х років) розглядався як невід'ємна складова сільського господарства, при концентрації уваги на нарощуванні обсягів аграрного виробництва. Більшість країн в даних умовах стимулювали сільськогосподарських виробників до нарощування обсягів виробництва продукції. Світовий банк (початок 1980-х років) запропонував новий підхід до сільського розвитку: це – «... стратегія, спрямована на підвищення економічного й соціального рівня життя

конкретної групи осіб – сільської бідноти»[122]. Зазначена концепція набула важливого значення в процесі зміщення акцентів у пріоритетах розвитку сільського господарства, та була деталізована в Цілях розвитку тисячоліття ООН 2000 р. Даний документ концентрує увагу на необхідності подолання бідності сільського населення, яка має тісний зв'язок не лише з рівнем його матеріального добробуту, вплив на неї мають також інші аспектів життєдіяльності. В процесі подальших дискурсів значна увага була приділена екологічній складовій економічного зростання та кліматичним змінам, які спонукали до розширення концепції сільського розвитку не лише проблемами сільської бідності, велика увага була зосереджена на структурних складових, які знаходяться за межами забезпечення економічного зростання, підвищення прибутковості та збільшення обсягів виробництва та експорту.

Таким чином був сформований «Порядок денний сталого розвитку 2030», який передбачає більш глибоке розуміння сутності процесів сільського розвитку, особливо що стосується поліпшення якості життя сільських мешканців, коли в один ряд із матеріальним добробутом виносяться проблеми поліпшення стану здоров'я та раціону харчування, забезпечення якісними освітніми та культурними послугами, формування умов екологічно безпечного проживання, усунення гендерної та соціальної нерівності. Кінцевою метою сільського розвитку є підвищення якості життя селян, що забезпечується завдяки сформуванню нової концепції сільського розвитку, в основі якої знаходяться чинники нефінансового характеру, які мають визначальний вплив забезпечення високої якості життя сільського населення.

Високий рівень сільського розвитку в різних країнах, досягнутий за рахунок структурних трансформацій у кінці 1970-х років відбувався на основі розвитку сільського господарства та реалізації заходів, які в першу чергу були орієнтованими на вирівнювання доходів та поліпшення соціальних індикаторів рівня життя на сільських територіях. В основі цих процесів знаходилася земельна політика, завдяки якій забезпечувалися сприятливі умови для землеволодіння та землекористування сільських мешканців, які

бажали займатися сільським господарством. Повинен бути забезпечений високий рівень інвестиції, у розвиток систем базового обслуговування сільських мешканців, формування ефективної системи соціального забезпечення, забезпечення умов для надання якісних медичних та освітніх послуг для сільського населення, що сприятиме зниженню нерівності між містом та селом – жителями сільських та міських регіонів.

Для України характерною є ситуація, коли збільшення виробництва та нарощування експорту сільськогосподарської продукції здійснюється практично відособлено від вирішення проблематики сільського розвитку. В останні роки Україна перетворилася на світового аграрного лідера. В той же час існує значне занепокоєння стосовно глобальної тенденції посилення впливу від збільшення експорту сільськогосподарської продукції на місцеві громади з точки зору гарантування їх прав на землю, воду, забезпечення їх продовольчої безпеки. Важливими є питання налагодження співпраці у напрямку забезпечення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, реалізації принципів справедливості та суспільної відповідальності у процесі нарощування інвестицій в аграрний бізнес.

На етапі становлення державна аграрна політика України характеризувалася значними обсягами сільськогосподарських дотацій для аграрного бізнесу, на що спрямовувалися значні бюджетні кошти, проте ці заходи практично не впливали на поліпшення місцевої економіки та зростання якості життя на сільських жителів, адже в першу чергу вони стосувалися стимулювання виробництва експортоорієнтованих видів сільськогосподарської продукції. При цьому дотувалися лише певні категорії виробників та обмежена кількість підприємств, в свою чергу селяни цих коштів не отримували. При цьому не врахований був досвід інших країн, який показав не ефективність виробничі дотації, та загострення соціально-економічних та екологічних проблем внаслідок нерівномірного розподілу даних коштів по різних регіонах та між різними групами впливу. До негативних явищ такого підходу можна віднести ситуацію із вилученням з

сільських територій значної частини валової доданої вартості великими корпоративними структурами у вигляді прибутків та заробітної плати високооплачуваних менеджерів та спеціалістів, які не проживають у сільській місцевості. При цьому спостерігається ситуація, коли місцеві фермери та особисті селянські господарства для поліпшення умов життєдіяльності на сільських територіях вкладають здійснюють майже вдвічі більший вклад створеної у сільському господарстві валової доданої вартості на відміну від сільськогосподарської підприємств [1]. Такий підхід викликав появу значної нерівності стосовно не великої групи осіб та підприємств, які через недосконалість системи взаємовідносин мають високим рівнем добробуту, та переважаючою кількістю сільських жителів, домогосподарств та суб'єктів господарювання (фермерів) що внаслідок такої дискримінації мають значно нижчий рівень доходів порівняно із іншими категоріями населення.

Реалізація політики сільського розвитку має забезпечити поєднання сільськогосподарського виробництва та сільських жителів, підтримуючи при цьому конкурентоспроможність дрібних виробників сільськогосподарської продукції, розвиток локальних продовольчих ринків, та забезпечення мобілізації місцевих активів з метою розширення напрямків неаграрної діяльності сільських жителів. Розвиток інвестування селянських домогосподарств, підтримка фермерських господарств сімейного типу, забезпечення прав сільських жінок та молоді, захист вразливих прошарків населення формують потенціал потужного розвитку економіки регіону зокрема та країни в цілому в довготривалій перспективі, забезпечуючи підтримку виробників якісного продовольства, поліпшуючи захист навколишнього середовища та розвиток послуг сільської гостинності.

«Ніхто не повинен залишитися без уваги» (leaving no one behind) – це базовий принцип інклюзивного сільського розвитку [115]. Для забезпечення головної мети сільського розвитку – підвищення соціальних стандартів та якості життя, це означає розширення даного поняття, та його вихід елементів, які стосуються лише доходів. Для економічного зростання обов'язковими

стають соціальні аспекти; а селянин перетворюється на головну діючу особу, яка забезпечується відповідними можливостями та політичними повноваженнями поряд із економічними та соціальними складовими розвитку. Завдяки інклюзивному сільському розвитку відбувається поліпшення якості життя усіх громадян в межах взаємопов'язаних між собою сфер: економічної, соціальної та політичної.

В межах економічна складова інклюзивного розвитку сільських регіонів потрібно забезпечити рівні можливостей для бідних та малозабезпечених груп населення отримувати ефект від економічного зростання агропродовольчої сфері на умовах швидших темпів росту рівня середніх доходів, в порівнянні з ростом середніх доходів у економіці країни загалом [1]. Для цього застосовуються спеціальні механізми розширення фінансування сільських регіонів, відбувається стимулювання високодохідних напрямків сільського господарства: розвиток садівництва та овочівництва з забезпеченням зберігання та переробки даної продукції, квітникарство, броварство, бджільництво, виробництво молокопродуктів, виробництво та обробка м'яса та риби, надання їм ексклюзивних характеристик (крафтова продукція), створення умов для локальної переробки сільськогосподарської продукції, формування ланцюжків постачання сільськогосподарської продукції, та поліпшення управління ними. В межах економічної складової важливе значення має зменшення міжгалузевої та галузевої нерівності в доходах.

Для реалізації соціальної складової інклюзивного сільського розвитку важливу роль відіграє підтримку соціального розвитку бідних та малозабезпечених, підтримка гендерної рівності та розширення можливостей для жінок, реалізація заходів по мінімізації нерівностей в розрізі окремих соціальних напрямків, посилення соціального захисту, формування соціальних мереж сільського населення. Головне завдання соціальної складової полягає у збільшенні та якісному оновленні людського і соціального капіталу сільської місцевості. Реалізація цих завдань відбувається завдяки навчання сільських мешканців новим навичкам, здатним забезпечити ними

набуття соціально-економічних та екологічних переваг; підвищення рівня освідченості стосовно якості та безпеки продуктів харчування; удосконалення інформаційного забезпечення; покращення доступу до фармацевтичних послуг [85]. Це дозволить мешканцям сільських громад, у межах свого місця проживання, отримати додатковий доступ до нових економічних та політичних можливостей.

В межах політичного елемента інклюзивного сільського розвитку повинно сформуватися селоцентричне інституційне середовище, розбудовою якого мають займатися безпосередні мешканцями сільської місцевості, з урахуванням для власних потреб. В даному процесі активну підтримку повинні надавати держава та місцеве самоврядування, яка має реалізуватися завдяки розширенню можливостей для жителів сільської місцевості, особливо що стосується підтримки бідних та малозабезпечених людей, жінок, дітей, етнічних меншин, рівноцінно та ефективно приймати участь у розвитку політичного середовища в межах сільської місцевості та за її межами; забезпечити гарантування прав сільських жителів, які визначаються ООН у «Декларації про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості» [110]. Реалізація політичної складової відбувається завдяки посиленню репрезентативної ролі держави в сільській місцевості, розвитку спеціалізованих сільських інституцій та посилення ролі роль громадянського суспільства.

Активний розвиток економічної, соціальної та політичної інклюзії змає на меті створити умови для появи у сільських спільнот в першу чергу економічні переваги – прямих і опосередкованих. В свою чергу реалізація економічних та політичних переваг перетворюється у соціальні. При цьому за умов отримання економічних і соціальних переваг сільськими мешканцями, вони отримують більшу вагу в політичних процесах, що відбуваються на їх територіях, більше можливостей на регіональному та національному рівнях стосовно захисту власних прав, завдяки комплексному ефекту від реалізації складових інклюзивного сільського розвитку. Політика інклюзивного

сільського розвитку дозволяє реалізувати зміни сільської місцевості за активної участі держави, залучаючи самими селян для поліпшення якості їх життя та подолання бідності. В даних умовах на державу покладається завдання сформувати нове інституційне середовище, здатне реалізувати трансформації, що сприятимуть зменшенню нерівності, дискримінації та маргіналізації сільських мешканців. За таких умов селянин стає визначальною фігурою для реалізації у сільському господарстві глобальних цілей сталого розвитку, покращуючи при цьому власний добробут за підтримки держави.

Розглядаючи дефініції «аграрне зростання», «соціально-економічний», аграрний та розвиток сільських територій – слід відмітити взаємозв'язок даних процесів, які знаходять своє відображення в межах загального суспільного прогресу. В той же час інклюзивність – стає політичним вибором, який приймається на загально-державному рівні та не може формуватися сама по собі. Саме через поширення заходів на державному рівні відбувається її реалізація, таким чином створюються умови для використання можливостей та протистояння загрозам для сільських жителів, що часто виникає через погане регулювання процесів аграрного зростання в процесі ринкової лібералізації. В межах інклюзивного сільського розвитку відбувається зміна структури землеволодіння та технології, більшого значення відводиться людському потенціалу сільських мешканців, відбувається перерозподіл населення та робочої сили, на користь сільської місцевості, що дозволяє генерувати вигоди, які розширюють можливості сільських територій.

Для удосконалення обґрунтування напрямків соціально-економічного розвитку, включаючи інноваційно-інвестиційний та інклюзивний підходи перспективним є використання економіко-математичні методів. Моделювання діяльності в агропродовольчій сфері характеризується досить високим ступенем невизначеності, що визначає потребу врахування імовірності виникнення помилок при виборі можливих напрямків розвитку. Особливої уваги заслуговують підходи, спрямовані на побудову економіко-математичних моделей оптимізації виробництва.

Запропонуємо деякі стохастичні моделі оптимізації структури аграрних суб'єктів господарювання регіону та їх особливості з урахуванням інституційних чинників.

Формування економіко-математичної моделі що має забезпечити оптимізацію виробництва містить наступні етапи:

1. Побудова цільової функції, відповідно до встановленої мети.
2. Встановлення базових припущень економіко-математичної моделі оптимізації, що є базисом побудови.
3. Встановлення обмежень у вигляді лінійних функцій.
4. Пошук оптимального рішення, яке розраховується при використанні симплекс-методу.

Для отримання оптимального плану поєднання галузей а агропродовольчій сфері для суб'єктів господарювання доцільно використати економіко-математичні методи, які дозволяють визначити комбінацію найбільш ефективного поєднання виробничих, фінансових, матеріальних та трудових ресурсів [124]. В якості критеріїв оптимальності для такого роду задачі виступають: максимум прибутку (чистого доходу) чи валової (товарної) продукції; мінімум фінансових витрат за умови фіксованого обсягу виробництва.

Оптимальні обсяги виробництва сільськогосподарської сировини та вибір напрямків її переробки; площа багаторічних насаджень та сільськогосподарських культур; обсяги поголів'я тварин та птиці; розширення виробничих потужностей через оптимізацію наявних та потреби за наявністю; обсяги виробництва вторинної сировини і забезпечення її використання та переробки; вартісні показники – це основні груп змінних величин які будуть визначені в процесі рішення задачі економіко-математичного моделювання [63, 73, 78].

Ключовим елементом математичного моделювання економічних процесів виступає вірна побудова економіко-математичної задачі, яку ми маємо вирішити.

В процесі побудови задачі встановлюємо її чітка економічне формулювання, в межах якого розглядаємо мета рішення, визначаємо плановий період розрахунків, встановлюємо та обраховуємо чіткі параметри об'єкта із розрахунком кількісних значень, визначаємо виробничо-економічні зв'язки, та інші чинники і умови, які в повній мірі характеризують процес, в межах якого нами проведено моделювання.

Для Товариства з обмеженою відповідальністю «ПАФ Гарант» та ПП «Ручки-Агро» Полтавського област побудуємо модель оптимізації структури виробництва (додаток Ж). Проведені розрахунки наведено в додатках 3.1 і 3.2.

Таблиця 4.4

Динаміка показників структури виробництва базових сільськогосподарських підприємств Полтавської області

Показники	ТОВ «ПАФ Гарант»		ПП «Ручки-Агро»	
	факт	оптимізація	факт	оптимізація
Загальна земельна площа	2154,0	2154,0	1281,0	1281,0
в т.ч. площа озимої пшениці, га	350,0	350,0	210,0	210,0
%	16,2	16,2	16,4	16,4
кукурудзи на зерно	419,0	465,1	501,0	388,3
%	19,5	21,6	39,1	30,3
кукурудзи на зелений корм	45,0	55,3	10,0	30,5
%	2,1	2,6	0,8	2,4
кукурудзи на силос	240,0	180,7	120,0	100,1
%	11,1	8,4	9,4	7,8
ячмінь	200,0	167,0	80,0	82,1
%	9,3	7,8	6,2	6,4
соняшник	300,0	210,0	150,0	120,0
%	13,9	9,7	11,7	9,4
соя	200,0	300,0	110,0	150,0
%	9,3	13,9	8,6	11,7
багаторічні трави	180,0	180,0	80,0	80,0
%	8,4	8,4	6,2	6,2
однорічні трави	220,0	240,0	100,0	120,0
%	10,2	11,1	7,8	9,4
Поголів'я корів, гол	250	250	120	120
Поголів'я молодняка ВРХ	180	252	–	–
Поголів'я свиней	120	160	–	–
Поголів'я птиці	2000	1,0	–	–

За результатами оптимізації (табл. 4.4) площа озимих культур у об'єктах дослідження не зміниться (16,2 % у ТОВ «ПАФ Гарант» та 16,4 % в ПП «Ручки-Агро») залишаться без змін посіви багаторічних трав. До науково-обґрунтованих розмірів відбудеться скорочення посівів соняшнику. У ТОВ «ПАФ Гарант» поголів'я корів не зміниться, а от поголів'я молодняка ВРХ зросте з 180 до 252 голів, свиней – з 120 до 160 голів, з економічної точки зору доцільно відмовитися від вирощування птиці.

Розрахунок фінансово-економічних показників за результатами оптимізації досліджуваних підприємств наведено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Динаміка фінансово-економічних показників модальних підприємств Полтавської області

Показники	ТОВ «ПАФ Гарант»		ПП «Ручки-Агро»	
	факт	оптимізація	факт	оптимізація
Виручка від реалізації, тис. грн	9125,0	9478,2	3948,2	4213,5
Собівартість виробництва продукції, тис. грн	7985,2	7159,1	3587,6	3158,7
Прибуток, тис. грн	1139,8	2319,1	360,6	1054,8
Рівень рентабельності, %	14,3	32,4	10,1	33,4
Прибуток на 1 га, грн	529,2	1076,6	281,5	823,4

За рахунок оптимізації в межах досліджуваних підприємств собівартість виробництва продукції скоротиться на 826,1 тис. грн (10,3 %) та 428,9 тис. грн (12,0 %) відповідно. Це позитивно вплине на рівень рентабельності, який у ТОВ «ПАФ Гарант» зросте на 18,1 в.п.; в зростання складе ПП «Ручки-Агро» – на 23,3 в.п.

Провівши та порівнявши отримані розрахунки, нами встановлено, що в досліджуваних підприємствах доцільно використання оптимізованої виробничої структури що дозволить забезпе зростання півня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

У сучасних ринкових умовах господарювання для агропродовольчої сфери агробіологічного потенціалу вже недостатньо для забезпечення ефективного існування та розвитку. Відповідно на порядку денному є використання моделей розвитку суб'єктів орієнтованих на забезпечення

високого рівня конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Запропонована нами економіко-математична модель оптимізації виробництва дозволяє суттєво збільшити прибутковість виробничої діяльності, що надає додаткові можливості для удосконалення соціально забезпечення сільських мешканців.

Висновки до розділу 4

1. Перехід до модернізаційної моделі розвитку можливий за умови, коли держава зменшує фінансування (в першу чергу за рахунок бюджетних коштів), аж до повного його вразливих секторів економіки, особливо це стосується видобувних галузей та промислового виробництва. Основне фінансування слід направити на створення власних інноваційних продуктів, які забезпечують підвищення конкурентоспроможності української економіки; розвиток високотехнологічного виробництва (забезпечення формування інноваційних кластерів економіки завдяки визначенню «точок зростання», що дозволяють ефективніше поширювати інновації); встановлення прозорості прийняття інвестиційних рішень та бюджетного фінансування інноваційних проектів, забезпечення їх обґрунтованості та доцільності; активна боротьба з корупцією та впровадження ефективного громадського контролю за виконанням державного замовлення при проведенні конкурсів (тендерів) по інвестиційних проектах.

2. Характеристику чинників впливу на соціально-економічний розвиток слід більш детально розглядати в межах наступних груп: чинники міжнародного характеру, екологічні, фінансово-економічні, демографічні, соціально-культурні та політико-правові чинники. Чинники непрямого впливу мають практично однаковий вплив на всіх суб'єктів господарювання, які входять до однієї стратегічної групи, тому їх вплив на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери не можна вважати визначальним. На чинники непрямого впливу прийняті управлінські рішення за

допомогою зворотного зв'язку можуть не мати істотного впливу.

3. На соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери вагомий вплив має весь комплекс природних чинників, де ключову роль відіграють земельні ресурси (земля), що має ряд особливостей, в першу чергу що стосується регіональних відмінностей стосовно рівня родючості ґрунту, їх якість і наявність у них поживних речовин. Все це суттєво впливає на структуру посівних площ сільськогосподарських культур, їх продуктивність, економічні показники господарювання. Крім того сільськогосподарські угіддя відрізняються не лише якістю, а ще й рельєфом місцевості та конфігурацією земельних ділянок, їх меліоративним станом, обсягами тепла, світла та рівнем забезпечення вологою.

4. При зростанні рівня інтеграції вітчизняного агропродовольчої сфери в зовнішньоекономічний простір виникає потреба адаптації й гармонізації національного інституційного механізму до вимог аграрного, митного, тарифного та податкового законодавства Європейського Союзу. Мають бути замінені існуючі форми й методи державного регулювання агропродовольчої сфери як елемента стратегічного механізму соціально-економічного розвитку, який забезпечується завдяки реалізації програм і заходів в межах цілісної системи державного регулювання з творчим використанням кращого світового досвіду й задіянням відповідних механізмів та інструментів у напрямі посилення конкурентних можливостей агропродовольчої сфери народного господарства.

5. В ході аналізу механізму розвитку агропродовольчої сфери виявлено значний недолік нормативного забезпечення, який полягає у інформаційній розпорошеності нормативно-правових актів аграрного законодавства, особливо в тому, що стосується активізації секторального розвитку. Такий стан справ робить доступ до інформації, що міститься в указаних документах, недоступним для підприємців, а аграріїв – необізнаними з майбутніми перебудовами і пасивними учасниками реалізації формальних планів. Тобто невпорядкованість нормативно-правового забезпечення сприяє дисбалансу

суб'єктів аграрних відносин в інституційному механізмі розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери.

6. Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку функціонує перш за все, як упорядкована система, тому доцільно розглядати процес регулювання процесів в агропродовольчій сфері з точки зору системного підходу. В свою чергу, складовими зазначеної системи виступають цілі, завдання, принципи, функції державного регулювання, а також суб'єкти, які здійснюють за допомогою методів та інструментів вплив на об'єкти, враховуючи зовнішні та внутрішні чинники та спрямовуючись на відповідний результат, а саме: розвиток національної економіки, позитивний рух капіталу, підвищення стійкості соціально-економічного розвитку та росту добробуту населення країни.

7. Для забезпечення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери України, та забезпечення ефективного функціонування суб'єктів господарювання в даній сфері, потрібно забезпечити перехід до інвестиційно-інноваційна моделі розвитку. Дана модель повинна сприяти формуванню нової ефективної структури агропродовольчої сфери, забезпечити її прискорене зростання, посилення позицій на міжнародних ринках за рухунок підвищення конкурентоспроможності та нарощування експорту продукції, яка має вищу додану вартість. Пріоритетним напрямками інвестування в агропродовольчій сфері України повинна залишатися інноваційна діяльність та проекти, що забезпечують соціальні трансформації у сільському господарстві.

8. Поряд із модернізацією агропродовольчої сфери на інноваційній основі має бути забезпечений інклюзивний сільський розвиток – як в якості результату, й паралельно в якості інструменту сільського соціально-економічного розвитку, головним завданням якого є поліпшення якості життя, в процесі якого відбувається реалізація економічних, соціальних і політичних прав, важливе значення при цьому має використання переваг локального середовища, які здатні підтримати розвиток наявного потенціалу. Реалізація

процесу в такій якості забезпечує зростання економічних можливостей та дозволяє підвищити рівень життя в сільській місцевості в межах всіх соціальних груп, особливо стосовно жінок, молоді, дрібних фермерів, етнічних груп, маргіналізованих прошарків.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. Київ, 2018. С. 117–121.
2. Алексеев И.В., Белонога Л.П., Михайловский В.И., Паранчук С.В. Экономический механизм управления развитием предприятия. Львов: Світ, 1991. 154 с.
3. Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 344 с.
4. Безпята І.В. Інвестиційне забезпечення аграрного сектора економіки: монографія. Миколаїв: МНАУ, 2016. 337 с.
5. Безсмертна, В.В. Кадровий потенціал підприємства – можливості його формування та ефективного використання. Наукові вісті Далівського університету. 2012. №8. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Nvdu/2012_8/12bvvtv.pdf.
6. Березин С.А., Лавровский Б.Л. Вероятностные модели оптимизации. Новосибирский ун-т. Новосибирск: Новосибирский ун-т, 1980. 52 с.
7. Белов М.А., Євдокимова Н.М., Москалюк В.Є., Оберемчук В.Ф., Степанов О.П. Планування діяльності підприємства: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни. К.: КНЕУ, 2002. 252 с.
8. Біловодська, О.А., Грищенко О.Ф. Системний аналіз і прийняття інноваційних рішень. // Управління інноваційною діяльністю: Інноваційний

менеджмент в знаннеорієнтованій економіці. За заг. ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка. Суми: ВТД «Університетська книга», 2014. 728 с.

9. Бородіна О. Аграрна політика України : витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації. Економіка України. 2008. № 10. С. 94-111.

10. Бурмака Т.М. Система принципів управління розвитком підприємств. Матеріали міжнародної наукової конференції молодих учених і студентів «Молодь України і соціально орієнтована економіка». Х.: ХНАДУ, 2004. С. 126.

11. Вечтомов Е.М. Философия математики: монография. Киров: ООО «Радуга-ПРЕСС», 2013. 316 с.

12. Войтко С.В., Герасимчук Г.В. Міжнародна економіка: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 302 с.

13. Войцеховский В.Б. Оптимизация развития производственных систем. К.: Наукова думка, 1991. 137 с.

14. Вугальтер А. Фундаментальная экономия. Динамика: монография. Москва: «Экономика», 2007. 371 с.

15. Гаркавенко Н., Вітер В., Новосільська Н. Роль держави у соціально-економічному розвитку суспільства та вирішенні проблеми бідності. Україна: аспекти праці №3-4, 2016. С. 30-37.

16. Глазьєв С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. Москва: ВладДар, 1993. 310 с.

17. Горник В.Г., Дацій Н.В. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2005. 200 с.

18. Григоруk П.М., Параска С.Г. Аналіз економіко-математичних моделей інноваційної діяльності підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Випуск 7. Частина 2. С. 162-164.

19. Денисон Э. Исследования различий в темпах экономического роста / сокр. пер. с англ. В.М. Кудрова; общ. ред. и вступ. статья В.М. Кудрова.

Москва: «Прогресс», 1971. 645 с.

20. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель [пер. с англ.]. Санкт-Петербург : Автокомп, 1992. 496 с.

21. Економічна статистика/Наука, технології та інновації/Наукова та інноваційна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

22. Єрмаков О.Ю., Гнатенко Є.Ю., Нагорний В.В. Інноваційне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. К.: ФОП Ямчинський О.В., 2019. С. 115-135.

23. Забродский В.А., Кизим Н.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. Х.: Бизнес Информ, 2000. 72 с.

24. Завадський Й.С. Менеджмент: Management: підруч. для студ. вищ. економ. навч. закл. Т.1. К.: УФІМіБ, 2002. 542 с.

25. Загайтов И.Б., Терновых К.С., Камаян А.К. Основы аграрной теории: учеб. пособ. 2-е изд. Воронеж: Истоки, 2004. 369 с.

26. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» від 04.06.2009 № 1447-УІ // (ВВР). 2009. № 43. С. 638.

27. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-ІУ / (ВВР). 2004. № 49. С. 527.

28. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 № 2982 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.

29. Запухляк І.Б. Розвиток підприємства та нестабільність середовища: взаємозв'язок та взаємозалежність. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 13. Ч. 1. С. 87–89.

30. Зиновьев Ф.В. Формирование эффективных механизмов хозяйствования в агропромышленном комплексе Крыма: монография.

Симферополь: Таврия, 2001. 260 с.

31. Іваницький О.О., Косенко В.В. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки. Актуальні проблеми державного управління. 2008. №2. С. 119-126.

32. Іванов С.В., Федірець О.В., Перебийніс В.І., Котов В.Є. Розвиток національної економіки на засадах неоіндустріальної модернізації. Управління економікою: теорія та практика. Четверті Чумаченківські читання: зб. наук. праць НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.М. Кузьменко та ін. Київ, 2015. С. 31–41.

33. Кальченко С.В., Попова Т.В., Свиноус Н.І. Організаційно-економічні засади гармонізації економічних інтересів держави та фермерських господарств в інвестиційній сфері. Агросвіт. 2020. № 3. С. 9-15.

34. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у 2019 р. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.12.2020).

35. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.

36. Климова А.В. Анализ внешней среды государственных организаций: понятие, методы, проблемы. Вопросы управления. 2015. №5(17). С. 119–128.

37. Ковальчук Т.Т., Ковальчук Н.П. Макроекономічні ризики: класифікаційні ознаки, способи виміру, шляхи мінімізації: монографія – К.: Знання, 2012. – 301с.

38. Корсікова Н.М. Організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком підприємства в сучасних умовах. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19470/02-Korsikova.pdf?sequence=1>

39. Красноручський О.О., Зайцев Ю.О. Адаптивні механізми в системах управління конкурентоспроможністю продукції аграрних підприємств.

Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету. 2016. Т. 50. № 1. С. 37-46.

40. Кривовязюк И.В. Проблемы экономического развития предприятий на современном этапе. Опыт и проблемы социально-экономического развития предприятий, отраслей, комплексов: монография. Кн. 2. Пермь: РИО ФГОУ ВПО «Пензенская ГСХА», 2009. С. 147-159.

41. Курс экономической теории: учеб. пособие / В.А. Амвросов, К.А. Аракелова и др.; под общ. ред. М.Н. Чепурина, Е.А. Киселевой. Киров : АСА, 1994. 624 с.

42. Кушнірук В.С. Економіко-математичне моделювання як важливий чинник розвитку агропромислового комбінювання у садівництві. Інноваційна економіка. Тернопіль: ТІ АПВ УААН, 2009. № 4 (14). С. 103-108.

43. Лендел М. Інституціоналізація процесів регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи. Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України. [За ред. С. Максименка]. К.: Логос, 2000. С. 62-98.

44. Леонтян М.А. Поняття «компетенція» і «компетентність» у теорії освіти. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Педагогіка. 2012. Т. 188, Вип. 176. С. 73-75.

45. Лимич Ю.В. Механізм формування та використання інноваційно-інвестиційного потенціалу економічного розвитку: дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук; спец.: 08.00.03. К., 2015. 210 с.

46. Лимич Ю.В. Пріоритети державного регулювання інвестиційних можливостей національної промисловості. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Економічні підсумки 2012 року: досягнення і перспективи. (Сімферополь, 1-2 грудня 2012 р). Сімф.: Economics, 2012. С. 17-19.

47. Лозинська Т.М. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / Т.М. Лозинська, П.М. Макаренко, В.І. Аранчій, О.В. Дорофєєв, О.В. Федірець. за заг.ред. Т.М. Лозинської. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 172 с.

48. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспектив. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.

49. Луциків І.В. Інноваційна діяльність в Україні: реалії сьогодення та перспективи розвитку. Інноваційна економіка. 2010. №4. С. 23-26.

50. Мармуль Л.О., Петренко В.С. Стратегічне позиціонування підприємств з іноземними інвестиціями в аграрній сфері економіки. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 4(40). С. 43-48.

51. Марцин, В.С. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України. Актуальні проблеми економіки. 2007. №5. С. 47-59.

52. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва: Прогресс, 1993. 414 с.

53. Мельник Л.Ю., Плаксієнко В.Я., Скірко Ю.І. Економічна система суспільства: навч. посібник. Дніпропетровськ : Січ, 2001. 540 с.

54. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. Економіка АПК. 2015. № 7. С. 5-24.

55. Михайлов А.М. Фінансові інструменти формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 52-57.

56. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підручник. Київський національний економічний університет. 2 вид., перероб. та доп. К.: КНЕУ, 2004. 495 с.

57. Операційний менеджмент: навчальний посібник. [В.І.Перебийніс, В.В.Писаренко, О.М.Помаз, В.О.Василенко та ін.]; за ред. В.І. Перебийніса. Полтава: ПДАА, 2008. 664 с.

58. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: монографія. К.: ІАЕ УААН, 2003. 412 с

59. Особисті селянські господарства на 1 січня 2019 року / Державна служба статистики України. С. 193–194. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/sg/osg/osg_u/osg_0119_u.html

60. Осовська Г.В., Осовський А.О. Менеджмент організацій: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 860 с.

61. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/ua>

62. Перебийніс В.І., Перебийніс О.В. Транспортно-логістичні системи підприємств: моногр. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 207 с.

63. Перебийніс В.І., Федірець О.В. Використання теорії масового обслуговування для моделювання. Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 16–17 листопада 2017 року). Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 140–143.

64. Перебийніс В.І., Федірець О.В. Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 190 с.

65. Політика сільського розвитку на базі громад: наук. доп. / за ред. чл.-кор., д.е.н. О.М. Бородіної; чл.-кор., д.е.н. І.В. Прокопи; д.е.н. О.Л. Попової; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2015. 70 с.

66. Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции [Электронный ресурс] / В. Полтерович. – Режим доступа: <http://www.institutiones.com/strategies>.

67. Попова Л.Ф. Оценка влияния факторов внешней среды предприятия на характеристики его организационной структуры. Вести Волгоградского гос. ун-та. Серия : Экономика. Экология. 2014. №2(25). С. 54–61.

68. Проект Закон України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» від 04.10.2018 р. № 9162 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742

69. Прямі іноземні інвестиції в економіці України. 2019: стат. зб. /

Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 01.12.2020).

70. Пушкарь А.И. Модели управления развитием производственно-экономических систем. Х.: ХГЭУ, 1997. 268 с.

71. Рапопорт В.С. Развитие организационных форм управления научно-техническим прогрессом в промышленности. М.: Экономика, 1979. 232 с.

72. Рижикова Н. І. Управління інноваційно-інвестиційною діяльністю підприємств та об'єднань агропромислового виробництва: стратегії, механізми та інструментарій: монографія. Харків: «Смугаста типографія», 2017. 400 с.

73. Рогоза М.Є., Вергал К.Ю. Вибір ефективної стратегії інноваційного розвитку засобами теорії графів. Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 235: В 4т. т. III. Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. 272 с.

74. Романова Т. В. Економічна функція держави в умовах глобалізації світових інтеграційних процесів / Т. В. Романова, С. В. Романов // Економіка та держава. № 6/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.in.ua/pdf/6_2012/12.pdf.

75. Рябоконт В.П., Супрун О.П. Ефективність функціонування та удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва. Економіка АПК. 2012. № 6. С. 6-12.

76. Саблук П.Т., Хомин І.П. Розвиток аграрного сектору України: фінансовий аспект. Економіка АПК. 2020. № 8. С. 45-51.

77. Сільське господарство і розвиток сільських районів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.Worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.ZS>.

78. Смолінський В. Моделювання інноваційного розвитку аграрних підприємств. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2014. №21(1) с. 332-337

79. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього: монографія. [Хвесик М. А., Бистряков І. К., Левковська Л. В., Пилипів В. В.]. За ред. акад. НААН України М. А. Хвесика. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 465 с.

80. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технології за 2014 рік: аналіт. довідка. – К.: Український інститут науково-технічної і економічної інформації, 2015. – 208с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/Стан розвитку науки і техніки та результативність.pdf](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/Стан_розвитку_науки_і_техніки_та_результативність.pdf)

81. Статистика науки и инвестиций: Краткий терминологический словарь. Под ред. Л.М. Гохберга. М.: ЦИСН, 1991. 348 с.

82. Сэй Ж. Б. Трактат по политической экономии. Москва: Директ-Медиа, 2007. 67 с.

83. Тейлор У. Уверен, что падение сменится повышением. Бизнес. 2007. № 45 (772). С. 27-31.

84. Третяк Г. С. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / Г. С. Третяк, К. М. Бліщук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 128 с.

85. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія. За заг. ред. Ю. Г. Рубана. К.: НІСД, 2009. 655 с.

86. Уткіна Ю.М., Сюсько К.Ю. Інноваційно-інвестиційні підходи до забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств на глобальних конкурентних ринках . Вісник економіки транспорту та промисловості: збірник науково-практичних статей. 2015. №52. С. 149-157.

87. Федірець О. В. Особливості використання земельних ресурсів в аграрних підприємствах. Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки : Матеріали

V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (17 листопада 2020 р.). Полтава : ПДАА, 2020.

88. Федірець О. В. Оцінювання організаційної ефективності в процесі стратегічного управління. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (10). Полтава : ПДАА. 2015. С. 287–295.

89. Федірець О. В. Формування механізму управління розвитком підприємств агропродовольчої сфери. Український журнал прикладної економіки. 2021. Том 6. № 1. С. 322–329.

90. Федірець О.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики». Полтава: ТОВ «Сімон», 2020. С. 241–243.

91. Федірець О.В. Роль планування енергоспоживання в забезпеченні економічного розвитку підприємств. Оптимальні енергетичні системи з урахуванням наявного потенціалу відновлюваних джерел енергії у Лісостепу України : колективна монографія / За заг. ред. М.І. Кулика, О.В. Калініченка. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 104–110.

92. Федірець О.В. Сутність соціально-економічного розвитку громади. Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління». Полтава: ПУЕТ, 2021. С. 358–361.

93. Федірець О.В. Управління інноваціями при впровадженні технологій точного землеробства в Україні. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2(7) Т.2. Полтава: ПДАА. 2013. С. 302–308.

94. Федірець О.В. Управління матеріально-технічним забезпеченням аграрних підприємств. Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції]. Прага-Брно-Київ, К.: НДІСР. 2017. С. 324–332.

95. Федірець О.В., Воронько Т.В., Журавель М.О. Сучасні проблеми

екології та розвиток збалансованого природокористування. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1 (4) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 211–218.

96. Федірець О.В., Карюк О.М., Михалкова Н.В. Механізм реалізації стратегічних рішень у аграрних підприємствах. Економічний форум. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 1 С. 239–244.

97. Федірець О.В., Сазонова Т.О., Манич Н.М. Структурна характеристика ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». Одеса, 2020. № 45. С. 142–146.

98. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність: монографія. Київ: Знання, 2007. 670 с.

99. Філіппов М.І., Гаврищук Т.Б. Аналіз інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств легкої промисловості. Вісник КНУТД. 2013. № 3. С. 132-138.

100. Філософський енциклопедичний словник. За ред. Шинкарчук В.І. К.: Абрис. 2002. 744 с.

101. Харів П.С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів: монографія. Тернополь: «Економічна думка», 2003. 326 с.

102. Чечель О. Принципи та механізм державного регулювання економіки. Науковий вісник. – 2014. – Вип. 13. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf.

103. Яценко О.В. Напрями розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств. Збірник наукових праць ЧДТУ. 2011. №21. С. 192-197.

104. Agricultural, forestry and fishery statistics. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. 230 p.

105. Boyne G.A., Meier K.J. Environmental Turbulence, Organizational Stability, and Public Service Performance. Administration & Society. 2009.

January. Vol. 40. № 8. P. 799-824.

106. Building a smart and green Europe in the COVID-19 era. European investment report. 2020/2021. URL: https://www.eib.org/attachments/efs/economic_investment_report_2020_2021_en.pdf (дата звернення: 01.12.2020).

107. Daft R.L., Lengel R.H. Organizational Information Requirements, Media Richness and Structural Design. *Management Science*. 1986. Vol. 32, iss. 5. P. 554-571.

108. Economy rankings: official site of the World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/home> (дата звернення: 01.12.20210).

109. Environment: Density&urbanization (rural population). The World Bank. 2018. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS/countries?display=default>

110. European Investment Bank: official web-site. Url: <https://www.eib.org/en/index.htm> (дата звернення: 01.12.2020).

111. Eurostat: official web-site. Url: <https://ec.europa.eu/eurostat/home> (дата звернення: 01.02.2021).

112. Fedirets O. Management of the development of agricultural resources use. Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects: collective monograph in edition I. Markina (issue 2). Prague. Nemoros s.r.o. 2020. Czech Republic. P. 297–303.

113. Fedirets O. Resource management in agriculture. Works of the international scientific-practical conference «Modern trends and prospects for the development of national economies under the challenges of the world pandemic». Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. С. 218–221.

114. Fedirets O., Ustik T. The strategy of innovation support for agrarian enterprises as an element of technological safety. Security of the XXI century: national and geopolitical aspects [collective monograph]. in edition I. Markina. Nemoros s.r.o., 2019. P. 333–338.

115. Fedirets O., Voron'ko-Nevidnycha T., Halych O. Inclusive

development of the Ukrainian economy: strategic aspects: [monog.]. Management of the 21st century: globalization challenges. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. P. 79–85.

116. Fedirets O., Markina I., Korniienko B. Modernization of resources management of agricultural enterprises. Modern Science – Moderni veda. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2020. №4. С. 17–24.

117. Harrod R. Economic Dynamics. London: Macmillian Press, 1973. 191 p.

118. Kuznets S. Modern Economic Growth: Rate, Stricture and Spread. New Haven and London : Yale University Press, 1966. 529 p.

119. Lawrence P., Lorsch J. Differentiation and Integration in Complex Organizations. Administrative Science. 1967. № 12. P. 1-30.

120. McEldowney J. EU agricultural research and innovation. European Parliamentary Research Service. 2019. URL: [https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2019/630358/eprs_bri\(2019\)630358_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2019/630358/eprs_bri(2019)630358_en.pdf) (дата звернення: 02.12.2020).

121. Miller C., Ono T., Petruljeskov M. Agricultural investment funds for development. Descriptive analysis and lessons learned from fund management, performance and private-public collaboration. Fao. Rome, Italy. 2018. 137 p.

122. Shawon Muhammad Shahriar, Chamhuri Siwar, Rospidah Ghazali and Norshamliza Chamhuri. Prospects of Rural Transformation Centre (RTC) of Malaysia from the Perspective of Inclusive Rural Development. 2014. URL: <http://www.cwejournal.org/vol9no3/prospects-of-rural-transformation-centre-rtc-of-malaysia-from-the-perspective-of-inclusive-rural-development/>

123. Solow R.M. A Contribution in the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics. 1956. Vol. 70, № 1. P. 65–94.

124. Zos-Kior M., Shkurupii J., Hnatenko I., Fedirets O., Shulzhenko Iryna, Rubezhanska Viktoriia. Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster. European Journal of Sustainable Development. 2021. 10. 1. 571–583.

РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

5.1. Формування механізму збалансованого розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

Несприятливий інвестиційний клімат є важливою перешкодою на шляху залучення іноземного капіталу як в економіку України, так і в економіку окремих регіонів чи галузей, таких як, наприклад, агропродовольча сфера. В цих умовах доцільно вирішити питання ефективного використання інвестиційного потенціалу суб'єктів господарювання і регіонів та галузей України.

Аналіз досвіду управління інвестиційною діяльністю в розвинутих державах і країнах з трансформаційною економікою свідчить, що її ефективне управління залежить від стану державного регулювання, зокрема [17]: пільгової податкової політики, державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання і цільового стимулювання пріоритетних галузей економіки. Система інструментів державного регулювання інвестиційних процесів у економічно розвинутих країнах передбачає використання таких фінансових стимулів: надання суб'єктам господарювання кредитів з низькими відсотковими ставками, надання субсидій тощо. При цьому фіскальні інструменти управління відходять на другий план, оскільки зміни податкових ставок є безадресними, а фінансове стимулювання дозволяє спрямувати зусилля на досягнення конкретних цілей. Для активізації процесу залучення іноземних інвестицій та внутрішнього інвестування доцільно реалізовувати заходи, які би підвищили інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання, галузей, регіонів та держави в цілому [8].

На думку Могильного О. М для покращення управління інвестиційною діяльністю першочерговим завданням є розробка комплексної програми залучення інвестицій [31, с. 9]:

Взявши до уваги принципи запропоновані Бичишина Л. Д. [3], нами запропоновано такі напрями удосконалення інвестиційної політики:

удосконалення загального (митного, податкового, земельного, екологічного, корпоративного) та спеціального законодавства;

гарантування державного захисту приватних інвестицій;

врегулювання суперечок комерційного характеру між суб'єктами інвестиційного процесу;

посилення ефективності державного інвестування та його ролі у якості інструменту спрямування інвестиційних ресурсів на реалізацію стратегічно важливих інвестиційних проектів;

сприяння розвитку державно-приватного партнерства, розширення сфери його використання з тим, щоб реалізувати масштабні інфраструктурні проекти, модернізувати основні галузі економіки;

створення нових технологічних та індустріальних парків, та модернізація вже існуючих.

Ефективність інвестиційної діяльності в регіоні значною мірою залежить від його інвестиційного клімату, інвестиційної привабливості. Найбільш узагальнене визначення інвестиційного клімату характеризує його як певну сукупність політичних, соціально-економічних, фінансово-економічних, організаційно-правових, природних, географічних та інших факторів, притаманних певному регіону, які визначають його привабливість для капіталовкладень з боку іноземного інвестора [41, с. 9].

З огляду на складну економічну ситуацію в країні, доцільно впроваджувати реформи практично в усіх сферах економіки. Це, у свою чергу, потребує значних капіталовкладень, зокрема й іноземних. А для залучення іноземних капіталів в економіку регіонів України слід забезпечити привабливий інвестиційний клімат.

На нашу думку, існує гостра необхідність щодо впровадження низки заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату в економіці України (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Заходи, спрямовані на покращення інвестиційного клімату в економіці України

Джерело: власна розробка

Враховуючи необхідність збільшення обсягів іноземного інвестування, Соколенко С.І. наголошує на доцільності створення умов для вигідного капіталовкладення іноземним інвесторам: диверсифікувати джерела інвестицій; створити результативні механізми управління інвестиційною діяльністю; реструктуризувати економіку; надавати пріоритет залучення інвестицій у ті галузі, що особливо потребують інвестування; мотивувати суб'єктів господарювання і населення здійснювати довгострокові вкладення; стимулювати реінвестування; вдосконалити інвестиційне законодавство та забезпечити його стабільність; забезпечити гарантії іноземному інвестору; забезпечити пропорції витрат інвестиційних ресурсів їх надходженню [51, с. 644]. Крім того, Соколенко С.І. пропонує вжити заходи для збільшення інвестицій в підприємницьку діяльність, оскільки саме суб'єкти

господарювання здатні створювати додану вартість (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Заходи для збільшення інвестицій в агропродовольчу сферу
Джерело: систематизовано автором на основі [51, с. 645].

На нашу думку, для покращення інвестиційного клімату діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери необхідно перш за все, удосконалити інвестиційну інфраструктуру; контролювати рівень ризиків, що впливають на їх діяльність (криміногенна ситуація, політична нестабільність, підвищення рівня інфляції тощо); привести у відповідність правову й нормативну базу України до вимог Європейського Союзу; збільшити рівень внутрішнього валового продукту України і валового регіонального продукту; врегулювати питання скорочення державного боргу; подолати корупцію на всіх рівнях; забезпечити розвиток фінансової сфери.

Співпраця з міжнародним капіталом має здійснюватися з використанням ряду фінансових інструментів: концесію – надавати окремі виробничі об'єкти, поклади корисних копалин, земельні ділянки в оренду іноземним інвесторам; здійснювати продаж цінних паперів, аукціонний продаж нерухомості іноземним підприємцям, а також юридичним і фізичним особам; передавати нерухомість кредиторам, як оплату державного зовнішнього боргу; здійснювати фінансування інвестиційних проектів за рахунок виручених від

імпорту коштів [82, с. 58].

Для покращення інвестиційного клімату як в Україні, так і в окремих регіонах чи сферах економіки, зокрема в агропродовольчій пропонуємо наступне (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Заходи покращення інвестиційного клімату в агропродовольчій сфері

Джерело: власна розробка

Отже, головне завдання інвестиційної діяльності агропродовольчої сфери – забезпечення умов та ресурсів для виконання тієї чи іншої програми стратегічного розвитку, заснованої на стимулюванні інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання.

На даному етапі економічного розвитку виключно ринкові механізми, спрямовані на досягнення максимального прибутку, не можуть забезпечити збалансованість економічного розвитку регіону, тому необхідне державне

регулювання регіональної інвестиційної діяльності, яке дозволить досягти збалансованості всіх інвестиційних потоків для ресурсного забезпечення структурних перетворень. Необхідність державного регулювання обумовлена тим, що ринкові механізми нерозвинені або відсутні. Органи державної влади можуть компенсувати цю проблему на короткому відрізку часу. Участь держави в регулюванні економіки має бути поступово замінено ринковим саморегулюванням в міру розвитку інститутів ринку.

Структура формування та реалізації регіональної інвестиційної політики представлена у вигляді трьох взаємопов'язаних блоків (рис. 5.4).

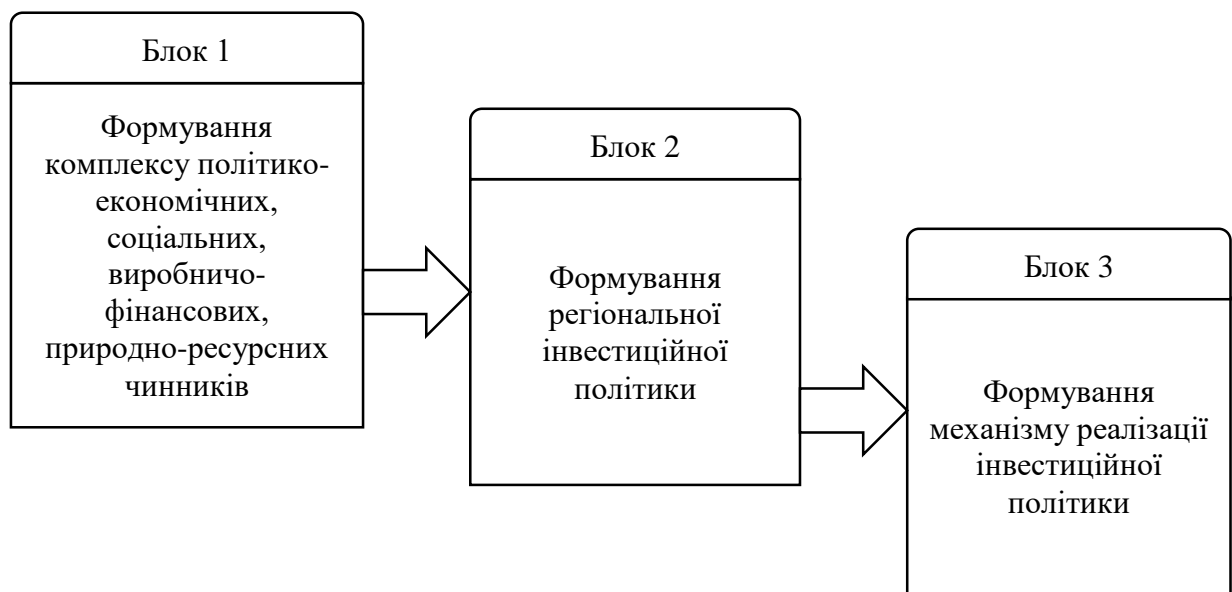

Рис. 5.4. Структура формування та реалізації регіональної інвестиційної політики в агропродовольчій сфері

Джерело: власна розробка автора

Перший блок представлений комплексом політико-економічних, соціальних, виробничо-фінансових, природно-ресурсних факторів, а також факторів розвитку, які мають чіткий зв'язок із галузевими та регіональними особливостями та визначають рівень інвестиційної привабливості.

Блок 2 включає в себе напрямки спрямовані на формування регіональної та галузевої інвестиційної політики, і складається з наступних елементів:

встановлення мети, цілей та ключових пріоритетів інвестиційної

політики;

розробка галузевих та регіональних інвестиційних програм;

побудова механізму реалізації галузевої та регіональної інвестиційної політики.

Блок 3 передбачає розбудову механізму реалізації інвестиційної політики, мета якого – вплив органів регіонального управління на всіх учасників, які задіяні у інвестиційному процесі для досягнення намічених показників соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери.

Ключовими завданнями державної інвестиційної політики на сучасному етапі розвитку України є:

– кардинальне поліпшення інвестиційного клімату (державний аспект) і підвищення інвестиційної привабливості (регіональний аспект);

– інвестиційне забезпечення інноваційно-технологічної модернізації і розвитку виробничого потенціалу агропродовольчої сфери.

Інвестиційна політика в агропродовольчій сфері повинна виходити, по-перше, із стратегічних цілей і завдань її розвитку, по-друге, враховувати сформовану структуру самої сфери, витрати, повинна бути спрямована на підвищення інвестиційної привабливості. Для підвищення інвестиційної привабливості необхідно: проаналізувати особливості відтворювального процесу в агропродовольчій сфері; оцінити технічний і технологічний рівень виробництва; визначити пріоритети соціально-економічного розвитку; розробити інвестиційно привабливі проекти; обґрунтувати джерела фінансування, в тому числі залучення іноземного капіталу при дотриманні регіональних інтересів; визначити механізм реалізації інвестиційної політики за умови забезпечення балансу інтересів виробників в суміжних галузях.

Відповідно до теорії інвестицій основними принципами інвестиційної політики на всіх рівнях є цілеспрямованість, ефективність, багатоваріантність, системність, керованість, комплексність. Регулювання інвестиційної діяльності представляє собою програму скоординованих дій органів державного управління щодо реалізації зазначених цілей, завдань, напрямів

інвестиційної політики, що забезпечують розподіл інвестиційних ресурсів відповідно до потреб регіону на даному етапі економічного розвитку.

Під механізмом управління інвестиційною діяльністю розуміється сукупність економічних, правових, адміністративних, організаційних форм і методів регулювання інвестиційного процесу. Механізм управління інвестиційною діяльністю є багаторівневим, тобто ефективність застосування будь-якого структурного елементу механізму вимагає узгодженості дій на всіх рівнях (державному, регіональному, муніципальному).

Механізм реалізації інвестиційної політики включає в себе:

- 1) вдосконалення законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності;
- 2) здійснення концентрації інвестиційних ресурсів на стратегічних напрямках інвестиційних програм;
- 3) мобілізація всіх джерел інвестиційних ресурсів, включаючи інституційні та заощадження населення;
- 4) здійснення моніторингу інвестиційної діяльності для своєчасного корегування інвестиційної політики.

Для успішної реалізації стратегії підвищення інвестиційної привабливості агропродовольчої сфери необхідно застосувати такі основні організаційно-управлінські форми впливу: інформаційно-аналітичне забезпечення; методи підвищення інвестиційного іміджу території; методи реструктуризації; методи просування пріоритетних інвестиційних проектів.

З вирішенням проблеми підвищення інвестиційної привабливості пов'язані такі пріоритетні напрямки реалізації інвестиційної політики в агропродовольчій сфері (рис. 5.5).

Виходячи з вищезазначеного пропонуємо таке визначення регіональної інвестиційної політики: це комплекс заходів, який включає регулювання та мотивацію інвестиційної діяльності на місцевому рівні, та формування механізму реалізації визначених заходів для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону.

Рис. 5.5. Пріоритетні напрямки реалізації інвестиційної політики в Полтавському регіоні

Джерело: власна розробка автора

Розглянемо їх докладніше.

1. Цільові інвестиційні програми і проекти. В рамках цього напрямку реалізуються завдання програмно-цільового управління як форми державної інвестиційної політики в регіоні. Засоби реалізації: формування сукупності інвестиційних проектів, об'єднаних за галузевою та територіальною ознаками.

2. Наука і інноваційна діяльність. Основним завданням даного напрямку

є створення в регіоні точок інвестиційного зростання на основі високотехнологічних виробництв. Засоби реалізації: створення системи наукового забезпечення процесів розвитку і моніторингу інвестиційної діяльності, підготовка інноваційних інвестиційних проектів, розробка програм підготовки наукових кадрів.

3. Розвиток інвестиційної інфраструктури. Напрямок передбачає розвиток інвестиційних інститутів як цілісної системи, що забезпечує збалансованість попиту і пропозиції на інвестиційному ринку, відповідно до потреб різних категорій користувачів інвестиційних ресурсів. Засобами реалізації є: розвиток матеріально-технічної бази кредитно-фінансових і інших інститутів інвестиційної інфраструктури, застосування інвестиційних технологій у відповідності до принципів ринкової економіки, забезпечення прозорості системи фінансування інвестиційних проектів.

4. Кадрове забезпечення. Напрямок орієнтується на вирішення завдання кількісного і якісного забезпечення потреби інвестиційного процесу (перш за все інвестиційної інфраструктури) в кадрах відповідної кваліфікації. Засоби реалізації: вдосконалення системи підготовки кадрів і підвищення кваліфікації, а також комплекс заходів, що сприяють розвитку людського фактора.

5. Залучення іноземних інвестицій. Можливо реалізувати шляхом створення умов для розвитку спільного підприємництва, відкриття іноземного бізнесу на теренах регіону, виходу місцевих підприємців на зарубіжні ринки, популяризації регіону серед іноземних інвесторів за допомогою маркетингових технологій – інвестиційного паспорта регіону, брендингу, інвестиційного порталу тощо.

Пропоновані підходи до реалізації регіональної інвестиційної політики дозволять створити передумови для стабілізації інвестиційного потенціалу регіону, формування сприятливого інвестиційного клімату щодо залучення вітчизняних та іноземних інвестицій з метою ефективного розвитку виробничої, інноваційної та соціальної складових економіки регіону.

В сучасних умовах взаємозв'язок бізнесу та держави, враховуючи особливості агропродовольчої сфери України визначає перспективи її майбутнього розвитку. Відповідно важливим завданням як агропродовольчого бізнесу, так і державних органів влади є побудова надійних партнерських відносин. Нами запропоновано модель соціально-економічної трансформації взаємовідносин в агропродовольчій сфері, де основні елементи зазначеного процесу, враховуючи розподіл ролей в межах взаємодії держави та суб'єктів господарювання. Нами розроблено модель державно-приватної трансформації, що передбачає ряд змін на макро- та мікрорівнях (рис. 5.6).

В процесі соціально-економічної трансформації агропродовольчої сфери визначені елементи потрібно деталізувати та структурувати для створення передумов їх ефективної реалізації в рамках практичної діяльності суб'єктів господарювання зазначеної сфери. Відповідно нами проведено обґрунтування стратегії впровадження системи інклюзивного розвитку агропродовольчої сфери на основі визначення трьох контурів та чіткого розподілу повноважень в межах учасників зазначеної системи.

В межах макрорівня системи соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери потрібно забезпечити формування базису та встановити економічні параметри здатні забезпечити підвищення рівня життя на державному рівні. В межах зазначеного контуру держава та аграрний бізнес мають забезпечити реалізацію встановлених задач.

Формування засад та принципів соціально-економічного розвитку відбувається в межах макрорівня, також на даному етапі потрібно забезпечити передумови для здійснення реконструкції інституційного середовища соціально-економічного розвитку, що передбачає встановлення економічних передумов реіндустріалізації агропродовольчої сфери. Основними цілями, що будуть досягнуті при цьому є: забезпечення зайнятості сільського населення та трансформація ринку праці; розвиток соціально-економічної інфраструктури; формування довгострокового базису для удосконалення структури виробництва та підтримки експорту агропродовольчої продукції.

Рис. 5.6. Модель інклюзивної трансформації суб'єктів агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка автора

В межах мезоконтуру системи соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери відбувається формування середовища взаємодії між різними суб'єктами, що пов'язано із специфікою зазначеного рівня, що полягає у відсутності можливостей формування соціально-економічних

механізми без залучення інших суб'єктів. В процесі взаємодії аграрного бізнесу з іншими учасниками агропродовольчої сфери відбувається стратегічною реконструкція бізнес-моделі суб'єктів господарювання.

Аграрні підприємства ми розглядаємо як системний об'єкт що функціонує в межах мезорівня, та який максимально забезпечений різними видами ресурсів. Саме він має виступити в ролі драйвера соціально-економічного розвитку. При цьому можна чітко ідентифікувати пріоритетні напрямки соціально-економічної трансформації мезоконтуру:

- сприяння процесам кооперації в агропродовольчій сфері;
- стимулювання розвитку локальних (крафтових) агропродовольчих бізнесів;
- забезпечення розвитку сільських територій в соціально-економічному контексті;
- запровадження та розвиток механізмів фінансової взаємодії;
- розвиток агропродовольчої сфери на основі впровадження соціально-економічних бізнес-моделей;
- удосконалення механізмів управління за рахунок технологічної та ресурсної складових.

Реалізація запропонованого механізмів забезпечить поліпшення взаємодії суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери, та дозволить вирішити ряд важливих задач. В першу чергу даний механізм забезпечує формування сприятливого середовища для максимально ефективного поширення та обміну досвідом, технологіями, ресурсами, капіталами та компетентностями між учасниками ринку.

В межах концепції соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери можна визначити внутрішні та зовнішні механізми. Внутрішні механізми соціально-економічного розвитку – стосуються поліпшення політики суб'єктів господарювання стосовно управління персоналом, його переміщення та підвищення кваліфікації, соціального забезпечення з точки зору розподілу результатів економічної діяльності. В стратегічному аспекті їх

роль полягає у забезпеченні добробуту персоналу суб'єктів господарювання, у тому числі за рахунок реалізації програм пов'язаних із участю працівників у прийнятті управлінських рішень та у прибутках. В межах мікрорівня відбувається формування внутрішніх механізмів соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Формування мікроконтуру інклюзивного розвитку передбачає формування інклюзивного середовища в межах суб'єктів господарювання за наступними напрямками: створення належних умов праці, забезпечення гендерної та расової рівності, забезпечення дотримання прав людини; побудова систем мотивації та оплати праці на основі сучасних прогресивних форм; забезпечення умов для постійного навчання та самовдосконалення персоналу; підтримка систем соціального та медичного захисту працівників.

Формування визначених механізмів відбувається в межах ринкової моделі соціально-економічного розвитку, для неї не потрібно посилення регулюючої ролі держави стосовно перерозподілу ресурсів та поглиблення дотаційних механізмів. На нашу думку, найбільш дієвим при формуванні системи соціально-економічного розвитку є використання комплексного підходу. Реалізація лише окремих складових елементів та частин механізму соціально-економічного розвитку дозволяє досягти короткострокового ефекту, при цьому результат у довгостроковій перспективі є обмеженим. Важлива роль при впровадженні системи соціально-економічного розвитку з урахування інклюзивної складової на мезо- та мікрорівні відведено великому бізнесові, який в межах макрорівня має налагодити ефективну взаємодію із органами державної та місцевої влади для реалізації програм інклюзивного характеру. Комплексний підхід до реалізації обґрунтованих механізмів інклюзивного розвитку дозволить забезпечити суспільну інклюзію в межах всієї агропродовольчої сфери.

Реалізація повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування відбувається завдяки перерозподілу місцевих бюджетів, які стають ключовим інструментом забезпечення соціально-економічного

розвитку держави, адже за рахунок збалансованого фінансів забезпечуються такі напрями: сприяння зростанню рівня доходів населення, створення умов для надання якісних та доступних послуг, забезпечення громадян доступним житлом, сприяння стабільної позитивної динаміки розвитку агропродовольчої сфери, активізація промислового виробництва, поліпшення екологічного стану навколишнього середовища [33].

Для агропродовольчої сфери нами запропоновано структуру системи інклюзивного розвитку в межах визначених контурів (Рис. 5.7.).

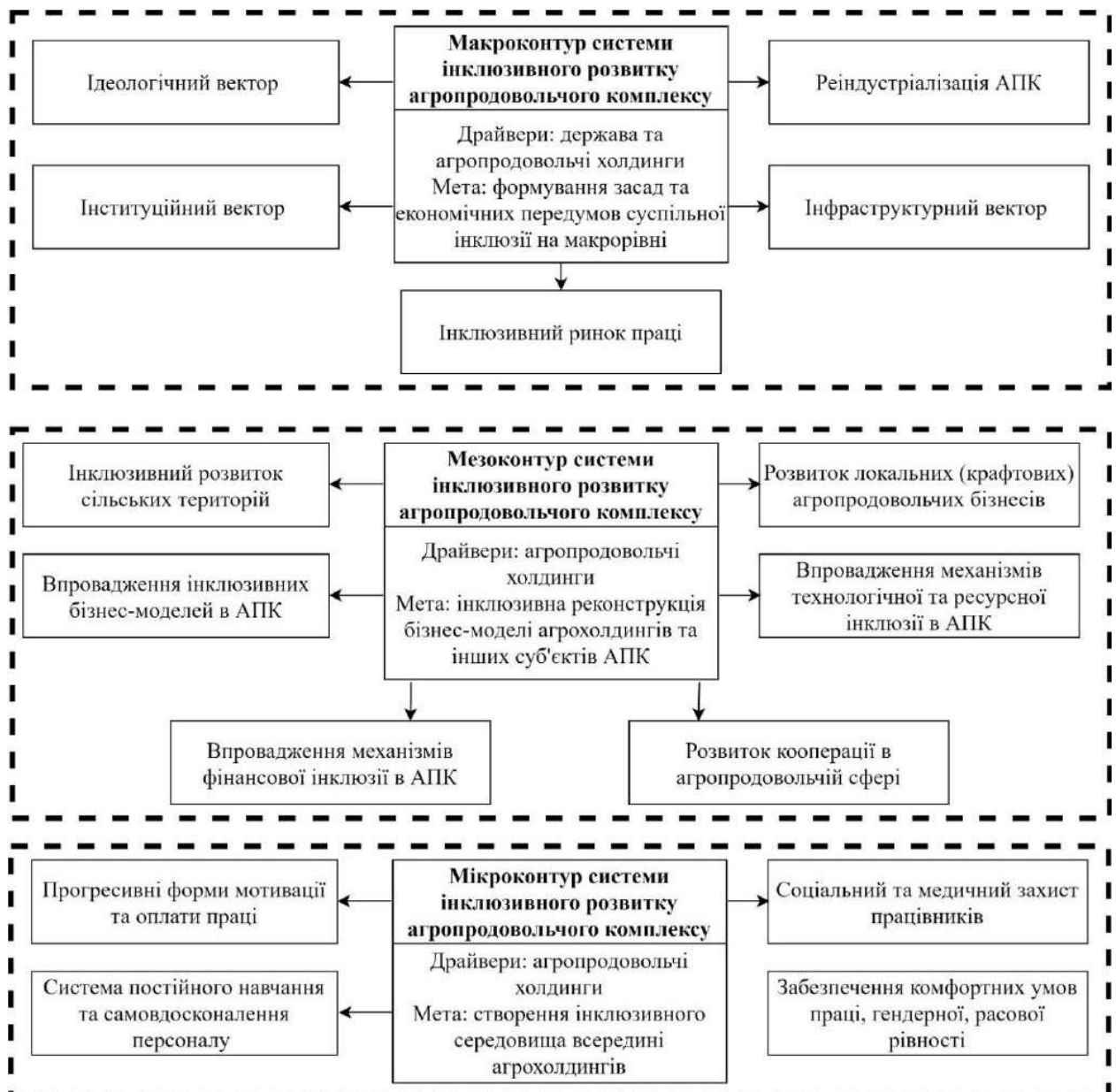

Рис. 5.7. Структура системи інклюзивного розвитку агропродовольчої сфери за контурами

Джерело: власна розробка автора

В процесі розробки проєктів місцевих бюджетів відбувається визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів, при цьому особлива увага приділяється наступним складовим: визначення граничних обсягів ресурсів для бюджетних установ і програм; кількісні та якісні показники бюджетних програм; прийняття рішень про збільшення чи скорочення фінансування діючих функцій чи програм, зменшення кількості чи припинення реалізації програм/видів діяльності; внесення змін до потреб у фінансових ресурсах залежно від коригування розміру фінансових нормативів бюджетного забезпечення; обрахунок показників результативності; врахування впливу індексу споживчих цін; приділення уваги до необґрунтованих бюджетних пропозицій; пошук заходів, спрямованих на економію фінансів.

Бюджетне планування є складним аналітичним процесом, який має забезпечувати реалізацію напрямів бюджетної політики на місцевому рівні та основних пріоритетів місцевого розвитку за допомогою вирішення низки стратегічних і тактичних фінансово-економічних завдань. Результативність і послідовність діяльності місцевого самоврядування залежить від системного стратегічного бачення основних напрямів розвитку територіальних громад у довго- та середньостроковій перспективах. Такий підхід дозволяє врахувати специфіку кожної галузі, досягати встановлених стратегічних цілей за рахунок чіткої координації всіх учасників бюджетного процесу [25].

При плануванні видатків місцевих бюджетів на сучасному етапі розвитку даної системи їй притаманні певні риси, що ускладнює процес обґрунтованого, результативного й ефективного використання бюджетних коштів, зокрема це такі: при фінансуванні системи бюджетних установ відбувається зосередження винятково на кількісних показниках, а якісні аспекти показників фінансування залишено поза увагою (дана ситуація провокує збільшення обсягів видатків на функціонування даних установ); недосконалості у методиках визначення ефективності бюджетних витрат та комплексної оцінки системи бюджетного планування; рівень відповідальності

стосовно визначенням бюджетних показників є доволі низьким; увага зосереджується на процесах планування бюджетних показників, прислабкій орієнтації на показники результативності, значень яких треба прагнути досягти, що порушує логічний зв'язок між понесеними витратами ресурсів і одержаними результатами; планування видатків місцевих бюджетів обмежено враховує стратегічних цілей та стратегічні напрямки соціально-економічного розвитку територіальних громад [44].

Для формування збалансованої видаткової частини місцевих бюджетів потрібно: проведення ретельного аналізу здійснення фактичних видатків в межах бюджету за минулі періоди; аналіз динаміки та структури видатків місцевого бюджету, їх прогноз на майбутні періоди; визначення фактичного попиту населення на бюджетні послуги; прогнозування груп споживачів в розрізі видів послуг; оцінка наслідків об'єднання бюджетних установ що мають низький рівень наповнюваності з позиції збереження якості послуг що надаються; моніторинг громадських настоїв стосовно переліку надаваних бюджетних послуг на майбутнє; вивчення нормативно-правових актів, розпоряджень центральних органів влади, стосовно змін, пов'язаних із фінансування у майбутніх періодах; своєчасне проведення заходів спрямованих на реформування діяльності бюджетних установ; прийняття нормативних документів стосовно формування, узгодження та затвердження основних напрямів бюджетної політики та фінансування програм соціально-економічного розвитку.

Завдяки моніторингу результативності управління фінансовими потоками місцевих бюджетів забезпечується зростання ефективності видатків. Він проводиться для поліпшення поточного управління видатками, забезпечення достовірності основних показників поточного фінансового стану, недопущення випадків не цільового та не ефективного використання фінансових ресурсів, своєчасного фінансування видатків та виконання зобов'язань [54]. Раціональна побудова системи місцевих бюджетів визначає ефективність функціонування бюджетної системи в цілому, результативність

фінансової політики ефективність соціально-економічного розвитку країни.

Кошти місцевих бюджетів використовуються для здійснення заходів у соціально-економічній сфері, забезпечення безпеки і оборони адміністративно-територіальної одиниці. За допомогою таких бюджетів реалізуються місцеві програми функціонування і розвитку промисловості, агропродовольчої сфери, інших галузей народного господарства, розв'язання екологічних проблем, пов'язаних із впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, забезпечення розвитку території та країни, підтримка соціально незахищених груп населення, поліпшення матеріального рівня життя населення. Виконання визначених завдань відіграє значну роль у розвитку всіх регіонів держави. В межах цілей регіональної політики найбільш важливими є наступні: формування єдиного економічного простору, забезпечення рівних умов соціально-економічного розвитку для всіх регіонів; постійне підвищення рівня соціальних стандартів для всіх регіонів; поглиблений розвиток регіонів із пріоритетним значенням для держави. Також за рахунок видатків місцевих бюджетів відбувається фінансування соціально-культурної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура та мистецтво, соціальний захист і соціальне забезпечення, фізична культура та спорт). Місцеві органи влади зацікавлені у зростанні рівня життя населення, та в підвищенні ефективності використання наявних ресурсів, що забезпечують регіональний розвиток.

Місцеві бюджети забезпечують реалізацію загальнодержавних програми, які визначають розвиток різних галузей економіки, особливо сільського господарства як складової агропродовольчої сфери держави; вони забезпечують підтримку вітчизняних товаровиробників, із них відбувається фінансування програм та заходів які забезпечують підвищення життєвого рівня громадян. Також місцевим бюджетам відводиться важлива роль, пов'язана із фінансуванням суспільних послуг соціального характеру.

Із видатків місцевих бюджетів відбувається фінансування закладів фізичної культури та спорту, культури, реалізація молодіжних програм. Крім

того саме органи місцевої влади забезпечують надання певних видів послуг. Місцеві бюджети мають всі перспективи стати ефективним інструментом соціально-економічного розвитку регіону, для цього потрібно забезпечити їх удосконалення пов'язане із формуванням, розподілом та використанням бюджетних коштів: удосконалення податкового законодавства, що дозволить розширити та зміцнити фінансовий базис місцевого самоврядування; в умовах децентралізації набувають поширення новітні підходи стосовно формування видаткової частини місцевих бюджетів та управління фінансовими потоками; визначення нових шляхів залучення фінансових ресурсів для виконання інноваційно-інвестиційних програм в межах визначених території; підвищення оперативності міжбюджетних трансфертів удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин; поліпшення середньо- і довгострокового планування на місцевому рівні; кількісна та якісна оцінок реалізації місцевих бюджетів відповідно до стадій його практичної реалізації; підвищення ролі превентивних заходів та удосконалення процедур контрольної діяльності у разі порушень бюджетного законодавства, точне визначення посадових осіб, відповідальних за кожен напрямок реалізації бюджетної політики на місцевому рівні.

5.2. Стратегії управління розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи

В межах реалізації стратегічної мети структурної політики регіону особливого значення набувають наступні критерії:

формування платоспроможного попиту на продовольства за рахунок підвищення платоспроможності населення;

поліпшення ресурсного потенціалу території, з метою підвищення конкурентоспроможності продукцію.

У зв'язку з тим, що конкурентна економіка виступає як невідємна умова

соціально-економічного розвитку, ми вважаємо що зазначених критеріїв уже недостатньо для досягнення встановленої мети.

Специфічні особливості агропродовольчої сфери визначають її місію, яка полягає у виробництві та забезпеченні населення продуктами харчування. В свою чергу місія регіону є набагато ширшою, адже пов'язана із реалізацією регіональних інтересів. Взаємозв'язок агропродовольчої сфери та місії регіону наведено на рисунку 5.8.

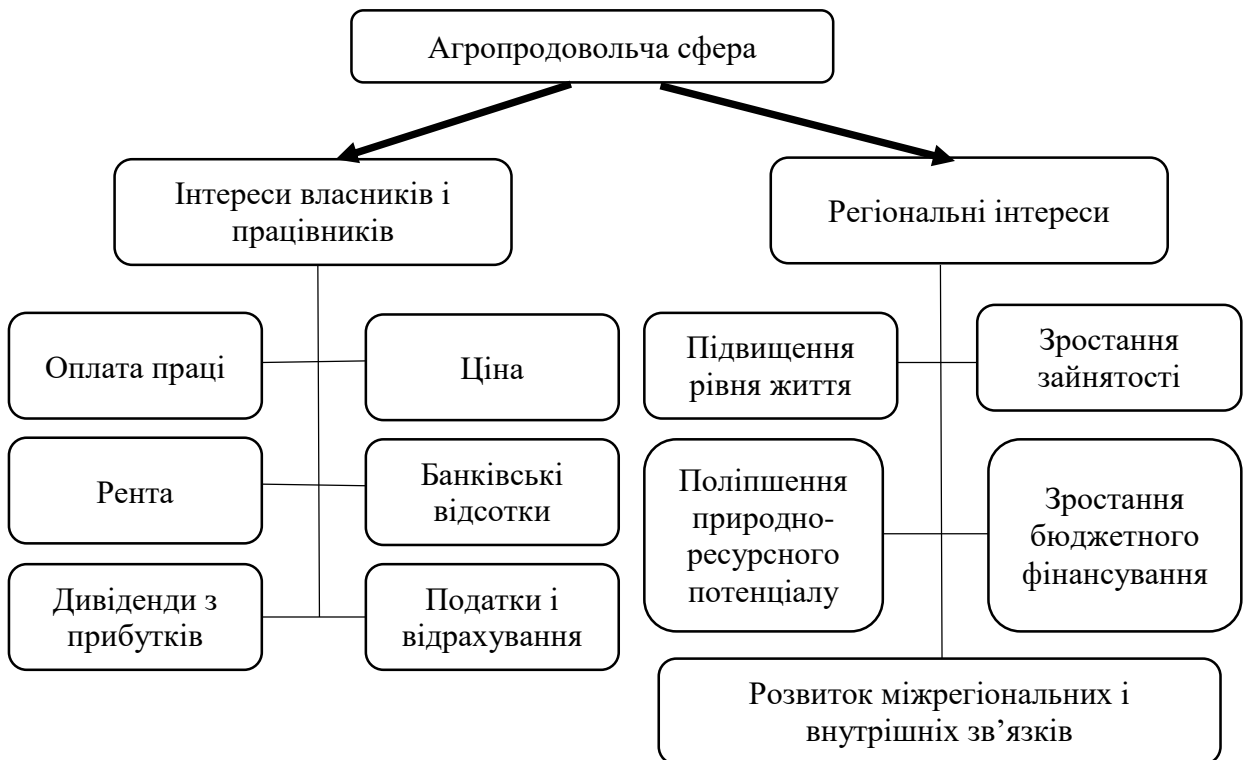

Рис. 5.8. Місце агропродовольчої сфери в реалізації місії регіону

Джерело: власна розробка автора

Завдяки реформам, що були проведені у попередні періоди, відбулося формування певної сукупності форм господарювання, які відрізняються між собою, мають власні інтереси та напрямки діяльності й дотримуються вектору розвитку, який має істотні відмінності від регіонального. З огляду на це виникає гостра потреба у формування спільної стратегічної мети для групи аграрних товаровиробників, яка б дозволила задовольнити інтереси держави, регіону та власне товаровиробників. Цілі за своїм змістом мають відповідати завданням, та спрямовуватися на вирішення окреслених вище проблем та забезпечувати реалізацію стратегічної мети розвитку галузі. На нашу думку до

операційних цілей слід віднести: посилення продовольчої безпеки держави; підвищення ефективності аграрного виробництва; зростання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції в межах внутрішнього й зовнішнього ринків; проведення технічної та технологічної модернізації аграрного виробництва;

створення умов для комфортного проживання у сільській місцевості.

Слід відмітити, що суб'єкти господарювання при визначенні власної стратегії орієнтуються на її певний тип, який характеризується певними ризиками, має ряд переваг та недоліків (рис. 5.9).

Рис. 5.9. Класифікація стратегій соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка автора

Державна аграрна політика реалізується завдяки формуванню нею зовнішніх умов для сільськогосподарських виробників в межах їх функціонування, в такому випадку вплив сезонності сільськогосподарського виробництва та ґрунтово-кліматичних не має суттєвого впливу на формування стратегії. Це впливає на процеси прийняття стратегічних рішень та забезпечує спрямованість їх діяльності на виконання визначених завдань. При цьому особливої ваги набуває оцінювання процесу розробки стратегії в цілому та окремих етапів. Можна відмітити ряд підходів, які розглядають класифікацію етапів – від чотирьох, запропонованих В. Марковою та С. Кузнецовою, до класифікації за М. Месконом із десяти етапів [10].

З метою забезпечення досягнення запланованого рівня ефективності вибраної стратегії, потрібно в першу чергу здійснити адекватну оцінку зовнішніх чинників, на які суб'єкт господарювання практично не має жодного впливу. Постійний моніторинг зовнішнього середовища забезпечує достатній рівень контролю за змінами, які в ньому відбуваються, та підтримує реалізацію методологічного принципу стратегічного управління «прогнозування – аналіз – моніторинг», сутність якого полягає у формуванні стратегії для майбутнього використовуючи минулі результати з урахуванням поточного стану.

Наступним кроком є аналіз та оцінювання стану внутрішнього середовища агропродовольчої сфери, з використанням SWOT-аналізу, головним завданням якого є пошук стратегічних альтернатив. Проводиться дослідження та оцінка зовнішніх можливостей і загроз, які можуть з'явитися. Також важливим елементом є дослідженням слабких і сильних сторін, в процесі аналізу яких відбувається дослідження потенціалу агропродовольчої сфери. Використання SWOT-аналізу дозволяє провести ретельне вивчення внутрішнього та зовнішнього стану агропродовольчої сфери та допомагає у прогнозуванні підвищення економічної ефективності та здатність до його виживання в динамічних умовах.

Агропродовольча сфера є складною структурою, однією із особливостей якої є забезпечення задоволення потреб населення у продуктах харчування,

коли кожна із її складових (галузей) забезпечує виконання окремої технологічної стадії в рамках єдиного виробничого процесу. Утворюється тісний взаємозв'язок між галузями, який має певну послідовність, в межах якої кожна з них виступає в ролі споживача ресурсів, які було вироблено на попередніх стадіях, та одночасно – виробником ресурсів, споживання яких відбувається на наступних стадіях. Нами запропоновано наступну послідовність етапів розробки стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери (рис. 5.10).

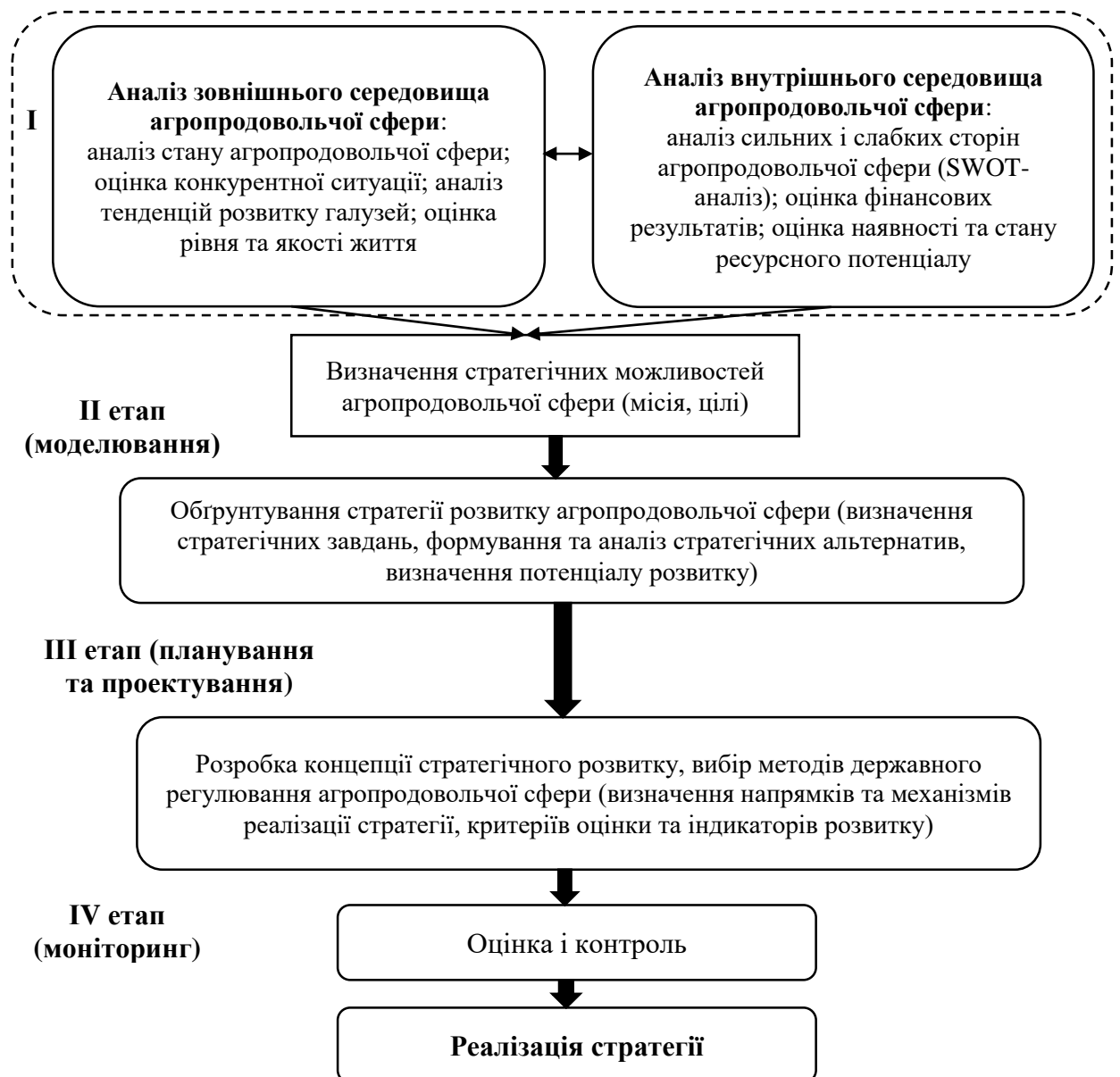

Рис. 5.10. Послідовність розробки стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка автора

Результати проведеного аналізу дозволяють нам забезпечити ухвалення управлінських рішень, які забезпечують формування стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, та передбачити виходячи з неї розробку стратегій для окремих суб'єктів господарювання.

I етап (аналітичний) – відбувається дослідження досягнутого рівня соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, визначаються можливості та загрози, які продукуються зовнішнім середовищем, також оцінюються внутрішні сильні та слабкі сторони агропродовольчої сфери. При проведенні аналізу економічної бази потрібно забезпечити врахування усіх аспектів, пов'язаних із її розвитком, визначаються додаткові можливості та перспективи мобілізації резервів економічного зростання в розрізі галузей агропродовольчого виробництва, проводиться оцінка взаємозв'язків з іншими регіонами, що є необхідним для порівняння досягнутих результатів із показниками інших регіонів.

Проводячи оцінку умов та ресурсів агропродовольчої сфери потрібно оцінити перспективні напрямки соціально-економічного розвитку, враховуючи наявні ресурси, поширені форми власності з точки зору вимог ринкової економіки, важливим є також визначення перспективних стратегічних змін, які варто здійснити орієнтуючись на зовнішнє середовище та встановити обмеження, пов'язані з використанням окремих ресурсів, оцінити розміщення галузей та виробництв.

II етап (моделювання) – здійснення для агропродовольчої сфери обґрунтування стратегії соціально-економічного розвитку, коли головною метою виступає здійснення прогнозу розвитку, ідентифікація та обґрунтування можливих альтернатив та пропозицій які будуть використані на III етапі. В даному випадку доцільно провести моделювання можливих напрямків розвитку агропродовольчої сфери, відбувається формування моделі розвитку та системи цілей, встановлюються можливості виконання встановлених цілей.

У процесі формування стратегії соціально-економічного розвитку

агропродовольчої сфери важливими є наступні завдання:

- визначення основних векторів розвитку агропродовольчої сфери;
- встановлення напрямків удосконалення ринкової інфраструктури;
- визначення оптимальної динаміку розвитку агропродовольчої сфери;
- формування структурної та інвестиційної політики;
- обґрунтування напрямків соціального розвитку, забезпечення зростання рівня життя сільського населення та підвищення його якості;
- визначення напрямків посилення міжрегіональних та зовнішньоекономічних зв'язків.

Впровадження зазначеної стратегії дозволить вирішити поставлені завдання та забезпечить:

поліпшення матеріально-технічної бази агропродовольчої сфери на основі інноваційних технологій;

наповнення регіонального ринку аграрною продукцією, підвищення продовольчої безпеки, дотримання раціональних норм споживання населенням продуктів харчування;

поліпшення організації сільськогосподарського ринку;

удосконалення земельних відносин в агропродовольчій сфері;

розвиток сільських територій;

формування передумов для зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчої сфери;

підвищення рівня фінансового забезпечення розвитку;

удосконалення системи державного регулювання в агропродовольчій сфері;

ціноутворення в агропродовольчій сфері;

забезпечення раціональне використання ресурсного потенціалу;

підвищення якості життя та рівня зайнятості сільського населення.

Зміни в агропродовольчій сфері відбуваються враховуючи доцільність виробництва видів продукції, які здатні гарантувати максимальну економічну ефективність та забезпечують розв'язання важливої проблеми забезпечення

потреб населення продукцією власного виробництва, нарощування обсягів виробництва продукції у експортоорієнтованих галузях, забезпечення соціальних потреб сільських жителів, підвищення якості їх життя.

III етап (планування та проектування) – відбувається формування концепції та визначення методів державного регулювання агропродовольчої сфери. Важливим на даному етапі є визначення напрямків та механізмів реалізації стратегії, встановлення критеріїв майбутнього оцінювання цінки ефективності обраної стратегії.

IV етап (моніторинг) – одночасне вирішення економічних, соціальних та екологічних завдання є критеріями успішною реалізації стратегія. В той же час, через обмеженість певних видів ресурсів, потрібно забезпечити такий їх розподіл кошти за напрямками діяльності, щоб досягнути максимального економічного ефекту. Саме постійний моніторинг реалізації обраної стратегії дозволяє забезпечити дану умову.

Встановлені особливостей дозволяють нам сформулювати основні принципи, що забезпечують стратегії збалансованого розвитку агропродовольчої сфери:

забезпечення ефективності цінової політики;

підтримка паритетності фінансово-економічних відносин в межах держави та регіону, аграрного підприємства та регіону, між окремими аграрними виробниками;

доцільність регіональної політики визначається в межах національної економіки, та формується для кожного аграрного суб'єкта регіону;

стратегічний аналіз знаходиться в основі регулювання процесу формування затрат, та стосується проміжку від початку виробництва до просування продукції на ринок;

розширення експортного потенціалу та формування відповідності виробленої продукції вимогам Європейського Союзу та СОТ;

узгодження інтересів інтересів суб'єктів регіональної системи при реалізації регіональної політики відбувається за рахунок протекціонізму;

підвищення ефективності регіональної політики, з метою забезпечення оптимального розподілу отриманих прибутків та використання ресурсів;

підтримка спеціалізації, кооперації, концентрації та оптимізації виробництва, каутеризації, удосконалення системи збуту аграрної продукції;

застосування енергоощадних технологій та підвищення екологізації діяльності підприємств;

поліпшення добробут селян та удосконалення їх соціального захисту.

Дотримання зазначених вище принципів дозволяє досягнути встановлених цілей та бажаної мети, забезпечить виведення агропродовольчої сфери на новий рівень розвитку, дозволить поліпшити стан продовольчої та економічної безпеки країни, поліпшити рівень життя населення в сільській місцевості, забезпечення відновлення сільської соціальної інфраструктуру. Умови відтворювального процесу визначаються регіональною політикою для забезпечення фінансово-економічного балансу та забезпечення самодостатності регіональної системи. Відповідно розробка стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери повинна спиратися на чіткі підходи:

впровадження інноваційних та енергоощадних технологій виробництва, переробки та реалізацією аграрної продукції;

забезпечення структурних трансформацій аграрного виробництва, які відображають зміни в споживчому попиті і впливають на обсяги продукції, яка виробляється в регіоні;

структурні трансформації що стосуються організації та розміщення підприємств, які займаються переробкою продукції, удосконалення їх спеціалізації та концентрації виробничої діяльності;

розв'язання визначених завдань агропродовольчої сфери на перспективу базується на економічній доцільності та ефективності.

При формуванні стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери важлива роль належить врахуванню стану продовольчого ринку та визначенню взаємозв'язків враховуючи пріоритети

розвитку притаманні для суміжних галузей. Це пов'язано з тим, що підприємства, які здійснюють переробку сільськогосподарську продукцію наявну виробничу інфраструктуру не використовують на повну потужність.

Реалізація у повному обсязі інтеграційних переваг як у межах самого регіону, так й з урахуванням зв'язків поза його межами, формує високий рівень конкурентоспроможності аграрних суб'єктів господарювання в межах продовольчого ринку завдяки розвитку його інфраструктури.

Орієнтовні плани можуть базуватися на системі показників соціально-економічного розвитку для забезпечення взаємозв'язку державних та недержавних інтересів, а також поєднувати державний нагляд з економічним ринковим та неринковим саморегулюванням. Орієнтовні плани передбачають визначення національних пріоритетів, складання прогнозів, складання планів та містять інформацію для моделювання економічного зростання, яка може бути використана для формулювання економічної політики на будь-якому рівні: штату, регіону чи великого підприємства.

Орієнтовний план – це структурна система, що складається з прогнозів, планів та стандартів (показників). Її визначення враховує інтереси всіх рівнів і має на меті досягнення стратегічних цілей економічних суб'єктів і всього суспільства. Урядові прогнози є еталоном для регіональних прогнозів та прогнозів компаній. Весь регіон та компанія, її незалежні підрозділи та незалежні бізнес-структури можуть брати участь у національному плані [].

В нормативній частині за допомогою орієнтовних планів створюються умови («правила гри»), що дозволяють суб'єктам господарювання брати участь у реалізації багаторівневих планів розвитку, тим самим роблячи виробництво продукції, робіт чи послуг прибутковим, просуваючи різні регіони. Ефективніше розподіляти кошти між галузями, компаніями та окремими суб'єктами господарювання. За своїм характером метод структурної стратегії в плані є адаптивним, оскільки він може забезпечити відповідність потенціалу розвитку суб'єктів господарювання та цільовому напрямку майбутніх змін у зовнішньому середовищі.

Використання орієнтовних планів у вигляді стратегічних планів на рівні компанії дозволить аграрним підприємствам в цілому зосередитися на моделюванні своєї майбутньої діяльності та формуванні відповідних планів і планів, зосередившись на різних підрозділах, які реалізують інтереси компанії, встановивши механізми стимулювання та забезпечити нові ідеї розвитку. Державна система управління правами підприємств також повинна вдосконалюватися. Щорічне зменшення кількості компаній з державним капіталом неминуче призведе до руйнування державного сектору економіки і, отже, неспроможності держави виконувати свої соціальні функції.

Орієнтовне планування може дати можливість суб'єктам господарювання мати перспективи розвитку, засновані на розвитку економіки країни, і одночасно може визначати, коли і де країна повинна втручатися в економічний процес. Орієнтовний план принципово відрізняється від орієнтовного, оскільки: по-перше, він є дорадчим, а не суворим; по-друге, він базується на непрямому нагляді за допомогою економічних стандартів та систем відсотків; по-третє, він в основному базується на вартості, а не на фізичних об'єктах [90].

Орієнтовне планування включає: концептуальну частину, яка є загальною концепцією соціально-економічного розвитку країни (регіону) (стратегія); прогнозна частину, яка є прогнозуванням соціально-економічного розвитку (на основі принципу сценарію); частину планування та нагляду; державні та регіональні цільові плани та системи.

Концепція встановлює та підтверджує цілі та пріоритети соціально-економічної політики країни, а також шляхи досягнення цих цілей та найважливіші завдання, які необхідно вирішити в майбутньому.

Сьогодні в системі управління в агропродовольчій сфері існують складні ієрархічні системи, більшість з яких пов'язані з неформальними відносинами, які ускладнюють ситуацію та є осередком безвідповідальності для керівників. Як частина Фонду державного майна України необхідно створити тимчасовий комітет для аналізу та підрахунку існуючих дочірніх

підприємств, філій тощо. Рекомендується залишити високоефективні компанії, а ті фіктивні компанії, які залучають кошти з державного бюджету, слід приватизувати або ліквідувати.

Наступним кроком має стати розподіл державних підприємств на дві категорії, а саме на ті, що працюють відповідно до ринкових правил, та на ті, що забезпечують конкретні соціальні виплати. Якщо перші братимуть участь у державних підприємствах і домагатимуться високих виробничих та фінансових показників, то другі братимуть на себе додаткові соціальні завдання незалежно від економічної ефективності. При цьому необхідно чітко визначити сферу діяльності суб'єктів, які будуть уповноважені керувати державними підприємствами (включаючи державні підприємства на законодавчому рівні), щоб детально визначити відповідальність останніх за ефективність такого управління з боку держави як власника.

Для першої партії державних підприємств необхідно: всебічно сформулювати повноваження органів державного управління та обмежити їх функціями засновників; відповідно до відомчої чи регіональної належності цих підприємств частки, що належать державним підприємствам у спільних підприємствах (акціях). Управлінські повноваження делегуються державним органам управління; через законодавство реформувати управлінські функції цих установ.

Для другої партії державних підприємств необхідно: відповідно до трудового договору призначати представників (директорів, головного бухгалтера, голову ради директорів) на підприємствах; огляд від органів державного управління (Міністерство фінансів, Міністерство економічного розвитку, Фонд державного майна України). Поточні процедури формування представників та затвердження членів ради наглядачів акціонерних товариств, розподіл відповідних функцій на установи (міністерства, відомства тощо), які мають повноваження управляти державним майном; доручити цим керівним органам призначати ці посади та займати їх у конкурентному порядку; забезпечувати винагороду та премії за ефективну

управлінську діяльність на законодавчому рівні; забезпечити повний та надійний облік та звітність.

Також буде доречним сформулювати та впровадити окремі фінансові звіти для суб'єктів господарювання, які задовольняють соціальні потреби, що зробить цільове використання державних коштів прозорим та відобразить користь їх роботи для громади.

Другою особливістю моделі є те, що в ній досить чітко і однозначно простежується взаємозв'язок довгострокового стратегічного планування з середньостроковими і тактичним плануванням. Зазначене має принципове значення для моделювання процесу формування стратегічного управління підприємством (рис. 5.11).

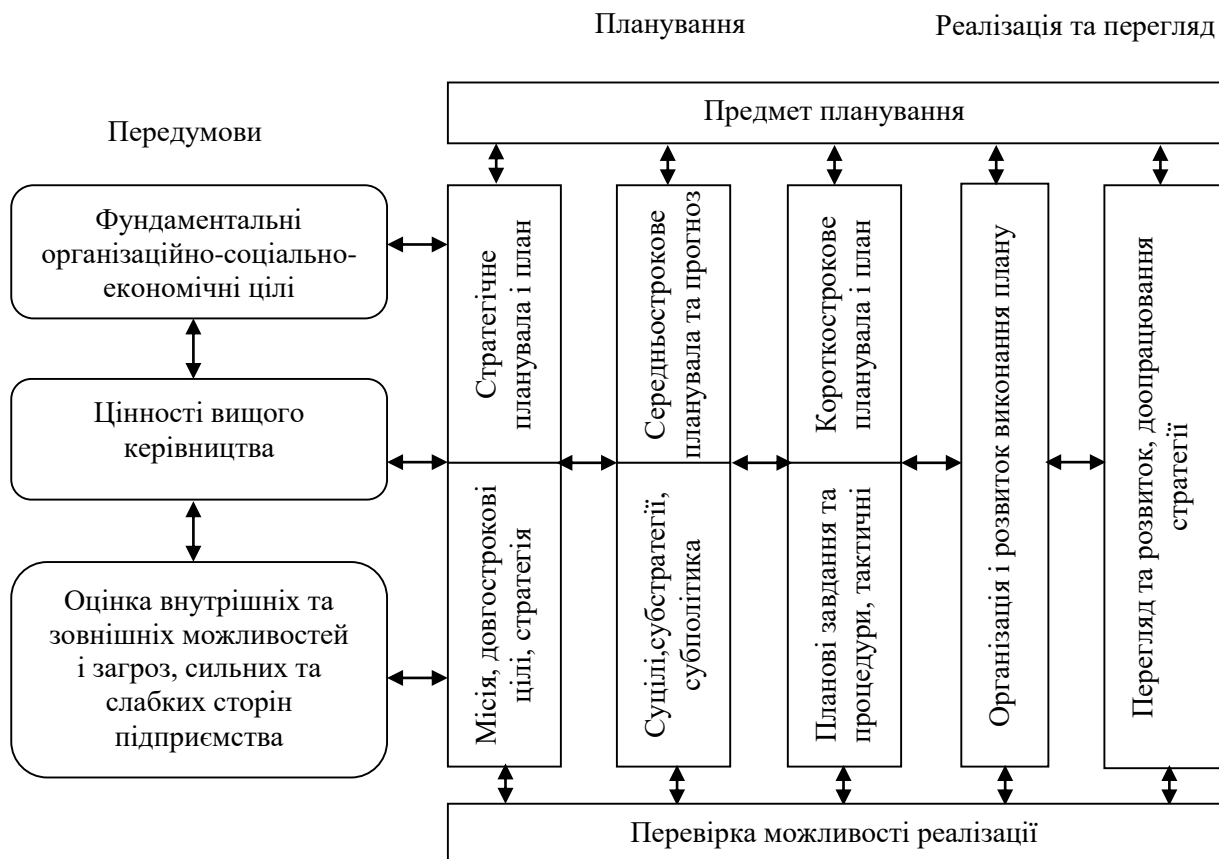

Рис. 5.11. Модель стратегічного менеджменту підприємства

Джерело: власна розробка автора

Так, як на сьогодні не існує адаптованої цілісної ефективної системи стратегічного менеджменту для суб'єктів господарювання в сучасних умовах,

необхідним формування укрупненої моделі включення процесу менеджменту підприємства в систему стратегічного розвитку (рис. 5.12).

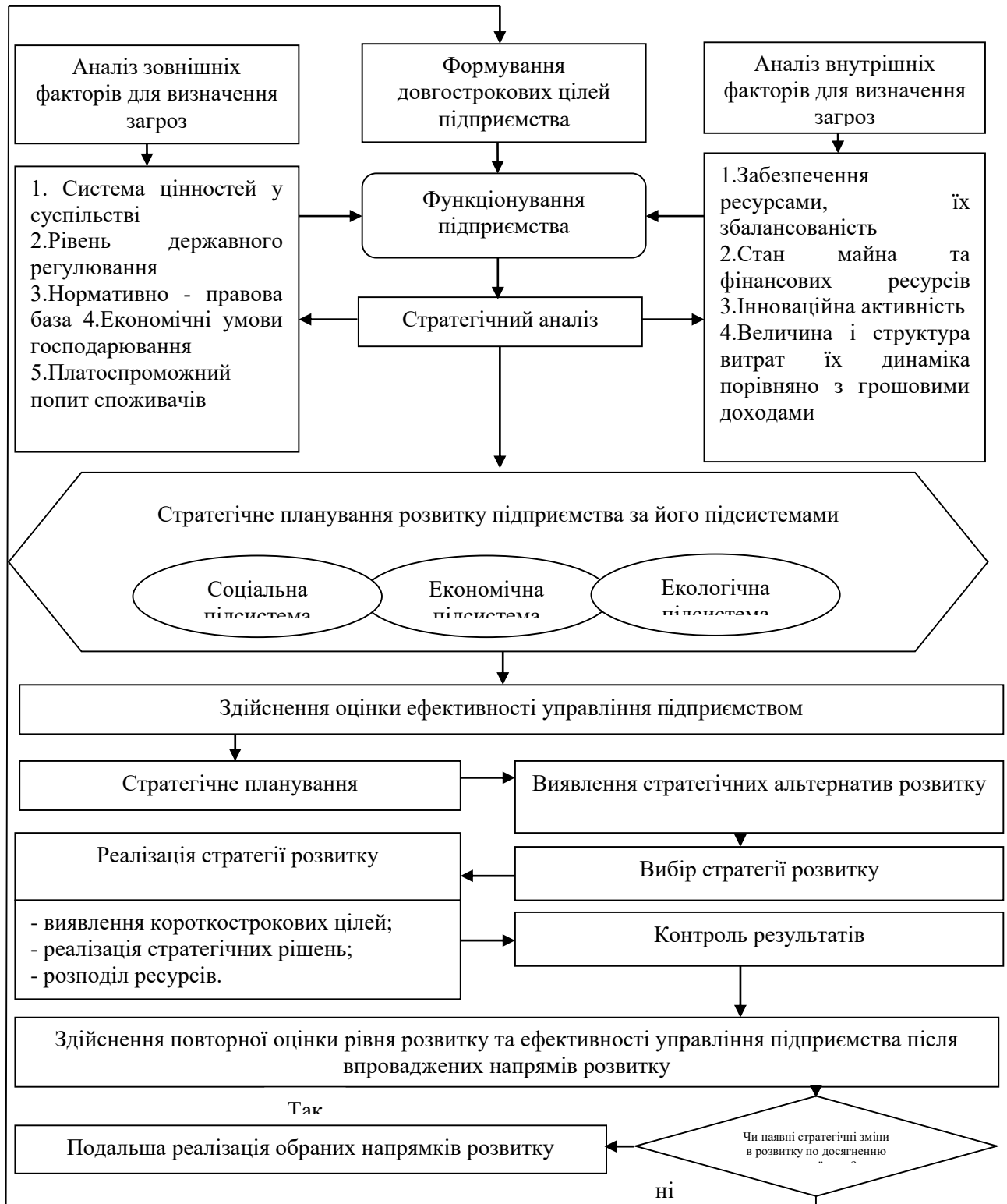

Рис. 5.12 Алгоритмічна модель стратегічного менеджменту в системі стратегічного розвитку підприємства

Джерело: власна розробка автора

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених методам стратегічного планування, залишаються відкритими питання можливості їх практичної реалізації й теоретичного осмислення.

Розкриття таких звітів засвідчить чесність та чесність держави та запобіжить або принаймні ускладнить корупцію та зловживання чиновниками. Іншими словами, управління державним майном повинно здійснюватися публічно, використовуючи прозорі процедури. Витрати на державний контроль в таких підприємствах не повинні перевищувати фінансовий результат їх операційної діяльності. Тільки в цьому випадку можна говорити про якісне регулювання в агропродовольчій сфері.

Стратегія передбачає управлінську діяльність, спрямовану на забезпечення розвитку та координацію відповідно до змін у зовнішньому середовищі та кон'юнктурі ринку, а також на поліпшення управління конкурентоспроможністю всього підприємства. Для того, щоб обрана стратегія набула чинності, необхідно розробити цільову систему, яка буде направляти компанію на досягнення цілей, визначених стратегією; внести відповідні зміни в організаційну структуру; забезпечити необхідні ресурси для виробничого підприємства відповідно до затвердженої стратегії.

Основне призначення стратегічного планування відповідно до класичної моделі полягає у визначенні оптимальної альтернативи розвитку підприємства в майбутньому. А власне, стратегічний менеджмент являє собою організаційно-економічну систему, що забезпечує безперервний процес прийняття рішень, в ході якого встановлюються та уточнюються за часом цілі та завдання розвитку підприємства; визначаються стратегії їх досягнення; розробляються детальні плани, що відображають різні сторони господарської діяльності.

Формуючи стратегію розвитку агропродовольчої сфери, слід чітко визначити її критерії та умови. Основним критерієм, який дозволяє здійснити якісну оцінку економічного стану, та встановити рівень ефективності діяльності органів місцевого самоврядування виступає ступінь реалізації

регіональних інтересів. В процесі формування стратегії розвитку агропродовольчої сфери слід орієнтуватися на засади зростання рівня життя населення при забезпеченні достатнього рівня рентабельності аграрних суб'єктів. Також необхідним є врахування екологічного аспекту – встановлення максимально допустимих та доцільних норм навантажень на навколишнє середовище тощо.

5.3. Розробка та реалізація енергетичної стратегії господарських суб'єктів агропродовольчої сфери

Будь-яке підприємство як господарюючий суб'єкт здійснює виробничо-комерційну діяльність, проводячи певну економічну політику, складовою якої є енергозберігаюча політика.

Енергозберігаюча політика знаходиться в основі формування та реалізації енергетичної стратегії підприємства, яка є складовою корпоративної стратегії. Зазначимо, що стратегія – це основні форми і методи перспективних дій, пов'язаних з вирішенням основних проблем, реалізацією стратегічних програм, досягненням значних, перспективних стратегічних цілей [10, 61, 66].

Так, впродовж 2020 року спеціалізовані організації провели в Україні 205 енергетичних аудитів. Сумарний економічний ефект, який очікується в результаті проведення заходів з поліпшення використання енергетичних ресурсів за результатами цих енергетичних аудитів, складає 583 млн. грн. Більшість організацій, які провели енергоаудит, належать до бюджетної сфери, підприємств залізничного транспорту, енергогенеруючих та енергопостачальних компаній [59, 89].

Агропродовольча сфера як об'єкт управління має набір характеристик, які визначають її особливу складність: високий рівень невизначеності, низька оперативністю отримання та обробки інформації, в наслідок чого відбувається прийняття не оптимальних управлінських рішень, що, викликає нерациональне

споживання ресурсів. Ці чинники мають суттєвий вплив на тривалість та вирати на проведення енергоаудиту.

Для суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери енергетичний аудит проводиться дуже рідко, що зумовлено наступними чинниками:

значна частина суб'єктів господарювання в агропродовольчій сфері не мають фінансових можливостей для замовлення послуг незалежних енергоаудиторів;

недосконалість методики проведення енергоаудиту в агропродовольчій сфері;

агропродовольча сфера характеризується наявністю специфічних особливостей енергоспоживання, внаслідок чого проведення енергоаудиту є досить складним (використання живих організмів, велика кількість мобільних енергетичних засобів, не співпадіння виробництва в часі, та просторі тощо).

Енергетичний аудит в суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери повинен забезпечити виявлення можливостей енергозаощадження та має допомогти їм у формуванні напрямків ефективного енерговикористання, завдяки вирішенню наступних завдань (рис. 5.13):

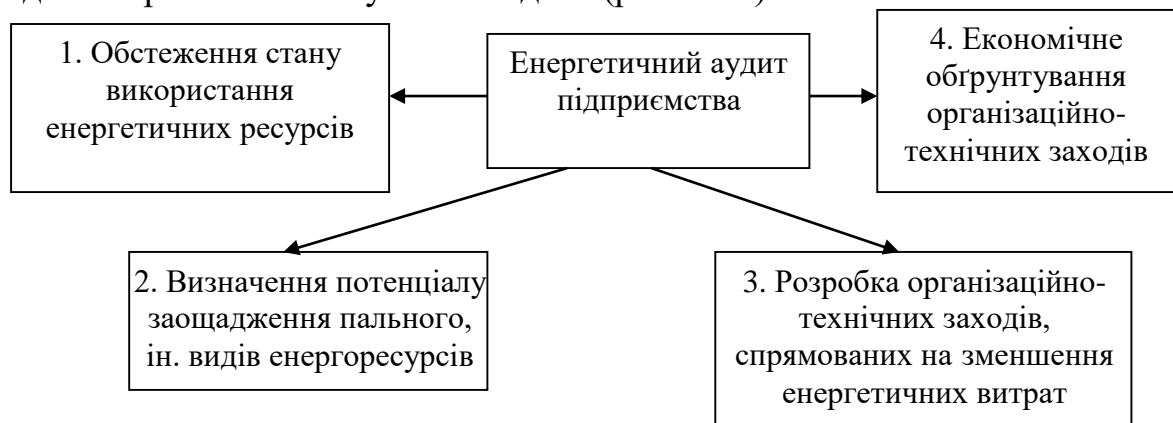

Рис. 5.13 Завдання енергетичного аудиту сільськогосподарських підприємств

Джерело: власна розробка з урахуванням [2, 85, 91]

При здійсненні енергоаудиту дотримуються наступних правил: енергетичний аудити проводиться відкрито; енергоаудит є набагато ширшою процедурою, ніж проста фіксація помилок.

Для підприємства як основного споживача енергетичних ресурсів, тому проведення енергетичного аудиту саме тут є доволі актуальним. Енергоаудит полягає у виконанні шести послідовних етапів (рис. 5.14).

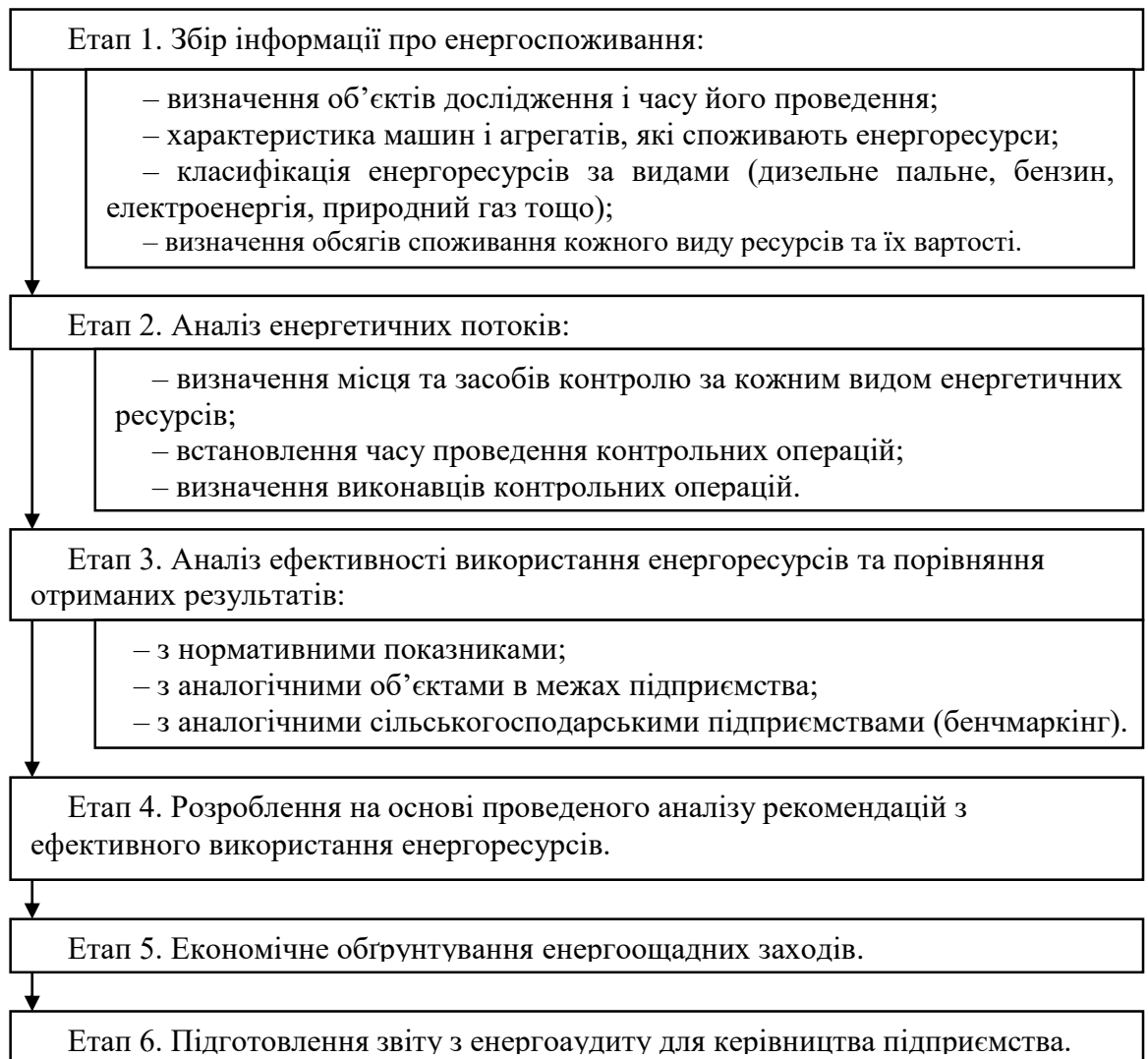

Рис. 5.14. Етапи проведення енергетичного аудиту сільськогосподарських підприємств.

Джерело: власна розробка з урахуванням [2, 12, 70]

На етапі збору інформації проводять наступні дії:

визначення об'єктів дослідження і часу його проведення (наприклад, використання пального тракторною бригадою під час комплексу весняно-польових робіт);

характеристика машин і агрегатів, які споживають енергоресурси (збирання первинних даних про споживання палива за попередній і поточний роки);

класифікація енергоресурсів по видах (бензин, дизельне пальне, електроенергія, природний газ тощо), аналіз структури енергоспоживання;

визначення обсягів споживання кожного виду енергоресурсів та їх вартості (аналіз витрат на енергію, визначення витрат енергоносіїв на одиницю продукції, що виробляється, по підприємству і окремим підрозділам).

заміри (тракторист, заправник, майстер-наладчик чи енергоаудитор).

Другий етап – обстеження енергетичних потоків на об'єкті – полягає у пошуку відповідей на наступні питання:

а) “де?” – визначення місця та засобів контролю по кожному виду енергетичних ресурсів;

б) “коли?” – визначення часу проведення контрольних замірів;

в) “хто?” – визначення виконавців, хто здійснюватиме контрольні

Послідовність застосування наведеного інструментарію наступна:

визначаємо витрати енергоресурсів по кожній агротехнічній операції, що виконується машинно-тракторним парком, при цьому розподіляємо їх на польові, транспортні та інші;

підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх агротехнічних операціях;

визначаємо витрати енергоресурсів по окремих культурах, що вирощуються в підприємстві;

підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх культурах, що вирощуються в підприємстві;

визначаємо витрати енергоресурсів по кожному трактору;

підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх тракторах;

визначаємо витрати енергоресурсів по кожному механізатору;

підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх механізаторах.

В підсумкових таблицях порівнюємо витрати енергоресурсів між собою з метою визначення найенергоємніших споживачів.

Наступним кроком є складання балансів енергоресурсів, спочатку складається баланси по кожному виду енергетичних ресурсів (бензин,

дизельне пальне, електроенергія), потім складається загальний баланс по підрозділу і по підприємству в цілому по всіх видах енергоресурсів в умовному паливі. При цьому доцільно складання енергетичного балансу щодо окремих енергоємних споживачів.

Третій етап – аналіз ефективності використання енергоресурсів, який здійснюється на основі отриманої інформації. При цьому отримані результати потрібно порівняти з: нормативними показниками; аналогічними об'єктами в межах підприємства при їх наявності; з аналогічними об'єктами інших підприємств.

Також доцільно порівняти витрати пального машинно-тракторними агрегатами на однакових агротехнічних операціях з іншими марками технічних засобів та агрегатів.

Четвертий етап полягає у розробленні рекомендацій з ефективного використання енергоресурсів на основі проведеного аналізу. Рекомендації доцільно класифікувати з огляду на рівень затрат щодо їх впровадження:

невитратні (оптимізація режимів роботи машинно-тракторних агрегатів, скорочення втрат пального при заправці тощо);

маловитратні (оптимізація складу машинно-тракторних агрегатів, удосконалення технічного обслуговування);

середньовитратні (зміна оранки безвідвальним обробітком ґрунту, при цьому необхідне придбання відповідних ґрунтообробних знарядь з використанням наявних в підприємстві енергетичних засобів);

високовитратні (придбання нової енергоощадної техніки).

Кожна рекомендація з енергозбереження повинна бути описана за наступними пунктами:

необхідні зміни: модифікація обладнання; заміна обладнання; модернізація обладнання (систем управління); технічне обслуговування обладнання; нова процедура управління;

вплив змін на заощадження енергії та коштів: скорочення втрат;

скорочення зайвих операцій, підвищення ефективності використання енергії, застосування дешевших енергетичних ресурсів;

фінансові витрати і вигоди: капітальні витрати; амортизація обладнання підприємства; витрати на технічне обслуговування; енергетичні витрати; аналіз ефективності фінансових витрат.

П'ятий етап – економічне обґрунтування запропонованих рекомендацій. При цьому вихідні вартісні показники є основою для розрахунку ефективності запропонованих рекомендацій. Порядок економічної оцінки запропонованих рекомендацій наступний: оцінка інвестиційних затрат; розрахунок річного потенціалу енергозбереження при реалізації проекту; визначення економії поточних витрат (приросту прибутку); визначення доходу від інвестицій; розрахунок економічного ефекту запропонованих рекомендацій.

Шостий етап – підготовка звіту з енергоаудиту, який є поданням аудиторської інформації в єдиному рекомендаційному документі поряд з даними про енергетичні і фінансові видатки та заощадження (рис. 5.15).

Рис. 5.15 Схема звіту з енергетичного аудиту

Джерело: опрацьовано автором на основі [42, с. 119, 61, 74]

Звіт з енергетичного аудиту по можливості повинен бути коротким і конкретним. Матеріали обстежень доцільно подавати у додатках. При складанні звіту з енергоаудиту по сільськогосподарських підприємствах доцільно у вигляді окремого підрозділу провести аналіз впливу рекомендованих заходів на стан навколишнього середовища.

Тому перш за все, керівництву необхідно сформувати ефективну

релевантну модель стратегічного менеджменту, що на нашу думку, повинна бути основна на використанні стратегічного потенціалу товариства, та передбачати досягнення довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні стратегічного набору (відповідно до динаміки змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі) шляхом формування виробничої програми, зростання обсягів виробництва, реструктуризації підприємства або антикризового управління його розвитком.

1 етап – формалізація місії та ключових цілей бізнесу Аграрних підприємств
2 етап – аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкту господарювання;

3 етап – стратегічний аналіз та оцінка обраної стратегії;

4 етап – оптимізація структури управління та організаційної структури;

5 етап – розробка програми дій та складання графіка робіт;

6 етап – розподіл ресурсів та формування бюджету;

7 етап – зміна управлінських стереотипів, подолання організаційного опору;

8 етап – управління реалізацією управлінського рішення;

9 етап – перехід на новий рівень розвитку бізнесу.

Застосування жорстких схем стратегічного планування, подібних до запропонованої, на думку Кауфмана Т.В. [23], може бути цілком виправдано за сучасної ситуації агропродовольчої сфери, відсутності економічної та політичної стабільності, відсутності професіоналів стратегічного менеджменту серед персоналу досліджуваного товариства, досвіду стратегічного планування, а також в ряді інших випадків.

Вищезазначене надало можливість запропонувати модель стратегічного менеджменту на основі замкнутого циклу з прямим (від розробки стратегії до визначення оперативних завдань та до контролю реалізації) й зворотнім (від обліку результатів виконання до переформулювання цілей і планів) зв'язком, яка обґрунтовує необхідність проходження послідовності етапів стратегічного управління, кожен з яких являє собою логічну послідовність заходів та кроків,

що забезпечують динаміку стратегічного розвитку (рис. 5.16):

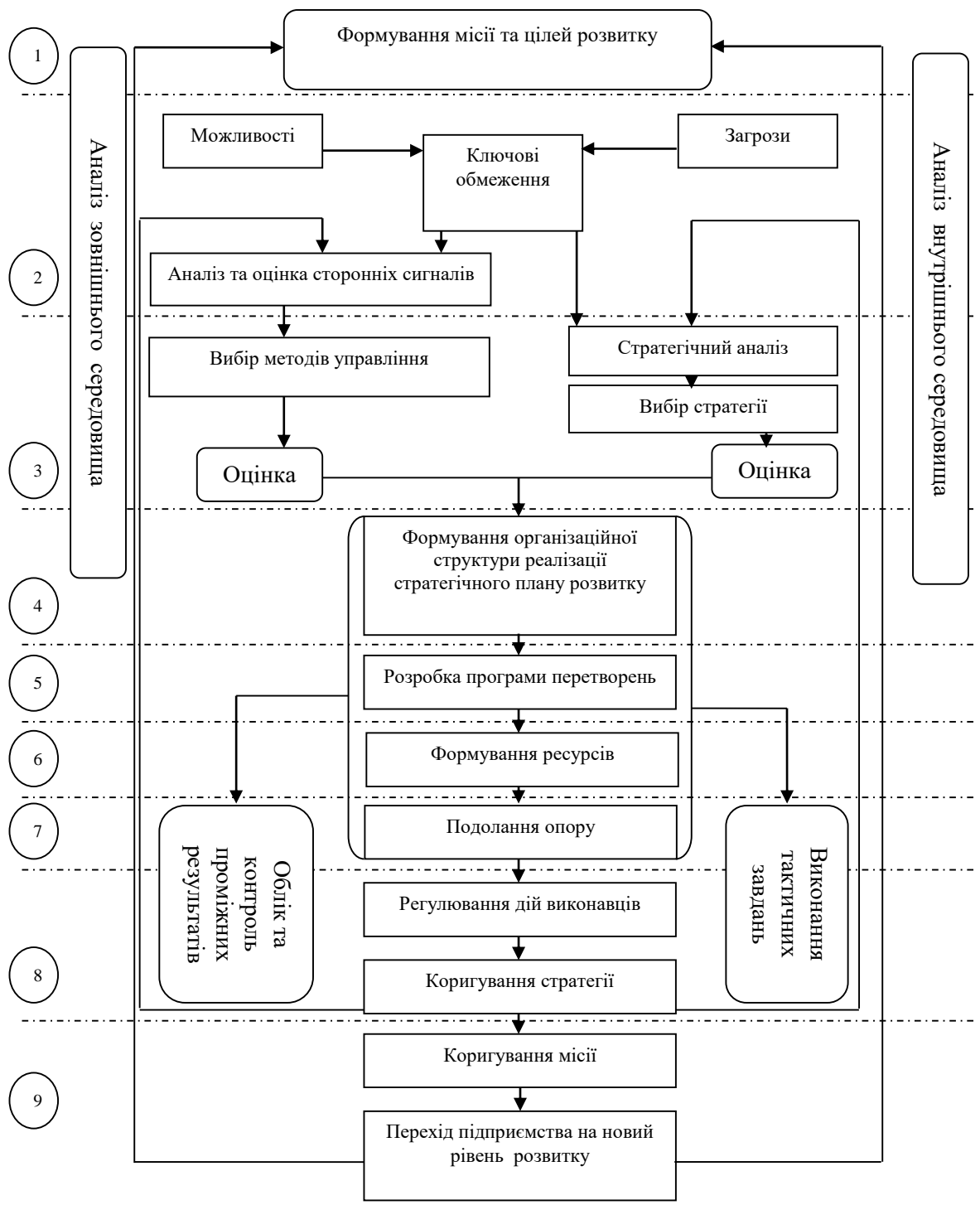

Рис. 5.16. Пропонована модель стратегічного менеджменту на основі замкнутого циклу управління

Джерело: опрацьовано автором на основі [28, 48, 62, 72]

В процесі трансформації соціально-економічних відносин, до

стратегічного менеджменту суб'єктів господарювання пропонувано застосовувати інформаційний підхід, основою якого виступає інформація та інформаційні технології управління, що застосовуються під час формування та реалізації стратегічного набору, а також проводиться оцінка об'єктів стратегічного управління для моделювання їх поведінки в майбутньому. Нами запропоновано концептуальну модель розробки стратегії на основі інформаційного підходу (Рис. 5.17.).

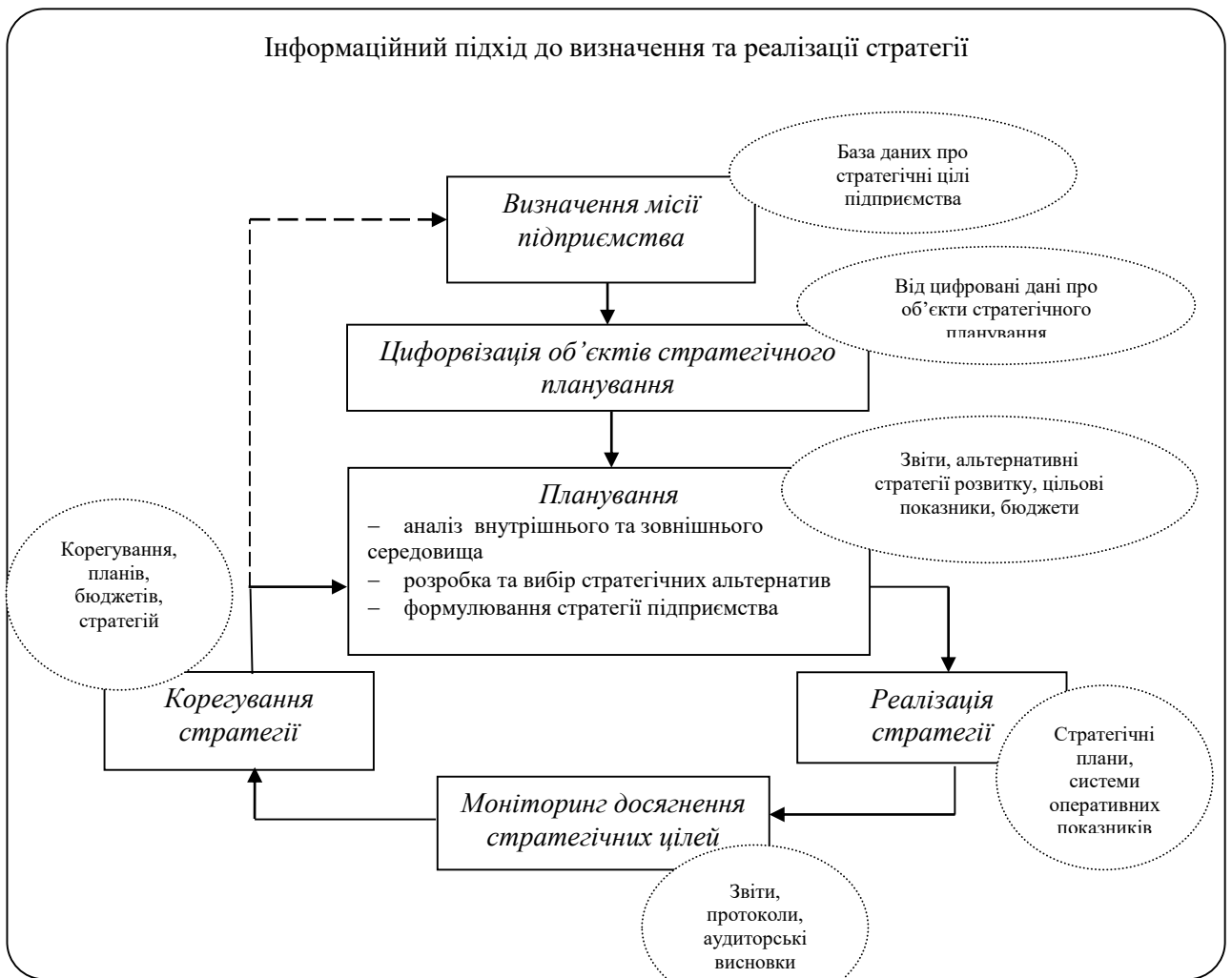

Рис. 5.17. Модель інформаційного підходу до визначення та реалізації стратегії

Джерело: опрацьовано автором на основі [6, 25, 71, 75]

Також запропонований інформаційний підхід до стратегічного менеджменту суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери забезпечує удосконалення методів стратегічного аналізу та планування, дозволяє використовувати інформаційний досвід накопичений в об'єктивних,

інформаційних базах даних, та використання цифрових моделей.

Використовуючи пропоновану модель стратегічного менеджменту разом з ключовими елементами інформаційного підходу дозволять керівництву суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери:

визначити довгострокову стратегію розвитку, основні цілі та завдання розвитку підприємства;

створити стратегічні господарські підрозділи на підприємстві;

здійснити ситуаційний аналіз та вибір напрямку економічного розвитку підприємства;

розробити основну стратегію маркетингу та стратегію укрупнення планування виробництва продукції;

сформувати тактику та здійснити уточнене планування способів і засобів досягнення поставлених завдань;

провести контроль та оцінку основних результатів, коректування вибраної стратегії та способів її реалізації.

Запропоновано проводити стратегічний менеджмент діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери трьох рівнях: на загальнокорпоративному рівні, що дасть можливість сформувати інформаційну базу для обґрунтування стратегії товариства в цілому; на рівні аграрного ринку, що дасть можливість конкретизувати стратегічні завдання в розрізі видів виробництва продукції, сформованих операційних та географічних сегментів; на рівні окремих напрямів діяльності.

На основі зазначеного запропоновано загальні напрями оптимізації стратегічного набору суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери (рис. 5.18).

Отже, за даних умов розвитку, для більш ефективної реалізації стратегічного набору аграрних підприємств, йому доцільно буде реалізовувати конкурентну стратегію лідирування за витратами.

Таким чином, з метою реалізації конкурентної стратегії лідерства за витратами суб'єкт господарювання агропродовольчої сфери має виконати

наступні умови:

Рис. 5.18. Пропоновані напрями стратегічного розвитку
Джерело: авторська розробка

впроваджувати енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології, в тому

числі за допомогою закупівлі сучасного обладнання та машин;

сформувати, по можливості, прямий канал збуту своєї продукції кінцевому споживачеві. Виконання цієї умови дозволить уникнути впливу посередницьких організацій в особі оптових підприємств на ціну продукції для покупців. Це зробить продукцію суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери більш доступною і більш конкурентоспроможною;

проводити переміщення виробничих потужностей, якщо дозволяє характер виробництва та переробки, як можна ближче до споживачів;

сконцентрувати зусилля на найбільш затребувану сільгосппродукцію (бажано на двох або на трьох видах в галузі рослинництва та на двох видах в галузі тваринництва);

досягти більшого економічного рівня вертикальної інтеграції в порівнянні з основними конкуруючими підприємствами Полтавської області.

Загалом, запропонована конкурентна стратегія суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери повинна бути спрямована на збільшення частки ринку, на зміцнення конкурентних переваг товариства, що і є метою ринкової стратегії суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери на перспективу.

В даний час найпоширенішою стратегічною альтернативою є обмежений ріст. Для цієї стратегії характерно визначення майбутніх цілей на базі досягнутих, але скоригованих з урахуванням інфляційних показників. Обмежений зростання характерний для сільськогосподарських організацій зі статичною технологією, яким є і аграрних підприємств. Зазначена стратегія є найменш ризикованою за даних фінансових та виробничих показників діяльності товариства.

Не менш важливим аспектом реалізації стратегічного набору аграрних підприємств є формування ефективної системи стратегічного управління на досліджуваному товаристві. Але, разом з тим, умови сьогодення вимагають швидкого прийняття рішень, що мають стратегічну спрямованість, тому наступним кроком є визначення ефективності від запропонованих заходів.

Висновки до розділу 5

1. Для покращення інвестиційного клімату діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери необхідно перш за все, удосконалити інвестиційну інфраструктуру; контролювати рівень ризиків, що впливають на їх діяльність (криміногенна ситуація, політична нестабільність, підвищення рівня інфляції тощо); привести у відповідність правову й нормативну базу України до вимог Європейського Союзу; збільшити рівень внутрішнього валового продукту України і валового регіонального продукту; врегулювати питання скорочення державного боргу; подолати корупцію на всіх рівнях; забезпечити розвиток фінансової сфери.

2. В сучасних умовах взаємозв'язок бізнесу та держави, враховуючи особливості агропродовольчої сфери України визначає перспективи її майбутнього розвитку. Відповідно важливим завданням як агропродовольчого бізнесу, так і державних органів влади є побудова надійних партнерських відносин. Нами запропоновано модель соціально-економічної трансформації взаємовідносин в агропродовольчій сфері, де основні елементи зазначеного процесу, враховуючи розподіл ролей в межах взаємодії держави та суб'єктів господарювання.

3. Аграрні підприємства ми розглядаємо як системний об'єкт що функціонує в межах мезорівня, та який максимально забезпечений різними видами ресурсів. Саме він має виступити в ролі драйвера соціально-економічного розвитку. При цьому можна чітко ідентифікувати пріоритетні напрямки соціально-економічної трансформації мезоконтур: сприяння процесам кооперації в агропродовольчій сфері; стимулювання розвитку локальних (крафтових) агропродовольчих бізнесів; забезпечення розвитку сільських територій в соціально-економічному контексті; запровадження та розвиток механізмів фінансової взаємодії; розвиток агропродовольчої сфери на основі впровадження соціально-економічних бізнес-моделей; удосконалення механізмів управління за рахунок технологічної та ресурсної

складових.

4. При формуванні стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери важливими є наступні завдання: визначення основних векторів розвитку; встановлення напрямків удосконалення ринкової інфраструктури; визначення оптимальної динаміки розвитку; формування структурної та інвестиційної політики; обґрунтування напрямків соціального розвитку, забезпечення зростання рівня та підвищення якості життя сільських жителів; обґрунтувати напрямків міжрегіональних та зовнішньо-економічних зв'язків.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Айвзян С.А., Балкинд О.Я., Басниеа Т.Д., Клейнер Г.Б. Стратегии бизнеса: Аналитический справочник. М.: КОНСЭКО, 1998. 334 с.

2. Аранчій В.І., Федірець О.В. Перспективи застосування енергетичного аудиту в аграрних підприємствах. *Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти*: колективна монографія / Кол. авторів; за заг. ред. П.М. Макаренка, О.В. Калініченка, В.І. Аранчій. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 252–257.

3. Бачишина Л.Д. Інформаційні технології як ключовий аспект сталого землекористування в Україні. *Цифрова економіка* : зб. мат. Національної наук.-метод. конф. Київ. 2018 р. С. 35–38.

4. Вдовенко Н. Глобальні пріоритети сталого виробництва сільськогосподарської продукції. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 4 (4). С. 3–17

5. Вдовенко Н.М., Федірець О.В., Зось-Кіор М.В., Гнатенко І.А. Роль енергоринку в менеджменті ресурсозбереження та ресурсоефективності конкурентоспроможних підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 222–229.

6. Воронько-Невіднича Т.В., Федірець О.В., Олійник А.С. Антикризове управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання: монографія. *Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва*. / За ред. О.В. Калашник, Х.З. Махмудова, І.О. Яснолоб. Полтава: ФОП Петренко І.М. 2020. С. 119–127.

7. Воротніков А. Стратегія підвищення конкурентоспроможності регіону. *Економічні стратегії*. 2001. № 5-6. С. 144–149.

8. Готра В.В. Інвестиційні передумови формування інноваційного потенціалу АПК. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 2. С. 169–177.

9. Гросул В.А. Методичне забезпечення організації сталого розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2010. Вип. 1. С. 160–167.

10. Економічна енциклопедія: У трьох томах. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – [Т. 3.] – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.

11. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. N 145-р. – К.: 2006. – 129 с.

12. Енергозбереження: Енергетичний аудит. Загальні вимоги (ANSI/IEEE 739:1995, NEQ) / В. Мамалига (розроб.). – Чинний від 2002.07.01 – К.: Держстандарт України, 2002. – 38 с.– (Бібліотека офіційних видань).

13. Єрмоленко А.М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій». *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: серія «Право»*; ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. Київ, 2010. Вип. 156. С. 50–59.

14. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання в регіональному АПК: монографія / за ред.: І.І. Червена, Л.А. Євчук. Миколаїв: МДАУ, 2005. 440 с.

15. Забуранна Л. В., Ярмоленко Ю. О. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017.

№ 12(278). С. 64–68.

16. Закон України «Про енергозбереження» / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 1994. – 320 с. – (Бібліотека офіційних видань).

17. Іртищева І.О., Сохнич А.Я. Інноваційний розвиток сільських територій: адаптація міжнародного досвіду в національних реаліях. Миколаїв: Іліон, 2012. 172 с.

18. Калініченко О.В., Федірець О.В. Впровадження енергетичного менеджменту в аграрних підприємствах *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації: Матеріали 6-ї міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро, 7-9.11.2018: тези доповідей*. Дніпро: Поліграфічний відділ ДДАЕУ, 2018. С. 123–126.

19. Катан Л.І. Економічне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери : монографія. Суми: Видавництво «Довкілля», 2012. 415 с.

20. Кобушко І.М., Гусейнова Е.І. Шляхи покращення фінансування інноваційного розвитку в Україні з використанням міжнародного досвіду. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 124–130.

21. Кононенко О.М. Науково-методологічні засади збалансованого сільського розвитку: розв'язання глобальних проблем на локальному рівні. *Агросвіт*. 2018. № 13. С. 49–56.

22. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3–13.

23. Курман Т.В. Агросфера як основа сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право»* / Ред. кол. : С.М. Ніколаєнко (голова) та ін. Київ : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 48–54.

24. Лопатинський Ю.М., Тодорюк С.І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств: монографія. Чернівці: Чернівецький національний

університет, 2015. 220 с.

25. Лузан Ю.Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 22–29.

26. Ляшенко В.І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режим, інструменти: монографія. Донецьк: ДонНТУ, 2006. 668 с.

27. Малік М.Й., Забуранна Л.В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С.5–14.

28. Маркіна І.А., Федірець О.В., Корнієнко В.С. Стратегічні напрями управління розвитком маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. №4 (82). С. 101–106.

29. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37–49.

30. Мішеніна Н., Мареха І. Стратегії інвестиційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України. *Економіст*. 2011. № 1. С. 33-38.

31. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери: монографія. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.

32. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження: монографія. Львів: Світ, 2001. 416 с.

33. Надвиничний С.А. Економічний розвиток аграрної сфери регіонів України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика : монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2018. 344 с.

34. Надвиничний С.А. Економічний розвиток аграрної сфери України на інноваційній основі. *Економічний аналіз*. 2018. № 28-4. С. 32-36.

35. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України; за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2013. 40 с.

36. Онегіна В.М. Сучасні трансформації в агробізнесі та сталий

розвиток аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 182. С. 36–47.

37. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора. Київ: Фенікс, 2004. 280 с.

38. Павлов О.І. Збалансованість агропродовольчої сфери у контексті концепцій сталого розвитку та соціоекономічної парадигми. *Сталий розвиток та безпека агропродовольчої системи України в умовах глобалізаційних викликів*: монографія. Одеса: Астропринт, 2012. 760 с.

39. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 27–33.

40. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2002. 302 с.

41. Пасхавер Б. Й., Молдован Л. В., Шубравська О. В. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 6. С. 3–9.

42. Перебийніс В.І. Енергетичний менеджмент: [навч. посіб.] / В.І. Перебийніс – Полтава: ІнтерГрафіка, 2004 – 232 с.

43. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 73–84.

44. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

45. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. / за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2011. 104 с.

46. Самойлик Ю.В. Агропродовольчий ринок: розвиток в умовах глобалізаційних викликів економіки: монографія. Полтава, 2018. 494 с.

47. Самойлик Ю.В. Господарства населення у ринковому середовищі:

роль і перспективи розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 244-250.

48. Самойлик Ю.В. Оцінка ефективності стратегії агропромислової інтеграції підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії: Вип. 2. Т. 2. Економічні науки*. Полтава : ПДАА. 2011. С. 233-239.

49. Самойлик Ю.В., Шашло Н.В. Регіональна політика як основа ефективного місцевого розвитку, орієнтованого на громаду. *Місцевий розвиток за участі громади Міжнародного Проекту ЄС/ПРООН: Колективна монографія. Том 4: Регіональні аспекти та сталий розвиток міст* / за заг.ред. к.пол.н. Г.І.Мелеганич, д.е.н. Ю.М. Петрушенко. К: ВАІТЕ, 2016. С. 198-209.

50. Смоленюк Р.П. Розвиток сільського господарства на засадах зеленої економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 37–44.

51. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.

52. Соколов М.О., Славкова О.П. Аграрний бізнес та його вплив на сталий розвиток сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 7. Частина 3. С.99-101.

53. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. 252 с.

54. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні / Собкевич О.В. та ін. Київ: НІСД, 2014. 45 с.

55. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій: матеріали до доповіді на міжнародній науково-практичній конференції 1-2 червня 2017 року / Ю.О. Лупенко та ін. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2017. 44 с.

56. Технологічне забезпечення конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту. *Вісник економічної науки України*. Вип. 1 (30). Київ: Академія економічних наук України, Інститут економіки промисловості НАН України. 2016. С. 110–114.

57. Ткачук В.І., Куцмус Н.М. Диверсифікація сільської економіки:

соціально-економічний ефект. *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 125–132.

58. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика : монографія. Львів, 2010. 168 с.

59. Українська енергетика // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/6472>

60. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / П.Т. Саблук та ін.; за ред.: П.Т. Саблука, М.Ф. Кропивка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 454 с.

61. Федірець О. В. Вплив енергоспоживання сільськогосподарських підприємств на рівень їх конкурентоспроможності. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2 (5) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 302–307.

62. Федірець О. В. Роль та значення стадії реалізації стратегії в процесі стратегічного управління. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році Полтава, ПДАА, 2020. С.84-85.*

63. Федірець О. В. Сутність і складові технології антикризового управління. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»* (Полтава, ПДАА, 28 жовтня 2016 р.) С. 36–38.

64. Федірець О.В. Засади ефективного енергоспоживання в сільському господарстві. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи. Матеріали наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: У двох томах* (м. Харків, 19-20 лютого 2003 р.). [Т1]. К.:ІАЕ УААН, 2003. С. 397–398.

65. Федірець О.В. Кваліфікація механізаторів як чинник ефективного використання енергоресурсів. *Антропологічні аспекти управління сучасним підприємством: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (Полтава, 30 жовтня 2015 року). Полтава: ПДАА, 2015. С. 79–82.

66. Федірець О.В. Особливості контролю використання енергетичних

ресурсів в аграрних підприємствах. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»*: збірник наукових праць. за ред. І. А. Маркіної. Полтава: ТОВ «Сімон», 2019. С. 270–272.

67. Федірець О.В. Теоретичні засади управління використанням енергоресурсів. *Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку: матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф.*, (24-25 листопада 2011 р.) Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Т. 2. С. 225–227.

68. Федірець О.В., Воронько Т.В. Енергозберігаюча політика як складова державного управління енергозбереженням. *Вісник ПУЕТ*. 2011. № 4 (49). С. 34–40.

69. Федірець О.В., Воронько-Невіднича Т.В. Особливості стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2017 році Полтава, ПДАА, (17-18 травня 2018 року)*. 2018. С. 65–67.

70. Федірець О.В., Зось-Кіор М.В., Рібейро Рамос О.О., Ястреба М.М. Менеджмент енергетичної ефективності виробництва: екологічний імператив, імператив людського чинника, пріоритет економічної оцінки *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 86–95.

71. Федірець О.В., Івко Ю.В., Дяченко А.В. Особливості управління витратами в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2016. 165–172 с.

72. Федірець О.В., Назаренко О.О., Диннік В.В. Формування оптимальної виробничої стратегії аграрного підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. № 5 (22) С. 110–116.

73. Федірець О.В., Руденко О.Д., Дейнека А.В. Формування стратегії аграрних підприємств. *Економічні студії*. Львів, 2020. № 3 (29). С. 102–107.

74. Федірець О.В., Ярмола В.Ю. Контроль та енергетичний аудит в аграрних підприємствах. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та управління: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 29 вересня 2017 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2017. С. 66–68.
75. Федірець О.В., Зеленський А.С., Тищенко А.О. Стратегічні аспекти формування антикризової програми підприємства. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 4. С. 227–233.
76. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 57.
77. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність: монографія. Київ: Знання, 2007. 670 с.
78. Ходаківська О.В. Природно ресурсний потенціал сільських територій у контексті за забезпечення їх сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 4. С. 160–163.
79. Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г. Інститути «зеленої» економіки у забезпеченні сталого розвитку агросектору: теоретичний вимір. *БізнесІнформ*. 2017. № 9. С. 13–18.
80. Хорунжий М.Й. Проблеми ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 57–61.
81. Чабан В.Г. Інновації як умова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора. *Економіка АПК*. 2006. № 7. С. 68–72.
82. Черевко Г. Черевко І. Зрівноважений розвиток сільських територій. *Аграрна економіка*. 2010. № 1-2. С. 57–66.
83. Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В. Органічне сільськогосподарство: еколого-економічні імперативи розвитку: монографія. Київ: ТОВ «ДІА», 2015. 248 с.
84. Шніцер М. Порівняння економічних систем. Київ: Основи, 1997. 519 с.
85. Энергоаудит и нормирование расходов энергоресурсов: [Сб.

метод. Матеріалов] / Г.Я. Вагин, Е.А. Зенютович, А.Б. Лоскутков и др. – [Под ред. С.К. Сергеева]. – Н.Новгород: НГТУ, 1998. – 260 с.

86. Юрченко О.Ю. Особливості розвитку АПК в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. Т. 3. № 2. С. 151–153.

87. Ярмоленко Ю.О. Генезис поняття «сталій розвиток» та прояви концепції у сучасних умовах. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2015. № 3-4. С. 103–108.

88. Fedirets O. Theoretical fundamentals of the development of the enterprise anticrisis program. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2017. №4. P. 19–25.

89. Fedirets O., Kalinichenko O., Shkurko V. Energy management and energy efficiency in the agrarian sector of the national economy: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. Nemoros s.r.o. Prague, 2018. P. 231–237.

90. Halytskyi O., Polenkova M., Fedirets O., Brezhnieva-Yermolenko O., Hanzhuk S. Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2021. 2(37), 280–286.

91. Markina I., Fedirets O., Sazonova T., Kovalenko M., Ostashova V. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2018. Volume 21, Special Issue 2. Режим доступу: <https://www.abacademies.org/journals/journal-of-entrepreneurship-education-inpress.html>

92. Samoilyk Iu., Zos-Kior M., Kuksa I., & Storoška M. Methodology for assessing globalisation development of countries. *Economic Annals-XXI*. 2017. Volume 168, Issue 11-12. pp. 4-8.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розв'язано важливу наукову проблему щодо розробки й обґрунтування теоретико-методологічних, науково-методичних та прикладних засад удосконалення розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи. Результати дослідження дали змогу дійти таких основних висновків:

1. Шляхом узагальнення встановлено, що можливість соціально-економічних систем адаптуватися до зміни чинників зовнішнього середовища перетворюється на надзвичайно важливу характеристику, яка визначає надзвичайно високу динамічність. Здатність соціально-економічної системи самоорганізовуватися стає ключовою ознакою, що визначає її трансформаційні можливості та здатність забезпечити еволюційний розвиток самої системи, та високий рівень якості процесів, які відбуваються в її межах. За умови досить нестабільного зовнішнього середовища саме формування і розвиток організаційних форм, в основі яких покладено самоорганізацію інноваційних процесів, забезпечує необхідний рівень адаптації соціально-економічних систем до динамічних умов зовнішнього середовища.

2. Актуалізовано, що Україна знаходиться на європейському шляху розвитку, і в даний час здійснюються заходи, спрямовані на досягнення стабільності економіки, відбуваються кроки, спрямовані на подолання бідності через забезпечення задоволення ключових життєвих потреб для населення. В таких умовах інклюзивний напрямок розвитку є відповіддю на існуючу несправедливість, яка виникла в системі суспільних відносин, та має наступні характеристики: нерівномірний розподіл ресурсів, який викликає відчуття несправедливості, виникнення кризи довіри та недосконалість економічних, фінансових інструментів, які в умовах транспарентності показують, що частина ринкових контрагентів поводить себе недоброчесно, відповідно подальша участь в економічних операціях в таких умовах є ускладненою, виникнення бар'єрів для економічного розвитку. На противагу

цим системним вадам інклюзивна економіка має базуватися на таких принципах як справедливість, відкритість, довіра, відсутність бар'єрів. Визначаючи пріоритети інклюзивного розвитку потрібно враховувати необхідність, поруч з одночасною недостатністю економічного зростання для забезпечення повноцінного добробуту населення.

3. Дослідивши розвиток ринкових відносин в Україні, встановлено чинники, що значною мірою впливають на діяльність багатьох підприємств, особливо у агропродовольчій сфері. До них відносяться: процеси, пов'язані з реформування принципів та методів державного управління, реформа децентралізації, розширення частки приватного сектору економіки, посилення міжнародної конкуренції та розвиток міжнародної торгівлі, відкриття ринку землі. В таких умовах оптимальним підходом, який забезпечує не лише виживання підприємства, але і стабільність його функціонування, є розвиток. Як засвідчує практика саме він є важливою умовою ефективної життєдіяльності вітчизняних підприємств у конкурентній боротьбі.

4. Визначено принципи використання системного підходу для управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфері. Вони передбачають використання сукупності механізмів та методів через які реалізується впливу суб'єкта на об'єкт управління. Об'єкт при цьому розглядається в якості сукупності елементів, об'єднаних таким чином, щоб забезпечити найбільшу ефективність реалізації взаємозалежності й взаємообумовленості з метою реалізації цілей аграрного виробництва: економічних, соціальних та екологічних. На основі підходу будуються відповідні механізми управління, та системно досягаються цілі сталого розвитку.

5. Обґрунтовано, що агропродовольча сфера характеризується наступними ознаками: міжгалузевим підходом, наявністю основної (провідної) та неосновних (забезпечуючих) галузей, відтворювальним принципом та критерієм участі у створенні кінцевого продукту (продовольства), складністю визначення функціонального ядра, формуванням

сфери на території держави, а його окремих складових частин – на території окремих регіонів. Розвиток агропродовольчої сфери, орієнтуючись на принципи стійкого розвитку, можна представити у вигляді концепції триєдиного результату. Компоненти стійкого розвитку базуються на тісному взаємозв'язку та взаємодії соціальних, економічних та екологічних процесів у їх багатовимірній структурі. При цьому не можна відмовлятися від одного аспекту розвитку, щоб досягти максимальної вигоди для іншого.

6. Оскільки сировинною базою агропродовольчої сфери є сільське господарство, яке використовує земельні та інші ресурси у процесі виробництва сільськогосподарської сировини для подальшого виробництва продуктів харчування в процесі її помислової переробки, одним із базових чинників економічного розвитку (на рівні з працею і капіталом) є земельні угіддя. Для агропродовольчої сфери капітал виступає у вигляді ресурсу, який застосовується під час виробництва агропродовольчої продукції, доведено, що темпи економічного розвитку агропродовольчого сектору можуть бути оцінені відношенням приросту ресурсомісткості виробництва агропродовольчої продукції відносно приросту землемісткості (площа земельних угідь, яка забезпечує фіксований обсяг виробленої продукції). Обґрунтовані такі типи економічного розвитку агропродовольчої сфери, як: а) ресурсорієнтований; б) землевитратний; в) ресурснедостатній; г) землеощадний. Оцінку окремих типів розвитку агропродовольчої сфери доцільно деталізувати за допомогою індексного методу аналізу, враховуючи співвідношення індексів зміни обсягів: аграрного землекористування, споживання ресурсів та виробництва агропродовольчої продукції.

7. Обґрунтовано, детерміністським підходи стосовно еволюційного розвитку агропродовольчої сфери повинні бути змінені на синергетичні підходи стосовно функціонування агропродовольчої сфери як системи. Обґрунтовано концептуальний підхід до агропродовольчої сфери як макроекономічної системи, що, по-перше, взаємодіє із зовнішнім середовищем шляхом функціонування матеріальних потоків, які генеруються

в сільському господарстві, трансформуються у процесі виробництва продовольства та його розподілу (доведенні до споживача через оптову та роздрібну торговельну мережу), по-друге, передбачає підхід до розвитку агропродовольчої сфери з урахуванням точок біфуркації. Досліджуючи якісні зміни агропродовольчої сфери, нами встановлено, що зміни, які здійснюються в межах точок біфуркації (новий тип економіки, зміна форм власності, економічні кризи), визначаються зміною атракторів. Досліджуючи останні, особливу увагу потрібно звернути на курс валют, зміни якої відбуваються під впливом експортно-імпортних операцій та суттєво впливають на рівень ефективності агропродовольчої сфери. Доведено, що реалізуючи необхідні інституціональні засади, можна забезпечити перехід агропродовольчої сфери до стійкого атрактора.

8. Виділено такі види зовнішнього середовища агропродовольчої сфери, як «мікросередовище господарювання агропродовольчої сфери», «макросередовище господарювання агропродовольчої сфери», «мегасередовище господарювання агропродовольчої сфери». Обґрунтовано основні параметри зовнішнього середовища агропродовольчої сфери: невизначеність, складність, неоднозначність, динамічність, рухомість, взаємозалежність чинників середовища. Доведено, що інтегральну оцінку зовнішнього середовища агропродовольчої сфери доцільно здійснювати шляхом формування інтегрального показника за допомогою методу координат. Встановлено, що коефіцієнти вагомості окремих показників (рівень складності, рівень невизначеності, рівень неоднозначності, рівень рухомості, рівень взаємозалежності чинників зовнішнього середовища агропродовольчої сфери) доцільно оцінювати використовуючи метод експертних оцінок.

9. Розроблений механізм управління для суб'єктів агропродовольчої сфери дозволяє реалізовувати цілі розвитку у взаємовідносинах суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем при забезпеченні екологічної стабільності, підвищення соціальної захищеності та стимулювання розвитку

сільської місцевості завдяки забезпеченню стабільного рівня прибутковості у короткостроковій перспективі, та формуванні базису для створення конкурентних переваг в довгостроковому періоді.

10. За результатами дослідження економічного розвитку агропродовольчої сфери систематизовано сукупність чинників, перші з яких мабуть сприятливий вплив, інша група – заважає ефективному функціонуванню. Так, визначено та акцентовано увагу на групах залежно від характеру впливу (прямі і непрямі), за розподілом, попитом та пропозицією, економічними і неекономічними характеристиками, за характером зростання (інтенсивні й екстенсивні). Визначені групи чинників мають тісний зв'язок який базується на інвестиціях, технології виробництва та виступає базисом для виникнення нових чинників, вони здійснюють фундаментальний вплив на соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери національної економіки за умов глобалізації.

11. Застосовуючи розроблений методичний підхід до фінансового забезпечення розвитку соціально-економічних систем агропродовольчої сфери в межах стратегій економічного розвитку агропродовольчої сфери, яка доповнена типами стратегій першопрохідця та синергізму; розширена характеристика стратегій за рахунок таких груп як характер розвитку виробництв (обмеженого зростання, скорочення), впливу забезпеченості продуктами харчування (вивезення, ввезення, самозабезпечення), залежності від рівня конкуренції (концентрація на виробництві однорідної продукції, диференціація товарів і ринку, штучного старіння продукції). Розроблені рекомендації дозволяють розширити стратегічний набір для вибору оптимальної стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери на мікрорівні (суб'єкти господарювання).

12. Обґрунтовано організаційне забезпечення формування та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери важливими є наступні завдання: визначення основних векторів розвитку; встановлення напрямків удосконалення ринкової інфраструктури; визначення

оптимальної динаміку розвитку; формування структурної та інвестиційної політики; обґрунтування напрямків соціального розвитку, забезпечення зростання рівня та підвищення якості життя сільських жителів; обґрунтувати напрямків міжрегіональних та зовнішньо-економічних зв'язків. Даний підхід апробовано при формуванні енергетичної стратегії для господарських суб'єктів агропродовольчої сфери.

13. Обґрунтовано, що система соціально-економічного агропродовольчого розвитку є середовищем взаємодії п'яти ключових суб'єктів у контексті розбудови суспільної інклюзії: держави, громад, великого бізнесу, малих та середніх агропродовольчих підприємств, та громадяни, які проживають в межах сільських територій та сільсько-міських агломерацій. Саме громадяни визначені в якості ключових суб'єктів запропонованої системи, та одночасно головним об'єктом піклування, що впливає із ключової мети соціально-економічної концепції розвитку – забезпечення їх добробуту. Запропоновано інструментарій забезпечення соціально-економічного розвитку підприємств агропродовольчої сфери, що охоплює інституційну та організаційну структури, фінансування інноваційних розробок, методи аналізу та моделі, нормативно-правову базу, наукову складову, інтелектуальні права та мотивацію. Завдяки такому підходу відбувається ухвалення інноваційні управлінські рішення стосовно забезпечення модернізації соціально-економічних систем через створення середовища добробуту в сільсько-міському агломераційному просторі.

14. Успішний розвиток агропродовольчої сфери забезпечується не лише завдяки реалізації виробничо-технологічного і матеріально-ресурсного потенціалу, важливим чинником виступає компетентність та рівень кваліфікації менеджерів, які мають стратегічне мислення. Формування оптимальних напрямків розвитку агропродовольчої сфери залежить від розуміння стратегічних принципів щодо управління розвитком, концепції та чинників розвитку економічних систем, базових стратегії розвитку бізнесу, типології стратегій.

15. Доведено, що в контексті концепції моделі формування сприятливого соціально-економічного розвитку як результату комплексного впливу факторів макросередовища з огляду на результативні показники агропродовольчої сфери вірний та ефективний вибір напрямку розвитку та стратегії забезпечується за умови наявності у фахівці зазначеної сфери знань та навичок стосовно: використання методів та підходів стосовно формування основних процесів стратегії, прийомів аналізу зовнішнього середовища, способів, що використовуються для оцінки моніторингу реалізації стратегії та компетентностей, необхідних для прогнозування ефективності стратегічних змін, методик оцінювання фінансових, виробничих та інвестиційних ризиків і здатністю здійснити оцінити ступінь відповідності основних елементів цілям стратегії.

ДОДАТКИ

Додаток А
Підходи до визначення терміну «система»

Зміст поняття	Автор, рік, джерело
Системою є множина пов'язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв'язками та відносно стійку єдність, що характеризується внутрішньою цілісністю, котра виражена у відносній автономності поведінки та (або) існування такої множини в оточуючому середовищі	Блауберг І.В., Юдин Э.Г. (1970 р.) [1]
Система – це відображення у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання.	Черняк Ю.І. (1970 р., 1975 р.) [190; 191]
Система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу.	Сагатовський В.М. (1973 р.) [153]
У загальному значенні система (від давньогрецької «сполучення») – це множина взаємопов'язаних елементів, що взаємодіє з середовищем, як єдине ціле і відокремлена від нього.	Перегудов Ф.І., Тарасенко Ф.П. (1989 р.) [134]
Система – комплекс елементів та їхніх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно-нової цінності.	Мочерний С.В. (2002 р.) [51]
Система: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; 2) класифікація; 3) форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.); лад, режим; 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 5) сукупність принципів, які є основою вчення, метода; 6) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин.	Колектив авторів (2003 р.) [118]
Система – множина елементів, що знаходиться у відносинах із зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність.	Лопатніков Л.І. (2003 р.) [96]
Система – категорія, що означає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системами перевищує енергію їх зв'язків з елементами інших систем, що формує ядро системного підходу.	Колектив авторів (2003 р.) [115]
Сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають «вихід» (мету), «вхід», зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок, «процес» у системі	Статенко Д.М., (2004 р.) [3]
Всі визначення поняття «система» використовуються залежно від контексту, галузі знань і цілей дослідження.	Волкова В.Н. (2006 р.) [37]
Система – обмежена кількість елементів, що знаходяться в закономірних відносинах і зв'язках, що утворюють певну цілісність.	Матвеева Є.Ю. (2007 р.) [103]
Система – упорядковане поєднання елементів, кожен з яких необхідний для підтримання цілого і водночас залежить від нього.	Конт-Спонвиль А. (2012 р.) [18]
Система – це упорядкована сукупність знаної кількості взаємопов'язаних елементів (складових частин), які у сукупності становлять єдине ціле.	Захарова О.В., Соловцова О.П. (2013 р.) [59]
Структура, що містить сукупність певних елементів (складових), які закономірно розташовані по відношенню один одного і перебувають у взаємодії	Древаль, П.В., (2013 р.) [2]

Джерело: узагальнено автором.

Додаток Б
Трактування науковцями видів потенціалу підприємства

Автор	Складові елементи потенціалу
Балацький О.Ф.[170]	Основні фонди, нематеріальні активи, незавершені капітальні вкладення, невстановлене обладнання, виробничі запаси, інструмент, інвентар, незавершене виробництво, матеріальні елементи витрат майбутніх періодів, інвестиційні товари у сфері обертання
Васюткіна Н. [18]	Фінансова, виробничо-технічна, матеріально-логістична, кадрова, компоненти потенціалу
Димченко О.В., Димченко В.В., ШевчукВ.В. [39]	Науково-технічний, виробничо-технологічний, фінансово-економічний, кадровий, інноваційний потенціал
Добикіна О.К. [41]	Трудовий, матеріальний, технічний, фінансовий, інноваційний
Квасницька Р., Тарасюк М. [64]	Інноваційний, виробничий, фінансовий, інвестиційний та потенціал відтворення
Кулакова С.Ю., Міняйленко І.В. [72]	Інноваційний потенціал, виробничий потенціал, фінансовий потенціал та потенціал відтворення
Литюга Ю. [122]	Виробничий, інвестиційний, інноваційний та ринковий потенціали
Макаренко П. М., Пілявський В. І., Ал-Далаієн. Р.Х.Х. [82]	Земельний, трудовий, матеріально-технічний, інвестиційний, фінансовий, інноваційний, маркетинговий, інфраструктурний, інформаційний, інтелектуальний, логістичний, управлінський, екологічний
Павлова В.А., Кузьменко О.В. [94]	Матеріальний, фінансовий, трудовий, інформаційні ресурси
Сабадирьова А.Л., Бабі О.М., Куклінова Т.В., Салавеліс Д.Є. [111]	Інноваційний, виробничий, землі та природно-кліматичні умові, фондів, нематеріальних активів, технологічного персоналу, фінансовий та відтворення
Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І. [147]	Виробничий, інноваційний, фінансовий, інформаційний, інфраструктурний, кадровий потенціал, науково-технічний, управлінський, організаційний, маркетинговий, кадровий, логістичний
Шипуліна Ю.С. [161], Парфентьєва О.Г. [96]	Інтерфейсна, інформаційна, фінансова, технологічна, кадрова, інтелектуальна, організаційно-управлінська, маркетингова

Джерело: складено автором

Додаток В

Трактування змісту сфер АПК

Автор, праця	Зміст поняття
1	2
I сфера АПК	
Ємельянов А.М. [80, с. 293]	Галузі промисловості, що постачають сільському господарству засоби виробництва; сфери, зайняті виробничо-технічних обслуговуванням сільського господарства
Мочерний С.В. [75, с. 21]	Виробництво засобів виробництва для сільськогосподарства та його виробничого обслуговування
Павчак В.А., Іванух Р.А., Поплавський В.Г. [146, с. 53-54]	Тракторне, сільськогосподарське і продовольче машинобудування, машинобудування для тваринництва і кормовиробництва, з виробництва устаткування для підприємств з первинної обробки сільськогосподарської сировини і елеваторно-складського господарства; виробництво мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин; добування торфу для сільського господарства; мікробіологічна і комбікормова промисловість і виробництво засобів виробництва для цих галузей, а також капітальне будівництво
Сазонець І.Л., Джінджаян В.В., Чубар О.О. [175, с. 189]	Промисловість, що виробляє засоби виробництва для сільського господарства
Сметанін М.Є. [189, с. 53]	Транспортне і сільськогосподарське машинобудування; машинобудування для легкої і харчової промисловості; ремонт машин; виробництво міндобрив і засобів хімічного захисту рослин; комбікормова і борошномельна промисловість; мікробіологічна промисловість; матеріально-технічне постачання, яке здійснюється органами Держкомсільгосптехніки; меліорація; сільське (включаючи житлове й культурно-побутове) будівництво; будівництво внутрішньогосподарських шляхів; підготовка кадрів
II сфера АПК	
Добринін В.О. [233, с. 317-318]	Рослинництво і тваринництво, сільське і шляхове будівництво (внутрішньогосподарські роботи), житлове і комунально-побутове будівництво, підсобна промислова діяльність; організації Держкомсільгосптехніки, Союзсільгоспхімії, меліорації і водного господарства, ветеринарно-санітарне обслуговування; спеціалізований транспорт; підготовка кадрів; науково-дослідні установи
Ємельянов А.М. [80, с. 293]	Сільське господарство
Павчак В.А., Іванух Р.А., Поплавський В.Г. [146, с. 53-54]	Сільське господарство (включаючи особисті підсобні господарства населення) і лісове господарство
Сметанін М.Є. [189, с. 53]	Землеробство, тваринництво

Продовження додатку В

III сфера АПК	
1	2
Брюховецький І. М., Міщенко В.І. [43, с. 10-11]	Легка, харчова, м'ясомолочна, борошномельно-круп'яна промисловість; елеваторно-складське господарство; торгівля; споживча кооперація (заготівлі, зберігання, переробка і реалізація сільськогосподарської продукції)
Добринін В.О. [233, с. 317-318]	Бавовнопрядильна та шовкомотальна галузі легкої промисловості; підприємства з первинної переробки льону та іншими луб'яних культур, з переробки шкір сировини; харчова промисловість; м'ясна і молочна промисловість; борошномельно-круп'яна промисловість та елеваторно-складське господарство; заготівельні організації, включаючи торгівлю й громадське харчування; споживча кооперація (заготівлі, зберігання й переробка плодів, овочів, картоплі та іншої сільськогосподарської продукції)
Павчак В.А., Іванух Р.А., Поплавський В.Г. [146, с. 53-54]	Промисловість з переробки сільськогосподарської сировини – харчова, мукомельно-круп'яна, м'ясо-молочна, рибна, легка промисловість (первинна обробка бавовни, льону, вовни, хутряної сировини, виробництво тканин, одягу, трикотажу, шкіряних товарів, взуття, хутряних виробів), громадське харчування
Сазонець І.Л., Джинджаян В.В., Чубар О.О. [175, с. 189]	Галузі, зайняті транспортуванням, переробкою і збутом кінцевої продукції – сільськогосподарської сировини і продовольчих товарів
Сметанін М.Є. [189, с. 53]	Харчова і легка промисловість, заготівлі, спеціалізований транспорт
Янків М.Д. [237, с. 197]	Галузева цілісність у забезпеченні переробної функції сільськогосподарської продукції, точніше, сировини

Джерело: узагальнено автором

Додаток Г

Сукупність підходів до визначення категорії «розвиток»

Автор, праця	Зміст поняття
1	2
Афанасьев Н., Рогожин В., Рудык В. [8].	Досягнення якісного та кількісного приросту корисного результату в порівнянні з попереднім рівнем.
Богатирьев І. [15].	Сукупність змін у виробничо-комерційній системі, зумовлених різними чинниками, які призводять до переходу підприємства від одного відносно стійкого стану до іншого.
Василенко В. [23].	Розгорнений у часі процес переходу з одного стану в інший, який характеризується наявністю якісних перетворень в цілому чи додаванням якісно нових елементів, властивостей чи характеристик, тих, що стосуються сутнісних структур функціонування системи.
Воронин А. [32].	Безперервні структурні перебудови з метою забезпечення адекватної реакції на загрози зовнішнього середовища
Гапоненко О., Пакрухин А. [36]	Рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюцію, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення
Герасимчук В. [38].	Цілеспрямована діяльність підприємства, пов'язана з вдосконаленням процесів результативного розв'язання проблем соціального, організаційного, економічного, техніко-технологічного, інших напрямів, що виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, через постійний перегляд стратегій, функцій, структур, за ініціативи каталізатора змін із застосуванням теорії мотивації, досліджень дією, раціональних та інших методів.
Забродский В., Кизим Н. [68].	Процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан шляхом нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, наслідком чого є підвищення її здатності чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища й ефективність функціонування.
Калинеску Т., Гречишкин О.а [97]	Сукупність кількісних і якісних змін, які забезпечують перехід підприємства до вищого соціально-економічного рівня.
Козлова О. [111].	Ціленаправлений рух, який забезпечує підвищення ефективності виробництва при випуску продукції в необхідній кількості, асортименті та необхідної якості.
Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. [141].	Довгострокова програма удосконалення можливостей вирішувати різні проблеми і здібностей до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою організації.
Мочерний С. [64]	Незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва;... сутнісні (радикальні) зміни в структурі продуктивних сил і техніко-економічних відносин, що розширює адаптивні можливості технологічного способу виробництва.

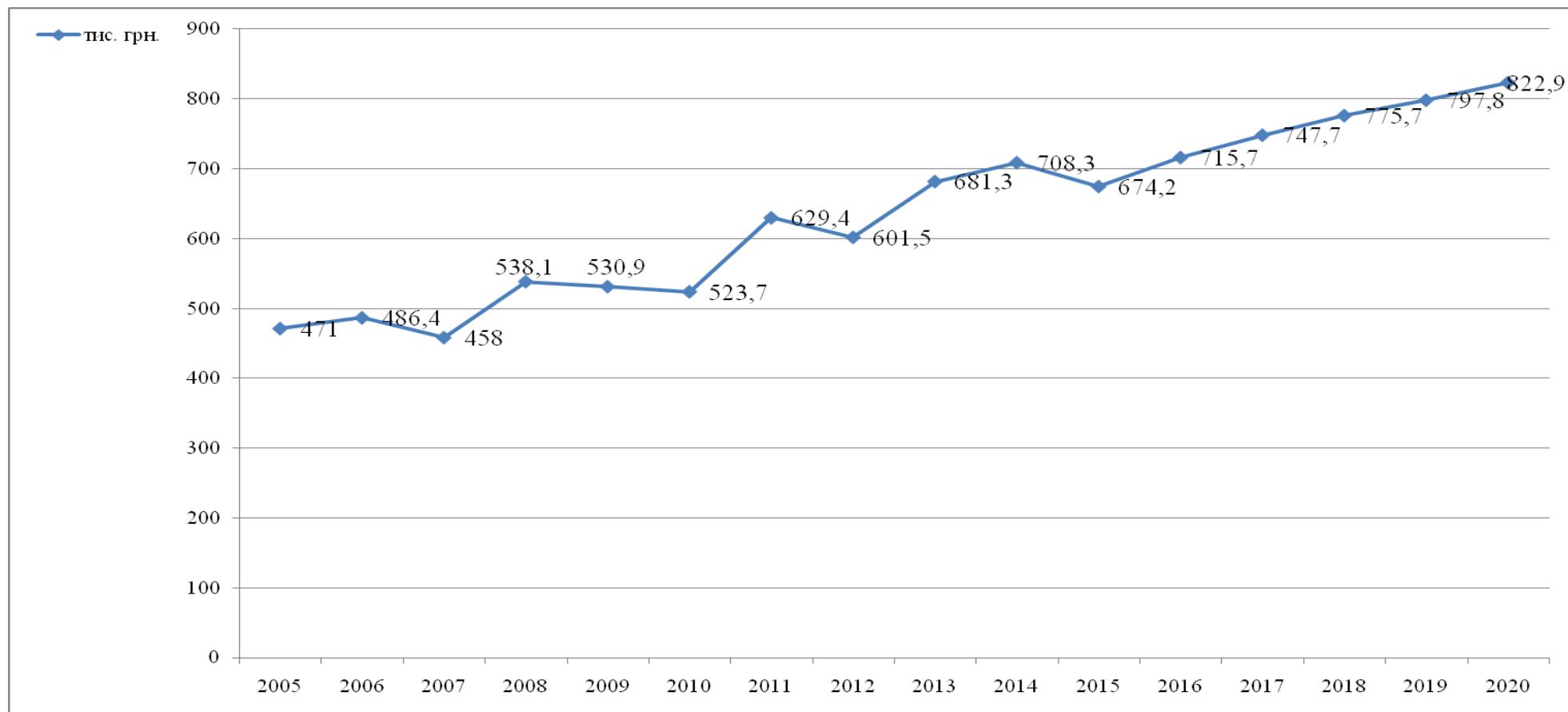
Продовження додатку Г

1	2
Мойсеєнко К. [149].	Керований або самокерований процес трансформації її функціонування в динаміці, який супроводжується зміною її підцілей під впливом зовнішніх чи внутрішніх шоків і ґрунтується на приведенні структурних і змістових можливостей реалізації функцій основних, базових і забезпечувальних підсистем у відповідність з новими під цілями.
Некрасова О. [158].	Процес нарощування внутрішнього і зовнішнього потенціалу в межах однієї організаційної форми
Погорелов Ю. [180]	Довготривала сукупність процесів кількісних і якісних змін у діяльності підприємства, які призводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу підприємства, адаптації до зовнішнього середовища і внутрішньої інтеграції, яка підвищує здатність підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища, поліпшує його життєздатність.
Пушкарь А., Потрашкова Л. [200].	Якнайповніше задоволення інтересів трьох основних суб'єктів, причетних до діяльності підприємства: власників, персоналу та держави.
Сухорукова Т. [230].	Якісна та спрямована зміна структури і характеру бізнес-процесів підприємства, при якій досягається його ефективніше функціонування.
Тибінь А., Смачило І. [235].	Досягнення деяких кращих, вищих, більш продуктивних показників у порівнянні з попередніми їх значеннями на основі двох способів – якісного вдосконалення свого внутрішнього ресурсу, можливо, його кількісного збільшення, і шляхом залучення потрібних зовнішніх ресурсів.
Тридід О. [241].	Обрана модель довгострокових дій підприємства, яку необхідно реалізувати для досягнення поставлених перед ними цілей.
Цопа Н. [261].	Спрямована, закономірна зміна стану підприємства, якому притаманні властивості заощадження і зростання значень якості функціонування підприємства вище за поріг безпеки, темпів приросту якості функціонування підприємства не нижче від приросту економіки і конкретного ринкового оточення.
Власенко В., Шимановська- Діанич Л. [211]	Процес самопросування від низового рівня (простого) до вищого (складного), в результаті якого відбуваються розкриття і реалізація внутрішніх тенденцій та сутності явищ, що у свою чергу призводять до виникнення нового і зумовлюють будь-які зміни в різноманітних формах матерії
Шубравська О. [274].	Процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик.

Джерело: узагальнено автором.

Додаток Д

Динаміка виробництва продукції сільського господарства в Україні у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за 2005-2020 рр. (у постійних цінах 2016 р.), тис. грн.

Додаток Ж

Побудова моделі оптимізації

Система змінних для ТОВ «ПАФ Гарант» містить наступні складові:

- x_1 – площа посіву під озиму пшеницю, га;
- x_2 – площа посіву під кукурудзу на зерно для реалізації, га;
- x_3 – площа посіву під кукурудзу на зерно для годівлі, га;
- x_4 – площа посіву під ячмінь для реалізації, га;
- x_5 – площа посіву під ячмінь для годівлі, га;
- x_6 – площа посіву під соняшник, га;
- x_7 – площа посіву під сою для реалізації, га;
- x_8 – площа посіву під сою для годівлі, га;
- x_9 – площа посіву під кукурудзу на силос, га;
- x_{10} – площа посіву під кукурудзу на зелений корм, га;
- x_{11} – площа посіву під багаторічні трави на зелений корм, га;
- x_{12} – площа посіву під багаторічні трави на сіно, га;
- x_{13} – площа посіву під однорічні трави на зелений корм, га;
- x_{14} – площа посіву під однорічні трави на сіно, га;
- x_{15} – обсяг закупівлі макухи для годівлі, ц;
- x_{16} – обсяг закупівлі соломи для годівлі, ц;
- x_{17} – обсяг закупівлі концентрованих кормів для годівлі, ц;
- x_{18} – обсяг молока для годівлі, ц;
- x_{19} – кількість голів корів;
- x_{20} – кількість голів молодняка ВРХ;
- x_{21} – кількість голів птиці;
- x_{22} – кількість голів свиней;
- x_{23} – недостатня кількість органічних добрив. ц;
- x_{24} – обсяг виробництва м'яса ВРХ на реалізацію;
- x_{25} – обсяг виробництва молока на реалізацію;
- x_{26} – обсяг виробництва м'яса свиней на реалізацію;
- x_{27} – обсяг виробництва м'яса птиці на реалізацію;
- x_{28} – виручка від реалізації, грн;
- x_{29} – собівартість, грн;
- x_{30} – прибуток, грн;

Система змінних для ПП «Ручки-Агро» містить наступні складові:

- x_1 – площа посіву під озиму пшеницю, га;
- x_2 – площа посіву під кукурудзу на зерно для реалізації, га;
- x_3 – площа посіву під кукурудзу на зерно для годівлі, га;
- x_4 – площа посіву під ячмінь для реалізації, га;
- x_5 – площа посіву під соняшник, га;
- x_6 – площа посіву під сою для реалізації, га;
- x_7 – площа посіву під сою для годівлі, га;
- x_8 – площа посіву під кукурудзу на силос, га;

- x_9 – площа посіву під кукурудзу на зелений корм, га;
 x_{10} – площа посіву під багаторічні трави на зелений корм, га;
 x_{11} – площа посіву під багаторічні трави на сіно, га;
 x_{12} – площа посіву під однорічні трави на зелений корм, га;
 x_{13} – площа посіву під однорічні трави на сіно, га;
 x_{14} – обсяг закупівлі макухи для годівлі, ц;
 x_{15} – обсяг закупівлі соломи для годівлі, ц;
 x_{16} – обсяг молока для годівлі, ц;
 x_{17} – кількість голів корів;
 x_{18} – недостатня кількість органічних добрив, ц;
 x_{19} – обсяг виробництва молока на реалізацію;
 x_{20} – виручка від реалізації, грн;
 x_{21} – собівартість, грн;
 x_{22} – прибуток, грн;

Далі будемо цільову функцію для кожного підприємства у вигляді:

$$\sum_{j \in N} a_{ij} x_j = B_i \pm \bar{x}_i \quad (i \in I; a_{ij} = 1) \quad (1)$$

де a_{ij} – потреба в i -му виді займаних угідь у розрахунку на одиницю j -го виду рослинництва;

B_i – обсяг ресурсу i -го виду;

N – безліч видів діяльності рослинництва;

x_i – розмір поповнення ресурсу j -го виду (в даному випадку трансформація угідь);

I – безліч видів земельних угідь.

По кормових ресурсах: з виробництва та використання кормів, обсягом покупних кормів, використання побічної продукції, зеленому конвеєру аналогічно моделі структури посівних площ.

За виробничих фондів і капітальних вкладень. Ця підсистема обмежень включає зазвичай блок нерівностей з використання виробничих приміщень у тваринництві:

$$\sum_{j \in D} a_{ij} x_j \leq B_i + \bar{x}_i \quad (i \in I_4) \quad (2)$$

де D – число видів галузей тваринництва;

x_i – число додаткових скотоміст;

I_4 – безліч видів виробничих приміщень для визначення галузі виробництва.

Для створення додаткових скотоміст потрібні капітальні вкладення, трансформація сільськогосподарських угідь, тому доречно обмеження по капітальних вкладеннях:

$$\sum_{i \in I_1} a_{ui} x_i + \sum_{i \in I_5} a_{ui} x_i \leq B_u \quad (3)$$

де I_1 – безліч трансформованих земельних угідь;

a_{ui} – норматив капітальних вкладень на одиницю поповнюваного ресурсу;

u – індекс капітальних вкладень;
 I_5 – безліч видів тваринницьких приміщень;
 V_u – можливий обсяг капітальних вкладень.
 По реалізації продукції:

$$v_{ej} x_j \geq Q_e \quad (j \in Y') \quad (e \in E) \quad (4)$$

де v_{ej} – вихід товарної продукції e -го виду в розрахунку на одиницю j -го виду діяльності рослинництва чи тваринництва;

e – індекс виду товарної продукції;

Q_e – обсяг реалізації продукції e -го виду, прогнозований або приймається у відповідності до укладених договорів поставки (у відповідних одиницях виміру);

Γ – підмножина видів діяльності рослинництва і тваринництва, продукція яких має товарне призначення; E – безліч видів товарної продукції.

Додаткові обмеження за розмірами рослинництва і тваринництва:

$$x_j \leq A_j \quad (j \in J'') \quad (5)$$

де A_j – допустимий розмір j -го виду діяльності рослинництва чи тваринництва;

Γ'' – підмножина видів діяльності за розмірами, які вводять у відповідності з обмеженнями.

За визначенням грошових коштів на виробництво і реалізацію товарної продукції в грошових одиницях:

$$\sum_{j \in J} a_{ij} x_j + \sum_{s \in S} a_{is} x_j = x_i' \quad (i \in I_9) \quad (6)$$

де a_{ij} , a_{is} – коефіцієнти витрат грошових коштів на виробництво і реалізацію одиниці j -го виду діяльності (a_{ij}) та одиницю покупного корми (a_{is});

x_i^s – мінлива за загальним обсягом витрат і грошових коштів;

I_9 – безліч взаємозв'язків по коштах при варіантних розрахунках.

10. За визначенням вартості товарної продукції в грошових одиницях:

$$\sum_{j \in J} c_{hj} x_j = x_h \quad (h \in H) \quad (7)$$

де h – індекс вартісного показника;

c_{hj} – вихід товарної продукції в розрахунку на одиницю j -го виду діяльності, грошових одиниць;

H – безліч вартісних показників при варіантних розрахунках;

x_h – мінлива за обсягом значущого вартісного показника, грошових одиниць.

За умови невід'ємності змінних $x_j \geq 0$; $x_{jk} \geq 0$; $x_i \geq 0$; $x_i^s \geq 0$; $x_j \geq 0$; $x_h \geq 0$; $x_i^t \geq 0$

Додаток 3.1
Оптимізацію структури виробництва для ПП «Ручки-Агро»

		Озима пшениця	Кукурудза на зерно		Ячмін на реаліза цію	Сося шник	Сося		Кормові культури						Мак уха сося шник кова	Сол ома	Молок о на годівл ю	Кор ови	Недостат ня кількість органіч них добри в	Реалі зція молока	Вируч ка від реалі зації	Собів а рність	Пр ибу ток					
			на реалі зацію	на годівл ю			на реалі зацію	на годівл ю	Куку руд за на силос	Кукур уд за на зелен ий корм	Багаторічні трави		Однорічні трави															
											на з.к.	на сіно	на з.к.	на сіно														
Х		x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13	x14	x15	x16	x17	x18	x19	x20	x21	x22					
1	За площею ріллі	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1281,00	=	1281	
2	За трудовими ресурсами	6,03	7,3	7,3	6,03	16,7	8,4	8,4	13,6	13,6	3,8	9,6	8,4	16,7	0	0,37	0	70,33	0	0	0	0	0	0	40187,00	≤	69000	
3	Внесено органічних добрив	20	20	20	15	5	20	20	20	20	0	0	10	10	0	0	0	-8	-1	0	0	0	0	0	0,00	=	0	
4	Баланс кормових одиниць	0	0	-78,5	0	0	0	-17,4	-38,1	-38,1	-29,4	16,9	-32,1	-16,5	-1,08	0,24	-0,34	55,8	0	0	0	0	0	0	-19876,25	≤	0	
5	Концентровані корми, всього	0	0	-65,4	0	0	0	-17,4	0	0	0	0	0	0	-1,08	0	0	26,7	0	0	0	0	0	0	-1894,57	≤	0	
6	в тому числі кукурудза на зерно	0	0	-65,4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	-548,25	≤	0	
7	сося	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10,1	0	0	0	0	0	0	-1346,42	≤	0	
8	Купівля макухи	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,6	0	0	0	0	0	0	-845,75	≤	0	
9	Грубі корми, всього	-8,3	-11	-11	-6,9	0	0	0	0	0	0	18,4	0	-17,8	0	0,24	0	10,6	0	0	0	0	0	0	0	-4896,78	≤	0
10	в тому числі сіно багаторічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18,4	0	0	0	0	0	3,1	0	0	0	0	0	0	-1111,56	≤	0	
11	однорічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-17,1	0	0	0	1,1	0	0	0	0	0	0	-3785,22	≤	0	
12	Соковиті корми, всього	0	0	0	0	0	0	0	-37,8	0	0	0	0	0	0	0	0	7,9	0	0	0	0	0	0	-5521,03	≤	0	
13	в тому числі кукурудза на силос	0	0	0	0	0	0	0	-37,8	0	0	0	0	0	0	0	0	5,9	0	0	0	0	0	0	-5521,03	≤	0	
14	Зелені корми, всього	0	0	0	0	0	0	0	0	-34,5	-34,8	0	-31,8	0	0	0	0	10,6	0	0	0	0	0	0	-6718,12	≤	0	
15	в тому числі багаторічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-34,8	0	0	0	0	0	0	3,1	0	0	0	0	0	0	-2519,63	≤	0	
16	однорічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2,5	0	0	0	0	0	0	-1756,28	≤	0	
17	кукурудза на зелений корм	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-34,5	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	-1245,12	≤	0	
18	Молоко на корм	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00	=	0	
19	Реалізація зернових, всього	42	60	0	30	0	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	35000,00	≥	35000	
20	в тому числі озима пшениця	42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7500,00	≥	7500	
21	кукурудзи на зерно	0	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28000,00	≥	28000	
22	Співвідношення корів і молодняка	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,00	=	0
23	Реалізація молока	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	62,1	0	0	0	0	0	0	6210,00	≥	6210	
24	Розподіл молока	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-1	62,1	0	-1	0	0	0	0	0,00	=	0	
25	Площа сої min	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	150	≥	50	
26	Площа сої max	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	150	≥	150	
27	Площа соняшнику min	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	120	≥	100	
27	Площа соняшнику max	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	120	≤	120	
29	Багаторічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	80	≤	80
30	Однорічні трави	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	105	≤	120	
31	Виручка від реалізації	1548	3157	0	491	11875	2274	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	427	-1	0	0	0	0	0	0	
32	Собівартість	1342	2758	0	402	8914	1784	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	231	0	-1	0	0	0	0	0	
33	Прибуток	205	399	0	89	2961	490	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	196	0	0	-1	0	0	max		

Додаток И

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та розділи у колективних монографіях:

1. Fedirets O. Management of the development of agricultural resources use. *Security management of the XXI century: national and geopolitical aspects: collective monograph in edition I. Markina (issue 2)*. Prague. Nemoros s.r.o. 2020. Czech Republic. P. 297–303. (0,44 друк. арк).
2. **Fedirets O.**, Kalinichenko O., Shkurko V. Energy management and energy efficiency in the agrarian sector of the national economy: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. – Nemoros s.r.o. – Prague, 2018. – P. 231–237. (0,38/0,25 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз енергетичної ефективності аграрного сектору*.
3. **Fedirets O.**, Ustik T. The strategy of innovation support for agrarian enterprises as an element of technological safety. *Security of the XXI century: national and geopolitical aspects* [collective monograph]. in edition I. Markina. Nemoros s.r.o., 2019. – P. 333–338. (0,34/0,20 друк. арк). *Особистий внесок: формулювання стратегії інноваційної підтримки аграрних підприємств*.
4. **Fedirets O.**, Voron'ko-Nevidnycha T., Halych O. Inclusive development of the Ukrainian economy: strategic aspects: [monog.]. *Management of the 21st century: globalization challenges*. Nemoros s.r.o. Prague, 2019. P. 79–85. (0,43/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: визначення засад інклюзивного розвитку української економіки*.
5. **Fedirets O.**, Voronko-Nevidnycha T., Korduban M. Formation of the optimal production strategy of an agricultural enterprise *Management of the 21st century: globalization challenges*. collective monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague, Nemoros s.r.o. 2020. P. 200–207. (0,46/0,25 друк. арк). *Особистий внесок: обґрунтування виробничої стратегії аграрних підприємств*.

6. **Fedirets O.**, Ostashova V., Sazonova T. Assessments of business activity and efficiency of the enterprise in the system of economic security. *Security management of the XXI century : national and geopolitical aspects* : collective monograph in edition I. Markina (issue 3). Prague. Nemoros s.r.o. 2021. Czech Republic. P. 183–190. (0,48/0,19 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз ефективності діяльності підприємств.*

7. Лозинська Т.М. Інноваційні аспекти управління підприємствами аграрної сфери: монографія / Т.М. Лозинська, П.М. Макаренко, В.І. Аранчій, О.В. Дорофєєв, **О.В. Федірець**. за заг.ред. Т.М. Лозинської. Полтава: РВВ ПДАА, 2011. 172 с. (9,8/0,87 друк. арк). *Особистий внесок: розроблено механізми та форми здійснення інноваційно-інвестиційного забезпечення стійкого розвитку підприємств аграрної сфери.*

8. Перебийніс В.І., **Федірець О.В.** Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2012. 190 с. (11,1/9,5 друк. арк). *Особистий внесок: Розділ 1 Теоретичні основи управління енерговикористанням (крім пунктів 1.2, 1.4); Розділ 2 Стан, тенденції та ефективність енерговитрат; Розділ 3 Удосконалення енергетичного менеджменту як фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції).*

9. **Федірець О.В.**, Помаз О.М. Стан та перспективи розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики*: кол. монографія. Полтава, 2017. С.145–152. (0,45/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: аналіз перспектив розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва.*

10. Аранчій В.І., **Федірець О.В.** Перспективи застосування енергетичного аудиту в аграрних підприємствах. *Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти* : колективна монографія / Кол. авторів; за заг. ред. П.М. Макаренка, О.В. Калініченка, В.І. Аранчій. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 252–257. (0,54/0,24 друк. арк). *Особистий внесок: розробка критеріїв та програми енергетичного аудиту.*

11. Федірець О.В. Роль планування енергоспоживання в забезпеченні економічного розвитку підприємств. *Оптимальні енергетичні системи з урахуванням наявного потенціалу відновлюваних джерел енергії у Лісостепу України* : колективна монографія / За заг. ред. М.І. Кулика, О.В. Калініченка. Полтава: ПП «Астроя», 2019. С. 104–110. (0,53 друк. арк).

12. Воронько-Невіднича Т.В., **Федірець О.В.**, Олійник А.С. Антикризове управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання: монографія. *Економічний, організаційний та правовий механізм підтримки і розвитку підприємництва*. / За ред. О.В. Калашник, Х.З. Махмудова, І.О. Яснолоб. Полтава: ФОП Петренко І.М. 2020. С. 119–127. (0,47/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: визначення взаємозв'язку між ефективністю антикризового управління та перспективами розвитку підприємства.*

Статті у наукових періодичних виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та Web of Science:

13. Markina I., **Fedirets O.**, Sazonova T., Kovalenko M., Ostashova V. Formation of Energy Efficient Strategy of Enterprise Management. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2018. Volume 21, Special Issue 2. Режим доступу: <https://www.abacademies.org/journals/journal-of-entrepreneurship-education-inpress.html> (0,87/0,39 друк. арк) (Scopus). *Особистий внесок: визначення способів зменшення споживання енергії аграрними підприємствами.*

14. Zos-Kior M., Shkurupii J., Hnatenko I., **Fedirets O.**, Shulzhenko Iryna, Rubezhanska Viktoriia. Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10. 1. 571–583. (0,75/0,31 друк. арк) (Scopus, Web of Science). *Особистий внесок: побудова моделі інвестиційної програми аграрного кластеру.*

15. Halytskyi O., Polenkova M., **Fedirets O.**, Brezhnieva-Yermolenko O., Hanzhiuk S. Mathematical risk assessment model for biodiesel production projects in Ukraine agriculture. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*.

2021. 2(37), 280–286. (0,56/0,21 друк. арк) (*Web of Science*). *Особистий внесок: визначення перспектив виробництва біодизеля у сільському господарстві.*

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних:

16. Fedirets O. Theoretical fundamentals of the development of the enterprise anticrisis program. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2017. №4. P. 19–25. (0,43 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*).

17. **Fedirets O.**, Markina I., Korniienko B. Modernization of resources management of agricultural enterprises. *Modern Science – Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2020. №4. С. 17–24. (0,51/0,24 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: визначення необхідності та ключових етапів модернізації управління ресурсами аграрної сфери.*

18. **Федірець О.В.**, Карюк О.М., Михалкова Н.В. Механізм реалізації стратегічних рішень у аграрних підприємствах. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 1 С. 239–244. (0,42/0,21 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: обґрунтування механізму реалізації стратегічних рішень.*

19. **Федірець О.В.**, Зеленський А.С., Тищенко А.О. Стратегічні аспекти формування антикризової програми підприємства. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2018. № 4. С. 227–233. (0,52/0,27 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: розроблено чинники та форми формування антикризової програми підприємства.*

20. **Федірець О.В.**, Гордівська А.С., Дековець К.О. Чинники впливу на управління матеріально-технічним забезпеченням виробництва. *Економічний форум*. Луцьк: ЛНТУ, 2019. № 2. С. 190–197. (0,52/0,26 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar, Ulrichsweb*). *Особистий внесок: розроблено евристичний прийом (метод експертної оцінки) управління матеріально-технічним забезпеченням.*

21. **Федірець О.В.**, Савченко М.А., Заїка В.М. Управління земельними ресурсами як чинник їх ефективного використання. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. № 1(12). С. 148-153. (0,40/0,17 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: аналіз ефективності використання земельних ресурсів.*

22. **Федірець О.В.**, Руденко О.Д., Дейнека А.В. Формування стратегії аграрних підприємств. *Економічні студії*. Львів, 2020. № 3 (29). С. 102–107. (0,41/0,19 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: проведено узагальнення сутності та авторська інтерпретація дефініцій стратегій аграрних підприємств.*

23. **Федірець О.В.**, Сазонова Т.О., Манич Н.М. Структурна характеристика ресурсного потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. Одеса, 2020. № 45. С. 142–146. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано авторське бачення структури ресурсного потенціалу аграрних підприємств.*

24. **Федірець О.В.**, Назаренко О.О., Диннік В.В. Формування оптимальної виробничої стратегії аграрного підприємства. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. № 5 (22) С. 110–116. (0,42/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: визначено критерії що впливають на вибір оптимальної стратегії.*

25. **Федірець О.В.**, Зось-Кіор М.В., Рібейро Рамос О.О., Ястреба М.М. Менеджмент енергетичної ефективності виробництва: екологічний імператив, імператив людського чинника, пріоритет економічної оцінки *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 86–95. (0,67/0,29 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано концепцію енергетичної ефективності для аграрних підприємств.*

26. Вдовенко Н.М., **Федірець О.В.**, Зось-Кіор М.В., Гнатенко І.А. Роль енергоринку в менеджменті ресурсозбереження та ресурсоефективності

конкурентоспроможних підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 4. С. 222–229. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase*) *Особистий внесок: визначено вплив ресурсоефективності на діяльність підприємств агропродовольчої сфери.*

27. **Федірець О.В.**, Даценко О.В., Кекало Є.О. Стратегічні аспекти управління матеріально-технічними ресурсами підприємства. Економічний простір. Дніпро, 2021. № 166. С. 69–73. (0,42/0,18 друк. арк) (*Index Copernicus, Google Scholar*). *Особистий внесок: запропоновано концепцію управління матеріально-технічними ресурсами.*

28. Федірець О. В. Формування механізму управління розвитком підприємств агропродовольчої сфери. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 1. С. 322–329. (0,53 друк. арк) (*Index Copernicus, WorldCat, Google Scholar, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index, CiteFactor, InfoBase*).

Статті у наукових фахових виданнях:

29. **Федірець О.В.**, Воронько Т.В. Енергозберігаюча політика як складова державного управління енергозбереженням. *Вісник ПУЕТ*. 2011. № 4 (49). С. 34–40. (0,55/0,17 друк. арк) *Особистий внесок: формулювання засад енергозберігаючої політики.*

30. **Федірець О.В.**, Воронько Т.В., Журавель М.О. Сучасні проблеми екології та розвиток збалансованого природокористування. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (4) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 211–218. (0,61/0,23 друк. арк) *Особистий внесок: аналіз потенціалу розвиток збалансованого природокористування.*

31. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Проблеми застосування чинних методичних підходів до обґрунтування чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(2) Т.3. Полтава: ПДАА, 2012.

Т. 3. С. 3–9. (0,56/0,19 друк. арк). *Особистий внесок: проведено аналіз забезпечення сільськогосподарських працівників працівниками.*

32. Федірець О. В. Вплив енергоспоживання сільськогосподарських підприємств на рівень їх конкурентоспроможності. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2 (5) Т.1. Полтава: ПДАА, 2012. С. 302–307. (0,41 друк. арк).

33. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Забезпечення сільськогосподарських підприємств Полтавської області керівниками, професіоналами, фахівцями. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. № 1 (70). С. 134–138. (0,42/0,18 друк. арк). *Особистий внесок: розрахунок рівня забезпеченості підприємств фахівцями.*

34. Федірець О.В. Управління інноваціями при впровадженні технологій точного землеробства в Україні. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 2(7) Т.2. Полтава: ПДАА. 2013. С. 302–308. (0,52 друк. арк).

35. **Федірець О.В.**, Касян А.О. Розробка стратегії розвитку як ключовий елемент стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1(6) Т.3. Полтава: ПДАА, 2013. С. 312–318. (0,57/0,32 друк. арк). *Особистий внесок: запропоновано авторський підхід до формування стратегії розвитку.*

36. Лозинська Т.М., Сердюк О.І., **Федірець О.В.**, Лещина О.Г. Обґрунтування методичних підходів до визначення штатної чисельності управлінських кадрів сільськогосподарських підприємств. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр.* Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013. Вип. 1 (40). С. 444–453. (0,61/0,26 друк. арк). *Особистий внесок: визначено взаємозв'язок між чисельністю управлінських кадрів і перспективами розвитку підприємства.*

37. Іванов С.В., **Федірець О.В.**, Перебийніс В.І., Котов В.Є. Розвиток

національної економіки на засадах неоіндустріальної модернізації. *Управління економікою: теорія та практика. Четверті Чумаченківські читання: зб. наук. праць НАН України, Ін-т економіки пром-сті*; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.М. Кузьменко та ін. Київ, 2015. С. 31–41. (0,67/0,23 друк. арк). *Особистий внесок: визначено напрямки модернізації національної економіки.*

38. Федірець О. В. Оцінювання організаційної ефективності в процесі стратегічного управління. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Вип. 1 (10). Полтава : ПДАА. 2015. С. 287–295. (0,52 друк. арк).

39. Сазонова Т.О., **Федірець О.В.** Стратегічне значення проектування інноваційної поведінки персоналу сучасної організації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. №7., Ч. 3. С. 59–63. (0,39/0,14 друк. арк). *Особистий внесок: визначено характеристики інноваційної поведінки персоналу.*

40. **Федірець О.В.**, Безручко Ю.О., Шихалієва А.Т. Оцінювання стану стратегічного управління підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2015. № 1 (8). Т. 1. С. 310–315. (0,42/0,21 друк. арк). *Особистий внесок: запропоновано авторський підхід до оцінки стану стратегічного управління.*

41. Перебийніс В. І., **Федірець О. В.**, Гавриш В. І. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту. *Вісник економічної науки України*. Вип. 1 (30). Київ: Академія економічних наук України, Інститут економіки промисловості НАН України. 2016. С. 110–114. (0,45/0,17 друк. арк). *Особистий внесок визначення тенденцій, закономірностей та перспектив впливу енергетичного фактору на забезпечення конкурентоспроможності.*

42. **Федірець О.В.**, Івко Ю.В., Дяченко А.В. Особливості управління витратами в аграрних підприємствах. *Наукові праці Полтавської державної*

агарної академії. Полтава: ПДАА, 2016. 165–172 с. (0,44/0,19 друк. арк).
Особистий внесок: удосконалено класифікацію витрат в аграрних підприємствах.

43. Маркіна І.А., **Федірець О.В.**, Корнієнко В.С. Стратегічні напрями управління розвитком маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2019. №4 (82). С. 101–106. (0,51/0,21 друк. арк).
Особистий внесок: формулювання напрямків розвитку маркетингової діяльності.

Матеріали науково-практичних конференцій:

44. Федірець О.В. Засади ефективного енергоспоживання в сільському господарстві. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи. Матеріали наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: У двох томах* (м. Харків, 19-20 лютого 2003 р.). [Т1]. К.:ІАЕ УААН, 2003. С. 397–398. (0,11 друк. арк).

45. Федірець О.В. Теоретичні засади управління використанням енергоресурсів. *Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку: матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф.*, (24-25 листопада 2011 р.) Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Т. 2. С. 225–227. (0,10 друк. арк).

46. Федірець О.В. Управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Трансформація наукової парадигми в аграрному секторі економіки (30-31 жовтня 2012 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2012. С. 36–38. (0,12 друк. арк).

47. Федірець О.В. Зміст системи управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Управління людськими ресурсами в постіндустріальному суспільстві: глобальні виклики та перспективи розвитку (29 жовтня 2013 року, м. Полтава)*. Полтава : РВВ ПДАА, 2013. С. 133–137. (0,21 друк. арк).

48. Федірець О.В. Особливості управління витратами в сільськогосподарських підприємствах. *Матеріали Конференція професорсько-викладацького складу за результатами науково-дослідної роботи у 2013 році (15-16 травня 2015 року м. Полтава)*. Полтава: РВВ ПДАА, 2014. С. 196–198. (0,12 друк. арк).

49. Федірець О.В. Кваліфікація механізаторів як чинник ефективного використання енергоресурсів. *Антропологічні аспекти управління сучасним підприємством: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (Полтава, 30 жовтня 2015 року). Полтава: ПДАА, 2015. С. 79–82. (0,15 друк. арк).

50. **Федірець О.В.**, Сазонова Т.О. Стратегічний набір як ефективний інструмент забезпечення конкурентоспроможності підприємств. *Економічний розвиток: Теорія, методологія, управління. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Будапешт-Прага-Київ, 2016. С.245–253. (0,62/0,31 друк. арк). *Особистий внесок: визначено складові стратегічного набору*.

51. Федірець О.В. Сутність і складові технології антикризового управління. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»* (Полтава, ПДАА, 28 жовтня 2016 р.) С. 36–38. (0,10 друк. арк).

52. Федірець О.В. Управління матеріально-технічним забезпеченням аграрних підприємств. *Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції]*. Прага-Брно-Київ, К.: НДІСР. 2017. С. 324–332. (0,47 друк. арк).

53. Федірець О.В. Чинники формування витрат в аграрних підприємствах. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Бізнес-адміністрування в агропромисловому комплексі: напрями, проблеми, перспективи»* (м. Полтава, 11 листопада 2016 року). С. 45–47. (0,11 друк. арк).

54. **Федірець О.В.**, Ярмола В.Ю. Контроль та енергетичний аудит в аграрних підприємствах. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та управління: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 29 вересня 2017 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2017. С. 66–68. (0,12/0,07 друк. арк). *Особистий внесок: обґрунтовано прядок проведення енергетичного аудиту.*

55. Fedirets O. Formation of an anti-crisis program of enterprises. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки»*. Полтава: РВВ ПДАА, 2017. С. 116–118. (0,13 друк. арк).

56. Перебийніс В.І., **Федірець О.В.** Використання теорії масового обслуговування для моделювання. *Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 16–17 листопада 2017 року). Полтава: ПУЕТ, 2018. С. 140–143. (0,18/0,09 друк. арк). *Особистий внесок: визначено перспективи використання теорії масового обслуговування.*

57. **Федірець О.В.**, Воронько-Невіднича Т.В. Особливості стратегічного управління в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2017 році* Полтава, ПДАА, (17-18 травня 2018 року). 2018. С. 65–67. (0,12/0,07 друк. арк). *Особистий внесок: визначено особливості стратегічного управління в аграрних підприємствах.*

58. Федірець О.В. Особливості контролю використання енергетичних ресурсів в аграрних підприємствах. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»*: збірник наукових праць. за ред. І. А. Маркіної. Полтава: ТОВ «Сімон», 2019. С. 270–272. (0,12 друк. арк).

59. Калініченко О.В., Федірець О.В. Впровадження енергетичного менеджменту в аграрних підприємствах *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації: Матеріали 6-ї міжнародної наук.-практ. конф. Дніпро, 7-9.11.2018: тези доповідей*. Дніпро: Поліграфічний відділ ДДАЕУ, 2018. С. 123–126. (0,18/0,09 друк. арк). *Особистий внесок: визначено перспективи впровадження енергетичного менеджменту в аграрних підприємствах*.

60. Федірець О. В. Енергетичний аналіз в аграрних підприємствах. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2018 році*. Полтава, ПДАА, 16-17 травня 2019 року. С. 31–32. (0,11 друк. арк).

61. Федірець О.В. Механізм та етапи формування стратегії підвищення результативності діяльності підприємства. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Nemoros s.r.o., Prague, 2019. С. 109–115. (0,43 друк. арк).

62. Федірець О. В. Роль та значення стадії реалізації стратегії в процесі стратегічного управління. *Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу Полтавської державної аграрної академії. за підсумками науково-дослідної роботи в 2019 році* Полтава, ПДАА, 2020. С.84-85. (0,12 друк. арк).

63. Федірець О.В. Оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики»*. Полтава: ТОВ «Сімон», 2020. С. 241–243. (0,19 друк. арк).

64. Fedirets O. Resource management in agriculture. *Works of the international scientific-practical conference «Modern trends and prospects for the development of national economies under the challenges of the world pandemic»*. Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. С. 218–221. (0,19 друк. арк).

65. Федірець О. В. Особливості використання земельних ресурсів в аграрних підприємствах. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (17 листопада 2020 р.)*. Полтава : ПДАА, 2020. (0,18 друк. арк).

66. Федірець О.В. Удосконалення транспортного забезпечення як чинник підвищення ефективності аграрних підприємств. *Збірник наукових праць та тез наукових доповідей за Матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові розробки, передові технології, інновації» 06-08 жовтня 2020*. Prague: Nemoros s. r. o., 2020. С.146–150. (0,35 друк. арк).

67. Федірець О.В. Сутність соціально-економічного розвитку громади. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет конференції «Економіка сьогодні: проблеми моделювання та управління»*. Полтава: ПУЕТ, 2021. С. 358–361. (0,17 друк. арк).

Додаток К

Довідки про провадження результатів наукового дослідження

**ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

вул. Міщенка, 2, м. Полтава, 36011, тел.: (+38 0532) 60-76-06, 60-31-10 тел./ факс: (+38 0532) 56-92-53,
E-mail: gol_apc@adm-pl.gov.ua Web: http://apk.adm-pl.gov.ua Код ЄДРПОУ 00732619

11. 08. 2021 № 01-24/248

на № _____ від _____

В спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи докторанта Полтавської державної аграрної академії, к.е.н., доцента **Федірця Олега Володимировича**

Результати наукового дослідження Федірця Олега Володимировича розглянуті та прийняті до впровадження Департаментом агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації при розробці та реалізації Програми розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 року, Стратегії розвитку Полтавської області до 2027 року, Концепції розвитку сільських територій.

Практичну значимість мають пропозиції щодо розробки механізмів розвитку агропродовольчої сфери у стратегічному періоді. Зокрема, обґрунтовано комплекс моделей формування сприятливого соціально-економічного розвитку як результату комплексного впливу факторів макросередовища з огляду на результативні показники розвитку агропродовольчої сфери.

В цілому представлені пропозиції актуальні, мають практичну значимість та можуть бути використані як органами державного управління, так і в діяльності аграрних підприємств.

Директор
Департаменту агропромислового
розвитку Полтавської обласної
державної адміністрації

Сергій ФРОЛОВ

**ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

пр. Соборний, 164, м. Запоріжжя, 69107, тел. 224-65-83
E-mail: dapr@zoda.gov.ua Код ЄДРПОУ 00731270

26.03.2021 № 0489/01-00

На № _____

від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Федірця Олега Володимировича
з тематики управління розвитком підприємств як соціально-
економічних систем агропродовольчого сектора України**

Дисертаційне дослідження Федірця Олега Володимировича містить нові наукові, методичні та практичні підходи щодо управління соціально-економічним розвитком підприємств агропродовольчого сектора. Основні пропозиції базуються на представленій автором моделі управління соціально-економічним розвитком, орієнтованим на специфіку агропродовольчого сектора з урахуванням зв'язків підприємств, місцевої громади, органів місцевого самоврядування, органів держаної влади, та як результат такої взаємодії дозволяє забезпечити сталий економічний розвиток регіону та держави в цілому.

Практичну значимість мають пропозиції щодо створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку окремих підприємств агропродовольчого сектора та доцільності формулювання стратегії розвитку, як запоруки економічного зростання та фінансової стабільності.

В цілому представлені пропозиції актуальні, мають практичну значимість та можуть бути впроваджені підприємствами Запорізької області та в діяльності Запорізької обласної державної адміністрації.

В. о. директора

Андрій ПОЛЯКОВ

**ДЕПУТАТ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ВОСЬМОГО СКЛИКАННЯ**

№ 01-14/248

« 19 » *Квітня* 2021 р.

**У спеціалізовану вчену раду
Д 44.887.01
Полтавської державної
аграрної академії**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Федірця Олега Володимировича
з тематики розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної
системи

Дисертаційне дослідження Федірця Олега Володимировича містить нові наукові, методичні та практичні підходи щодо розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи. Основні пропозиції базуються на представленій автором моделі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність, що відбувається у межах чинного законодавства з забезпеченням прав, свобод та інтересів усіх учасників аграрних відносин.

Практичну значимість мають пропозиції щодо розробки та впровадження сукупності моделей спрямованих на формування сприятливого соціально-економічного розвитку як результату комплексного впливу чинників макросередовища з огляду на результативні показники розвитку агропродовольчої сфери.

В цілому представлені пропозиції актуальні, мають практичну значимість та можуть бути використані як органами державного та місцевого управління так і в діяльності аграрних підприємств.

Голова
постійної комісії обласної ради
восьмого скликання з питань освіти,
науки та культури, к.держ.упр.

О. ДІДЕНКО

**РЕШЕТИЛІВСЬКА МІСЬКА РАДА
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

вул.Покровська,14, м.Решетилівка, Полтавської області, 38400
тел/факс (05363) 21380, E-mail: otg@resh.gov.ua Код ЄДРПОУ 04382895

25.08.2021 № 01-26/4259

На № _____ від _____

В спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного досліджень
доцента кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії
Федірця Олега Володимировича
з тематики розвитку агропродовольчої сфери як
соціально-економічної системи

Результати наукового дослідження Федірця Олега Володимировича мають вагоме наукове та практичне значення, оскільки дозволяють вирішити важливу проблему пов'язану з розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи.

Корисним для обґрунтування пріоритетів розвитку Решетилівського регіону є авторські розробки щодо розвитку інституту місцевого самоврядування; удосконалення процесу соціально-економічним розвитком суб'єктів господарювання залежно від їх розміру через послідовність усунення перешкод соціально-економічного розвитку; програми та заходи з подолання визначених перешкод. Окрему практичну зацікавленість мають заходи, спрямовані на формування моделі соціально-економічного розвитку.

В цілому представлені пропозиції наукового дослідження мають практичну значимість та можуть бути впроваджені для поліпшення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери Решетилівського регіону.

Перший заступник
міського голови

І.В. Сивинська

Запорізька обласна організація товариства «Знання» України

69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 706, каб. 8
р/р 26007000095866 ПАТ Укрсоцбанку, МФО 300023,
код ЄДРПОУ 02923542 тел. (061) 707-45-47

№ 37

від 22.04.2021

ДОВІДКА

про використання матеріалів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук Федірець Олега Володимировича на тему ««Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика» в діяльності Запорізької обласної організації Товариства «Знання» України

Наукові матеріали, дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук Федірець Олега Володимировича на тему ««Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика» використано в лекційному матеріалі при проведенні занять для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування, представників агропродовольчої сфери в Запорізькій обласній організації Товариства «Знання» України, зокрема: обґрунтовані концептуальні засади забезпечення соціально-економічного розвитку як інструмента сталого розвитку агропродовольчої сфери, що охоплюють уніфіковану модель підготовки та прийняття стратегічних рішень у системі управління на засадах застосування економетричного моделювання різних варіантів сценаріїв системи розподілу витрат.

Голова правління
Запорізької обласної організації
Товариства «Знання» України

Ніна Забава

№ 42
Серг 3.12.2020 р

У спеціалізовану вчену раду із
захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора
економічних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Федірця Олега Володимировича на тематику розвиток агропродовольчої
сфери як соціально-економічної системи
в діяльність С(Ф)Г «Сад»

Результати досліджень Федірця Олега Володимировича щодо управління соціально-економічним розвитком підприємства, сформульовані в дисертаційній роботі, були враховані і прийняті до впровадження з метою удосконалення оперативного і стратегічного управління С(Ф)Г «Сад».

Запропоновані автором підходи до формування та вибору стратегії розвитку підприємства, які ґрунтуються на комплексній діагностиці зовнішнього та внутрішнього середовищ, групуванні та розробленні методики, підґрунтям якого є система кількісних показників і врахування думок експертів для забезпечення ефективності функціонування в цілях дозволяють забезпечити підвищення прибутковості діяльності.

Розроблені Федірцем Олегом Володимировичем положення та рекомендації є суттєвим доповненням до процесу стратегічного управління С(Ф)Г «Сад» та включені до програми діяльності господарства.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації як підтвердження використання одержаних у дисертаційній роботі результатів на практиці.

Голова С(Ф)Г «Сад»

Михайло ПОНОМАРЕНКО

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ПАФ ГАРАНТ»

ТОВ «ПАФ Гарант» Код ЄДРПОУ 32478714
38300 Україна, Полтавська область, Великобагачанський район,
смт. Гоголеве, вул. Ради Європи, 15

ДОВІДКА № 98

*про впровадження результатів дисертаційного дослідження
доцента кафедри менеджменту Полтавської державної аграрної
академії Федіря Олега Володимировича за тематикою розвитку
агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи*

Дисертаційне дослідження Федіря Олега Володимировича, присвячене проблематиці управління розвитком агропродовольчої сфери містить актуальні наукові розробки та практичні рекомендації. Автором визначено концептуальні засади забезпечення соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери. Практичну значимість має розроблене методичне забезпечення вибору стратегій розвитку діяльності суб'єктів агропродовольчої сфери, що передбачає обґрунтування вибору стратегії розвитку, оцінка потенціалу, визначення параметрів функціонування діяльності, оцінка структури рослинництва та тваринництва, визначення сукупності критеріїв й аналіз стратегічних альтернатив, вибір стратегії, обґрунтування ресурсного забезпечення реалізації стратегії. Представлені пропозиції мають практичну значимість та можуть бути впроваджені підприємством.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації як підтвердження використання одержаних у дисертаційній роботі результатів на практиці.

Директор
ТОВ «ПАФ ГАРАНТ»

23.12.2020

О.С.Товстошкур

ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО «РУЧКИ-АГРО»

ПП «Ручки-Агро» Код ЄДРПОУ 33268457

37336 Україна, Полтавська область, Гадяцький район, с. Ручки, вул. Т.Шевченка, 40
Код МФО 380805 (АТ «Райффайзен Банк Аваль» в м.Києві) р/р UA34 3808 0500 0000 0000 2600
0454 1 тел. моб. +38(095)6066554-бухгалтерія.ПІН 332684516070
Платник єдиного податку 4-ої групи

№ 1219
20.01.2021р

В спеціалізовану вчену раду
за місцем захисту дисертації

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
докторанта кафедри менеджменту

Полтавської державної аграрної академії

Федірця Олега Володимировича в практику роботи ПРИВАТНОГО
ПІДПРИЄМСТВА «РУЧКИ-АГРО».

Дисертаційне дослідження Федірця Олега Володимировича на тематику управління розвитком агропродовольчої сфери як соціально-економічної системою містить аналіз існуючого стану соціально-економічного розвитку. Пропозиції орієнтовані на використання груп показників оцінки рівня соціально-економічного розвитку та визначення її інтегрального показника дозволяє проектувати альтернативні стратегії та загальні стратегії розвитку підприємства, в тому числі в складних умовах ринкового середовища.

Загалом на основі запропонованих розробок Федірця Олега Володимировича здійснено корегування системи інформаційного захисту ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМСТВА «РУЧКИ-АГРО».

Директор ПП «РУЧКИ-АГРО»

Московець І.В.

Всех № 14 Всг 9.02.2021р

В спеціалізовану вчену раду
за місцем захисту дисертації

Д О В І Д К А
про впровадження результатів науково-дослідних розробок
Федірця Олега Володимировича в практику роботи С(Ф)Г «Івко В.І.»

Ця довідка підтверджує, що результати дисертаційного дослідження Федірця Олега Володимировича на тематику розвитку соціально-економічного розвитку агропродавольчої сфери були впроваджені в практику роботи С(Ф)Г «Івко В.І.». Заслуговує на увагу розроблена автором уніфікована модель підготовки та прийняття стратегічних рішень у системі управління, що на засадах застосування економетричного моделювання різних варіантів сценаріїв системи розподілу витрат дає змогу ухвалювати найкращий варіант управлінського рішення щодо подальших напрямів розвитку аграрного підприємства.

Запропонована автором науково-методологічні основи щодо формування та вибору стратегії розвитку підприємства прийняті до реалізації в С(Ф)Г «Івко В.І.».

Загалом на основі запропонованих розробок Федірця Олега Володимировича буде здійснено корегування системи управління соціально-економічним розвитком С(Ф)Г «Івко В.І.».

Директор С(Ф)Г «Івко В.І.»

Юрій ІВКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ

вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел./факс: (0532) 50-02-73,
E-mail: pdaa@pdaa.edu.ua <https://www.pdaa.edu.ua> Код ЄДРПОУ 00493014

04.08.2021 № 01-11/59

На № _____ від _____

В спеціалізовану вчену раду
із захисту дисертацій

Довідка
про впровадження результатів
наукових досліджень доцента
Полтавської державної аграрної академії
Федірця Олега Володимировича
на тему «Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної
системи: теорія, методологія, практика»

Теоретичні розробки, викладені у дисертаційній роботі Федірця Олега Володимировича щодо визначення засад розвитку агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи, прийнято до використання у навчальному процесі при викладенні дисциплін «Стратегічне управління», «Енергетичний менеджмент», «Управління підприємством у бізнес-середовищі», «Стратегія стійкого розвитку у глобальному середовищі», «Методи і моделі обґрунтування управлінських рішень», «Стратегії розвитку соціально-економічних систем», для здобувачів вищої освіти спеціальностей «Менеджмент», «Економіка», «Маркетинг» ступенів вищої освіти бакалавр, магістр, доктор філософії.

Заслуговують на увагу при розробці лекцій, завдань для практичної та самостійної роботи пропозиції дисертанта щодо застосування системного підходу в управлінні соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери, підходи що пропонуються при розробленні стратегії розвитку.

Окремі положення наукових досліджень Федірця О.В. прийняті при підготовці Програми атестації та методичних розробок щодо виконання кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти ступенів бакалавр та магістр економічних спеціальностей.

Ректор Полтавської державної
академії, професор

Валентина АРАНЧІЙ

00000000